

T. C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Eserlerinde Gündelik

İstanbul Hayatı

Neslihan TIRLI

2501060132

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ali Şükrü ÇORUK

İstanbul, 2009

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM** Dalında 2501060132 numaralı **NESLİHAN TIRLI'NIN** hazırladığı “**HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR'IN ESERLERİNDE GÜNDELİK İSTANBUL HAYATI**” konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **25.11.2009 ÇARŞAMBA** günü Saat:12.00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin*Kabulü*.....'ne* **OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. KAZIM YETİŞ	<i>Kabulü</i>	<i>Kazım Yetiş</i>
PROF. DR. M. FATİH ANDI	<i>Kabulü</i>	<i>M. Fatih Andi</i>
PROF. DR. MUSTAFA ÇİÇEKLER	<i>Kabulü</i>	<i>Mustafa Çiçekler</i>
DOÇ. DR. A. ŞÜKRÜ ÇORUK	<i>Kabulü</i>	<i>A. Şükrü Çoruk</i>
YRD. DOÇ. DR. İSMAİL KARACA	<i>Kabulü</i>	<i>İsmail Karaca</i>

Neslihan TIRLI

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Eserlerinde Gündelik İstanbul Hayatı

ÖZ

Hüseyin Rahmi Gürpınar, Meşrutiyet öncesi, sonrası ve Cumhuriyet dönemleri olmak üzere, üç İstanbul hayatına şahit olmuş yazarlarımızdandır. Eserlerinde kahramanlarına İstanbul'u yaşatan ve bizzat kendisi de üç farklı dönemle İstanbul'u yaşayan Hüseyin Rahmi Gürpınar, İstanbul'un kültürüne ait geniş bir bilgi hazinesine sahiptir.

Bu tezde, öncelikle, ömrünü İstanbul'un çeşitli semtlerinde geçirmiş olan yazarın, eserleri ışığında İstanbul'un gündelik hayatına dair gözlemleri tespit edilmeye çalışılmıştır. İstanbul'un gündelik hayatıyla ilgili olarak derlenen bu gözlemler; Abdülaziz Bey, Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Ahmet Rasim, Sermet Muhtar Alus başta olmak üzere devrin birbirini tamamlayan diğer gözlemcilerine ait tespitlerle karşılaştırılmıştır.

Tezimize konu olan Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserleri; romanlar, hikâyeler - yazılar ve oyun metinleri olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Bu eserler, evden sokağa kadar geniş bir inceleme sahası ile günümüz insanına İstanbul kültürünü aksettirecek bir çalışma ile değerlendirilmiştir.

Neslihan TIRLI

Istanbul's Daily Life In Books of Huseyin Rahmi Gurpınar

ABSTRACT

Huseyin Rahmi Gurpınar is one of the writer seen three eras of Istanbul: before and after constitutional monarchy and the Repuclican era. Huseyin Rahmi Gurpınar, who made Istanbul come alive to his characters in his books and also lived Istanbul in three eras, has great knowledge about culture of Istanbul.

In this thesis, it has endeavoured to identify Istanbul's daily life in light of Huseyin Rahmi Gurpınar's books who lived different areas of Istanbul. And his observations about Istanbul's daily life compared with the other observers, especially Abdülaziz Bey, Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Ahmet Rasim, Sermet Muhtar Alus.

Books of Huseyin Rahmi Gurpınar are handled three main parts in this thesis: novels, stories, articles-plays. This books has analyzed as a study showed culture of Istanbul to today's person with wide analysis area from home to street.

ÖNSÖZ

Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini idrak etmiş olan Hüseyin Rahmi Gürpınar roman sahasında verdiği eserlerle Türk edebiyatının önemli kalemlerinden birisi olmuştur. Küçük yaşlarda başlayan yazma tutkusu sebebiyle uzun ömrüne pek çok eser sığdırmış, ustası Ahmet Midhat Efendi'yle birlikte Türk halkının okuma ihtiyacını karşılamıştır. Romanlarında gündelik konulara yönelmesi, yer yer konuşma diline yer vermesi, ele aldığı meseleleri mizah yardımıyla eğlenceli tarzda sunması halkın kendisine gösterdiği teveccühün başlıca sebeplerindendir.

Hayat ve edebiyatın, toplum ile olan ilişkisine dair, 'Hayat ve edebiyat, içinde tebellür ettikleri milletlerin aynalarıdır. Birine bakarsanız ötekini, ötekine bakarsanız berikini görürsünüz'¹ fikrini benimseyen Hüseyin Rahmi, eserlerini realizm anlayışı ve buna bağlı olarak² mizahi öğelerle kaleme almıştır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın diğer bir yönü de eserlerinde mekân olarak İstanbul'u kullanmasıdır. Başka bir deyişle o Ahmet Rasim, Abdülhak Şinasi Hisar, Samiha Ayverdi ve Sait Faik Abasıyanık gibi bir İstanbul yazarıdır³ böyle olmakla

¹ Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın, 25.09.1932 tarihinde, kendisine yöneltilen, "Hayat ve cemiyetin edebiyattaki mevkii size göre ne idi, nedir ve ne olmalıdır?" anket sorusuna verdiği cevaptır. Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Sanat ve Edebiyat**, Der. Abdullah Tanrıninkulu, Sad. H. Adnan Önelçin, Ankara, Oğul Yayınları, Emel Matbaacılık, t.y., s. 125 – 128. (Bu kitapta, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın doğumun yüzüncü yıl dönümünde, Yeditepe Dergisi'nin 19 Ağustos 1964 yılında devrin romancı ve hikayecilerine açtığı anket cevapları ve Hüseyin Rahmi'ye ait edebiyat ve sanat konulu yazılar derlenmiştir.)

² Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Hüseyin Rahmi Gürpınar hakkındaki görüşleri, ilk olarak 1 Nisan 1944 tarihinde Ulus Gazetesi'nde 'Roman ve Romancıya Dair Notlar' adıyla yayınlanmıştır. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın doğumun yüzüncü yıl dönümünde ise 'Ahmet Hamdi Tanpınar'a Göre' başlığı ile tekrar sadeleştirilerek derlenmiştir. Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Sanat ve Edebiyat**, Der. Abdullah Tanrıninkulu, Sad. H. Adnan Önelçin, Ankara, Oğul Yayınları, Emel Matbaacılık, t.y., s. 19.

³ İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde, araştırmacılar tarafından İstanbul hayatına dair hazırlanmış tezler şunlardır:

Çilem Tercüman, **Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul'un Gündelik Hayatı**, Yüksek Lisans Tezi, 2004

Zeynep Uymur, **Samiha Ayverdi'nin Eserlerinde İstanbul'da Gündelik Hayat**, Yüksek Lisans Tezi, 2005

Şafak Güneş, **Abdülhak Şinasi Hisar'ın Eserlerinde İstanbul (Boğaziçi) 'da Gündelik Hayat**, Yüksek Lisans Tezi, 2005

Yeşim Özdemir, **Sait Faik Abasıyanık'ın Eserlerinde Mekân Olarak İstanbul**, Yüksek Lisans Tezi, 2006

beraber yazarın dikkati şehrin bir noktasında yoğunlaşmamış, Aksaray, Beyoğlu ve Adalar gibi hayat tarzı bakımından birbirinden uzak değişik semtler onun eserlerinde yer almıştır. Kahramanlarını hayatın içinden seçen yazar sanat anlayışının da tesiriyle yaşadığı dönemlerin İstanbul’unu canlı bir şekilde okuyuculara sunmasını bilmiştir. Her ne kadar ait olduğu topluma eleştirel bir gözle bakmış olsa da gelenekleriyle, görenekleriyle, örf ve âdetleriyle, diliyle, inançlarıyla, eğlence kültürüyle eski İstanbul hayatını anlamada onun eserlerinden yararlanabiliriz.

Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın araştırmacılara sunduğu bu teminat ile şekillenen tezimiz, öz, abstract, önsöz, içindekiler, resimler listesi, kısaltmalar listesi, Hüseyin Rahmi Gürpınar’a ait eserlerin kısaltmaları, giriş, altı bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır.

Birinci bölümde, ‘Hayatın Evreleri’ başlığı ile bir insanın anne karnından doğuma, bebeklikten çocukluğa, gençlikten nihai olarak ölüme kadar yaşadığı hayat evreleri, İstanbul’a ait yaptırımlarıyla ele alınmıştır.

İkinci bölümde, ‘Ev Hayatı’ başlığı ile İstanbullu ailelerin ev içerisindeki yaşamları; ev halkı, ev döşemesi, temizlik, yemek gibi ev meşguliyetleri, ev ziyaretleri ve ev halkının birbirleriyle münasebetleri göz önünde bulundurularak incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, ‘Toplum Hayatı’ başlığı ile, ‘İstanbul mahallelerinde hayat nasıl şekillenir?, İstanbullular hastalık zamanlarında hangi tedavi yöntemlerine ve nerelere başvurur?, İstanbullular hangi ulaşım vasıtalarını tercih etmektedir?, İstanbul halkının inanç dünyasında nelere yer verilmiştir?, İstanbullular birbirleriyle nasıl haberleşir?, İstanbullular tarafından alışveriş için hangi mekanlar tercih edilir?,

İstanbul hayatına dair hazırlanmış olan bu tez çalışmalarının dışında, Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın mizah anlayışını ele alan bir tez çalışması da bulunmaktadır:

Semih Zekâ, **Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Roman ve Hikâyelerinde Mizah**, Yüksek Lisans Tezi, 2004

İstanbululların takip etmesi gereken görgü kuralları nelerdir? ve İstanbululların şikayetçi oldukları meseleler nelerdir?’ sorularına cevap aranmıştır.

Dördüncü bölümde, ‘Mübarek Günler ve Aylar’ başlığı ile Müslümanlarca kutsal sayılan günler ve aylar, bu kutsal günlere ve aylara ait uygulamalar; Hüseyin Rahmi eserleri ışığında tespit edilmiştir.

Beşinci bölümde, ‘Giyim, Kuşam, Süslenme ve Moda’ başlığı ile kadınlara ve erkeklere dair giyim, kuşam, süslenme ve moda meselesi, dönemlerin değişen beğenileri ve anlayışları göz önünde bulundurularak incelenmiştir.

Altıncı bölümde, ‘Eğlence Hayatı’ başlığı ile evde ve dışarıda eğlenmeye dair İstanbululların tercih ettiği açık ve kapalı eğlence mekânları, bu mekânlarda eğlenme kuralları, eğlenmelerin seyir, aşk-alaka, iştret, kumar, tiryakilik, spor ve oyunlar gibi birbirinden farklı boyutları konu edilmiştir.

Her bölüm, Hüseyin Rahmi eserleri ışığında incelendikten sonra, mümkün oldukça devrin İstanbul hayatına dair bilgiler veren vesikalarla karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın her aşamasında bana yol gösteren, ilmi ve manevi desteklerini esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Doç Dr. Ali Şükrü Çoruk’a, çizimleriyle çalışmama hayat veren saygıdeğer hocam İnci Aydın’a, Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın eserlerine ulaşmamda büyük yardımlarını gördüğüm Taksim Atatürk Kitaplığı Müdür Yardımcısı Ramazan Elmas’a ve kütüphanecilik mesleğini meslektaşlarına örnek teşkil edecek şekilde, ilmi bir şevkle benimseyen, okuyucu hizmetleri görevlilerinden Erkan Yıldız’a, destekleri ve yardımlarından dolayı aileme, bilhassa kardeşim Aslıhan Tırlı’ya, manevi telkinleriyle beni yalnız bırakmayan sevgili meslektaşlarım ve dostlarım Bilgen Köksal Övür, Neslihan Ahmetoğlu ve Esra Aslan’a teşekkür ederim.

Neslihan Tırlı

Beyoğlu, 2009

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	viii
RESİMLER LİSTESİ.....	xv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvi
HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR'A AİT ESERLERİN KISALTMALARI....	xvii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATIN EVRELERİ

1.1. Doğum Öncesi ve Sonrası Bebeklik.....	2
1.1.1. Gebelik.....	2-7
1.1.2. Doğum.....	7-10
1.1.3. Loğusalık ve Annenin Bakımı.....	10-14
1.1.4. Bebek Bakımı	14-17
1.1.5. Bebek Bakımında Dadı, Lala, Süttnesi ve Mürebbiye.....	17-18
1.2. Çocukluk.....	18
1.2.1. Eğitim ve Öğretim	18-36
1.2.2. Terbiye.....	36- 40

1.2.3. Çocuk Oyunları ve Eğlenceleri.....	40-43
1.3. Evlilik.....	43
1.3.1. Evlilik Biçimleri.....	43-44
1.3.2. Kız İsteme ve Düğün.....	44-54
1.3.3. İç Güveylik.....	54-55
1.3.4. Boşanma.....	55-57
1.4. Ölüm.....	57-63

İKİNCİ BÖLÜM

EV HAYATI

2.1. Evler.....	64-70
2.2. Evde Hayat.....	70-80
2.3. Ev Eşyası.....	80-83
2.4. Evin Halleri.....	83-88
2.5. Komşu, Akraba Ziyaretleri: Misafirlik.....	88-91
2.6. Aile Fertlerinin Birbirleriyle Olan Münasebetleri.....	92-94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUM HAYATI

3.1. Mahalle Hayatı.....	95-101
3.2. Sağlık.....	101-120
3.3. Ulaşım.....	120
3.3.1. Kara Vasıtaları.....	121

3.3.1.1. Raylı Sistem	121-123
3. 3.1.2. Atlı ve Elektrikli Tramvaylar	123-129
3.3.1.3. At Arabaları ve Otomobiller	129-132
3.3.1.4. Bisiklet.....	132-133
3.3.2. Deniz Vasıtaları	133
3.3.2.1. Vapurlar.....	133-136
3.3.2.2. Kayıklar, Sandallar	136-137
3.4. Halk İnançları.....	137
3.4.1. Şerbetli Olmak.....	137-138
3.4.2. Ab-ı Hızır....	138
3.4.3. Uğur ve Uğursuzluk.....	138-139
3.4.4. Fal.....	139-144
3.4.5. Büyü, Tılsım, Efsun.....	145
3.4.5.1. İyi veya Kötü Niyetle Yapılan Büyüler.....	145
3.4.5.1.1. Muhabbet Tılsımı - Şirinlik Büyüsü.....	145-147
3.4.5.1.2. Kocaları Bağlama Büyüsü.....	147
3.4.5.1.3. Sevenleri Ayırma Büyüsü.....	147
3.4.5.1.4. Erkekliği Bağlananın Erkekliğini Kuvvetlendirme Büyüsü.....	148
3.4.5.1.5. Mihr-i Süleyman Büyüsü.....	148
3.4.5.1.6. Kız Kaçırma Büyüsü.....	148
3.4.5.1.7. Soğukluk Büyüsü.....	148

3.4.5.1.8. Sarhoşu İçkiden Soğutma Büyüsü.....	149
3.4.5.1.9. Kalp Gözü Kararıp Doğru Yoldan Sapanları Düzeltme Büyüsü.....	149-150
3.4.5.1.10. Zihin Açma Büyüsü.....	150
3.4.5.2. Efsunlu Mekanlar.....	150
3.4.5.2.1. Çemberlitaş.....	150
3.4.5.2.2. Binbirdirek.....	150-151
3.4.5.3. Büyü Bozma.....	151-152
3.4.6. Karışmış Kızlar, Kadınlar, Çocuklar.....	152-155
3.4.7. Nazar.....	155
3.4.8. Rüya.....	155-156
3.4.9. Kurşun Döktürme, Korku Damarını Bastırma.....	156-157
3.4.10. Hüddamlı, Nefesi Kuvvetli Hocalar, Şeyhler, Hocanımlar, Molla Kadınlar.....	158-161
3.4.11. İyi Saatte Olsunlar: Cinler, Periler.....	161-165
3.4.12. Ruhlar, Karakoncoloslar, Umacılar.....	166-168
3.4.13. Türbe Ziyaretleri.....	168-169
3.4.14. Diğerleri.....	169
3.4.14.1. Kıskanmama.....	169
3.4.14.2. Yolcunun Arkasından Su Dökmek.....	170
3.4.14.3. Kırk Kez Söylenenin Olması.....	170
3.4.14.4. Yıldızın Barışması.....	170

3.4.14.5. Selamun Kavlene Uğrama.....	170
3.4.14.6. Resmin Bereketsizlik Getirmesi.....	171
3.4.14.7. Burçları Takip Etmek.....	171
3.4.14.8. Tespih Çekme.....	171
3.4.14.9. Ölüm İsteme.....	172
3.4.14.10. Niyet Kuyusu.....	172
3.4.14.11. Selamet İsteme.....	172
3.4.14.12. Çocuğu Çabuk Konuşturma.....	172
3.4.14.13. Okunmuş Şeker, Su.....	173
3.5. Haberleşme.....	174
3.5.1. Mektup.....	174-177
3.5.2. Telgraf, Telefon, Telsiz ve Radyo	177-179
3.6. Alışveriş.....	179
3.6.1. Çarşı, Semt - Mahalle Dükkanları ve Esnaf.....	180-186
3.6.2. Seyyar Satıcılar.....	186-187
3.6.3. Çalışan Kadınlar	187-188
3.7. Görgü Kuralları.....	188
3.7.1. Toplum.....	188-189
3.7.2. İnsan.....	189-190
3.8. Şehir Meseleleri.....	190
3.8.1. İstanbul Yangınları	191-194

3.8.2. Kimsesiz Çocuklar, Dilenciler.....	194-197
---	---------

3.8.3. Açlık, İşsizlik, Yankesicilik ve Hırsızlık.....	197-198
--	---------

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜBAREK GÜNLER VE AYLAR

4.1. Kandiller ve Cuma Günü.....	199-200
----------------------------------	---------

4.2. Ramazan Ayı	200
------------------------	-----

4.2.1. Ramazan Hazırlıkları.....	200
----------------------------------	-----

4.2.2. Oruç Hali, İftar Vakti	201-203
-------------------------------------	---------

4.2.3. Ramazan Geceleri, Eğlenceleri.....	203-210
---	---------

4.3. Bayram.....	210
------------------	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM

GIYİM, KUŞAM, SÜSLENME VE MODA

5.1. Kadınlara Dair Giyim, Kuşam, Süslenme ve Moda	211-226
--	---------

5.2. Erkeklerle Dair Giyim, Kuşam, Süslenme ve Moda.....	226-234
--	---------

ALTINCI BÖLÜM

EĞLENCE HAYATI

6.1. Evde Eğlenme.....	235-242
------------------------	---------

6.2. Dışarıda Eğlenme.....	242
----------------------------	-----

6.2.1. Yaz ve Bahar Eğlenceleri.....	242
--------------------------------------	-----

6.2.1.1. Gezinti Yerleri: Mesireler.....	243-246
--	---------

6.2.1.2. Nakil Vasıtaları.....	247-249
--------------------------------	---------

6. 2.1.3. Mehtap Seyri, Bülbül Dinletisi.....	249
6. 2.1.4. Yeme, İçme, İşret ve Eēlenme.....	250-251
6.2.1.5. Aşk, Alaka.....	251
6.2.1.6. Huzuru Bozanlar.....	251-152
6. 2.1.2. Kayık ve Sandal Sefası.....	252
6.2.1.3. Deniz Hamamı.....	253-254
6.2.1.4. Balo.....	254-257
6.2.2. Seyirlik Oyunlar, Eēlenceler.....	257-263
6.2.3. Eēlence Mekanları.....	263
6.2.3.1. ayhaneler\ Kahvehaneler ve Gazinolar.....	263-264
6.2.4. Kumar	264-265
6.2.5. İşret.....	265-273
6.2.6. Gayrı Meşru İlişkiler.....	273-281
6. 2.7. Tiryakilik.....	281-284
6. 2.8. Spor ve Oyunlar.....	284-285
SONUÇ.....	286-288
KAYNAKÇA.....	
1. Hüseyin Rahmi Gürpınar’a Ait Eserler.....	289-297
2. Kitaplar.....	297-299
3.Makaleler, Ansiklopediler, Sözlükler ve evrimii Kaynaklar.....	299-302

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Falcı Kadın.....	303
Resim 2: İstanbul’da Ulaşım: At Arabaları.....	304
Resim 3: Görücüler	304
Resim 4: Lohusa Döşeği: Ziyaretleri ve İkramları.....	305
Resim 5: Ev Hayatı: Bohçacı Kadınlar	305
Resim 6: İstanbullu Hanımlar.....	306
Resim 7: İstanbul’da Aşk-Alaka 1.....	306
Resim 8: ‘ Ecir ve Sabır’	307
Resim 9: ‘Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç’	307
Resim 10: Şıpsevdi: ‘Meftun’un Beyoğlu Seyri’	308
Resim 11: ‘Şık’	308
Resim 12: İstanbul’da Aşk-Alaka 2.....	309

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı Eser
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
BTS	:Büyük Türkçe Sözlük
C.	: Cilt
Der.	: Derleyen
s.	: Sayfa
Sad.	:Sadeleştiren
TDK	: Türk Dil Kurumu
t.y.	: Basım tarihi yok
y.y.	: Basım yeri yok
yay. haz.	: Yayına hazırlayan

HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR'A AİT ESERLERİN KISALTMALARI

ÖYKÜLER VE YAZILAR

ESKB: Eti Senin Kemiği Benim

- **BAGBY:** Bir Açın Günlüğünden Birkaç Yaprak
- **BBP:** Büyük Bir Pişmanlık
- **BGKAŞ:** Bir Genç Kızın Avaze-i Şikâyeti
- **ÇY:** Çocuklara Yasak
- **DBS:** Döşekten Bir Sesleniş
- **EGR:** Erkeğe Galebe Reçetesi
- **ESKB:** Eti Senin Kemiği Benim
- **HASHM:** Horoz Ailesi Sinirli Hanım'ın Mektubu
- **HÖBÖ:** Hanımların Ökçesi- Beylerin Öfkesi
- **HVÖ:** Hayat ve Ölüm
- **HY:** Heybeli Yangını
- **İÇEV:** İnsan Çekiştiren Eski Vaizler
- **İO:** İlk Orucum
- **KE:** Kanımızı Emenler
- **KS:** Karıncalarla Savaşayım
- **MM:** Mirnav, Mirnav

- **THM:** Türkan Hanım'dan Mektup
- **Ü:** Üfürükçülüğüm
- **VİG:** Varda, İspanyol Geliyor!
- **YNÖ:** Yazarlar Nasıl Ölür?
- **YVYD:** Yenme ve Yenilme Durumu

GT, KNÖ: Gönül Ticareti, Kedim Nasıl Öldü?

- **BBK:** Benim Babam Kimdir?
- **BDBD:** Balta İle Doğuran Böyle Doğurur!
- **ÇB:** Çocuğumun Babası
- **EKN:** Er Kişi Niyetine
- **EVS:** Ecir ve Sabur
- **Gglr:** Gugular
- **HDZ:** Hangisi Daha Zevkli?
- **KD:** Kıpti Düğünü
- **KNÖ:** Kedim Nasıl Öldü?
- **Krç:** Kırço
- **PE:** Papazın Eşeği
- **TŞFM:** Tımarhane Şairlerin, Filozofların Mabedidir
- **UK:** Uçurumun Kenarında

İHS: İki Hödüğün Seyahati

- **AÖÇ:** Açlıktan Ölmemenin Çaresi
- **BA:** Büyük Ana
- **AYİ:** Arzın Yuvarlaklığına İnanmıyor
- **EMK:** Ev Masraflarını Kısıtlama
- **İBF:** İstanbul’da Bir Frenk
- **İHS:** İki Hödüğün Seyahati
- **KK:** Kaynata – Kaynana
- **KMbs:** Kadınlar Mebusu
- **KSC:** Kadını Savunmanın Cezası
- **KUYG:** Kanatsız Uçak, Yelkensiz Gemi
- **MMBİO:** Müslüman Mahallesinde Bu İş Olur mu?
- **NÖ:** Nasıl Öldürdüler?
- **ŞZ:** Şıllık’la Züppe
- **TT:** Tövbeler Tövbesi
- **YD:** Yanık Dolma
- **ZH:** Zavallı Halime

KP: Katil Puse

- **EDABM:** Eşekler Dilinden Anlayan Bir Mütéhassıs
- **HSaf:** Halkın Sağlığı

- **İBÖ:** İmrenilecek Bir Ölüm
- **İEGBH:** İstanbul'un Esaret Günlerinden Bir Hatıra
- **MR:** Münzevi Rahip
- **KE:** Kanlı Eldiven
- **KP:** Katil Puse
- **NDO:** Nasıl Dolandırıcı Oldum?
- **TM:** Taharet Meraklısı

KV: Kadınlar Vaizi

- **AH:** Aferin Hayrullah
- **AV:** Ada Vapurunda
- **Hİ:** Hatt-ı İstiva
- **KBHH:** Kocasını Boşayan Hürmüz Hanım
- **KİDD:** Kocası İçin Deli Divane
- **KV:** Kadınlar Vaizi
- **LB:** Lakırdı Beynimizde
- **MKS:** Menekşe Kalfanın Savunması
- **F:** Fırkacı
- **Y:** Yankesiciler

MH: Meyhanede Hanımlar

- **BG:** Büyük Günah
- **İF:** İğneli Fıçı
- **MK:** Mübareğin Kuyruğu
- **NHFB:** Nergis Hanım'la Fehmi Bey
- **ZK:** Zavallı Katil

MSS: Melek Sanmıştım Şeytanı

- **AGGV:** Allah Gönlüne Göre Versin (Birinci Dünya Savaşı Günlerinde Yazılmıştır.)
- **AHms:** Ahlak Humması
- **A:** Asansör
- **DŞ:** Dağların Şenliği
- **MSS:** Melek Sanmıştım Şeytanı
- **Msfr:** Misafir
- **ŞBŞ:** Şehirde Bir Şekavet

(Geçen İlk Cihan Harbi'nde Dinlemiş Olduğum Bir Şekavet Vakası)

NAM: Namusla Açlık Meselesi

- **BNY:** Bugün Ne Yiyeceğiz?
- **EO:** Eşkîya Oyunu

- **İL:** İki Loğusa
- **İMhr:** İhtiyar Muharrir
- **NAM:** Namusla Açlık Meselesi
- **ÖDG:** Ölü Diri Getirir
- **ŞK:** Şeytanın Karısı
- **TKKFO:** Tehlike Karşısında Keçi Fil Oluyor
- **Tsn:** Tosun

TİÇ: Tünelden İlk Çıkış

- **BBİD:** Büyük Bir İbret Dersi
- **HST:** Horoza Ses Talimi
- **KY:** Kedi Yüzünden
- **K:** Kılıbık
- **LHŞ:** Lekeli Humma Şüphesi
- **TİÇ:** Tünelden İlk Çıkış

ROMANLAR

BD: Ben Deli miyim?

BK: Billur Kalp

BMS: Bir Muadele-i Sevda

CP: Can Pazarı

Cd: Cadı

C: Cehennemlik

DF: Deli Filozof

Dİ: Dirilen İskelet

DMKP: Dünyanın Mihveri Kadın mı, Para mı?

EB: Efsuncu Baba

Eİ: Eşkıya İninde

EŞKNK: Evlere Şenlik, Kaynanam Nasıl kudurdu?

GBYSÖ: Gönül Bir Yeldeğirmenidir, Sevda Öğütür

G: Gulyabani

HS: Hakka Sığındık (İşitilmedik Bir Vakıa)

HSh: Hayatdan Sahifeler

İM: İnsanlar Maymun muydu?

İ: İffet

KB: Kesik Baş

KC: Kaderin Cilvesi (Başımıza Gelenler)

KM: Kokotlar Mektebi

KYABİ: Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç

MK Ş: Mezarından Kalkan Şehit

MT: Muhabbet Tılsımı

M: Metres

Mr: Mürebbiye

Mtlk: Mutallaka

NK: Namuslu Kokotlar

N: Nimetşinas

ÖBK: Ölüm Bir Kurtuluş mudur?

ÖY: Ölüler Yaşıyor mu?

SA: Son Arzu

SP: Sevda Peşinde

Şİ: Şeytan İşi

Şk: Şık

Şp: Şıpsevdi

T: Tesadüf

TE: Tebessüm-i Elem

TG: Tutuşmuş Gönüller

Trmn: Toraman

UA: Utanmaz Adam

OYUNLAR

HB: Hazan Bülbülü

İDY: İki Damla Yaş

KEr: Kadın Erkekleşince

TK: Tokuşan Kafalar

GİRİŞ

İstanbul'u ve İstanbulluları en iyi tanıyan yazarlarımızdan birisi olan Hüseyin Rahmi Gürpınar, çocuk denecek bir yaşta başladığı yazarlık hayatı boyunca hep ömrünü geçirdiği semti, İstanbul'u anlatmıştır.

Hüseyin Rahmi'nin sanat ve edebiyatta benimsediği realizme paralel olarak acı ve tatlı yönleriyle karşımıza çıkan İstanbul hayatı, yazar tarafından kendisine mahsus mizah anlayışı ile günümüze aktarılmıştır.

Tezimizde, yazar tarafından günümüze aktarılan bu vesikalar, İstanbul'un gündelik hayatına dair bir arşiv oluşturma fikrine hizmet edecek şekilde derlenmiştir. Böylelikle Ahmet Rasim, Abdülhak Şinasi Hisar, Samiha Ayverdi gibi yazarlarımızın eserlerinde çeşitli vesilelerle aktardıkları İstanbul hayatına dair yeni bir seçenek kazandırılmıştır.

Hüseyin Rahmi eşliğinde İstanbul hayatını tespit etmek için ilk olarak bireyden topluma, evden sokağa genişleyecek şekilde altı başlık belirledik: Hayatın evreleri, ev hayatı, toplum hayatı, mübarek günler ve aylar, giyim, kuşam, süslenme ve moda, eğlence hayatı.

Bu hususiyetin yanında, 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasında eğlence alışkanlıkları, ev yaşantısı, toplum hayatı, giyim-kuşam, doğum, düğün, ölüm adetleri, eğitim durumları gibi meselelerle İstanbul hayatına hasredilmiş vesikalar Hüseyin Rahmi'nin aktardıklarıyla karşılaştırılarak en doğru bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda metot olarak belirlediğimiz tarama ve karşılaştırma yöntemleri, günümüz insanının İstanbul'u gelenek ve görenekleriyle tanımasını, şehrimize ait pek çok alışkanlıkların sebepleriyle bilinip anlamlandırılmasını sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATIN EVRELERİ

‘Hayatın Evreleri’ bölümünde anne karnında başlayıp ölümle noktalanan insan hayatının evrelerini, İstanbul’a ait özellikleriyle Hüseyin Rahmi’nin eserleri ışığı eşliğinde tespit edeceğiz.

1.1. Doğum Öncesi ve Sonrası Bebeklik

İnsan hayatının doğum öncesi hamilelik ve doğum sonrası bebeklik evreleri, gündelik hayat içerisinde beraberinde pek çok uygulama ve adet getirir. Bu başlık altında annenin hamilelik sürecini, bebeğin doğumunu, doğumdan sonra bebeğin ve annenin özel durumlarını, bakım meselesini ele alacağız.

1.1.1. Gebelik

Gebeliğin belirtileri, gebelik süreci, bebeğin dünyaya gelişi, annenin lohusalığı, bebek için isim bulma, diş çıkarma merasimleri... Gündelik hayat içerisinde kadının anne olması ve bebeğin dünyaya gelişi, ev sakinlerini oldukça heyecanlandıran meselelerdir. Hüseyin Rahmi de bu heyecanı İstanbul’a ait gelenekleriyle okuruna yansıtır:

Eşlerin hayatlarını birbirine ‘rabt edecek’ bir müjde (BMS: 387) olan bebek, kimi zaman kadınlığın simgesi (MH: 286) ve kadın için erkek karşısında bir garanti teminatı (T: 99) kimi zamansa ihtiyar babanın sıhhatine ve karı koca arasındaki muhabbete delalet eder. (C: 611)

Sağlam dişlerin ağırması.. istifra halleri, ağız sulanması, Tükürmeler.. Baygınlıklar geçirilmesi.. Çehresinde yorgunluk.. Öyle yeşilimtrak bir renk.. Gözlerinin etrafında esmer haleler (UA: 401 – 402), boynun incelmeye karşılık gövdenin ortasının üfürüp şişmesi, soluk tutukluğu, bütün davranışlarda bir ağırlık, bir tutukluk (TG: 426 – 429) gebeliğin başlıca alametleridir.

Gebelik haberinin kesinleştirilmesi amacıyla şüphelenilen kişinin ebeye gösterildiği, halk tabiriyle ‘ebelettirildiği’ gözlenir.

Eskiden mektep görmüş ve imtihan vermiş ebeler olmayıp ⁴ ebeler, bu işte geçim telaşıyla hizmet veren koca karılardı. Ayrıca lavtalar⁵ kabul edilmezdi. Bu sebeple elim olayların yaşandığı dahi olurdu.

‘Nergiz Hanım ile Fehim Bey’ adlı hikâyede yaşanan elim olaylardan birisi mahalleli hanımlarca hatırlatılır:

“Yirmi yıl öncesi Hacı İsmail’in karısı dört gün, dört gece iskemlede menzil üzerinde kaldı. Ebe kadınlar uğraştılar, uğraştılar, sonunda biz doğurtamayız deyip zavallıdan el çektiler. Erkek lavta getirmek gerekti. Kocasına söylediler. Herif her bir gözünü nah böyle lokma gibi açarak bağırdı: ‘ Karımın orasını burasını namahrem erkeklere karıştırmaktansa bırakınız bağıra bağıra ölsün’ dedi. Gördünüz mü Hacıyı? Gördünüz mü namuslu kocayı? Zavallı Ayşe feryatlar içinde öldü. Lohusa şehidi diye tabutunu alı pullu şeylere sardılar.” (NHFB: 320)

Ancak gizli kalması gereken gayrimeşru gebeliklerde, özellikle gayrimüslim ebe (NK: 297) ve lavtalar tercih edilir ⁶ ve doğumu gerçekleştirecek ya da bebeği düşürecek kişinin cinsiyeti önemsenmezdi. (KC: 76)

Halk arasında ünlenen ve ilk bakışta gebeliği anlayan bu halk hekimlerinin, muayeneye bile gerek duymadığını görürüz.

‘Melek Sanmıştım Şeytanı’ adlı hikâyede, evin deneyimli hizmetlilerinden Ayşe Kadın, Servinaz’ın hamileliğini kendi teşhisleriyle ilan eder:

“ Belki midesi bozulmuştur.

⁴ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Veladet Âdetleri, Loğusa Cemiyetleri, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, yay. haz.: Ali Şükrü Çoruk, 2.bs., İstanbul, Kitabevi, 2001, s. 1.

⁵‘Lavta: Rum. ...3. *esk.* Erkek doğum hekimi.’, **BTS**, Ankara, TDK, (Çevrimiçi), <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=LAVTA&ayn=tam>, 15.05. 2009.

⁶ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **A. e.**, s. 2.

Bu mide bozukluğu değil. İlkimde ahan ben de öyle olmuştum ya... İlkden sevdiği yemeklere şimdi el sürmüyor. Yenmiyecek şeyleri yiyor. Hamam aralığında kahve telvesi yalarken kaç defa gördüm. Rengi soldu. Boynu inceldi. Gözlerinin etrafı çürümüş gibi oldu. Huyu titizlendi. Adetten kesildiğini ben biliyorum emme o gine gizleyor. Ben yarı ebe bir karıyım. Köyde rençber Mustafa'nın karısı Ziliha'yı sıkışınca ben doğurttum.” (MSS: 28)

Rüyasında karpuz gören, canı kahve telvesi yalamak isteyen kızın bu halleri halk hekimi tarafından hamile olmasına yorumlanır ve yorumlar hamileliğin kesinleşmesi ile doğrulanır. (T: 131)

‘Hayattan Sahifeler’ romanındaki Çingene karısı da gebeliği anlayan halk hekimlerinden birisidir. Öyle ki Hacer’in kızı Hürmüz’ün herkesten gizlediği gebeliği ilk bakışta anlar:

“... Ben sana dedim bir laf. Doğru mu, eğri mi sonra anlarsın. Ben altmış yıllık çingene karısıyım, hem ebeyim, hem hekimim, hem eczacıyım, hem falcıyım.. Eğer dediğim çıkmazsa, bu iki ellerimi bileklerinden kestirim.” (HSh: 49)

Gebelik sürecinde iki canlı sayılan anne adayı için (Cd: 8) artık hassas bir dönem başlar. Gebenin bu hassas döneminde, gebeye kötü haberin bildirilmemesi adettendir. (N: 170) Bu sebeple ‘Kadın Erkekleşince’ oyununda Ali Süreyya, eşi Nebahat’ın gebeliğini tehlikeye düşürecek kötü haberi duymaması için anne ve babasından ricada bulunur:

“Ali Süreyya: (Şaşalayarak) Peki, anam bizi ırsızlıkla terzil etti. Babam da evden kovuyor... Peki gideriz... (Söyliyeceğini bulmak için şaşkın şaşkın etrafına bakınarak) Evet... Artık duramayız, gideriz. Fakat karım gebedir. Ufak bir heyecan büyük bir fenalığa sebep olabilir. Şimdi ona başa kaka bir şey hissettirmeyiniz. Ben bir sırasını bulur, işi mülâyemetle anlatırım...” (KER: 83)

Her ailede bebeğin geliş haberi ile telaş yaşanırken, ailenin gücü oranında hazırlıklara başlanır. Bebeğin büyük validesi tarafından kundak takımının hazır edilmesi ⁷ en temel hazırlıktır. (BMS: 184)

Bebek doğmadan önce minimini gömlekler, zıbınlar, pamuklu bezler dikilir, her aile nereden geldiği belli olmayan bu küçük yolcunun rahatını sağlamaya çabalar. (MT: 3)

Hali vakti yerinde olan ailelerde gebelik sürecinde ve sonrasında anneye yardım etmesi amacıyla evlatlık namıyla bir hizmetçi tutulur. (N. 48)

Gebe kadının ‘kimi yemekleri beğenip kimi yemekleri istememek biçiminde’ tanımlanabilecek, aşermeleri ⁸(HSh: 100–101) İstanbul halkınca yerine getirilmesi gereken dileklerdenidir çünkü gebe kadın aşerdiğini yiyemezse bebekte sakatlık ya da eksiklik olacağına inanılır.

Gebelik sırasında, İstanbul halkınca benimsenen çeşitli inançlar da kendisini gösterir. Gebe, hamileliği esnasında dikkatli baktıklarından etkilenir ve doğacak çocuk dikkatle bakılana benzer.

‘Ada Vapurunda’ hikâyesinde, hanımlar arasında şu konuşma geçer:

— “Ay, yetişmesinler. Hayvancağızı frengili surata benzetmişler.

— Madam, bu köpeğin suratını siz mi kalıba koydunuz?

Şişman madam:

— Ne kalip zanim? Bu boyle doğmuş.

— Domuz cinsi galiba.

⁷ Abdülaziz Bey, Bir Çocuğun Doğumundan Önce ve Sonra Yapılan İşler ve Uyulan Âdetler, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, yay. haz.: Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, 3. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s. 11.

⁸ Sennur Sezen, Adnan Özyalçın, Gebelik ve Doğum, ‘**Bir Zamanların İstanbul’u - Eski İstanbul Yaşayış ve Folkloru**’, Genişletilmiş Yeni Baskı, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2005, s. 225 - 226.

— İyi söyledin kardeş. Köpeğe benzemiyor ki.

— İçimizde hamile varsa bu gudubet hayvana bakmasın sakın. Sonra çocuğu böyle olur.

Üç kadın aşırı bir hanım çırpınarak:

— A, baktım gitti hanım... Alnımın kara yazısı, şimdi ben bunun gibi mi doğuracağım?”

(AV: 76–77)

Bebeğin olmayışı ise ebeveyn ve akrabalar açısından huzursuzluk sebebidir. Kısırlık, özellikle gelin – kaynana ilişkisini gerginleştirir.⁹ Kaynana için kısır olan her daim gelindir.¹⁰ ‘Balta İle Doğuran Böyle Doğurur’ adlı öyküde Şaziye Hanım’ın kaynanası Hasibe Hanım için, ‘Allah sevmediği kullarını kısırlaştırır.’ Kaynana Hasibe Hanım, gelinine attettiği kısırlıktan kurtulabilmek için eski usul evlenmelere, ‘İradın elinde olsun.’ anlayışına özlem duymaktadır. (BDBD: 63–64)

Kısırlığın tedavisi için ev ilaçlarına başvurulur. Bu ilaçlar da sonuç vermezse halk inançları devreye girer.¹¹ Kısırlığın tedavisi önce geline uygulanır. Yeni doğmuş çocuğun ilk çişini salataya karıştırıp yedirmek, yarasa pisliğini leblebi tozuyla karıştırıp hap halinde yutturmak, devrin tanınmış şeyhlerine karın bölgesine ‘ayetül kürsi’ yazdırıp şeyhe, üç gün sonra mübarek diliyle yalattmak, kasık damarına bastırmak, ardıçla karışık papatya, ısırgan buğusuna oturtmak (BDBD: 65) geline uygulanan halk tedavisi yöntemlerindendir.

Gelinin tedavisi olumlu bir sonuç vermezse kabahat erkekte aranır. Erkekliğin kuvvetlendirilmesi için şeyhin tılsımlı kemerinin yedi gün belde taşınması, donunun okutturulup türbe türbe dolaştırılması, nefeslenmiş gelincik macunları ve ‘türcina’ yazılı latikumlar yedirmek (BDBD: 64) erkeğin kısırlığına deva olarak görülür.

⁹ Sadi Yaver Ataman, Kaynana – Gelin İlişkileri, ‘**Türk İstanbul**’, yay. haz.: Süleyman Şenel, 2. bs., İstanbul, İBB – Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2006, s. 339.

¹⁰ Sennur Sezen, Adnan Özyalçiner, **A. e.**, s. 224 – 225.

¹¹ Mehmet Halit Bayrı, Kısırlığa Dair, ‘**İstanbul Folkloru**’, İstanbul, Cactus İstanbul Kitaplığı, 2007, s. 337 – 342.

Hatta on beş sene gibi uzun bir süre hekimlerin muayenesi ile güçsüzlüğü açıkça belli olmuş olan efendinin modern hekimlik fennini yalanlayarak dünyaya gelen son bebeği, ağbani kundak ve yeşil duvakla kucağına alışı kuvvet macununun insanı hayrete düşüren tesirine yorulur. (M: 47)

Kısırlık tedavisinde, İstanbul halkının ilgisini geleneksel tedavi yöntemlerinden çekip modern tıp yöntemlerine sevk eden bir uygulama olarak da Voronof aşısını görmekteyiz.

‘Utanmaz Adam’ romanında, Voronof aşısından,

“Tanıdıklarımın yetmiş beşlik bir insan bayatı aşılandı. Çok geçmeden bir de çocuğu oldu. Bu zürriyet başka bir insandan mı? Maymunun bilmem nesinden gelen bir kuvvetten mi? Bu hakikati bir Cenabı Hak bilir, bir de doğuran kadın... Gerek öyle, gerek böyle her ne türlü de olsa dedikoduların arkası alınmaz.” (UA: 22–23)

diye şikayet edenler çıksa da voronof aşısı; etrafında yarattığı dedikodularla yaş haddinden dolayı kısır kalmış ihtiyarlar için bir umut ışığı olur.

1.1.2. Doğum

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte özellikle bel ağrıları ve sancılar (MT: 4), (İL: 44) doğumun habercisidir.

Doğuma yaklaşan anne adayında fiziksel görünüm açısından da değişiklikler gözlenir. Ayı, günü tamam olan gebenin karnı yukarı taraftan aşağıya doğru çarpılır, benzi solar, gözlerinin etrafı ayalanır, boynu inceliyor uzar. (İL: 42)

Doğum öncesinde ve sonrasında annede gözlenen bu fiziksel değişiklikler sebebiyle erkeğin ‘kadın çirkinleşti’ diye üzerine evlenmesi hanımların şikâyetçi oldukları durumlardandır.

‘Nimetşinas’ romanında şikâyetçi olunan bu durum Nuriye Hanım tarafından dile getirilir:

— “Aman Yasef Efendi, doğurması kolay mı? İnsan doğuruncaya kadar işte böyle oluyor, bayılıyor. Doğura doğura kadın kısmı korada oluyor, kalıyor. Sonra kocası ademe (Aferim) karı ne iyi ettin de doğurdun demiyor. ‘Bizim karı zayıfladı, çirkinleşti.’ diye üstüne bir daha evleniyor.” (N: 177)

Kimi zaman anne adayının çektiği sıkıntıların tesiriyle, ailenin diğer üyeleri tarafından doğumun bebek ve anne için sağlıklı geçmesi için adaklar adanır. Kayınvalide, gebenin ve torununun kurtuluşu için Eyüp’e kurban, yedi evliyaya mum (İL: 44) adar. Doğumu güç gerçekleştiren anne adayına, beyinin avucundan su içirilmesi ¹² de yaygın halk inançlarından. Bu inanca göre beyinin avucundan su içen gebenin doğumu kolaylaşacaktır.

‘Nimetşinas’ romanında doğumu güçleşen Talat Hanım’a eşi Nihat Bey’in avucundan su içirilir ve Talat Hanım’ın doğumunun gerçekleşmesi evdeki hanımlarca içilen suyun etkisine yorulur: (N: 187-188)

“Biçare kadın o câ-yi ilad ile melül melül etrafındakilere bakarak feryad-ı istimdatta bulunduğu esnada Fatma Hanım:

—“Böyle doğuramayan gebelere beyinin avucundan su içirirler. Nihat Bey gelsin. Avucuna su koyalım; Talat Hanım içsin. Görürsünüz çok geçmez kurtulur.” (N: 187–188)

Tabiatın bütün dişi varlıklara bahsettiği annelik içgüdüsünün, bir kediye, dahi birinci derecede diplomalı ebe ustalığıyla göbek bağı kesme, kordon ve son

¹² “...Malatya’da; doğumu kolaylaştıracağına inanılarak başvuru alan bazı yollar vardır. Kadının doğumu yaklaştığı zaman... kadına, kocasının elinin kırı içirilir.” Bu âdetin İstanbul halkınca da devam ettirilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Orhan Fatih Kuşdemir, “**Türk Dünyası Halk İnançlarında Karşılaştırmalı Doğum Motifi ve Dr. Yaşar Kalafat’ın Halk Bilimi Çalışmaları**”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2004, s. 80.

temizleme vazifelerini öğretmesi hayretlerle karşılanırken (İL: 48) kadının annelik duygusundan feragat etmek zorunda kaldığı durumlar da olur. Bu sebeple bütün gebelikler doğumla sonuçlanmaz.

Bebeğin düşmesi ya da bilinçli olarak düşürülmesi sıkça rastlanılan vakalardandır. Bilhassa gayrimeşru ilişkilerden hayat bulan bebekler, kadınların bir araya gelerek hazırladıkları ev ilaçlarıyla düşürülür. (MT: 3, 31), (T. 132), (Şp: 350)

‘Muhabbet Tılsımı’ romanında, Havva kadının çok pahalıya sattığı bir fincan ilaç çocuğu düşürme konusunda işe yaramayınca bebeğin doğma hakkını kazanmış olduğunu görmekteyiz. (MT: 31)

Bebek düşürmek için ev ilaçlarının (Şp: 350), (T: 132), (MT: 31), (BM S: 432), (UA: 269) yanında ¹³ eczacılardan da yardım alınır. Öyle ki ‘Gönül Bir Yel Değirmenidir, Sevda Öğütür’ romanında köşkün hizmetçi kızlarından Servinaz, evlilik dışı ilişkilerinin tohumlarını eczacı sevgilisinden öğrendiği ilaçla yok eder ¹⁴ ve bir daha böyle bir sorunla karşılaşmamak için fence korunma yolları öğrenir. (GBYSÖ: 188)

Düşmüş bebeğin kubura atılmasının günah olduğuna dair bir inanç da mevcuttur. (TE: 268)

Bebeğin düşürülmesi için kullanılan ev ilaçları istek noktasında olumlu bir sonuç vermezse doğum gerçekleşir ancak bebek doğar doğmaz çoğu kez boğulmak suretiyle öldürülür. Doğdukları vakit hukukça hiçbir mevkiye sahip olamayacak bu bebekler (UA: 408) için ölüm bir çözüm olarak görülür. Doğan bebeğini kendi elleriyle ölüme gönderme konusunda vicdanıyla savaşa girip yenik düşen annelere de rastlarız. (TG: 231)

¹³ Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın romanlarında kadınlar, bebek düşürmek için bir araya gelip ev ilacı hazırlarlar ancak eserler içerisinde bu ilaçların muhtevasına dair bir bilgi verilmemiştir.

¹⁴ “...Evvel emirde etibba ve eczacı takımı buna müteallik mualece vermemeleri için İstanbul kadılığı ve milel-i erbaa patrik ve hahambaşları marifetiyle tahlif olundular.” Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, A. e., 2001, s. 2.

Bu olumsuz örneklerin aksine mutlu evliliklerde, ebeler vasıtasıyla doğum gerçekleştiren anne için yeni bir dönem başlar: ‘Lohusalık’

1.1.3. Lohusalık ve Annenin Bakımı

Nazardan korumak için, kimi zaman pırlanta maşallah ile ödüllendirilen (BMS: 186) kimi zamansa nazar takımı ile süslenen lohusanın (N: 196–199) bu özel durumu kırk gün sürer.

Lohusa kırk gün ev işleriyle uğraştırılmaz. ¹⁵ Ancak ‘Asansör’ hikâyesinde, lohusalığının kırkı çıkmadan mutfağa inen Dilpesend’in herhangi bir kötü durumla karşılaşmadığını görürüz. (A: 106)

Gebe iken anne adayına kötü haberin bildirilmemesi âdeti, lohusalık döneminde de devam eder.

Bu âdete aykırı olarak ‘Nimetşinas’ romanında Talat Hanım, kocasının evin evlatlığı olan Neriman’a karşı sevgisini öğrenince fenalık geçirir. Lohusanın keyifsizlenmesi üzerine eve hekimler, hocalar gelir, gider. (N: 170)

Lohusa, başında alıyla, ‘gözün aydın’ ziyaretlerini kabul eder. ¹⁶ Bu ziyaretlerde misafirlere âdet gereğince ikramlarda bulunulur. Hatta kimi zaman ‘gözün aydın’ ziyaretine gelenlerin bolluğundan, işlerin çokluğundan ev halkı bitkin düşerken (N: 199) lohusayı ziyarete gelen misafirlerin de gümüş kupa, kaşık gibi çeşitli hediyeler getirmesi (NAM: 4) bu âdetin tamamlayıcısıdır.

¹⁵ ‘Loğusanın ev işleriyle uğraşıp gücünden düşmesi alkızının işine gelir.’ anlayışı mevcuttur.” Orhan Fatih Kuşdemir, A. e., 2004, s. 63.

¹⁶ ‘Loğusalıkta ilk yedi gün yapılan ziyaretler ‘gözün aydın’ ziyareti iken, kırk günün geriye kalan kısmı yapılan ziyaretler ‘hal hatır sorma’ ziyareti olarak tasnif edilmiştir.’, ‘Loğusa ziyareti’ hakkında geniş bilgi için bkz: Abdülaziz Bey, A. e. , s. 15 – 16.

Lohusanın başına gelebilecek en kötü olay ise al basmasıdır.¹⁷ Lohusanın ‘al basması’ durumunda ‘kefareti budur’ diye hocaya nefeslettirilmesi gerekir. Aksi takdirde lohusa aklını oynatır hatta hayatını kaybeder.

‘Tutuşmuş Gönüller’ romanında, Lemiye’nin doğumunda ebelik işini üstlenen Saliha Kadın, lohusanın ‘al basmasına’ uğradığından şüphelenir ve çözüm arar:

— “Niçin görmüyorsun? Sonra Çingene, kundağı zembilden çıkardı. Bir viraneye attı...

Saliha Kadın, dikkatli dikkatli lohusanın yüzüne bakarak:

— Ben sokakta iken bir şey görmedim de, kapı kapalı, pencere örtülü... sen buradan orasını nasıl gördün bakayım?...

— Gördüm diyorum sana gördüm. Şimdi burada seni nasıl görüyorsam işte bana öyle ayan oldu.

— Ah ah! Sana başka bir hal oldu. Galiba al bastı.

— Karı, ben al, mor bilmem. Git çocuğumu getir...

—Ben gideyim sana hekim getireyim, ya bir hoca.” (TG: 464–465)

‘Toraman’ adlı romanda Hasna Hanım, ilk çocuğu Sabire’yi dünyaya getirdikten sonra kadınların deyimine, henüz kırkı çıkmadan lohusanın döşğinde yalnız bırakılmasından dolayı al basmasına uğrar. Yaratılışı zaten delişmen olan Hasna Hanım, bu al baskınından sonra zırdeli olur. Hekim, hoca tedavisine çok uğraşılsa da bilhassa aybaşlarında şiddetle nöbeti tutan kadın yalnız kendi ailesiyle değil bütün mahalleye kavgaya tutuşur. (Trmn: 50–51)

¹⁷ “Anne kırk gün yalnız bırakılmaz, her zaman yanında biri olur... Loğusaya kırmızı altın takarlar... çünkü alkarısı kırmızı rengi hiç sevmez...” Geniş bilgi için bkz: Orhan Fatih Kuşdemir, A. e. , s. 54 - 67.

Lohusalığın sorunsuz bir şekilde geçirilmesinde çare olarak annenin, kırk gün boyunca evde tek bırakılmaması yoluna gidilir. Gece gündüz nöbetleşe olarak lohusa beklenir

‘Nimetşinas’ romanında, Talat Hanım, lohusalığı süresince nöbetleşe olarak beklenir:

“Şevkefza ile de Neriman ikişer ikişer lohusanın odasında nöbet bekliyorlardı. Nısfı’l-leyle kadar Emsal’le Hayriye bekliyor, onlar odalarına, yataklarına çekiliyorlar; sonra Şevkefza ile Neriman nöbete geliyorlardı.” (N: 199)

Lohusayı tedirgin edebilecek bir başka durum da kimi zaman bebeklerin kırklarının birbirine karışmasıdır.¹⁸ Bu sebeple kırkı aynı süreçte dolan çocuklara dikkat edilir. Bu dikkate paralel olarak ‘Ecir ve Sabır’ hikâyesinde hanımlar tarafından, vefat eden Cemal ile komşunun oğlu Mehmet’in kırklı oldukları hatırlanır. (EVS: 138)

Beklenilmeyen gebelik durumlarında, olur da bebek doğma şansı bulursa lohusa için ayrıcalıklı durum düşünülmez. ‘Meselenin açığa çıkmaması’ fikrinde lohusa yedi günü bile doldurmadan döşeğinden kaldırılır. (KC: 80)

Dünyaya gelen gayrimeşru bebek ise ya cami avlusuna terk edilir (TG: 463–464), (B.B.K. 35) ya da belli ücret karşılığında bir ailenin himayesine teslim edilir. (KC: 80–81) Cami avlusuna terk edilen bebeğe sahip çıkan olmazsa, bebeğin Hızır tarafından alınıp meleklerce emzirtileceği inancı da kuvvetlidir. (TG: 453)

¹⁸ “Yine bu kırk gün içinde kırkını doldurmamış iki bebek, lohusa ve çocuğuna kırk basmaması için yan yana veya karşı karşıya getirilmez. İslimye’deki bu inanışa Anadolu’nun hemen hemen her yerinde; Kastamonu, **İstanbul**, Yusufiye, Mersin, Manisa, Pazarören, Eskişehir, Antep, Alacahöyük, Çorum, Isparta, Bayburt, Maraş, Balıkesir, Antalya, Sivas, Sinop, Afyon, İzmir, Konya, Kayseri ve Ordu’da rastlamaktayız.” Selma Ergin, “ **Bulgaristan İslimye İli Kazan İlçesi Türk Halk Kültüründe ‘Kırklama’ Geleneği**”, (Çevrimiçi) <http://turkoloji.cu.edu>, 15. 05. 2009

Kırk gün tamamlandıktan sonra lohusalık hamamda düzenlenen eğlencelerle kutlanır. Hüseyin Rahmi, sadece bir kez, kadınlar arasında düzenlenen ‘kırklama eğlencesi’nden bahseder.

Bu eğlence, ‘İstanbul’da Bir Frenk’ adlı hikâyede yolu tesadüfen hamama düşen Mösyö Théophile tarafından aktarılır ancak eğlencenin içeriği, misafirleri, uygulandığı hakkında ayrıntılı bilgi vermez:

“Tesadüfen bugün hamamda bir lohusa bulunduğundan bir kol çengi çalıyordu. İki keman, iki tef, bir çengi ki deme gitsin! Kemancılar o kadar ahenkli yay çekmekte ve çengi ise buna o kadar uygun zil vurmaktaydı ki dinleyenlerden olup da insanın kendisinde oyun meydanına derecesinde bir gevşeme duymaması mümkün değildi.

Ya o şarkıcıların:

— Oh! Oh! Oh! Oh!

diye seslenmeleri ne kadar coşturucuydu. Bu sesler hamamın kubbesini çın çın öttürüyordu.”
(İBF: 154)

Kırk gün tamamlanıp lohusalık devresi sorunsuz bir şekilde atlatıldıktan sonra emzikli annenin bakımına dikkat etmek gerekir. Özellikle halk tabiriyle, ‘emzikli kadının sütünün çekilmemesi’ için anne sinirlendirilip üzülmez ¹⁹ çünkü hazır mamanın yaygın olmadığı dönemlerde anne sütü önemlidir ve bebek için tek besin kaynağı olarak görülür.

Emzikli kadının sütünün çekilmemesi için dikkat edilmesi gereken bir diğer durumsa emzikliye canının çektiğinin yedirilip içirilmesidir.

‘Şıpsevdi’ romanında tramvayla yolculuk yapan hanımlar arasında geçen sohbette, dışarıdan gelen köfte kokusu sebebiyle içinde bir ezinti duyan emzikliye

¹⁹ Sennur Sezen, Adnan Özyalçınar, **A. e.**, s. 233 - 235.

köfteden yedirilmesine karar verilir. Aksi takdirde, emzikli kadın canının çektiğini yiyemezse sütü çekilir, göğsü şişer:

—‘‘A! ne demek hiç emzikli olur da imrenmez mi? Söyle kızım... söyle... için çekti mi?

—Vah... vah işte gördün mü? Zavallı tazenin şimdi sütü çekilirse?..

Diğer bir kadın — çekilir kardeş çekilir. Süleyman’ı emzirirken tıpkı böyle benim de başıma geldi. Bana kokan da balıktı. İstemeğe utandım. Ertesi günü memem üfördü. Hüd dağı gibi şişiverdi. (Eliyle göğsünü göstererek) taş ölçerim hanım koca koca fitiller işledi. Üç aya payapay hekim hoca gezdim. En sonra mehelsiz bir şeyden geçti ya; şimdi onu anlatması uzun. Sütüm de kaçtı... Allah rahmet eylesin nurlar içinde yatsın... o zamanlar benim oğlanı. Süleyman’ımı komşumuz Hacı Fevzi Efendi’nin gelini Safnaz Hanım emzirdi. Neler çektim, neler?’’ (Şp: 27)

Lohusanın emzikli olması ve bebek için en temel besin olan sütün, annenin beslenmesine paralel olarak veriminin arttığı fikriyle iyi beslenmesi şarttır. (ÖBK: 12)

1.1.4. Bebek Bakımı

Henüz dünyaya gelmeden aile efradını bir hayli heyecanlandıran bebek, doğduktan sonra da bakım meselesi ile evde telaş yaratır. Bu telaş İstanbul hanımlarına mahsus adetlerle canlı tutulur.

Doğar doğmaz sıkıca kundaklanan bebekler, salıncakta sallandırılıp ninnilerle büyütülürler. (KC: 80), (Mtlk: 15), (BA: 75), (N: 200) Bebeğin bakımında bir diğer önemli konunun bez meselesi olduğunu görmekteyiz. (KC: 80)

Bebeklerin sıkıca kundaklanması, İstanbul hanımlarının eskiye ait âdetlerindendir. Doktorların ‘zararlıdır’ demesine karşılık ‘çocuğu kundağa sokmayarak olmayacağı’ inancı, kimi zaman bebeğinin daracık kundak içerisinde bulunmasından doğan sıkıntı lohusanın dikkatinden kaçmasa da devam ettirilmekten geri durulmaz. (N: 200), (HÖBÖ: 263)

Annelerin ‘sıkı kundak âdeti’ gibi yanlış uygulamaları bununla da kalmaz. Bebeğin vücuduna latif bir şekil vermek amacıyla bacak aralarını hamam bohçasına çevirircesine eski annelerin, kötü bir âdete uyarak oralara pamuk bezler tıktırdıklarını görürüz. Ancak bu uygulama sonucunda elde edilen latif bir vücut yerine kambur bir bel, çarpık bacaklardır. (Mr: 48–51)

Bebek bakımı ile ilgili bir diğer yanlış uygulama da ebenin doğumdan sonra vazife olarak, eskiden beri uyulan âdete göre ebesi olduğu çocuğun kafasını latif bir şekle sokmak için iki şakağından şiddetle bastırmasıdır.²⁰ ‘Mürebbiye’ romanındaki Dehri Efendi’nin kızı ve Sadri’nin karısı olan Melahat, bu yanlış âdetin uygulanmasından dolayı kafasında şekil bozukluğu ile yaşar.(Mr: 51–55)

Bebeğin bakımı ailenin gücü oranında şekillenir. Bakımsız büyütülen, kuru ekmekle bir öğün geçiştiren bebeklere (MT: 5) karşılık, hastalık zamanlarında hekimliğin bütün harika buluşlarından yararlanabilen (T: 90) hatta nasıl şımartılacağı bilinmeden özenle büyütülen bebekler (BMS: 32) sıkça karşımıza çıkar. Özellikle savaş yıllarında ‘Allah rezzak-ı âlemdir. Gönderdiği meleklerin elbette rızıklarını verir’ avunmalarının gerçeklerle karşılaşması neticesinde bebeklerin açlıktan ve bakımsızlıktan yaşayamadıkları da görülen vakalardandır. (NAM: 3)

Bebek anne sütü ile beslenir. (N: 190–191), (TG: 452–453), Ancak anne sütünün bulunmadığı zamanlarda hazır süt ve emzik kullanılır. (KC: 80) Hatta öksüz kalan ve anne kokusu arayan bebek, büyükanne tarafından emzikle ya da büyükanne porsuk memesiyle avutulmaya çalışılır. (BA: 72)

Emzikle büyütülen bebeklerde çoğu kez annelerinin dikkatsiz ve tembel bulunmasıyla ‘da-i caversiye’²¹ çıkmasından kaynaklanan ‘külleme’²² hastalığı görülür. (Mr: 64)

²⁰ Abdülaziz Bey, A. e., s. 12.

²¹ Murat Yurdakök, Hacettepe Üniversitesi, Tıp Fakültesi Pediatri Profesörü, “‘Tuhfe-i Mübârizi’de Çocuk Hekimliği Bilgileri”, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 2004; 47: s. 233 – 236.

²² Metinden hareketle ‘külleme’ hastalığının bir tür mantar hastalığı olduğunu anlamaktayız.

Bebek bakımı anne için külfetli ve fedakârlık isteyen bir iştir. Hüseyin Rahmi tarafından meşrutiyet sonrası yazılmış olan roman ya da hikâyelerde, kadının sosyal hayat içerisinde boy göstermeye başlamasıyla bu külfetli iş, ‘ Çocuk iki tarafın ortak ürünüdür. Bakım ve beslenme işi de iki taraf arasında paylaşılmalıdır.’ fikri (KER: 90–91) seslendirilerek anne ve baba arasında paylaştırılmak istenir.

Ancak bu fikir pratiğe geçirilirken anne ve baba arasında yaşanan anlaşmazlıklar, masum bir bebeğin bakımsızlıktan ölmesine sebep olabileceği fikriyle eleştirilir.²³(KER: 96–97), (UA: 370–371)

Bu ölümler, dünyaya gelişle anne ve babasını birbirine bağlamak şöyle dursun, varlığıyla evde huzursuzluk yaratan bebeklerin bakımı konusunda âdetin dışına çıkışın felaketle sonuçlanabileceğini gösterir.

Âdetin dışına çıkışın eleştirisi de ‘Utanmaz Adam’ romanında, şu sözlerle dile getirilir:

“Şimdiye kadar kadınla erkek karşı karşıya aile işlerinin harici ve dahili kısımları ile vazifedar idiler. Kadın para kazanıp eve getirmezdi. Erkek çocuk emzirip bez yıkamazdı. Zayıf cinsin kaviye karşı hukukan böyle her cihetle müsavat iddiasına kalkması felaketinden doğacak neticeyi sonra göreceksiniz” (UA: 357)

Hüseyin Rahmi eserlerinde, her yıl dünyaya ters kapıdan gelip de yine geldikleri yere geri gönderilen ya da dünyaya gelir gelmez terk edilen (KC: 83) bebekler konusunda anne ve babanın ‘bakımdan kaçış tavrı’ sıkça dile getirilir ve çoğu kez eleştirilir. (BBK: 33–34)

“Emzirme işleminden önce annenin yeteri kadar hijyene önem vermemesi, bebeğin ağzında ve annenin göğsünde pamukçuk adı verilen, küçük kabarcıklar şeklinde mantarların oluşmasına yol açar.” Yeter Kitiş, Zekiye Karaçam, “**Emzirmeyi Olumsuz Etkileyen Bir Faktör Olarak Pamukçuk; Önleme, Tanı ve Tedavide Hemşire/ Ebenin Rolü**”, Cumhuriyet Üniversitesi, Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi, 2004, 8(1), s. 46 – 52.

²³ ‘Kadın Erkekleşince’ oyununda anne – baba arasındaki vazife dağıtımı anlaşmazlığından ölen ‘Hilkat’ bebek, ‘Utanmaz Adam’ romanında da işlenmiştir.

Kimi zaman umumhanede çalışan anneler için en istenilmedik ayak bağına dönüşen bebek, bir sütineye emanet edilirken (Trmn: 86–87), kimi zaman da ‘evlat yetiştirilmesi Allah’a ibadet ve kullara büyük bir iyiliktir’ inancına belli bir miktar ücretin de katılmasıyla koruyucu aileye bırakılabilir. (KC: 81)

Köpekler bile büyüyünceye kadar yavrularını emzirirken (KC: 368) gayrı meşru ilişkilerden bebek dünyaya getirip terk eden ya da bu bebeklere yaşama şansı vermeyen anne babaların kayıtsızlıkları eleştirilmekle kalmayıp çözüm yolları da aranır.

‘Tutuşmuş Gönüller’ romanında bu niyet Dedezade tarafından şu sözlerle açığa çıkarılır:

“Elde para olsa... Her zaman aklıma gelir... Hem irad hem sevap... Gizli doğuracak kadınlara mahsus bir doğumhane açmalı. Sır saklanacağını temin etmeli. İnsan külliyetli para kazanır; hem senede birçok insan yavrusu, analarının elleriyle boğulmaktan kurtulur. Nüfusun tezayüdüne hizmet edilmiş olur... Şimdiye kadar bu mühim hususu düşünen ne bir hayırhah feylesof, ne akıllı bir sermayedar görüldü. Yalnız sevişmemeli... Sevdanın semere-i tabiiyesine kundak, bir sıcak kucak ve daha birçok şeyler hazırlamalı...” (TG: 201–202)

1.1.5. Bebek Bakımında Dadı, Lala, Sütinesi ve Mürebbiye

Anne açısından külfetli bir iş olarak karşımıza çıkan bebek bakımında, annenin yardımına koşan kişiler de mevcuttur. Bebeklerin bakımı dadılara teslim edilirken, erkek çocukları ilerleyen yaşlarında, bilhassa okul evresinde lalalara emanet edilirler. Ayrıca Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde hem dadısı hem de lalası olan çocuklara rastlamak mümkündür.

Bebeği kendi çocuğu gibi sütüyle besleyen sütineler ile bakımdan çok öğretim meselesini üstlenen mürebbiyeler de bu külfetli işin hafifletilmesinde hizmetli diğer yardımcılarıdır.

Dadı, lala, sütninesi ve mürebbiye zamanla aile efradından birisi olarak benimsenirken bu kabule karşılık kimi zaman, iyi ve kötü günde ailenin yanında kalmayı tercih ederler.

Bebeğin bakımının yanında terbiye ve eğitiminde de payı bulunan ve aile içi ilişkilere de yön verebilen bu şahsiyetleri, İkinci bölümümüz olan ‘Evde Hayat’ başlığı altındaki ‘Evde Yaşayanlar’ bahsinde geniş olarak ele alacağımız için şimdilik sadece isim olarak hatırlatmak istedik.

1.2. Çocukluk

‘Çocukluk’ başlığı altında, çocukluktan gençlik evresine kadar bir çocuğun hayatında az ya da çok iz bırakan mektep hayatı, ailesinin ve çevresinin terbiye kuralları, eğlence hayatı ve oyun kültürü ele alınacaktır. Mektep hayatı içerisinde çocuğun ilköğretim dönemine rast gelen ‘sıbyan mektebi’ ve ortaokula karşılık ‘rüştiye’ dönemi göz önünde bulundurulacaktır.

1.2.1. Eğitim ve Öğretim

Çocukların eğitim ve öğretim hayatını, buna paralel olarak seçeceği mesleği belirlemede ailenin rolü önemlidir.

Her ailenin mekteple ilgili beklentilerini ve çocuğuna sunduğu okul hayatını belirleyen ise imkânlar ve ailenin mektebe karşı bakışı olduğunu görmekteyiz:

Eski anaların çocuklarının beşiğini ‘Yavrum sadrazam olacak!’ diye sallarken zamanla bu ülkünün mebusluğa dönmesi (BD: 23), (MT: 152), çocuğun mektebe başladığı ilk gün düzenlenen amin alayında²⁴ anne ve babanın gururlanması (EVS: 136), nice fedakarlıklarla okula gönderilen çocuğun okulu boşlayıp oyun oynamak için viraneliklere gitmesine karşılık aile efradınca okula duyulan inancın devam ettirilmesi (EB: 48), İstanbul’a bağlı gelişmemiş ilçelerdeki ailelerin konaklara evlatlık olarak gönderdikleri çocuklarının mekteplerde alacağı eğitimle bey, paşa

²⁴ Abdülaziz Bey, A. e., s. 57 – 61.

olacağı fikri (MT: 8–9) ailelerin mektebe verdiği önemi ve bu önemin sebeplerini açıklamaktadır.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, gündelik İstanbul hayatı içerisinde çocuğun mektebe başlaması sıradan bir durum değildir. Aileleri telaşa düşüren bu önemli gün beraberinde adetlerini de getirir: ‘Âmin Alayı’

Hüseyin Rahmi Gürpınar, eserlerinin içerisinde sadece bir kez, çocuğun mektebe başladığı ilk gün düzenlenen âmin alayını uygulanış yöntemiyle açıklar.

Başına elmaslar takılıp göğsüne şal bağlanan çocuk mektebe başladığı ilk günde düzenlenen âmin alayında, süsüyle püsüyle payton içerisinde gezdirilir. Görenlerin ‘maşallahlarla’ taltif ettiği çocuk hocanın önünde diz çökerek ‘Rabbiyessir’ duasını ²⁵ okur. Çocuğun bu duayı eksiksiz olarak su gibi okuması da ailesi için önemli bir başarıdır. (EVS: 136)

Âmin alayı ile okula başlayan çocukların mektep hayatında, anne ve babanın düzensiz hayatlarına paralel olarak aksaklıklar gözlenir. Yılda birkaç kez ev değiştiren ailelerin bu düzensizlikleri çocukların yemek, uyku ve temizlik alışkanlıklarında gözleendiği gibi mektep hayatı açısından da bir olumsuzluk olarak, okul değiştirmek zorunluluğunu getirir. (Gglr: 114–115)

Çocuk herhangi bir sebeple mektep değiştirirse, yeni mektebe başlarken çocuk için yeniden âmin alayı düzenlenmez. (ESKB: 14)

Âmin alayı ile mektebe giriş yapan çocuk için artık yeni bir hayat evresi başlar: Mektep hayatı.

Bütün eğitim kademelerinden önce başlangıç kademesi olarak dört ve altı yaş arası çocuklar sıbyan mekteplerine²⁶ gönderilir.

²⁵ ‘Ey Rabbim! İşimi kolaylaştır, güçleştirme, Ey Rabbim! İşimi hayırla sonuçlandır.’ anlamını taşıyan, ‘Rabbi yessir ve la tüassir Rabbi temmim bil hayr’ şeklinde okunan Rabbiyessir duası.

²⁶ “... 4-6 yaş arasında kız ve erkek çocuklarının birlikte okuduğu bu okullarda Kuran okuma, din pratiği, namaz sureleri, biraz da yazı meşki öğretilirdi. Askeri sınıf ya da halk, işbirliği içinde bu okulları koruyor yaşatıyordu. Sıbyan mektepleri, bu haliyle, çocuğun toplumdaki dinsel

Çoğunluğu mahalle ve köylerde yer alan, tek katlı, tek odalı taş binalardan oluşan sıbyan mektepleri, Osmanlı toplumunun ilkokullarıdır. Sıbyan mektebinin ardından çocuklar günümüzdeki ortaöğretim kurumlarına denk gelen rüştiyelere ²⁷, II. Abdülhamit devrinde rüştiyelerle birleştirilmiş olan idadilere, yüksek öğrenimi karşılayan darülfünun öncesi sultanilere devam ederler. ²⁸

Sıbyan mekteplerinde dört yaşındayken dört aylık mektebe tabi tutulup kavuklu hocaya teslim edilen ve henüz kundak kokan çocuklar, cennet ve cehennem meselelerinin de yer aldığı dini bilgilendirmelere tabi tutulurlar. (ESKB: 3)

Amme, Tebareke, Kaseme cüzleri, Tecvid, Mızraklı ilmiyal dersleri okutup ²⁹ ilmiyal, abdestin, guslün şartları, guslü gerektiren şer'i sebepler, setri avret, kibleye durmak, teyemmüm etmek gibi bilgileri öğretmek dini moral içerisinde yer alır. (ESKB: 7)

Sıbyan mekteplerinde, öğrencilere, daha çok hafıza yeteneğine hitap eden dini moral yanında pedagoji, terbiye eğitimi dersleri ve hattatlık meşki öğretilir. (ESKB: 9), (İM: 35–37)

Hattatlık meşki için 'çifte aherli' denilen kaba, yeşil, al, mor elvan kâğıtlar³⁰ üzerine yontulmuş kamyş kalemler ve bezir işi mürekkepler kullanılır. Çifte aherli kâğıtlar, cilalı ve ekonomiktir. Üzerindeki yazılar süngerle silinir. Kurutulur.

sosyalizasyonunu sağlıyordu, lonca çıraklığına, medreselere vb. hep sıbyan mektepleri sonrasında gidiliyordu...' İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 650 – 673.

²⁷ Hüseyin Rahmi Gürpınar, okulla ilgili hatıralarından bahsettiği 'Eti Senin Kemiği Benim' adlı yazısında Girit'te başlayan okul hayatının, altı yaşında İstanbul'daki Yakup Ağa Sıbyan Mektebi'nde ve nakille geçtiği Çingiraklı Bostan'ın yanındaki taş mektepten sonra Pertevniyal Valide Rüştiyesi'nde devam ettiğini belirtir.

²⁸ Ömer Faruk Yelkenci, "**Türk Modernleşmesinin Osmanlı Kökenleri: Sultan II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Konuları**", Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Yüksek Lisans, 2008, s. 80 – 87.

²⁹ Abdülaziz Bey, **A. e.**, s. 18 – 26.

³⁰ "Sıbyan mekteplerinde kullanılan kâğıtlar arasında bilhassa çifte aherli bir çeşit yerli kâğıt zikre değer. Bunun üzerine yazılan yazı karalamalarını hoca gördükten sonra bu kâğıtlar karalama tahtası üzerinde sünger ve bol su ile yıkanır, mürekkebi çıktıktan sonra kurutulur. Tahta üzerinde mührü adı verilen deniz hayvanı kabuğu sürtülmek suretiyle tekrar cilalanır ve böylece aynı kâğıt defalarca kullanılırdı.", Hıfzırahman Raşit Öymen, **İslamiyet'te Öğretim ve Eğitim Hareketleri**, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr>, 30.05. 2009

‘ Mühre’ denilen iri katır boncuğu sürte sürte cilalandırılarak yeni gibi tekrar kullanılır. (ESKB: 9–10)

Mekteplerde öğretilenler kadar mektebin fiziksel şartları ve öğretme yöntemleri de önemlidir:

Ders sıraları yerle bir denecek kadar alçaktır. Her çocuk evinden getirdiği minderin üzerine diz çökerek oturur. Ders esnasında öğrenciler oturduğu yerde sallana sallana dersini okur. Boş duranları uyarmak amacıyla hocaya yardımcı olan üç metrelik bir sırk mevcuttur.

Mahallesinde bulunan Yakup Ağa Sıbyan Mektebi’ne devam etmiş olan Hüseyin Rahmi, bu mektep ile ilgili deneyimlerini ‘Eti Senin Kemiği Benim’ adlı yazısında okuyucularla paylaşır:

“Hiç boş durmaya gelmez. Hep mırıldanarak, öne arkaya sallanmalı... Dinlenir gibi biraz avare duran çocuğun beyninden aşağıya hemencecik üç metrelik koca sırk iner.³¹ Kabahatli öğrenci, sekiz çocuk aşırı bir sırada bulunuyorsa, sırgın ucu ona varıncaya kadar yolda birçok suçsuzları da haşlar. Bu sırgın takırtısı, dayak yiyenin haykırışıyla³² dörtnele kalkan hayvanlar gibi hepimizi birden coşturur. Okulun havası gürül gürül: ‘Elif kūsün enni, elif kesa inni, elif kūtün tünü, Bey kūsün beni, bey kesa beni, bey kūtün bünnü, Tey kūsüm... vb.³³ şamatasıyla dolup taşmaya başlar.’ (ESKB: 5)

Falaka ve kulak çekme de zekâları durgun olan çocuklara dersi öğretme yöntemlerindendir.³⁴ (ESKB: 5–6), (Hİ: 104)

³¹ ‘Çocuklardan rahat durmayanlara, dersine çalışmayanlara hoca efendi yanındaki yaklaşık beş arşın uzunluktaki değneği ile vurur, “ Yerinde rahat dur, uslu otur” diye tembih eder.’ Abdülaziz Bey, **A .e.**, s. 61 – 64.

³² Hüseyin Rahmi Gürpınar, “Eti Senin Kemiği Benim” yazısının altına ‘ Bu barbar hocalar devrinin yara izini hala ensemde taşıyım.’ notunu düşerek, okulun çıkış saatinde öğrencilerce okunan azat duasını ezberleyemediği için hocasından yediği sırk darbesini hatırlatır.

³³ ‘Sıbyan mekteplerinde okutturulacak derslere gelince, iptida elifba harflerini ilâ ahirihi ezberlettirip ‘ Bir üstün, bir esre, iki üstün, iki esra’ hareketleri gösterilir, bu hareketler ‘ Elif kūsün enni, elif kesa enni, elif kötür enni’ diye bir nevi vezin ile okutturulurdu.’ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **A.e.**, s. 17.

³⁴ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **A. e.**, s. 16 – 18.

‘Eti Senin Kemiği Benim’ adlı yazı, dersi öğretme yöntemlerine dair şu bilgileri verir:

“Öğrencilerin kulaklarını kanatmak için sağ elinin baş ve işaret parmaklarının tırnaklarını uzatan hoca, kulağı iki keskin tırnak kısıracına aldıktan sonra başı sertçe sağa sola sallar, sonra da yanaklarda patlayan iki şimşegin alevi gözlerden çıkar. Sersemleyip yığılan öğrenciyi kaldırır.”
(ESKB: 5)

Falaka, sırtık gibi öğretim sisteminin bir parçası olarak, hocanın ders esnasında her daim yanında bulundurduğu aletlerden birisidir. Bu alet uçtan uca ip bağlanmış bir sopadır. Suçlunun ayakları bu sopayla ipin arasına geçirilir. Sopa buruldukça ayaklar kısıkırarak bu kapana tutulmuş olur. Suçun derecesine göre potin, lapçın³⁵ varsa çıkarılır. Değneklerin çıplak tabanlarda her şaklayışında çocuk acı çığlıklarla kıvrıla kıvrıla kendini yere vurur. Kesik kesik hıçkırıklar, tıkanmalar, boğuk iniltilerle yalvarır:

—“Aman hoca artık vurma, köpeğin olayım. Of, ölüyorum.³⁶ Anneciğim, anneciğim... Allah aşkına vurma hoca, bir daha yapmam... Vallahi ezberlerim. Ah anam, ah... Aman...”
(ESK B: 6)

Falakalı, sırtıklı eğitim ve öğretim sisteminin temelinde, velilerin eski adet gereğince, çocuklarını mektebe teslim ederken hoca efendiye verdiği ‘ Eti senin,

³⁵ ‘Lapçın: Far, *esk.* Tabanı meşinden olan mest, edik’, **BTS**, (Çevrimiçi), TDK, Ankara, <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=LAP%C7IN&ayn=tam>, 15.05.2009

³⁶ Hüseyin Rahmi Gürpınar, ‘Eti Senin Kemiği Benim’ adlı yazısında, dayaktan ölmüş çocukların velileri tarafından katil hocalara karşı açılmış dava kütüklerini delil olarak göstererek falakaya yatırılıp ölmüş çocukların olduğunu belirtir.

kemiği benim!’ teminatı ve ‘öğretmenin vurduğu yerde gül bitmesine’ yorulan dayağın cennetten çıkma olduğu inancı yatmaktadır. (ESKB: 6) ³⁷

Bu inanç aileler tarafından öyle benimsenir ki falaka sisteminin bulunmadığı yüksek okulda okuyan bir delikanlı dahi evde babası tarafından falaka sistemine tabi tutulur.

‘Mürebbiye’ romanında, yüksek okulda öğrenim gören, on sekiz – on dokuz yaşlarındaki evin oğlu Şemi, hafta sonu tatili için eve dönünce babası Dehri Efendi tarafından imtihana tabi tutulur. Şemi, cevaplayamadığı her soru için okulda görmediği falaka cezasını evde bizzat babasından görür. (Mr: 69–71)

Dayağın cennetten çıktığına inanan İstanbul halkınca benimsenen yanlış mektep adetleri de görülür. Öğrenciler arasında, hatta büyükler arasında da kabul gören bu adetler ‘mürekkep yalama ve kamış kalemlerin içinden çıkan sazlari yutma’dır... Bu adetler gereğince çok mürekkep yalayanların ve kamış kalemlerin içinden çıkan sazlari yutanların bilgin olacağına inanılır:

“Çok mürekkep yalanlar, kamış kalemlerin içinden çıkan sazlari yutanlar alim olurlarmış. Ah biz zavallı çocuklar, süngerin yapacağı işi çok defa dilimize gördürürdük. O pis kokulu mürekkebi yalardık, yalardık, bu çok fena itiyadın sıhhi tehlikesinden o zaman nasıl kurtulduğumuzu bilmiyorum. Ama bugün içimizden hiçbir alim çıkmadığı hakikatiyle karşılanan bir mahcubum.”
(E SKB: 10)

Mekteplerin fiziksel şartlarını ele aldığımızda, içerisinde uygulanan yöntemler gibi, fiziksel şartların da öğrenciler açısından iç açıcı bir manzara sergilemediği gözlenir:

³⁷ Hüseyin Rahmi, ‘Eti Senin Kemiği Benim’ adlı yazısında İstanbul’daki eğitim hayatının Yakup Ağa Sıbyan Mektebi’nde başlayıp nakille geçtiği Çingiraklı Bostan’ın yanındaki taş mektepten sonra Pertevniyal Valide Rüştüyesi’nde devam ettiğini söyler. Pertevniyal Valide Rüştüyesi’nde de falaka sisteminin olduğunu belirten yazara göre, tek fark bu kez falakanın gümüş kaplamalı, kırbacın da sapı gümüşlü fil organından olmasıdır.

Genellikle tek odalı, tek katlı olan eski taş mektepler, eski biçimsiz konakların yıkık dökük odalarına kurulmuş düzme okullar (SA: 35–36) olarak nitelendirilir.

Eski mekteplerde tek helâ bulunduğu için devrin öğrencileri zor durumda kalırlar. Helâya gitme konusunda yaşanabilecek sıkıntıları engellemek amacıyla yazılı levha yöntemi uygulanır:

“Kapıya bir yanına ‘geldi’, öbür yanına ‘gitti’ yazılı bir tahta asılıdır. Dışarı çıkacak çocuk bu tahtayı ‘gitti’ durumuna koyar, yürür. Bu tahta ‘geldi’ durumuna gelmedikçe başka çocuk dışarı çıkamaz.” (ESKB: 9)

‘Helâya çıkma’ konusunda kullanılan bu yöntemin kimi zaman komik durumlara yol açtığı görülür.

‘Eti Senin Kemiği Benim’ adlı yazıda Hüseyin Rahmi, bu acı tuhaflığı kendisine has mizahi üslubuyla ve deneyimleriyle şu şekilde anlatır:

“Bu usul bazen haylice acı tuhaflıklara yol açar. Çocuğun biri sıkışmıştır. Ama tahta ‘gitti’ gösteriyor. Bu yavru elleri çişin zorladığı yerde, beli iki büklüm, yüzü kıpkırmızı, son tetikte olduğunu anlatır bir yalvarışla hocanın karşısına dikilir:

—Hoca enti

Hoca nemrut bir suratla tahtayı göstererek:

— ‘ Gitti’ yi görmüyor musun? Çekil, yerine otur...

Akıntıyı tutmak iradesini kaybetmiş çocuk, yaşların bir kısmını gözlerinden salıvererek yerinden kaynar gibi dalgalı dalgalı:

—Hoca enticiğim...

İnsafsız herif bu sefer koca sırığa el atınca yavru sopa ile haşlanmadansa altını ıslatmanın daha ehven bir felaket olacağını anlar. Aşağıdan yukarıdan sıza sıza yerine döner.³⁸ Bu kazaların sayısını ancak kirli don yıkayan analar bilir.”(ESKB: 9)

Mekteplerde su içmek işi, tuvalet ihtiyacını karşılama meselesinde olduğu gibi, umumi şekilde gerçekleştirilir:

“Mektep içinde yüksekçe konmuş musluklu bir küp, yanı başına zincirle asılı bir bakır maşraba vardır. Hepimiz ondan içeriz³⁹.”(E.SKB: 9)

Öğrencilerin yeme ihtiyaçlarını ise, çoğu zaman, okulun bahçesine günün saatine göre gelen, simit, razakı hoşafı, pelte sucuğu... satıcıları temin eder. Çocuklar, bu yiyecekleri gündelikleriyle alıp yerler. Bu satıcılar kimi zaman hoca efendinin falaka sistemini uygulamasında yardımcı oldukları gerekçesiyle, çocuklar tarafından sevilmezler. (ESKB: 8)

Bu örneklerden yola çıkarak, eğitim ve öğretim meselesinde görülen aksaklıkların ve yanlış uygulamaların mektebin fiziksel şartlarında da gözlendiğini söyleyebiliriz.

Öğretim kurumlarında gözlenen, bütün bu olumsuzluklara karşılık haylaz çocukların mektebe karşı gösterdikleri isteksizlik aile fertlerini telaşa düşürür. Anne ve baba gücü oranında çocuk için zihin açıcı yöntemlere başvururlar. Üçüncü bölümümüz olan, ‘Toplum Hayatı’ içerisinde yer alan, ‘Halk İnançları’ bahsinde ‘zihin açıcı yöntemler’ ele alınacağından şimdilik ailelerin bir uygulaması olarak bu yöntemlerin varlığını belirtmek istedik.

³⁸ Abdülaziz Bey, **A.e**, s. 61 – 64.

³⁹ ‘Mektebin ya dışında veya içinde uygun bir köşede, duvara bağlı ya musluklu bir küp veya fıçı ya da bakırdan yapılmış musluklu bir güğüm durur ve iki tarafına zincirle iki sarı tas asılmış bulunur. Çocuklar bunlardan su içerler.’ Abdülaziz Bey, **A.e**, s. 62.

‘Tesadüf’ romanında haylaz çocuğun evde kitabı harıl harıl okumasına karşılık imtihanlarda kalması evde hayretlerle karşılanır ve çare olarak zihin açıcı yöntemlere başvurulur. Ailenin imtihanlarda kalan çocukları için inandıkları ve kendilerini teselli ettikleri açıklamalar da vardır:

“Öyle her sene sıra ile imtihan vererek mektepten çıkanların tahsilleri pişkin olur mu? Her dersi döne döne okumalı ki pişsin.” tesellisiyle anne ve baba kendilerini avuturken haylaz çocuk okulda kaydırak, paçapişti oyunlarıyla vakit geçirir.” (T: 116 – 117)

Para konusunda cimri davranan ailelerin tavrı ise tam aksine, çocuğun imtihandan kalmasına sevinme şeklindedir:

‘Şıpsevdi’ romanında Kasım Efendi, oğlu Mahir’i bir elinde fodlayla bir elinde de mektep çantasıyla mektebe gönderirken çocuğun her sene farklı kitaplardan öğrenim görmesine ve yeni masraflar açılmasına üzülür:

“ Ha şöyle yavrum bazı sene de dönmeli. Dörtnala mektepten çıkan çocuğun tahsili pek öyle kavi olmaz... Her sene avuç dolusu para veriyorum, birçok kitap alıyoruz. Onları bir sene okuyorsunuz. Sene başında yine yeni kitaplar alınıyor. Eskilerinin bir daha açıp yüzüne bakmıyorsunuz. Bir sene okumak için o kadar kitap parası verilir mi? İmtihandan dönersen hiç olmazsa bir kitabı iki sene okuyorsun. Tahsil zihnine iyice yerleşiyor. Böyle olursa hem sen kârlı çıkarsın, hem ben...” (Şp: 161)

Hoca efendi tarafından, ertesi güne hazırlık olarak, derste son işlenen sayfaya balmumu sürülmesi okuldan azat öncesi işlemlerindendir.

Mektepte, gün, akşamları okunan ‘selât- ü selâmlarla dolu azat duası’ ile sona erer. Azat duasının okunmasının ardından öğrenciler dağılırlar: (SP: 209)

“Hele akşamları okunur selâtselâmlar ile bir azat duası vardır. Bir hoy goycu makamıyla okuruz. Tam bir saat sürer.” (ESKB: 10)

İstanbul halkının eğitim-öğretim konusunda birbirinden farklı seçeneklerinin olduğunu görürüz. Mahalle mekteplerindeki sistemlerin beğenilmemesi ya da yetersiz görülmesi durumunda bazı aileler çocuklarını memleketimizde bulunan Frenk mekteplerine ya da yurt dışındaki mekteplere gönderirler.

Belli bir yaşa kadar memleketimizdeki mekteplerde öğrenim görmüş çocuğu, öğrenim hayatını Batı tarzında devam ettirmesi için yurt dışına gönderen aileler, ‘dünyada insan maarifin kadrini bilen ehli, guşış ve ikdamdan olmalıdır’ fikriyle hareket ettikleri gibi (Şp: 66) daha iyi eğitim ve öğretim için yurtdışındaki mektepleri benimserler.

Freresler, Bebek’in üzerindeki Amerikan Mektebi, Paris’teki mektepler tercih edilen mekteplerden bazılarıdır. (İ: 25), (ŞZ: 124), (Dİ: 131), (TE: 110), (Şp: 64), (DF: 48)

İstanbul halkının eğitim ve öğretim meselesinde uyguladıkları yöntemlerden birisi de umumi mekteplerde verilen eğitim ve öğretim yerine çoğu kez evde özel hocalar eşliğinde ya da bizzat ebeveyn tarafından öğretim meselesinin gerçekleştirilmesidir.

Evde öğretim sisteminin daha çok varlıklı, kibar aileler tarafından tercih edildiğini görürüz.

Kibar çocuklarının lala eşliğinde, sırma örtülerle at üstünde valide rüştiyesinde başlayan öğretim hayatları, ‘çocuk sıkılmasın, istediği kadar okusun.’ ricalarıyla evde tutulan hoca önüne çıkarılan çocuğun sınavda sorulacak soruları önceden öğrenmesiyle hususi bir boyuta geçer. ‘Aliyülala’ dereceli diploma ile tamamlanan rüştiye öğretiminin ardından Babiâli’de aranılan kâtipler arasına girene kadar bu çıkış devam eder. (C: 14–15)

Evde eğitim konusunda hoca seçimi çoğu kez yabancı mürebbiyelerden yana olur. Fransız mürebbiyeler, öğrencilerine Fransızca gramer öğretimi yanında, lektürden alıştırtma yaptırıp kaligrafi⁴⁰ meşki ettirir. (Mr: 5–7)

Mürebbiyeler çoğu zaman ciddi bir mektep sisteminden uzak şekilde, yüksek bilimlerden olmayan kitaplardan kurulu zengin bir kütüphane ve iyi derecede Fransızca eğitimi ile vazifelerini gerçekleştirdiklerine inanırlar. Üstelik mürebbiyeye ait bilim ve fen dışındaki inançlar da çocuğa aktarılarak öğrenim hayatları alt üst edilebilir. (ÖY: 14 – 15) Mürebbiyeler ve ev içerisindeki halleri, ikinci bölümümüz olan ‘Evde Hayat’ başlığı içerisinde yer alan ‘Evde Yaşayanlar’ bahsinde geniş olarak ele alınacaktır.

Kibar aileler ‘evde öğretim’ sistemini uygularken, mahalle mekteplerini aratmayacak kadar sıkıntı yaşanır.⁴¹ Çocuğu sıkmayacak, hatasını dahi doğru olarak kabul edip ‘Maşallah beyim! Suphanallah efendim! Bu ne zekâvet!’ diye alkışlayacak hocalar (M: 55) çocuğa göre bir öğrenme usulü icat etmekle mükellef tutulunca gerçek başarı görülmez.

‘Metres’ romanında, Firuze Hanım’ın oğlu Hami Bey için, bu itina, çocuğun derse başlamadan önce doktor muayenesinden geçmesi, o günkü durumuna göre çalışma saatinin belirlenmesine kadar ilerletilir. Kimi zaman altın saat karşılığında kimi zamansa para karşılığında çocuğun yapısına ve şımarıklıklarına göre öğretim meselesini ayarlamaya başlayan hocalar da bu ayrıcalıklı durumdan yararlanırlar. Hami Bey, evde başlayan öğrenimini tamamlamak amacıyla Paris’e gönderilen öğrenciler arasında yer alır. (M: 56 – 62)

⁴⁰ ‘Kaligrafi: Fr. calligraphie a. Güzel yazı sanatı’, **BTS**, TDK, Ankara, (Çevrimiçi), <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=KAL%DDGRAF%DD&ayn=tam>, 20.10.2008

⁴¹ “Rical ve kibar takımları kendi çocuklarının istedikleri gibi tahsil ve terbiyesi için hususi muallimler tedarik ederler... Muallimlerine gelince; bunlar dahi talebelerinin mizaçlarına hizmet ettikleri halde makbul ve aksi takdirde menfur olacaklarını bildiklerinden ücret-i tahsiliyyeyi kaybetmemek için mahdum beyleri sıkamak ve mizaçlarına hizmet etmek mesleğini ihtiyar ederlerdi. Vakıa ahvâl-i kadîme iktizasınca bu misilli beylerimizin çoğu sahabet ve asalet sayesinde ikbale nail olurlardı. Fakat bir müddet sonra ikballeri söndüğü ve hele mirasından hâsıl olan servet emek sarfıyla kazanılmış şey olmadığından ve müsrifliği asalet ve sahâvet icabından addedenler emvâl ve emlâkının kıymetini bilmedikleri cihetle nice servet-i mevrûsenin az vakit içinde mahvolup gittiği çoklarında görülmüştür.”, Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **A. e.**, s. 20.

Öğretim meselesinde ailelerin aşırı korumacı zihniyetle hareket ederek çocuklarının gelecekleri ile ilgili kararları onların yerine almaları, çekingen, kendisine güveni olmayan bir neslin doğmasına sebep olur. Öyle ki dadısız, lalasız ayakyoluna dahi gidemeyen çocuklar (EB: 36 – 37) lazımlıkta oturlurlarken kendi gövdelerinden fişkıran bir gürültüden korkarak ‘Anneciğim, dadıcığım... Oturak bana bum dedi!’...çığışıyla kaçan eski zamanın ulemazadelerini hatırlatır. Bu çocuklar bebeklikten evliliğe kadar, kişiliğinin oluşacağı hayat evrelerinde korumacı zihniyetin gölgesi altında yetiştirilirler.(EB: 36 – 37)

Evde öğretimin tercih sebebi, kimi zaman, ebeveyn tarafından beğenilmeyen mahalle mektebinde yer alan dini moralle, büyüklerin bile anlayamadıkları konulardan söz ederek çocukların körpe dimağlarına fikir tohumları saçacak yerde onları aptallaştırmaktır. (İM: 35–36)

‘İnsanlar Maymun muydu?’ romanında Mualla Efendi, eskilerin çocuğa ‘Uslu otur, yükte umacı var. Çıkarsa şimdi seni yutar!’ anlayışına karşı olduğu gibi mahalle mekteplerinde çocukların tabi tutulduğu, muhakemeden uzaklaştıracak eğitimden endişe duyar ve çocuklarının öğretim işini evde kendisi üstlenir. (İM: 46–49)

Zamanın şartları nedeniyle yoksul kalan bazı varlıklı aileler ise, mektep öğreniminden uzak kalınca, evde kendi imkânlarıyla öğrenim meselesini halletmeye çalışırlar.

‘İffet’ romanında, İffet, ailesinin maddi açıdan sıkıntı yaşadığı dönemde, kardeşine evde bizzat kendisi Arapça, Farsça, Fransızca, tarih, coğrafya, kitabet, hesap gibi konularda ders verir. (İ: 85–86)

Öğretim meselesinde ailelerin de çeşitli düşünceleri vardır:

Aileler tarafından, kimi zaman, içerisinde ahlakın tam ve kesin bir tanımının bulunmadığı gerekçesiyle devrin ders kitapları beğenilmezken, hem kızlara hem erkeklere mahsus öğretim kurumlarında belirsizliklerin ve düzensizliklerin varlığı ile birkaç okul çatısı altında öğretilenlerden çocuğun bir şey anlamaması (TG: 62–64),

Türkçe’de imla bilmeyip anlatımı bozuk olan çocuğun estetikte bilgin kesilmesi çocuklara ne öğreteceğimizi bilmememize bağlanır. (ŞZ: 122 – 123)

Eğitim ve öğretim konusunda üzerinde durulması gereken bir diğer mesele de kız çocuklarının mektep hayatlarıdır.

Aile efradınca, kız çocuklarının öğretim meselesi erkek çocuklarına göre daha hassas bir mesele olarak görülür.

‘Tutuşmuş Gönüller’ romanında Lemiye’nin annesi Tahire Hanım, bu konuda zamandan şikâyetçidir:

“Ah, ah zaman kötü, evlat yetiştirmesi zor oldu. Çok zor oldu. Şimdiki bizim büyüdüğümüz gibi büyümüyorlar. Evlenmenin, uzlaşıp geçinmenin, saygının, utanmanın anlamları hep değişti.” (TG: 95)

Kız çocuğuna sahip anne ve babanın bu hassasiyeti, mektep seçiminden öğretim modelinin sorgulanmasına kadar genişletilir:

Yurdumuzda her isteği ve her bilimsel gereksinmeyi gönül doyuracak biçimde yerine getirecek çokluk ve çeşitte görülmeyen öğretim kurumları ebeveynlerce bilgiden çok kadınlık terbiyesine uymayacak şeyler öğretildiği gerekçesiyle beğenilmez. (SA: 63)

‘Son Arzu’ romanında kız torununu mektebe gönderme meselesinde karar aşamasında olan büyük baba Feyzullah Efendi, okuldan evlerine dönmek için Kalpakçılarbaşı’ndan geçen yeldirmeli, başörtülü yetişme çağındaki öğrenci kızları, gözleri yaşlı, göğüsleri ahlı sevda vurgunlarının izlediklerine şahit oldukça (SA: 63) geleneksel İstanbul halkının kız çocuklarının mektebe gönderilmesindeki korkularını dile getirir.

Kız babalarına göre; birkaç okula girip birçok ders okuyan kız çocukları, sıkça değişen programlarda kadınlığın en gerekli hünelerini öğrenirken, bu

öğrendiklerinin neticesinde geleneksel hayata aykırı düşerek, kadın – erkek eşitliğini yalnız gönül eğilimlerinde erkek serbestliğiyle hareket etmek olarak görürler. (TG: 62–63)

Ailelerin kız çocuklarını mektebe göndermelerinde de birbirinden farklı amaçlar taşıdığını görmekteyiz:

Bilim öğrenmekle mutluluk sağlanabileceği fikriyle kızlarının eğitim ve öğretimine önem verilmesi (İ: 171), bazı kibar ailelerce kız çocuğunun okutturulması ile başkalarının takdirini kazanma anlayışı (BMS: 81), fiziksel kusurlarla doğmuş olan kız çocuklarını, bu açıklarını kapatmak amacıyla ilme yönlendirme isteği (Şp: 83) ailelerin taşıdığı amaçlardan birkaçıdır.

Kız çocuklarını çeşitli amaçlarla mektebe gönderen aileler, onların düşünme gücünü geliştirmelerini isterlerken düşündüklerini hayata tatbik etmelerine karşı çıkarlar. Böylelikle babanın otoritesinin korunacağına dair bir inanç da vardır. (BMS: 81), (TE: 110)

Devrin kızlarının en çok şikâyetçi oldukları durum ise kızların okuma yazmayı öğrendikten sonra yazdıkları yazıları gazeteğe ya da dergiye göndermelerine izin verilmemesi (T. G. 52) ya da bu iznin ara sıra çıkmasıdır. (TE: 110)

Bazı kız çocuklarının, babalarının ‘kadınları okutmak bilginin değerini düşürmektir’ anlayışıyla hareket edip okuma yazma bilgisinden dahi mahrum bırakıldıkları da görülür. (KİDD: 56)

Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde, meşrutiyet ve bu döneme yakın süreçlerde, alafranga tarzda iyi bir öğrenim görmüş olan evlilik çağındaki kızın, udun yanında piyano çalması (KYABİ: 134), mürebbiyelerin ve aile reisinin çabalarıyla Fransızca ve İngilizce’yi ana dili gibi bilmesi, musiki ve piyano bilgisinin olması (MKŞ: 69), bülbül gibi Fransızca konuşup piyano çalmasının yanında ünlü Fransız yazarlarını bütün eserleriyle, biyografileriyle tanınması (GBYSÖ: 29 – 30) ve dans derslerini de almış olması (KC: 144) beklenir.

Kız çocukları, adet gereği, sıbyan mektebine kadar erkek çocuklarla birlikte eğitim ve öğretim görürlerken on yaşına basıp örtünme zamanı geldiğinde, ‘İstanbul halkının geleneksel hayatında kız ve erkeğin gündelik hayat içerisinde lüzumlu olmadığı sürece bir arada bulunmaları hoş karşılanmadığı için’ (TG: 66–70) ya kadınlara mahsus okullara geçmeleri ya da evde mürebbiyeler eşliğinde öğretime devam etmeleri gerekir.⁴²

Kız çocuklarının mektebe gidiş günleri de ailenin itinalı ve telaşlı uygulamalarıyla atlatılır:

‘Sevda Peşinde’ romanında, Aynınur Hanım her sabah annesinin nasihatleriyle evden çıkıp bevvap⁴³ eşliğinde mektebe gider gelir:

“Sokakta gidip gelirken önüne bak. Yanındaki kızlarla konuşma. Gülüşme. Sakın ha fingirdeşme. Sonra karga bana haber verir.” (SP: 207)

Bu gidiş ve dönüş saatlerinde lalalar da çocuğu izlemeye başlar. Lala tarafından çocuğun çantası en ufak kâğıt parçasına kadar incelenir. Henüz ne arandığını bile bilmeyen çocuğun bütün cepleri ve koyunları da bu aramalara maruz kalır:

“İhtiyar bevfabımız gelirdi. Benim çantamla sefer tasımı da omzundaki sırtığa diziye geçirdikten sonra, mektep arkadaşlarımla yola düzülür idik. Yaşlı lalam da derhal bizi takip ederdi.

⁴² “İstanbul’daki sıbyan mekteplerinde erkek çocuklarla beraber çok küçük yaşta kız çocukları da okurdu. Bazı mahallelerde yalnız kız çocuklarının devam ettiği mektepler de vardı. Bu mekteplere her yaşta kız çocuğu alındığından kadın mektebi adı verilirdi... Bu ev mekteplerine devam eden kızların çoğu önce sıbyan mekteplerinde erkek çocuklarla okumuş olurlardı. On yaşını geçince, tahsile devama hevesli olanlar ve özellikle Kur’an-ı Kerim’i ezberleyerek hafıza olmak isteyenlerden sesleri müsait, musikiye istidatlı bulunan genç kızlar mektebe alınırlardı.” Abdülaziz Bey, A. e., s. 100.

⁴³ ‘Bevvap: Çocukları okula götürüp getiren okul görevlisidir. Ayrıca medreselerde çocukların düzenlerinden de sorumludur.’ Bkz.: Abdülaziz Bey, A. e. , s. 62, s. 77.

Validem mektebe her gidiş gelişimde, vazifesinde mukaddem bir bir gümrük arayıcısı dikkatiyle çantamı açar, en ufak kâğıt parçasına kadar her şeyi muayene eder, sayfa aralarını bile arardı. Fakat ne aradığını bilmezdim. Bütün ceplerim de bu taharriye tabidi. Bu taharrilerinde, validemin ne kadar haklı olduğunu sonradan anladım. Çünkü çok geçmedi, refiklerimde muhabbetnamelerden müteşekkil adeta dosyalar bulunduğu sırrına agah oldum.” (SP: 208)

On yaşına basmış olan kız çocuğunun erkekten kaçma ve örtünme yaşı gelmiş demektir. Çocuğun, mektep hayatına devam edebilmesi için annesi tarafından topuklarına kadar uzun bir yeldirme ve başörtüsü ile kuşandırılması zaruri adettir. On iki – on üç yaşlarındaki bir kız çocuğunun hala mektebe gidip geliyor olması, eğitim ve öğretim hayatı açısından ileri bir derecede olduğunu gösterir. (SP: 208)

Aşk mektupları, mektebe giden kız çocuğunun yapabileceği en büyük hatalardan birisi olarak görülür. Öyle ki kız çocuğunun okuma yazmayı öğrendikten sonra aşk mektubu yazıp birkaç delikanlıyı birbirine düşüreceği fikri de hatırlanır. (SA: 38–39) Ancak İstanbul halkı için, eş adayı bir kızın okuma yazma becerisine sahip olması gerektiğinden mektebe gidip okuma yazma öğrenme hakkı elinden alınmaz.

Ailelerin bütün bu denetimlerine rağmen pek çok kız çocuğu güzel yazı yazma yeteneklerini, kompozisyon ve dilbilgisi dersinden öğrendiklerini yazdıkları aşk mektuplarında uygularlar. (SA: 48–49), (SP: 208–209), (TG: 51 – 52)

Mektup konusunda, ‘Tutuşmuş Gönüller’ romanında, Lemiye Hanım’ın annesi Tahire Hanım, eskiyi hatırlayıp şikâyetle bulunur ancak bir yandan da değişen nesli kabul etmiş olur:

“Zaman değişti. Nerde büyük anamın günleri!... Eski Türk kadınları mektup yazmak şöyle dursun harekeli yazıyı okumasını bilmezlerdi.” (TG. 90)

Yatılı pansiyon tarzındaki mekteplerde öğrenim gören kızlar için de aşk mektupları önemlidir. Sevgililerden gelen mektuplar kızları heyecanlandırırken yine sevgililere ait sırlar fısıltılarla itiraf edilir. (İ: 173)

İlk aşkı mektep günlerinde tadan kızlar için mektebin azat saati bir kavuşma merasimi niteliği taşır. Kızların âşıklarıyla buluşmalarına vasıta olduğu için azat saatleri büyük bir heyecanla beklenir. (SP: 209-210)

Ailesinin haberi olmadan gönül meselelerine karışan kızların bu kabahati, aileler tarafından, mekteplerde aranır:

“İnsan evladı doğuruyor, fakat çok esef edilecek şey huyunu da beraber doğuramıyor. Ah ah kabahat kızda değil, zamanede... Mekteplere gitti. İyi şeylerle beraber fenalıklar da öğrendi. Arlı arsız, iffetli iffetsiz kızlar ile konuştu. Terbiye zıvanasını değiştirdi.” (TG: 133)

Bilhassa ekonomik açıdan pek çok imkana sahip olmasına karşılık paşa kızlarının babalarının iş yoğunluğuna bağlı olarak daha serbest hatta dağınık bir öğretim sistemine tabi tutulduklarını görmekteyiz:

‘Dirilen İskelet’ romanında paşa kızı olan Banu Hanım, aldığı eğitimin de etkisiyle sokakta bir erkekten farksız olarak gezer, kimi zaman mektep arkadaşlarıyla tenis oynar. (Dİ: 62–63) Yine Bebek’in üzerindeki Amerikan okulunda aldığı eğitimin etkisiyle erkeklere karşı kadınlık bayrağını açar. (Dİ: 135)

‘Tutuşmuş Gönüller’ romanında, yine bir başka paşanın kızı olan Lemiye Hanım, babasının önemli projelerde yer alıp ev işlerini düzenlemeye vakit bulamamasından dolayı bakımsız, başıboş ve kendi mizacına göre yetişir. (TG: 62–64)

Mektepte erkek hocaların varlığı da kız çocukları için hoş karşılanmaz. Erkek hocalardan öğrenilecek olan, ‘içinde ne ahlâr, ne oflar, ne ateşler saçan’ beyitler yazmaktır. (TG: 91)

Ailelere göre, kız çocuklarını mektep günlerinde bekleyen bir diğer tehlike de romanlardır. Kızların, okul günlerinde hatta kimi zaman ders esnasında tanıştıkları roman, onları büyükleri tarafından yasaklanan bir dünyaya götürür.

‘İlk Öpücük, Gerdek Gecesi’ gibi mahremiyetten bahseden romanlar, gençlik hevesiyle okulda öğretmenden, evde anneden, bey babadan saklanıp defalarca okunur. Okuduklarının da etkisiyle kızlar gönül çekmeye başlarlar. (SA: 39–43)

‘Son Arzu’ romanında, Nuruyezdan’ın mektepte roman ile tanışması şu şekilde aktarılır:

“Mektebin son yıllarında, bir gün sınıfta Nuruyezdan, yan yana oturduğu refikası Rasime’nin derse kulak vermeyerek, başını sıranın içine eğerek bir şey okumakla meşgul olduğunu gördü. Merakla gözlerini o da okunan kitaba dikti. Bu ‘İlk Puse’ isminde ufak bir tercüme romandı. O da Rasime’ye yaklaşıp gözleriyle sayfaları takibe başladı. Bu, o denli tatlı, meraklı bir kıraat idi ki, ikisi de hikâyenin heyecanlı satırlarına dalarak kendilerini unuttular...” (SA: 39–40)

Yatılı okullarda kız öğrenciler tarafından okunmaması gereken kitapların denetimi mektep müdürleri tarafından yapılır. Kızların aşk romanları, aşk şiirleri okumaları şiddetle yasaklansa da gizli köşelerde ya da yastıklar altında saklanan Musset, Lamartine, Hugo yapıtları çıkartılıp okunur. (İ: 173)

Kız çocuklarının evlilikleri konusunda söz sahibi olan babanın kimi zaman damat seçimini yaparken damadın tarih, coğrafya, hesap, Türkçe, Farsça, Arapça sarf ve nahiv, Fransızca, ilm-i nebata, ilm-i nazariyat konularındaki ilgisini göz önünde bulundurduğunu görürüz. (Mr: 58–59)

Evlilik kurumunda da etkisi görülen mektep eğitiminin, aynı çevrenin eğitime tabi tutulup evlilik düğümü ile birbirine bağlananların zamanla umduklarını bulamamalarıyla da gündeme geldiğini görürüz. (SA: 100–182)

Gündelik İstanbul hayatı içerisinde, eğitim ve öğretim meselesinde çocukların cinsiyetlerine, ailenin ekonomik şartlarına bağlı olarak farklı yöntemlerin

uygulandığı görüyoruz. Bütün bu seçeneklere karşılık öğretim hayatından mahrum kalan ya da ebeveyn tarafından yönlendirilmeden kendi çabalarıyla öğretim hayatını şekillendiren İstanbullu çocuklar da mevcuttur:

Anasız babasız kalan çocuk için eş dost tarafından yapılacak cömertlik eşya düzüp telli pullu gelin etmekten ibaret görülüp (G: 29) mektep öğretiminin düşünülmediği bile gözlenir.

Kimi zaman cami avlusuna terk edilen bebeklerin bir hayır sahibi tarafından öz evlatlarından farksız olarak yetiştirilmesine karşılık (BBK: 36) anne ve baba gözetiminden uzak bir şekilde yaşayan çocukların da kendi kararlarıyla öğretim hayatlarını devam ettirdikleri olur. (UA: 7)

Eğitim ve öğretim yaşanan çevreye göre belirlenir. Bozuk takımından bir kadının çocuğu, mektep öğretimi görmeden göbek atma, sarhoşlara meze hazırlama gibi beceriler kazanırken, (Trmn: 87–88) donsuz bacakları, yırtık entarileri ve cılız vücutlarıyla çingene çocukları ise her biri oyun okulu niteliğinde olan kulübelerin altında anne ve babalarından oyun öğretimi alırlar. (İ: 117–118)

Bütün aksaklıklara rağmen öğretim hayatını tamamlayıp diploma almaya hak kazanan gencin, gayri resmi olarak iş yapanlar mevcutken, (UA: 268) işsiz kalması da söz konusudur.

‘Yaşamak için size okulun vereceği bir diploma değil, vücutta kuvvet, biraz da utanmamak lazımdır.’ fikri (BAGBY: 269) ile hak eden ile hak etmeyeni ayırma ölçütlerimizdeki belirsizlikler açığa çıkar.

1.2.2. Terbiye

İstanbullu çocuğun terbiyesi, yeme, içme, temizlik alışkanlıklarından toplum içinde yapılması gerekenlere kadar geniş içeriklidir. İstanbul’a bağlı ilçeler arasında dahi çocuk terbiyesi konusunda farklılıklar gözlenir.

‘Muhabbet Tılsımı’ romanında İstanbul’a bağlı Kartal ilçesinden Kabataş’taki Adnan Şemi Paşa’nın konağına evlatlık olarak giden Ali Bekir, bildiklerinin dışında yeni ‘terbiye kurallarına’ tabi tutulur: (MT: 155 – 159)

“Kalfa Hanım:

—Çek parmağını ağzından, ayıptır. Alık mısın sen?

Çocuk bu azarlama karşısında ağlamaklı oldu. Biraz da korktu, şaşırdı. Parmağını ağzından çekti. Burnuna soktu. Kalfa hanım şimdi asabi bir nefretle:

—Terbiyesiz çek elini burnundan... Ben öyle kaka şey istemem.

Oğlan parmağını burnundan çıkardı. Nereye koyacağını bilmediği iki eline şaşkın, ürkek bakıyordu. Bu ne fena kadındı. Parmaklarını nereye dokundursa kabahat sayarak darılıyordu.” (MT: 17 -18)

Kalfa hanımlar, paşanın ve hanımefendinin huzurlarına çıkarılmazdan önce, Ali Bekir’in, hödüklüğünü biraz yontmaya uğraşırlar:

“Adı çağrılınca ‘Ha!’ diyor, burnunu çekiyor, oraya buraya tükürüyor ve daha yapılmalarına temizlik, görgü ve eğitimin müsaade etmeyeceği birçok şeyleri alışkanlık nedeniyle ve saflıkla yapıp duruyordu....Onun köylü âdetleri, saflıkları, acemilikleri bir hayli süre konak halkını güldürdü durdu.” (MT: 157)

Konaklarda, köşklerde yetiştirilen kibar aile çocuklarının terbiye kuralları da yaşadıkları çevreye göre belirlenir. Bir kibar çocuğundan beklenen; yeme içme konusunda seçici olmamasıdır. Ancak çoğu kez konakta yetişen çocukların üstüne titreyen, her hareketini hoş gören, her vazifesini yerine getirmeyi annelik vazifesinden bilen anneler (Dİ: 80) şımarmalarına yol açar. (M: 63)

Kibar ailelerce, çocuğun terbiyesi için bütün ev halkının seferber olmasına karşılık, mahalle hayatı içerisinde dünyaya gelen çocukların ilk terbiyelerini kapı önünde aldıklarını görürüz.

Kapı önünde çocuklara mahsus oturağı içerisinde vakit geçiren çocuk, çoğu zaman gelen geçenler vasıtasıyla terbiye kurallarına aykırı durumlarla karşılaşır.

‘Şıpsevdi ‘romanında Vesile Hanım’ın küçük kızı Hasene, sokak kapısı önünde terbiye alanlardandır:

“Vesile hanım’ın çocuklarına ilk mektep terbiyeleri sokak kapısının önüdür. Uzunçarşı’da satarlar henüz yürümemiş çocuklara mahsus altları delikli, önleri sürgülü küçük iskemleler vardır; işte Vesile hanım, onun içine çocuklarını oturtur; ellerine de ya bir dilim ekmek yahut mevsime göre elma, portakal nev’inden bir yemiş tutuşturur; sokak kapısının tek kanadını açar:

— Bak yavrum, şimdi, buradan dahdahlar geçecek!

nüvazişiyle iskemleyi oraya yerleştirir, Kendi gider, ev işiyle meşgul olur.” (Şp: 87)

Yiyecek ve tuvalet ihtiyacı karşılanmış olan mahalle çocuğu Hasene için şimdi terbiye kurallarını keşfetme zamanı gelmiştir. Yoldan gelen geçenler, mahallenin diğer çocukları artık birer öğreticidir:

“Çocuğun altında lazımlısı, elinde yiyeceği, önünde mükemmel bir sokak panoraması; gelen geçen kıyamet... Yavrucak artık her bir ihtiyaçtan vareste demek... çocuk saatlerle orada oturur, eğlenir; bazan köpekler elinden ekmeğini, çöreğini kaparlar; yüzüne, ağzına yağlıca, sütlüce bir şeyler bulaşmış ise onları da yalarlar....” (Şp: 87)

Sokakta oynayan diğer çocuklar kimi zaman terbiye dışındaki sözleri ve uygulamalarıyla olumsuz bir model olarak Hasene’nin karşısındadırlar:

“Erkek çocukların kaydırak, birdirbir, uzuneşek, ceviz, hamam kızdı oyunları hep Hasene’nin önünde oynanır. Bu oyunlar esnasında çocukların tehevvrle yekdiğerlerine karşı bulundukları dil tecavüzatı, galiz tabiratı hep işitir, yalnız işitmekle kalmaz. Bir fonograf gibi zapteder.” (Şp: 87)

Akşam sofrada başında babası da Küçük Hasene'nin bu sözlerinden nasibini alır.

Büyükler konuşurken küçüklerin konuşmaması ve ‘terbiye kurallarının dışına çıkan yaramaz çocuklardan huy kapmasınlar’ diye yaramazlıkların çocukların yanında ulu orta söylenmemesi (SP: 362) ise her kesimden çocuk için geçerli olan terbiye kurallarındandır. (İDY: 302)

Aile içerisinde yaşanan tartışmalarda çocuğun terbiyesi sorgulanır. Çocuğun beğenilmeyen davranışlarının sebebini anne ve baba birbirlerinin üstlerine atıp kendilerini sorgulamaya başlarlar:

“Raşit Bey: (Haykırır) çocuğuna verdiği terbiyeyi görüyor musun mahalle karısı?

Nuriye Hanım: Cevat yalnız benim çocuğum değil ya, ben anasıysam, sen de babasısn. İkimizin terbiyesi altında büyüyor...

Raşit Bey: Ay, bayılıyorum. Kendini terbiyeli farz edip de yumurtladığı laflara bakınız.

Nuriye Hanım: Masum çocuğunun yüzüne karşı piç diyen babanın terbiyesine de ben bayılırım...” (İDY: 314 – 315)

Çocuk terbiye edilirken tüm annelerin ve babaların başvurdukları yöntemlerin başında ise ‘dayak’(Gglr: 118), (Cd: 307–308), (Şp: 92) gelir:

“Ertesi günü üğey oğlumu, o cadızade afacanı, minderlerin üzerine fiskiye oyunu yapar iken yakaladım. Yerlere çarparak mükemmel bir dayak attıktan sonra maşayı ateşde kızdırarak fiskiyesinin tepesini cazır cazır iyice dağladım. Oğlan can acısından hep morardı.” (Cd: 307–308)

Terbiye edilirken dayağa maruz kalan çocuklar, dayak sonrasında, ‘Bir çocuğu dövüp de akabinde sevmek iyi değildir. Büsbütün arsız olur. Ben onun gönlünü alacak zamanı bilirim.’ (Cd: 310) inancıyla sevilip avutulmazlar.

Zamane çocuklarının cinsellik, evlilik, doğum gibi konularda artık daha gerçek bilgileri benimsedikleri kabul edilirken (KM: 62) kimi zaman çocuklarda terbiyenin, saygının kalmadığı, yalnız beden terbiyesinin yapıldığı gerekçesiyle, geçmiş zamanlara özlem duyulur. (ÖY: 42)

1.2.3. Çocuk Oyunları ve Eğlenceleri

Bayramlar, Ramazan eğlenceleri gibi özel günlerin dışında, köşk, konak veya mektep bahçelerinde, viraneliklerde, mahalle aralarında hatta mezarlıklarda karşımıza çıkan çocuklar, çeşitli oyunlarla ve oyuncaklarla vakit geçirirler.

Çocukların oyun seçimlerini mekânın şartlarına göre belirlediklerini görürüz.⁴⁴ Kibar ailelerin çocukları, köşk ya da konaklarının bahçesinde, eğlence hayatına Meşrutiyet sonrası ve Cumhuriyet devrelerinde girmiş olan futbol (ÖY: 137, 174), (İDY: 319), tenis (Dİ: 114), (ÖY: 174) ve uçurtma (ÖY: 140) ile eğlenirlerken mahalle kültürü ile yarı evde, yarı sokakta yetişmiş olan çocuklar yaratıcılıklarını biraz daha kullanarak kaydırak, birdirbir, uzuneşek, ceviz, hamam kızdı (Şp: 87), top oyunlarını (İDY: 319) ve uçurtmayı (EŞKNK: 106) tercih ederler.

Bilhassa uçurtma, çocukların oyun kültürü içerisinde önemli bir yere sahiptir. Uçurtma yapımının da çocuk tarafından üstlenilmesi bu oyuna ayrı bir heyecan katar.

⁴⁴ Abdülaziz Bey, A. e., s. 268.

Renkli ince kâğıtlar, çiriş, sicimler kullanılarak (ÖY: 140) yapılan uçurtma rüzgârı sertçe bir havada salınır. ‘Bu, balonların, uçakların ağababası yapma kuş’ (ÖY: 140) havada dönüp dolaşır.

Meşrutiyet sonrası oyunlarından olan tenis ise hem çocukların hem de gençlerin vakit geçirdiği bir oyun olmakla beraber İstanbul halkı için geleneksel oyun kültürünün dışında, yeni bir oyun olarak tuhaf bulunur:

“Koca karı: ...Arabın bahçesi büyüktür. Banu’nun kolları omuz başına kadar açık, baldırları meydanda, elinde uzun saplı süzgeç gibi delik delik bir şey... O duvar senin, bu duvar benim... Top mu oynuyorlar, ne yapıyorlar? Anlayamıyorum...” (Dİ: 132)

Devrin çocuklarının Cinci Meydanı’nda⁴⁵ toplanıp futbol oynadıklarını görürüz. ‘İki Damla Yaş’ oyununda, küçük Cevat’ın Cinci Meydanı’ndaki oyunlara katılmak için babasından istedikleri, devrin çocuklarının masum isteklerini gösterir:

“ Bana büyük bir futbol topu almalı... Cinci Meydanı’ndaki çocuklara karışarak, her gün maç yapmalıyım. Ayakkabılarını eskitiyorsun, üstünü başını yırtıyorsun, kirletiyorsun diye bana kimse karışmamalı...” (İDY: 319)

Çocuğun seyirci olarak katıldığı oyunlar da vardır: Koç ve horoz dövüşleri. ‘Şipsevdi’ romanında, Kasım Efendi’nin oğlu Mahir, kışın ve baharlarda havalar güneşli olunca cami avlularında, Cinci Meydanı’ndaki yeşillenmiş büyük viranelerde, Yenibahçe çayırında koç ve horoz dövüşü seyredenlerdendir. (Şp: 159)

Çocukların yaratıcılıklarını ortaya çıkaran oyunlara da rastlarız: Fındık, leblebiyle tek mi çift mi oyunu oynamak (Şp: 159), İstanbul’un kenar

⁴⁵ “ Kadırga’da bugün halen aynı adı taşıyan meydan”, Abdülaziz Bey, A. e., s. 268.

mahallelerinde, ‘evdeki kenefi kirletmemeleri’ için anneler tarafından da onaylanan ‘sidik yarışı’ (KC: 122–123) bunlardandır.

Çocuklar tarafından mektep bahçesi de oyun oynamak için uygun bulunur. Bilhassa kaydırak, paçapişti oyunları (T: 117) mektepte çocukların eğlenceleri arasında yer alır.

Mektepten kaçıp viraneliklere giden çocukların çoğu zaman kaçış sürecini kendisi gibi kaçak arkadaşlarıyla oyun oynayarak geçirdiklerini görürüz:

— “Anamız babamız bizi vaktiyle mektebe verdiler, okumadık. Böyle cahil cühela kaldık... Ben mektepten evvel viraneliğe giderdim. Orda birkaç haylaz ile daha birleşir, çukura fındık atar idik. Ne tatlı oyun idi.” (EB: 48)

Kız çocuklarının oyun kültüründe ise ‘oyuncak bebeklerin’ önemli bir yere sahip olduğunu görürüz. Kız çocukları, kimi zaman isim verdikleri bebeklerini, devrin evlilik adetlerine göre hayal dünyalarında gelin ederler. (BK: 592–593), (T: 243)

Ayrıca devrin en meşhur mağazaları olan bonmarşelerden⁴⁶ temin edilen oyuncaklar arasında, küçük boyalı tef, tepesi tüylü çingirak, dilli düdük, kaynana zırlıtısı⁴⁷ bulunur.

Zamanla birlikte çocukların oyunları da değişir:

‘Eşkıya Oyunu’ adlı hikâyede, çocuklar eşkıyacılık oynarlar. Çocukların bu oyunu yalının emektarı Hayriye Bacı tarafından hayretlerle karşılanır:

⁴⁶ “İçinde her türlü giyim, süs eşyası oyuncak vb. satılan büyük mağaza”, **BTS**, Ankara, TDK, (Çevrimiçi), <http://www.tdkterim.gov.tr/bts/>, 20.05.2009

⁴⁷ Sadi Yaver Ataman, **A. e.**,s.177.

“Bacı: Aman Allah ne günlere kaldık. Sekiz yaşındaki çocuklar haydut oldu. Biz küçüklüğümüzde kör ebe, saklambaç, köşe kapmaca, misafirlik oynardık. Şimdikiler eşkıyalığa özeniyor.” (EO: 80)

1. 3. Evlilik

Evlilik, kadın ile erkeği birbirine bağlamasının yanı sıra, toplumun en küçük birimi olan ailenin kurulmasında ilk basamak olduğu için insan hayatına yön veren evrelerdendir. Kız ve erkek arasındaki şahsi tercih, iki farklı aileyi akrabalık vasfıyla bir araya getirirken adetler gereğince gündelik hayata incelenmeye değer canlı manzaralar katar.

1.3.1. Evlilik Biçimleri

Geleneksel toplum hayatımızda kabul gören evlenme usulü, ‘görücü usulü’dür. Ancak Hüseyin Rahmi Gürpınar eserlerinde, geleneksel yapının bilhassa meşrutiyet ve cumhuriyet sonrasındaki yeniliklerle kırılmaya başlamasıyla görücü usulünün yanında mektuplaşarak⁴⁸ evlenme⁴⁹ (KYABİ: 277), (TE: 117), ‘nikâhtan önce birbirlerine aşkla bağlanmış gönüllerin zincirlerini koparmak zordur’ fikriyle (ÖY: 304) yüz yüze görüşüp aşkla evlenme (ÖY: 255, 304), (İM: 111), (BK: 260–261), (Şp: 169) kişilerin birbirlerini bulup kendi aralarında söz kesmelerine aracı kurumlar ya da kişiler vasıtasıyla evlenme usulleri de (UA: 257–260), (ZK: 338) (Cd: 15) görülür.

Nikâh bağının gerektirdiği mihr-i muaccel, mihr-i müeccel (Dİ: 210), yüz görümlüğü, ağırlık (KC: 138) gibi adetleri terk edip gayri resmi olarak, gönül bağına dayalı evlilik usulleri de görülür. (İM: 302–303), (KC: 138)

‘Dirilen İskelet’ romanında, gönül bağına dayalı evliliklerin eleştirisi şu şekilde yapılır:

⁴⁸ Toplum Hayatı bölümünde haberleşme başlığı altında mektup geniş olarak ele alınacaktır.

⁴⁹ Son Arzu romanında Nuruyezdan mektuplaştığı gencin annesi tarafından geleneğin dışına çıktığı gerekçesiyle hoş karşılanmaz ve evlenmelerine izin verilmez.

“Şimdi evlenmeler böyle.. kızlarımız zevce olmuyorlar, mantinota⁵⁰, metres oluyorlar... Ah ah âhir zaman evler apartıman olacak, karılar nikâhsız, çocuklar babasız artık kimsenin kocaya vardığına inanmaz oldum.” (Dİ: 240)

Nikâhın gerektirdiği âdetler, ‘Evlilik Aşamaları’nda ayrıntılı olarak ele alınacağından şimdilik bu adetlerin isimlerini belirtiyoruz.

Nikâh bağı yerine, gönül bağına dayalı bu evlilikler aile müessesesi için bir tehlike olarak görülür. (İDY: 325), (NK: 227–228), (TE: 124), (M: 196), (GBYSÖ: 9–10), (KM: 78–79)

Evlenecek gençlerin bu yeni usullerle birbirlerini bulup beğenmeleri yetmez. Aileden evlilik izni çıkmadığı takdirde kız kaçırmalar, aileden kovulmalar, intiharlar ve daha başka maceralar (KC: 138) yaşanan vakalardandır.

Bu yeni usul evlenmeleri de var olabileceği fikriyle hatırlatmayı uygun gördük.

Evlenme yaşı gelmiş olan delikanlıların ‘evlilik meselesi’ başta anne olmak üzere teyze gibi yakın akrabaların teşkil ettiği hanımlarca, (Şp: 170), (TE: 117) ‘münasip kızı bulma ve görücüye gitme’ telaşıyla başlar.

1.3.2. Kız İsteme ve Düğün

Evliliğe giden yolda ilk aşama görücülüktür. Hüseyin Rahmi Gürpınar eserlerinde, görücüye gitme âdetinin uygulanışı ve yöntemleriyle birlikte, görücüye çıkan kızlar ve kız görmeye giden hanımlar sıkça görülür.

Bu adet, bilhassa gençliğe ilk adım atışlarında çapkınlık ve eğlenceye aşırı ilgi gösteren delikanlıların annesi ve babası tarafından, bir an evvel gerçekleştirilmek

⁵⁰ “Mantinota: Kapatma, metres”, **BTS**, Ankara, TDK, (Çevrimiçi), <http://tdkterim.gov.tr>, 15.05.2009

istenir. (T: 98) Delikanlıya uygun bir kız bulmak adına e e dosta haber salınır, anne tarafından kadınlar hamamı gibi umum  yerlere gidilir.⁵¹ (GBYS : 18)

Aileye ve damat adayına uygun kızın bulunmasında görevli kılavuz kadınlar da mevcuttur. (Cd: 15), (HB: 50) Erkek  ocuk annelerinin dışında, kılavuz kadınlara başvuranlar arasında dul kadın ve erkekler de vardır. Bilhassa çocuklu dul kadının taliplisini bulmak için kılavuz kadınlara y kl ce para adanır. (Cd: 21)

Komşu hanımların ‘oğlanı havasına bırakırsan şimdiki don giymezlerden bir terelelli yellozu alır ba ına getirir.’ nasihatleriyle (TG: 98–99) yönlendirilen anne ile damat adayı arasında güzelliği tanımaktaki zevk konusunda farklılıklar görülür.

Annelerin, oğluna münasip gördüğü gelin adayını tuvalet, sa  bakımı, h l ve tavır konularında yönlendirerek oğlunun da beğenmesi için uğraştıkları olur. Sonunda uzlaşma sağlanıp görülecek kız belirlenir.

Kibar ailelerde ya ı gelen kızın, evlilikle ilgili fikrinin dadılar vasıtasıyla sorulduğu da olur. (T: 92–93)

Erkek tarafında yaşanan bu tela ların ardından evlilik yaşına gelmiş kızların kapıları görücüler tarafından aşındırılmaya başlar. (TE: 111), (SP: 219), ( p: 170), ( Y: 244) ‘ u kızı elemsiz, kedersiz büyütüp de bir helal süt emmiş bularak, al emanetini diye verip kurtulsam’ (SP: 206–207) fikriyle hareket eden anneler kızlarının giyinip g r c lere gözükmesini ister.

Kimi zaman görücülerin ‘‘Müslümanlıkta iki şeyde tel   l zımdır. Kız evlendirmekte... Cenaze kaldırmakta...’’ (Cd: 3) fikriyle hareket edip 7–8 yaşlarında daha mektebe giden kız çocuklarına da talip oldukları görülür. ( Y: 244)

Gelin adayı olarak ‘görülmeye değer’ bulunan kızın güzelliği, malumatı, terbiyesi, miras kalmış olan serveti (TE: 111) görücü hanımlarca olumlu vasıflardır.

⁵¹ ‘‘ stanbul’da görücülük ya da kız beğenme her zaman g r c l  e gitme yoluyla olmazdı. Hamamlar, d   nler, hatta yolda sıkışıp yol üstündeki bir eve tuvalet ihtiya ı için gitmeler, bir annenin oğluna kız seçmesi için yeterdi.’’, Sennur Sezer, Adnan  zyal ıner, **A. e.**, s. 224 – 225.

Kurnaz gelinin baş belası olabileceği fikriyle hareket eden anneler, gelin adayını belirlemede çok titiz davranırlarken kızın görücü karşısına gündelik kıyafetlerle çıkması, onları sıradan bir misafir gibi değerlendirip merdiven başında karşılaması ve kahve sigara ikramından sonra serbest bir şekilde oturup uzun uzun konuşabilmesi âdetin dışına çıaktır. Bu durum görücü giden hanımları endişelendirir.

‘Tebessüm-i Elem’ romanında, Ragıbe Hanım’a görücü giden Kenan Bey’in annesi telaşa kapılır:

“Kenan Bey’in annesi Ragıbe Hanım’a görücü geldi. Fakat âdete uymayarak kız gündelik kıyafetiyle görücüleri her vakitki bir misafir gibi merdiven başında karşılayıp salona aldı. Sigara ve kahve verdi. Uzun uzun görüştü. En çok, en serbest, en teklifsizce lakırdı söyleyen Ragıbe Hanım’dı. Oğlan anası ilkin şaşkınlığa, sonra dehşete düştü. Bu erkek gibi konuşan ‘kokona’ya nasıl gelinim diyecekti?’ (TE: 117)

Görücülük ziyaretinde damat adayının hanımların bulunduğu odaya girmesi de âdetlere aykırı olduğu gibi ayıp ve günahdır.

Yine ‘Tebessüm-i Elem’ romanında bu kez damat adayı Kenan Bey görücü ziyaretinde uygulanması gereken âdetin dışına çıkar ve hanımların bulunduğu odaya girer:

“Kız anası son derece telaş ederek pencere perdesini başına çekip örterek:

—Çık oğlum dışarı, ayıptır, günahdır...” (TE: 118)

Görücü usulü evliliklerde, kıza talip olanın fotoğrafının kız evine ulaştırılması ise önemli bir aşamadır.⁵²

Kız evine gönderilen fotoğraf ‘âdet yerini bulsun’ anlayışıyla anne tarafından, görülebilecek bir yere konup kızın görmesi sağlanır. (SP: 221), (GBYSÖ: 129), (TK: 323)

Bu yeni âdet ‘Sevda Peşinde’ romanında, gelinlik kız Aynınur tarafından şu sözlerle dile getirilir:

“Bir defa yine söz kesilecek derecesine geldi. Fotoğrafi gönderildi. Resmi aldım baktım. Temizce giyinmiş, iri bir pehlivan, koca bir kafa, kalın bir boyun, kahve altı tepsisi kadar iri, müdevver bir çehre, dolgun yanaklar, koca kulaklar, ...müdhiş bir zat. Manzarasından kalbime adeta haras arz oldu.” (SP: 221)

Görücülerin ziyaretleri iki aile arasında anlaşma sağlanana kadar devam eder. Söz kesilene kadar pek çok talipli ile görüşülebilir. (SP: 219–220)

Görücüler tarafından gerçekleştirilen ziyaretin ardından, anlaşma sağlanırsa kız istenir. Artık görücüye çıkan kızın evinde, aile efradınca düşünüp karar verme aşamasına geçilir. ‘Kızı keyfine bırakırsan zurnacıya varır’ anlayışına paralel olarak,

⁵² Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet, Merasim ve Törenleri kitabında, ‘söz kesme aşamasında kız istemeye karar verildiği takdirde kızın özel durumu ve ailesi, daha önceden etraflica ya kendileri ya da vasıtalı olarak bilenlerden ve tam bir gizlilik içinde incelenmiş ve sorulmuştur. Her yönüyle uygun bulunmuşsa görücü giden hanımlardan birisi evlenecek adamın işini, çalıştığı yeri ve yaptığı işi, pederinin nam ve şöhretini bildiren bir pusulayı alır, kızın hanesine götürür. Validesine, o yoksa evdeki yakınlarından bir akrabasına bırakır ve böylece niyetlerini açıklamış olurlar’ der. Abdülaziz Bey, pusulanın yanında damat adayına ait bir fotoğrafın varlığından bahsetmez. Ancak Sennur Sezer ve Adnan Özyalçın’ın ‘Bir Zamanların İstanbul’u-Eski İstanbul Yaşayışı ve Folkloru’ kitabında, ‘Görücüler kızı beğenip beğenmediklerini tavırlarıyla belli eder, kesin bir söz söylemezler, ikinci geliş kızın beğenildiğini anlatır. Bu gelişte, evlenecek delikanlı için daha geniş bilgi verilir. Fotoğraf bırakılmaya başlanması, bu konuda önemli bir aşamadır.’ diye pusulanın yanında zamanla fotoğrafın da bulundurulduğunu gösterir.

damat seçiminde söz hakkı geleneklere bağlı ailelerde kız yerine anne ve babaya aittir.⁵³

‘Deli Filozof’ romanında, Hikmetullah Efendi’nin bu âdetin dışına çıkışı, kızı Caize’yi evlendirme konusunda sıkıntı yaşamasına sebep olur. Bu sıkıntı, kızın evden kaçmasına kadar ilerler. (DF: 170–171)

‘Güvey’ adayı kişi bu ziyaretlerden sonra, kız babası tarafından araştırılır. Mahallesinden yedi komşuya sorulur. İyiliğine şahadet getirilip ‘ergendir’ denilirse söz kesme aşaması düşünülebilir. (T: 64)

Otuz yaşına kadar bir kadının mutlaka bir kocaya varmış olması, bir erkeğe mal olmuş bulunması (Cd: 11) beklenirken, damat seçiminde erkeğin yaşının sorulmaması âdettendir. (KC: 178)

Bu sebeple, kendisinden yaşça çok küçük kız alanlara da rastlanır. (Şİ: 16–17) Bu denksizlik evlilik sonrasında sorunların yaşanmasına sebep olabilir.

İki aile arasında anlaşma sağlandığı takdirde söz kesilip nişan yapılır.

Meşrutiyet sonrasında, yeni usul nişanlar çoğu kez otel salonlarında cazbant, dans ve açık büfe sistemi ile yapılarak davetliler ağırlanır. Nişan hediyesi bilezik olabilir.(İDY: 345)

Erkek tarafı, nişandan sonra kız tarafını dünür olmak vasfıyla ziyaret eder. Bu ziyaretlerde misafirlere kahve, şerbet ikram edilir. Meşrutiyet sonrasında nişanlılar, yan yana gezip konuşabilirler. (BK: 444–445) ancak eski usul evliliklerde, damat ve gelin koltuk merasimine kadar birbirini göremezler hatta seslerini bile işitemezler. (SP: 133), (TG: 133) Düğün merasimi esnasında gelinin yüzünün duvakla kapatılması bu sebeptir.⁵⁴

⁵³ Sadi Yaver Ataman, Esnaf Kuruluşları, Çeşitli İş ve Zenaat Kolları, Loncalar ve Esnaf Ahlakı - Oyuncakçılar, ‘**Türk İstanbul**’, Haz: Süleyman Şenel, 2. bs., İstanbul, İBB – Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2006, s. 319-321.

⁵⁴ Sennur Sezen, Adnan Özyalçın, A. e., s. 207.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 'söz kesme, nişan⁵⁵ ve çeyiz hazırlama' âdetleri ile ilgili pek fazla bilgi vermediğini görürüz.

Evlilik gününün yaklaşması ile hem kız hem de erkek tarafında hazırlık telaşları başlar. Kayınvalidenin damadına el öpmelik vermesi, birkaç kat pek temiz güvey çamaşırı ile pırlanta kol düğmelerinin hediye edilmesi, ⁵⁶ (BK: 430) erkek tarafının kurulacak yuvaya karşılık kız tarafına 'yüz görümlüğü,⁵⁷ ağırlık' sunması (Şp: 320–323) yapılan hazırlıklardandır.

Damadın, gelin hanıma 'ağırlık' adıyla sunduğu maddi teminat İslam aile hukukuna göre nikâh bedeli olan 'mehr' türlerinden birisidir.⁵⁸

Bu hazırlıklar evliliklerde gerekli olanların “önce para, sonra birbirleriyle hoş geçinmek için iki taraftan medeni eğitim ve tahammül, evlilik haklarına tamamıyla saygı ve uyma...” şeklinde (KM: 466) sıralamayı gerekli kılar.

İki aile tarafından belirlenen tarihe kadar hazırlıklar tamamlanır. Düğünden önce kızın çeyizi, yeni evine yerleştirilir. Kibar aileler kızın çeyizinin olmayışını önemsemezler. (HB: 58)

İmam ve cemaat eşliğinde, şerbetler içilip buhurdanlar yakılarak (İM: 302) kıyılan nikâhın düğün ile arası uzarsa şaşaalı bir biçimde kutlanır.⁵⁹

⁵⁵ Nişan nikâh arasının uzaması, nişanlıların görüşmesi iyiye yorulmazdı. İlk basımı 1900'de yapılan *Aşk-ı Memnu*'da nişanlısıyla aracı hanım yoluyla mektuplaşan genç kız, bunu bir suç ya da kaçamak gibi itiraf eder.

⁵⁶ “Gerdekten sonra sabahleyin gelin ve damadın anne ve babalarının ellerini öpüp onlardan elöpmelik denen hediyeler aldıklarını öğrenmekteyiz. ‘Paçalık’ denen elbisesini giymiş, süslenmiş gelin, kaynata ve kaynanasının elini öper, onlar da elöpmelik denilen hediyeler (çoğunlukla takı) verirlermiş. Damat da sabahleyin kayınpederinin elini öpmeye (çoğunlukla kaymak götürerek) gider, elöpmelik denen armağanını (tabaka, kol düğmesi vb.) almış.” Sennur Sezen, Adnan Özyalçiner, *A. e.*, s. 212–214.

⁵⁷ “Damat gelini köşeye oturtur, duvağını yüzünden açar, yüz görümlüğü denilen hediyesini (kolye, broş vb.) takarmış.” Sennur Sezen, Adnan Özyalçiner, *A. e.*, s. 212–214.

⁵⁸ Mehr, mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel olarak ikiye ayrılır. Hüseyin Rahmi Gürpınar eserlerinde mehr-i muaccel ya da ağırlık olarak geçen para “peşin olarak nikâhtan önce kız tarafına verilmesi kararlaştırılan paradır. Mihr-i müeccel ise boş 467anma veya ölüm durumunda kadının şahsına verilen para veya maldır, ailesinden birisinin alması yasaktır. Nikâh anlaşmasında mutlaka belirtilmesi gerekliydi.” İlber Ortaylı, *Anadolu'da XVI. yy'da Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler, Osmanlı Araştırmaları I: The Journal of Ottoman Studies I*, 1980, s. 33–40.

Düğünün ve zifafın çarşamba gününe denk getirilmemesi âdettendir. Çarşamba günü, bu tür hayırlı işler için uğursuzluk getirir inancıyla (KYABİ: 64), (T: 64) vakitsiz olan çingene düğününe karşılık Müslüman düğünü cuma günü yapılır. (KYABİ: 277), (TG: 506–507)

‘‘Tasadüf’’ romanında çarşamba günü yapılan düğünde yaşanan aksaklıklar, hanımlar tarafından, bu günün düğüne getirdiği uğursuzluğa yorulur:

‘‘Bu düğün için ayın son çarşambasında söz kesildi. Bir gün geri atın, bu işte bir uğursuzluk olacak dedim. Kimselere söz anlatamam.’’ (T: 64)

Zifaf gecesinden bir gün öncesi, yüz yazısı da denen (BK: 65) gelin süsleme günüdür. Perşembe günü tertip edilen yüz yazısında⁶⁰, bu işin ehli hanımlar yardıma çağırılır.

‘‘Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç’’ romanında, gelin süsleme perşembe gününe bırakılınca hanımlarca tepkiyle karşılaşır:

‘‘Bir şey söylemeyeyim diyorum ama sanki bir kurt durmayıp içimi yiyor gibi oluyor. Bir türlü sabredemiyorum. Hiç çarşamba günü gelin süsleme olur mu? Şimdiye kadar ne görülmüş, ne işitilmiş şey!’’ (KYABİ: 277)

Süsçü ve baş bağlayıcı kadının çoğu kez gayrimüslim kadınlardan seçildiğini görürüz. Kutu kutu beyaz tozlarla, merhemlerle süslenen gelin hanım tellenip⁶¹ pullanır. (T: 65), (SP: 134)

⁵⁹ . Sennur Sezen, Adnan Özyalçın, A.e, s. 207–208.

⁶⁰ ‘‘Nikâh akdinden sonra sıra kadınlarca yüz yazısı denen ve halk arasında velime cemiyeti adı verilen düğüne gelir. Bu düğün mutlaka Perşembe gününe rastlatılır. Yüz yazısının ertesi, yani cuma günü, paça günüdür. Paça günü de düğünün devamıdır.’’ Abdülaziz Bey, A. e., s. 122.

Paçalık, kemer, savatlı bilezikler (T: 66–67) gelin hanımın süslerindendir. Beyaz bürümcük (KYABİ: 278) ya da al kadife üzerine sırma işlemeli gelinlik⁶² (İM: 112) içinde saçlarına bahçe denilen sorguçlu elmas taç konan (İM: 112) ve başı elmaslarla⁶³ süslenen gelin hanım (KYABİ: 276–277) köşesine oturtulur.

Gelinin süsü, babası tarafından merasimle beline sarılan kuşakla tamamlanır. Baba elindeki şalı kızının beline kuşattıktan sonra gelin yere eğilip babasının ayağını öper. Buna karşılık baba da kızının alnına öpücük kondurur. Kimi zaman bu merasim sırasında baba ve kız hatta davetliler hüzünlenip ağlar. (İM: 112–113) Kuşak bağlama merasimi, günümüzde gelinin beline, babası tarafından bağlanan kırmızı kurdele ile devam ettirilir.

Gelin hanımın süslenmesine gösterilen özen, gelin odasına karşı da devam eder. Koltuk merasimi sırasında gelini görmek isteyenlerin seyrinden sonra gelin ve damat gelin askısı⁶⁴ ve yapma ya da gerçek çiçeklerle süslenmiş olan gelin odasına çekilirler.

Koltuk merasimi öncesinde damada güvey girmenin yolu yordamı öğretilir. Ayrıca damat ile yakın akrabalar düğün öncesinde kabir ziyaretinde bulunarak ölmüş olan büyüklerine dua edip hatırlar. Yapılan türbe ziyareti ile damat koltuk merasimine hazırdır. (GB YSÖ: 125)

Koltuk merasimi, damadın gelini koltuğuna alması ve gelin odasına geçişi sırasındaki zamanla sınırlıdır. Gelinin misafirler arasında gezdirildiği bu merasim

⁶¹ “Gelin tuvaletinde duvağı süsleyen bir iki milimetre eninde ince, uzun gümüş tellerdir. Aşırı zenginlerde altundan olmuştur. Duvakla beraber pırıl pırıl bir at kuyruğu halinde baştan diz kapakları altına kadar sarkardı. Zamanımızda duvak kısalmış ve gelin teli de başta dağınık bir püskül halinde kalmıştır.” Reşad Ekrem Koçu, Gelin - Gelin Teli, **İstanbul Ansiklopedisi**, C. 286, yay. haz. :Reşad Ekrem Koçu, Mehmet Ali Akbay, İstanbul, İstanbul Ansiklopedi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, 1960, s. 6083–6088.

⁶² “Gelinlik II. Abdülhamit döneminin ortalarına kadar sırma işlemeli kadifeydi... II. Abdülhamit’in kızlarından birinin Avrupa tipi Beyza gelinlik giymesinden sonra beyaz gelinlik modası İstanbul’da yayılmaya başladı.” Sennur Sezen, Adnan Özyalçın, **A. e.**, s. 211.

⁶³ “Geline mahsus som elmastan yapılmış olan gelin tacı büyük bir başlığa takılarak başa oturtulur... Gelinin alnına, iki yanağına ve çenesine yapıştırma adı verilen dört elmas yapıştırılır.” Abdülaziz Bey, **A. e.**, s. 125.

⁶⁴ “Gelin askısı, gelin odasının sağ köşesinin iki yanına kurulurdu.” Abdülaziz Bey, **A. e.**, s. 122.

sırasında davetliler arasında, ‘Birbirlerini bulmuş bir çift kumru’, ‘Allah’ını seven maşallah desin’ sesleri de yükselir. (İM: 113),

Koltuk merasimine kadar, damat gelinin yüzünü görmez. Bu durum gelin için de geçerlidir. (TG: 133) Ancak koltuk merasimi sırasında gelin, davetlilerin görebilmesi için duvağını kaldırır.⁶⁵

‘İnsanlar Maymun muydu?’ romanında bu adet, düğün davetlisi hanımlarca hatırlanırken duvak âdetinin de sebebi açıklanmış olur:

“Öyle ya öyle ya... Eski zamanın güveyle koltuk zamanına kadar gelinin yüzünü hiç göremezlerdi. Onun için bu duvak âdet edilmişti.” (İM: 113)

Âdet üzere yatsı zamanı güvey gerdeğe koyulur. Damat namazı kılınır ve damat, genç arkadaşlarının beline indirdiği yumruklarla gerdeğe gönderilir. (TG: 507-508)

Düğün için kendisine yaptırılan ipekli yeşil elbise, oyali basmadan başlık içerisinde yenge hanım, zıfaj gecesi boyunca kapıda hazır bekler.⁶⁶ (KYABİ: 280)

‘Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç’ romanında Yenge Hanım, Emeti Hanım gelin ve güveye nasihatlerde bulunur:

“Emeti Hanım sırtarak gelin güveye: “Aha da benim çifte kumrularım. Maşallah... İkiniz bir yastıkta kocayınız inşallah. Şom ağızlılar bu gece yıldız çarpacak diyorlar... Böyle söyleye söyleye bu dünyayı bir hale yola koyacaklar... Biz çok gün gördük. Kendi ölümüne acımam. Fakat

⁶⁵ Abdülaziz Bey, A. e., s. 126–127.

⁶⁶ “Odanın içinde güveyin teyzesi veya dadısı veya süt validesi bulunur. Onlar yoksa güngörmüş, söz, sohbet bilir, o gün için seçilmiş uygun bir hanım bekler. ‘Yenge hanım’ denilen bu hanımla beraber gelin hanım da gündüz giymiş olduğu müzeyyen elbiseleri içinde duvağı yüzünden aşağıya kadar sarkıtılmış olduğu halde ayakta durmaktadır.” Abdülaziz Bey, A. e., s. 129.

siz yavrularım muradınıza eremeden dünyaya bir şey olursa işte ona yanarım... Haydi bakayım... Göreyim sizi, sıkılmayınız.” diyordu.” (KYABİ: 280)

Tanınmış kibar ailelerin düğünlerinde, gerdek gecesi kızın akrabalarından olan kimselerin güvey evinde kalması âdet değildir. Bu yüzden gerdek gecesi, damat evinde, dadı kalfa, çeyiz halayığı ve tuvaletçiden başka kimse bulunmaz. (BMS: 82–83)

Düğün sonrası misafirlere zerde pilav ikram edildiğini görürüz.(M: 117)

Düğün gecesinin sabahı, damat, kız tarafına yetecek kadar paça ve kaymak gönderir. Düğünün devamı niteliğindeki paça gününde gelin de paçalık denen kıyafetini giyer.⁶⁷

Hüseyin Rahmi Gürpınar paça günü hakkında eserlerinde ayrıntılı bilgi vermez. Ancak, düğün âdetleri içerisinde unutmaz: (C: 333), (M:117)

—“Daha sonra ne olur?

Reyhan, misafirinin aldığı acayip vaziyetten şüphelenerek biraz geri çekilip;

—Daha ne olacak... Ertesi günü zerde pilav!

Müştak aynı salıntı ile:

—Daha ertesi günü paça kaymak...”(M: 117)

Hüseyin Rahmi Gürpınar katılmış olduğu bir çingene düğününden de bahseder. Düğünün cuma gününe denk getirilmesi, yüz yazısı, koltuk merasimi, gelin ve güveyin tuvaletleri gibi adetlerin yaşanılan sefaletle karşı devam ettirildiğini

⁶⁷ Abdülaziz Bey, A. e., s. 131.

görürüz. Zifafın ertesi sabahı güvey işe, gelinse elinin kınasıyla bulaşık yıkamaya girer. (KD: 133)

Kimi zaman kendilerine yol gösterecek kitaplar hediye edilen genç karı kocanın (TE: 119), evliliğin ilk haftası balayı gezisine çıktıkları da olur. (Dİ: 277)

Düğünden sonra, yeni eşin yanında ayrılmış ya da ölmüş ortakların adının anılması da ayıp sayılır.

Adetlerle şekillenen bu düğünlerin dışında meşrutiyet sonrası, yeni usulle evde ya da otellerde yapılan düğün, gece yarısına kadar, caz eşliğinde, üç pasta, bir bardak çayla ağırlanan misafirlerin dağılmasıyla sona erer. (ÖY: 275)

1.3.3. İç Güveylik

Kimi zaman gelinin ailesinin kızlarını yanından ayırmak istememesi, kimi zaman damadın maddi gücünün yeni bir ev açmaya elverişli olmaması sebepleriyle evlilikten sonra damat kızın evinde, kızın ailesiyle birlikte yaşamaya başlar.

Bilhassa orta halli ailelerin oğullarını kibar bir aileye iç güvey verme hayallerine kapıldıkları da görülür.

‘Tutuşmuş Gönüller’ romanında ‘Tanrım herkesin rızkını verir anlayışıyla evliliğe kalkışılrsa da eve getirilen gelin hakkıyla doyurulup giydirilmelidir’ fikrinde olan Necati’nin annesi Emine Hanım’a komşusu Hacer Hanım şu nasihatlerde bulunur:

“Şimdi para nerde Hanım... Eli ekmek tutmasını beklersen oğlunu evlendirmezsin. Ah başışlasın Necati, kaşlı gözlü, ceylan gibi bir delikanlıdır. Onu kibar bir yere içgüğüysi vermelisin. Şimdi evler kız dolu. Erkek yok. Oğlunu kaparlar. Öperler de başlarına korlar.” (TG: 98)

Şimdiki evlenecek gençlerin önce başlarını sokacak bir ev, sonra bütün bütün yardımlarına muhtaç olmadan kurulmuş bir sofraya (BK: 77–78) hayali bir bakıma devrin ekonomik şartlarının da bir göstergesidir.

‘İç güveyi olarak’ gelinin evine yerleşen güveylere karşı, ailelerin tavırları da birbirinden farklıdır.

Kayınvalideleri tarafından seilmeyen iç güveyları (DF: 174), (T: 98), (B MS: 132), (MSS: 7–8) sıkça eleştirilir:

“Elin dunsuzunu damat diye eve al. Cebinde on paraları yok. Burnu Kaf dağında. Azametinden yanına varılmaz. Yemek beğenmez, içmek beğenmez, lakırdı söylenmez. Küçük dağları ben yarattım der gibi bir eda, bir çalım...” (TE: 107)

Eleştirilen iç güveylarının aksine sevilen ya da olması gerektiği şekilde davranılan iç güveyları de vardır. (İM: 110–111), (BK: 424–426) Maddi yetersizlikler sebebiyle damat ile damadın ailesinin de kız evine yerleşme kararı aldığı görülür. (BK: 262)

1. 3. 4. Boşanma

İlk günleri bala benzetilen evlilik (SP: 62) konusunda nikâh akdi, erkeğe kadına göre ayrıcalıklı haklar verir:

Önce istediği kadar evlenebilir. (T: 237–238) İkincisi kadından bıktığı zaman avucuna nikâh bedelini⁶⁸ koyarak ‘Haydi, iraden elinde olsun.’ (HB: 26–27) diyerek kapı dışarı atar. Üçüncüsü, karısını boşamakta bir sakınca görüyorsa, onun ayağını köstekli bırakarak üzerine birkaç tanesini daha getirir. Dördüncüsü, servetinin

⁶⁸ Yukarıdaki metinde geçen “‘nikâh bedeli’ İslam aile hukukundaki mihr-i müeccele karşılığıdır. ‘Mehr’ konusundan bahsederken mehr-i ya da mihr-i müeccelin ‘boşanma veya ölüm’ durumunda kadının şahsına verilen para veya maldır, ailesinden birisinin alması yasaktır.’ şeklinde izahını yapmışık.

elverdiği ölçüde odalık, metres, mantinota, kapatma adlarıyla istediği kadar kadın kiralayabilir. (T: 233, 238) Beşincisi, altıncısı... say sayabildiğin kadar. (SP. 55)

Eski usul boşanmaların ‘talak-ı selase’ adı ile erkeğin isteği sonucu gerçekleştiğini görürüz: (Dİ: 126), (A: 116), (KC: 26), (T: 265), (Mtlk: 355)

—‘Karım değil misin?

—Değilim.

—Ben seni boşamadım ki...

—Ben seni çoktan boşadım.

—Şer’an kanunen da nikâh bağına yalnız erkek çözebilir.” (KC: 26)

Boşanmak için erkeğin isteğinin yanında iki namuslu adamın şahitliği gerekir. Ardından usulünce yazılan boşanma kâğıdı ile çiftler ayrılır. (TE: 219), (Şp: 469), (UA: 446)

“Naki senden bir veda öpücüğü rica ediyorum. Beni öp... Ben de seni kucaklayayım. Hemen dışarıya çık. İki erkeğin yanında beni boşa...

...Deli gibi odadan fırladım. Doğru selamlığa çıkarak birçok erkek önünde karımı boşadım.” (BMS: 440)

Kadın boşanma konusunda erkeğe bağlıdır ve nikâhı düşmeden bir başkasıyla evlenemez.

“Namuslu bir kadının ağzında boşanmak lakırdısı yakışır mı?” (M: 170) fikrinin kadınlarca benimsenmiş olması da bu uygulamayı destekler.

Bir erkek, üç kez talak-ı selase ile boşadığı kadını tekrar alamaz. (İ: 63–64)

Eğer, üç kez talak-ı selase ile boşadığı kadını tekrar almak isterse hülle uygulanır. Hülle⁶⁹ göre, kadın bir geceliğine, ertesi gün ayrılmak şartıyla bir başkasıyla nikâhlanır. Ayrıldıktan sonra eski kocasıyla tekrar nikâhlanabilir.

‘Dirilen İskelet’ romanında ‘hülle’, bu âdeti uygulamak durumunda kalan mahalle sakinince ayrıntılı olarak açıklanır:

“İşte böyle dedikodu üzerine benimki beni helâki (talâk) selâse ile bıraktı... Sonra yine ateşime dayanamadı. Yandı. Yandı. Ayaklarıma kapandı. Çocuklar gibi hüngür hüngür ağladı. Ben ettim, sen etme dedi. Benim yüreğim yufkadır. İçim götürmez. Tekrar varmak için ben peki dedim ama şeriat razı olmadı. Hülle lazım geldi. Kör, çipil, mendebur bir herif buldular. Bir gecelik nikâh kıydılar...” (Dİ: 126–127)

Kimi zaman kadın toplantılarında ‘talak-ı selase’ uygulamasından dert yakınılır. (KMbs: 92) Hanımların devrin gazetelerini takip edip ‘medeni kanun uygulaması’ ile getirilen yeniliklerle⁷⁰ heyecanlandıkları görölse de eşler arasında eski usul takip ettirilir. (KBHH: 83–85)

1.4. Ölüm

Her Müslüman için doğal bir son olarak karşılanan ölümün, İstanbul halkınca istenildiği şekilleri ve zamanları vardır.

Bu istek ‘Tebessüm-i Elem’ romanında, komşu hanım tarafından dile getirilir:

⁶⁹ “Hülle: Üç talakla terk olunan zevcenin tekrar nikâhı kasd olunmakda ertesi gün tatlik etmek şartıyla bir diğerine nikâh olunması.”Şemseddin Sami, ‘Hülle 2’, **Kamus-i Türkî**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2004, s. 557.

⁷⁰ Metinde, erkeğin kanunen evlenmesindeki hakların sadece sınırlandırıldığını bildiren 1917 tarihli kararnamenin, hanımlar tarafından yanlış yorumlanıp, boşanma hakkının kendilerine de verildiğini anladıklarını görmekteyiz. “Medeni Kanun olarak Mecelle’nin yetersizliği Osmanlı Devleti’nin son yıllarında anlaşılmış ve İttihatçı hükümet 1917 yılında Aile Hukuku Kararnamesi’ni yayınlamıştır. Bu kararname ile erkeğin mutlak boşanma hakkına yine erkeğin birden fazla kadınla evlenmesine sınırlamalar getirilmiştir.” III. Cumhuriyet Dönemi Hukuk İnkılabı ve Yeni Hukuk Düzeni – **Türk Medeni Kanunu**, (Çevrimiçi), <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/113.pdf>, 12.05.2009

“Ah böyle ölüm, darısı dostlar başına... Bülbül gibi kelime-i şehadet getirerek gitti. Teneşirde yıkanırken nur kesildi.” (TE: 310)

Şekli ve zamanı için dualar edilen, insan hayatının sonlanması, beraberinde birtakım dinî uygulamalar ile vicdani vazifeler getirir. Ölen kişi için artık son vazifeler olan bu uygulamalar sevilen bir kişi için yapılıyorsa “Helal olsun, her hizmetini eda ettik.” diyerek istekle yapılır. (TE: 311)

Ölmek üzere olan kişinin son isteklerini yerine getirmek, vasiyetini gerçekleştirmek yakınları için önemli bir sorumluluktur. Bu vasiyet bir koca için, ‘karısının ilk sevdiği kişiyi son kez görmek isteği olsa’ bile yerine getirilmeye çalışılır. (SA: 382–283)

Kültürümüzde, ölmek üzere olan kişiyle helalleşebilmek önemli bir meseledir. (KP: 240), (TE: 310)

Helalleşme ve vasiyet hassasiyetlerinden sonra artık cenaze için yapılması gerekenler uygulanır.

Ölen kişi, kıbleye çevrilerek (Şk: 240) boylu boyunca rahat döşeğine (Cd: 92) yatırılır. Başucunda Yasin-i Şerif okunan (TE: 310–311), (Şk: 240) ölünün çenesi çoğu kez bir tülbentle bağlanır. (TE: 310), (KP: 240), (Cd: 92) Ağzına zemzem suyu akıtmak (TE: 310), eğer açıksa gözlerini kapatmak (TE: 311) onun için yapılacak son vazifelerdendir.

Ölen kişinin gözünün açık gitmesi, ‘sevdiklerine hasret gitmiştir’ inancına bağlanır. (TE: 311)

Ölen kişinin tabuta konup evden çıkarılmadan önce teneşirde abdest aldırılıp yıkandığını görürüz. (TE: 310), (Cd: 92)

Ameli temiz olan kişilerin öldükleri zaman, teneşirde yıkanırken nur kesileceğine inanılır. (TE: 310)

Yine ameli temiz olanın dinî inancı gereğince, kelime-i şehadet getirmeye muktedir olarak can vereceği düşünülür. (TE: 310)

İstanbul halkı, ölen kişinin yüzünden dünyada yaptığı iyilikleri ya da kötülükleri yorumlar.

‘İki Damla Yaş’ oyununda, Nuriye Hanım gençlik zamanlarında kendisini aldatan eşi Raşit Bey’in öldükten sonra yüzüne bakarak kötü amelini yorumlar:

“Onu kendi günahı öldürdü. Onu kulların kanunu değil, tabiat kanunu idam etti. (Eğilir ölüye bakarak.) Edepsiz dili susmuş, paraya, kadına doymayan gözleri kapanmış, aman ne çirkin olmuş... Sanki hayatındaki kötü amelleri ölümünden sonra yüzüne vurmuş.” (İDY: 379)

Cenaze yıkanan yerde üç gece kandil yakılır: (Cd: 93), (TE: 309)

“Evlere şenlik. Tanrım kimselere vermesin, adettir orada üç gece sıra ile kandil yakılır.” (Cd: 93)

Ölen kişi kadınsa, kocasından nikâhı düşer, artık birbirlerine namahrem olurlar. Bu sebeple, nikâh düştükten sonra kocası ölünün, yüzünü göremez. (KP: 241)

Kimi zaman cenaze yıkandıktan sonra gül suyu ve aselbentler⁷¹ sürülerek pamuklanıp kefenlenir. (Cd: 92), (Eİ: 381) Kefenlendikten sonra itina ile tabuta konulur (Cd: 92) ve artık son kez, evden çıkartılır.

⁷¹“Aselbent:Hekimlikte ve koku yapımında kullanılan aselbent ağacından gövdesi çizilerek elde edilen bir tür reçine”, **BTS**, Ankara, TDK, (Çevrimiçi) [http:// www.tdkterim.gov.tr/bts/](http://www.tdkterim.gov.tr/bts/), 20.05.2009

Kadın tabutlarının üzerinde valide şalları, Kâbe örtüleri, oyalı papaziler⁷² örtülür. (Cd: 92) Eğer, ölen yeni gelinse, bunu belirtmek için, tabutunun üzerine duvak ve gelin teli konulur. (SA: 403–404)

“Ölümün en can eritici acısını ölenler değil, geride kalan diriler çeker. Bu matem ateşinin dinmez sızısıyla artık bütün ömrünüzce yaralı bir zavallısınız.” (HVÖ: 214) fikriyle, ölen kişinin evinde, akrabaları ve komşuları tarafından yas tutulur. (HS: 188), (TE: 310) Cenaze tabutla evden çıkarken çoğu zaman kadınların yas havası içinde bağrıştıkları görülür. (Şp: 478)

Komşular, mümkün oldukça cenaze evinde bulunmaya çalışırlar. Cenaze evden çıktıktan sonra ‘ecir ve sabır’ dilemek için de ziyarete gelirler. ‘Ecir ve sabır’ ziyaretleri kimi zaman gereğinden fazla uzadığında ailenin yasını yenilediği için, ev halkına rahatsızlık verir.

‘Ecir ve Sabur’ adlı hikâyede, Şekure Hanım, torunu Cemal’in yasını tutmaya fırsat bulamadan ‘ecir ve sabır’ ziyaretleriyle acısı tazelenen kızı Behiye’nin gittikçe kötüleşen halini düşünmeye başlar:

“Biçare Şekure Hanım ne yaptı, nasıl hareket ettiyse kızını bu ecir ve saburcılarının teselliyet derdinden kurtaramadı. Behiye’nin her gün ayıla bayıla hali gittikçe vehamet peyda etti.” (EVS: 145)

İstanbul halkının büyük bir saygı duyduğu cenaze (Eİ: 381–382), cemaatin önünde imam efendi tarafından tezkiye⁷³ edilir ve dua okunur. Cemaatin ‘âmin’ demesiyle tabut, mezarlığa götürülüp gömülmek üzere omuzlarda taşınır. Evde kalanlar da çığlık atıp ağlaşmaya devam ederler. (Cd: 92)

⁷² Papazi: Yun. a. (papazi:) 1. İnce dokunmuş, mavi, pembe, fıstıki renklerde ipek kumaş. 2. sf. Bu kumaştan yapılmış, **BTS**, Ankara, TDK, (Çevrimiçi), <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=PAPAZ%DD&ayn=tam>, 20.03.2008

⁷³ “Tezkiye: Meyyiti tezkiye etmek= Bade’l-tekfîn: Cenazede hazır bulunan cemaat-ı müsliminden meyyitin ahvali sormak”, Şemseddin Sami, A.e, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2004, s. 402.

Gömölmek üzere mezarlığa götürölen cenazeyi, mezarlıkta bekleyen dilenci grupları da vardır: Mortocular⁷⁴ ve duagû⁷⁵ olarak da bilinen aşırıclar⁷⁶...

Ölen kişinin ardından yas tutarak geçinen mortocular ile yine kabir başında ölen kişinin ruhuna okudukları dualarla hayatlarını idame ettiren duagûlar, ölen kişinin sosyal statüsüne bağılı olarak gösterdikleri üzüntü ve heyecanlarla cenaze ve cenaze sahiplerini karşılarlar.

Fakir cenazesini beğenmeyen, şehirde çıkan salgın hastalıklara sevinen bu dilenci güruhu, kibar cenazelerinde kabir başında dağıtılan paraları hatırlayarak, kibar ölülerini dört gözle beklerler.

‘Hayatdan Sahifeler’ romanında, gelen kibar cenazesi haberiyle sevinen dilenci grupları harekete geçer:

— “Sekbanlar Bayırı’na bir cenaze geliyor. Paşa karısıymış.” (HSh: 20)

Dilenciler cenaze günlerinde, o güne özgü dilenci kıyafetlerini giyip ellerine bir testi su ve değnek alırlar. Koca karılar yeşil giyinirler. Kadınların çoğı, daha fazla bahşış alabilmek için, iki kolu farklı kumaştan dikilmiş kıyafetler içindedirler. (HSh: 60–61)

Genç, ihtiyar, kadın ve erkekten oluşan grubun içinde sarhoşlar, yarı belinden aşağısı tutmayan sakatlar, körler, çolaklar, topallar vardır. (HSh: 61–62)

⁷⁴Mortocu: Cenazelerde ağıt okuyarak geçimini sağlayan kimse, **BTS**, ‘Mortocular 2. (mec.)’, Ankara, TDK, (Çevrimiçi) [http:// www.tdkterim.gov.tr/bts/](http://www.tdkterim.gov.tr/bts/), 20.05.2009

⁷⁵ “Duagû: Duacı, dua eden”, Ferit Devellioğılu, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, ‘Duagû’, Haz. Aydın Sami Güneyçal, 17. bs., Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2000, s. 190.

⁷⁶ Mortocu ve duagû’ hakkında şu bilgileri tespit ettik: “ Gezinlik suretiyle icrâ-yı sanat eden dilencilerin kısm-ı küllisi Eyüp, Edirnekapısı, Karacaahmet gibi cesim kabristanlarda bulunurlar.” Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, **A.e.** , s. 54.

Cenaze için hazırlanan çukur, taş ve harçlarla düzenlenir. Cenazeyi gömmek için ‘arziye’ denilen toprak belgesine para ödenir. (HSh:65)

Mortocu ve duagûlar belli bir sıra içinde cenazenin gömüleceği yere gelirler. Bu kalabalığa katılanlar arasında simitçi, helvacı, peynirli pideci gibi satıcılar da vardır. (HSh: 65-66)

Zikirler ve buhurdanların kokuları ile gömülecek yere getirilen tabut, üzerindeki örtü ve şallardan sıyrılır. Sıra cenazeyi gömmek işine gelir. (HSh: 69)

Tabut bir ip yardımıyla çukura indirilir. Mezarıcı mezarın içine girip bir testere yardımıyla kapağı baş tarafından aşağı sürer. Kefenin tepesinden bir bağ çözüp içine gül suyu ve kına serper. Mezarıcı dışarı çıkar. Mezarın kapak taşları yerleştirilip üzerine küreklerle toprak atılmaya başlanır. Üstü topraklarla kapanan bu mezar tümseği dilencilerin ellerindeki testilerle ve maşrapalarla sulanır. (HSh: 75–77)

Erkek dilenciler tarafından aşırılar okunmaya başlanır. Birbirlerinin sesini bastırma yarışına girişirler. Aşırılar okunurken kimi zaman bu yarışta küfürler de araya girer. Okumalar bitip dualar edilir. Sıra para dağıtım işine gelir. (HSh: 84–85)

Daha fazla para alabilmek için iki kolu farklı kumaşlardan oluşan elbise giyen dilenciler, su taşıma, aşır okuma, dua etme hizmetlerine karşılık verilen paraları beğenmezler. Bir türlü memnun olmayan dilenciler, ne kesede para ne de dağıtanlarda sabır bırakırlar. (HSh: 85–87)

Cenazeyi defnetme işi tamamlanınca gündüz cenaze hizmetinden ve gece devir hatmi denen ölen kişinin evinde o gece toplanıp hatmetme işinden dolayı imam efendiye para ödendiğini görürüz. (Cd: 212–213)

Cuma ve pazar geceleri ölenin ruhuna Yasin okunduğu gibi (Cd. 98) pazar günleri mezarların ziyaret edilmesi de bazı hanımlarca adet edinilir. (Gglr: 112–113)

Salgın hastalıklar (HS: 1–5) (DBS: 300–307), faili meçhul cinayetler (KB: 164–165) devrin medyasını meşgul eden ölüm sebeplerindendir. Ancak İstanbul halkınca en fazla yadırganan ve halkın merakını uyandıran ölümler ‘intihar’

şeklinde olanlardır. (C: 640–641), (Şp: 478), (BK: 324–325), (S A: 355–356)
Üstelik intihar eden kadın ise uzun süre gazetelerde konu edilir.

İntihar eden kadının, oldukça tanınmış, terbiyeli, soylu bir aileye mensup olması İstanbul halkının, intiharın şekli, sebebi hakkında günlerce konuşmasına ve intihar eden hakkında olumlu, olumsuz fikirlerin yayılmasına da sebep olur. (SP: 3–5)

Mezarlarımızın bakım işi de ölüm başlığı altında değerlendirilmelidir.

Kadın ve erkek mezarları çeşitli işaretlerle birbirinden ayrılır. Kadın mezarlarında içinde gömülü olanın kadın olduğunu gösteren başı yelpaze biçiminde açılmış yeşil üzerine yaldızlı yazıları kibleye dönük bir taş bulunur. (Cd:158–159)

Cenazeye duyulan saygı mezarlara karşı da devam ettirilir. Mezarları karıştırmak da dine, imana aykırıdır. (Dİ: 23–24) Bu anlayışa karşılık mezarlarımızın bakımsız hallerine de rastlanır. (Cd: 148), (HSh: 42–54)

Mezarların bakımsız halleri eskilerin maddeye değer vermemesi inancına bağlanırken (HSh: 42–54) Rumelihisarı Mezarlığı’nda Robert Koleji’ne ait tuvalet alanı umursuzluğumuzun göstergesidir. (Cd: 149)

Servilerin gölgelendirdiği mezarlıklar, şehrin bütün gezintilerine ve serserilerine açık bir seyir yeridir. (Cd: 144–158), (HSh: 42–54)

İstanbul’daki mezarlıklarda uçurtma uçuran çocuklara, şekercilere, helvacılara, macunculara, hatta sevgilisini gözetleyen âşıklara ve iskemleleriyle müşteri bekleyen kahvecilere rastlamak (Cd: 148), (HSh: 42–54), ‘seyir’ anlayışımızın genişliğini gösterir.

İKİNCİ BÖLÜM

EV HAYATI

İnsan hayatının önemli bir bölümünün geçtiği mekânlar şüphesiz, evlerdir. Ziyaretleriyle, hanımların sohbet buluşmalarıyla, tahtaboştan mutfığa kadar dört bir köşesinin temizlenmesi ve eşya tertibi meseleleriyle, yediden yetmişe ‘geniş aile’ kadrosuyla ve hizmetlileriyle telaşın ve gürültünün eksik olmadığı eski İstanbul evleri, devrin en canlı tanıklarındır.

Yaşadığı zelzeleler ve yangınlara rağmen ayakta kalmayı başaran kâgir İstanbul evlerinin incelenmesi, gündelik hayatın kimi zaman ferdi kimi zamansa toplumsal boyutuna ışık tutacaktır.

2.1. Evler

Yaşam tarzlarının, toplum anlayışının birer aynası olan eski İstanbul evleri⁷⁷, 19 yüzyılda yapılmaya başlanan Galata ve Beyoğlu’ndaki gayri müslim azınlıkların oturdukları apartımanlar⁷⁸ dışında üç çeşittir:

“Deniz kenarında olanlara yalı, sahilten uzak bahçe içinde bulunanlara köşk, asıl şehir içinde bulunanlara da konak tabir olunurdu.”⁷⁹

⁷⁷ Reşad Ekrem Koçu’nun İstanbul Ansiklopedisi’nde ‘Ev, Ahşab Evler’ bahsinde, 1276 (1859–1860) tarihli Ceride-i Havadis Gazetesi’nden aktardığı satılık veya kiralık ev ilanlarının eski İstanbul evleri hakkında bir fikir edinmemizi sağlayacağını düşünüyoruz: “Horhor’da Muradpaşa Mahallesinde Hasan Ağa’nın evi: Selamlıkta 3 oda, haremde 10 oda, kâgir mutfak, bir hamam, iki hayvan alır ahır, Bağçekapusu’nda yağhane sırasında İmâmeci Ali Efendi’nin evi: Haremde üst katda bir büyük oda, bir sandık odası, büyük sofa; orta katda iki oda, bir büyük sofa; aşağıda bir selâmlık odası, mâbeyin kapusu; büyük sarnıç, bir ahır, mutfak, tatlı sulu tulumba, sed üzerinde bir miktar bağçe.” 19. yy’ın ortalarına ait olan bu ilanlar, ayrıca şehir planlamacılığı ile ilgili olarak adres sisteminde, evin reisinin adıyla kaydın olduğunu gösterir. Bu konuya 3. bölümümüz olan ‘Toplum Hayatı’ içerisinde tekrar değineceğimiz için şimdilik hatırlatmayı uygun görüyoruz.

⁷⁸ Reşad Ekrem Koçu, Ev, Apartmanlar Maddesi, **İstanbul Ansiklopedisi**, C. 285, s. 5405.

⁷⁹ A. Ragıp Akyavaş, **Âsitâne - Evvel Zaman İçinde İstanbul**, C. I - II. , Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, C. I. , s. 62.

Eskilerin mekânda sınır tanımayan anlayışla imar ettikleri evlerin, cephede bir gözü andıracak şekilde çıkıntı oluşturan cumbası, ev halkını dışarıdakilerin bakışlarından saklayan kafesleri, enli saçakları, her biri farklı bir isimle ve amaçla kullanılan odaları, haremlik ve selamlık diye iki parça olarak düşünülen iç yapısı, battal ve tokmaklı kapıları, baklava çatalı tavanları, toprak avludan orta kapıya geçişi, maltalık denilen taşlıkta ayakkabıların çıkarılışı, içinde renk renk çiçeklerin yetiştirildiği bahçesi, bostanı, dehlizi, kuyusu, mahzeni... iç ve dış görünüşlerine ait hususiyetlerdir. Biz, bu görünüşlere Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserlerinde kendisine has üslubu ve detaycı gözlemleriyle temas edeceğiz.

Kışın konaklarda oturan İstanbul halkı, yazın köşk ya da yalıları tercih eder. (KYABİ: 276), (Trmn: 232–233), (Şp: 60), (CP: 202), (M: 53), (BMS: 404) Bu tercih kimi zaman İstanbul'un gürültüsünden kaçıp kır hayatına duydukları özlemi gidermek (MKŞ: 27), kimi zaman 'tebdil-i hava' fikriyle çoğunlukla ruhsal hastalıkların tedavisi ya da sadece değişiklik içindir.

Hastalık evresinde 'tebdil-i hava' maksatlı yapılan değişikliğin, hasta üzerindeki olumlu etkisini devrin sağlıkçıları da kabul ederken, irtifa mevkileri, sahili mevkiler, sahrayı mevkiler olarak ayrılan mevkilerle gerek Batılı eserlerin tercümesi doğrultusunda, gerek kendi uzmanlarımızın fikrince İstanbul'un semt semt tasnifi yapılır.⁸⁰

Sayfiye mekânlarının ise Büyükkada'dan sonra Erenköyü, (Şp: 45) Boğaziçi, (SP: 9), (M: 46), Çamlıca, (DMKP:168) Kartal'la Soğanlık arası, (MKŞ: 27) İstinye (ÖBK: 125) civarında olduğunu görmekteyiz.

Bir taraftan Boğaziçi, Yakacık ve Adalar'da, cicili bicili oymalarla süslenip zevke göre boyanacak köşklerin planlarıyla zihni meşgul olan beyler (Şp: 162) diğer taraftan komşu hanımın imrendikleri köşkünün anlatmakla bitiremeyen hanımlar (Şp: 41) devrin sayfiye modasını da aktarmış olurlar.

⁸⁰ Prof. Dr. Nuran Yıldırım, "İstanbul Sayfiyeleri ve Tebdili Hava", **Hastane Dergisi**, Sayı 36, Yıl 7, Eylül-Ekim 2005, s. 34–36.

Şipsevdi romanında, tramvayla Erenköy’e seyahat eden hanımlar arasında imrenilen köşkler dillendirilir:

“Yaptırdığı köşkü söyliye söyliye bitiremiyorlar; dil ile vasf olunmazmış ki... kameriyeler, fiskiyeler, havuzlar... helâların suları üst katlara kadar kendi kendine çıkıyormuş; ah bizim evde de öyle olsa ne âlâ... Beyi bahçenin içine uzun uzun yollar yaptırmış; çakıllar yaydırmış; iki tarafına ağaçlar diktirmiş; o çiçekler, o çimenler artık yalancı cennet gibi imiş...” (Şp: 41)

Eski İstanbul evlerinde, ‘mahremiyete’ paralel olarak iç ve dış mimari gelişmiştir. Dış cephesinde kafeslerle örtülü pencereler (EŞKNK: 112), (CP: 9), (M: 108), evi yabancı bakışlardan korurken, iç cephede de harem ve selamlık uygulaması (G: 34), (KP: 7), (Şp: 305) ile güvenlik sağlanır.

1874 yılında İstanbul’da bulunmuş olan Edmondo de Amicis’in ‘büyük evlere bağlı küçük evler görünüşündeki her tarafı camlı ve kafesli şahnişinler sokaklara hüznün ve esrar dolu, kendine mahsus bir hava verir.’⁸¹ diye bahsettiği cumbalar ise İstanbul evlerinin bir diğer hususiyetidir. (İDY: 327), (BD:149)

Balkonları, pencereleri kafeslerle örtülü İstanbul evlerinde, bahçe muhakkak düşünülmüşken (Şp: 171), (Dİ: 132), (EB: 36), (BK: 125–126) ailenin maddi gücü doğrultusunda bahçe içerisine kameriyeler, (Mr: 9) havuzlar, fiskiyeler, (Dİ: 132), çardaklar, çakıllıklar (BK: 126), (Şp: 41) yaptırılır.

Bahçede sarmaşıklar, güller, yaseminler, hanım elleri (İ: 167) yetiştiren İstanbullunun böylece toprağa ve tabiata verdiği önemi de görmüş oluruz.

Eski tarz evlerin mimarisinde kapılar battal (UA: 136) ve tokmaklıdır. (İM: 94), (SA: 111)

⁸¹ Edmondo de Amicis, **İstanbul (1874)**, Çev.: Prof. Dr. Beynun Akyavaş, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, s. 32.

‘Kaderin Cilvesi (Başıımıza Gelenler)’ adlı romanda, battal kapılı eski tarz evlerden birisine, Dinari İzzet Efendi’nin evine misafir olunur:

“Biz şimdi bu karıkadim battal kapıdan içeride her adımımızı attıkça kendimizi bir asır evvelki vakitlere gitmiş bir rüyanın başında sanıyorduk.” (KC: 205)

Hizmetkâr odalarının dahi unutulmadığı, geniş sofalı, tavanları baklava çıtalı bu eski evlerde (KC: 206) harem ve selamlık arasında bir şey iletmek istenildiğinde, iletenle alanın birbirini göremeyecekleri şekilde tasarlanmış olan dönme dolaplar mevcuttur. (EŞKNK: 72–74), (C. 31–32)

‘Nimetşinas’ romanında, dönme dolap işleviyle anılır:

“‘Harem tarafından küt, küt dönme dolap vurulur, içeriden bir kadın sesi:

—Tayyar Ağa, Tayyar Ağa, al şu ibrişimi değiştir; örneğine uymuyor.” (N: 33)

Bir misafir geldiğinde de harem tarafından selamlığa dönme dolap vasıtasıyla yemekler iletilerek misafir ağırlanır.

Yine haremle selamlık arasında bir geçit olarak düşünülmüş olan, misafirlerin de ağırlandığı mabeyn odası (C: 32), mahzen kapıları (BD: 478), gerekli olduğu zamanlarda komşu eve girebilmek amacıyla yaptırılan tavan arası kapakları (M: 257) eski İstanbul evlerinin mimari özelliklerindendir.

Süleymaniye’de (Eİ: 394), Direklerarası’nda (Dİ: 5), Cihangir’de (Dİ: 132), Beyoğlu’nda (M: 53) karşımıza çıkan konaklarda evin beyleri hizmetli çağırmak için zil kullanabilir. (C: 32)

Konaklarda geleneksel mimari üsluplarının yanında Frenklerin monair dedikleri mimari üslubu (Dİ: 16) da görülebilir.

Bostan kuyulu, dehlizli, yüklüğün üzerinde büyük bir dolap olan musandırılı konakların (EB: 36) dışında 19 yüzyılın sonlarına doğru ilk kez Şehzâdebaşı'nda yapılan Letâfet Apartmanı⁸² ile gayrimüslimler dışında İstanbullu ailelerin de oturmaya başladığı 'apartıman' daireleri, gündelik hayata yeni bir yerleşim tarzı getirir.

Nihat Sami Banarlı'nın 'İçindekilerin yalnız vücutlarını değil, ruhlarını en dar, en sıkıcı, en rahatsız edici bir beton kalıplılığı ve bir cemiyet yığınlanması içinde hapseden, yeni, medeni binalar⁸³ diye bahsettiği apartımanlar artık yeninin ve gizliliğin mekânı olarak anılır.

Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde konaklar yerine varlıklı aileler tarafından tercih edilmeye başlanan apartıman daireleri Cihangir (CP: 237), Beyoğlu (CP: 318), (İBÖ: 58) ve Şişli (CP: 117) semtlerinde yoğunlaşır.

Yüzleri oymalı, çoğu üslupsuz ve sekiz katlı fakat şatafatlı kârgir (CP: 117) apartımanların, İstanbullu ailelerce tercih edilme sebepleri 'birbirinin girdisine çıktısına bakmayan, kendilerini karı koca olarak tanıtanların hakikatte öyle olup olmadıklarını öğrenmeye çalışmayan' (CP: 274) sakinleri olabilir.

Bu sebeplerle ve 'Apartıman hayatı bu... Kimin nesine kızım.' (CP: 305) anlayışıyla apartıman dairelerine çoğu kez memnu ilişki yaşayan âşıklar (NK: 254), kaçaklar (CP: 179), metresler (İDY: 325), (M: 150) yerleşir.

Konak, yalı, köşk, apartıman daireleri yanında ailelerin gücüne göre şekillenen kira evleri de yerleşim alanlarındandır.

⁸² Reşad Ekrem Koçu, Ev, Apartmanlar Maddesi, A. e., Cilt 285, s. 5405.

⁸³ Nihad Sami Banarlı, İstanbul ve Mimârî-Beton Yığınları, **İstanbul'a Dair**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, Özal Matbaası, Kasım 1986, s. 84.

Anne, baba ve çocuklardan oluşan fakir ailelere barınak olan iki odalı kira evlerinin (Şp: 77) yanında, on odalı, kırk elli yatak alır, geniş çatı aralı, sağlam kapılı (İEGBH: 289), bahçeli, sokağa çıkan iki kapılı (TE: 151), hatta konak yavrusu kira evleri (T: 426–427) de bulmak mümkündür.

Savaş ve yangın sonrasında fakir semtlerde ise evler çok farklı bir şekilde karşımıza çıkar:

Saçakları birbirine değecek kadar yakın bulunan, ‘bir kapı, bir ufak pencereli, taştan örülmüş, sıvasız insan inleri’ (EŞKNK: 98–101) olarak görülen evlerin sadece ayrıntıdan uzak, barınma ihtiyacına yönelik oldukları gözlenir.

‘Evlere Şenlik, Kaynanam Nasıl Kudurdu?’ romanında Fatih semtine işi düşen Osman Zihni Bey gördüğü evler karşısında esef duyar:

“İnsan burada memleketi bir gurbet ve kendisini bir garip bularak hıçkırığa hıçkırığa ağlamak istiyor.” (EŞKNK: 102)

Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde, yeni yerleşim tarzlarının benimsenmeye başlanması ve bakımının külfetli oluşu nedenleriyle zamana ayak uyduramayıp yıkılmaya yüz tutmuş köşk, konak ve yalılar da görülür.

‘Ne deniz kenarında yalı kalmıştı, ne de cihetinde bahçe’ (UA:100) sitemi ile yıkılmaya yüz tutmuş köşkler (BK: 334–335), ihtişamlı evrelerinden sonra soluk yüzlü bakımsız yalılar (Cd: 333), (EO: 76–77) satmak için uygun bir alıcı çıkmayınca yıkıcılara verilir. (Cd: 333)

‘Cadı’ romanında, onarılamaz bir duruma gelen yalılarını yıkıcılara vermek durumunda kalan Âramıdil Hanım’ın büyük oğlu Kadir Bey, yıkıcılara şikâyetle bulunur:

“Kârinıza kesad. İstanbul’da kadim usul mimarimize numune olacak bir bina bırakmıyorsunuz.” (Cd: 334)

Son olarak İstanbul halkının zorunlu olmadıkça kalmayı tercih etmedikleri otellerden ve pansiyonlardan bahsetmek gerekir.

Otelde ya da pansiyonda kalma sebepleri gidilecek yerin olmaması, yapılan bir suçtan kaçıp saklanma olabilir. (TE: 284), (DF: 103), (DMKP: 99)

Her gece, müşterisiz kalmayan bilhassa Beyoğlu otellerinde, göze batacak hallerin olmaması (TE: 285) dikkate alınan hususiyetlerdendir.

2.2. Evde Yaşayanlar

Evde yaşayanlar başlığı altında anne babadan çocuklara, hizmetkârlardan kedisine köpeğine kadar İstanbul ailelerinden bahsedeceğiz.

Hüseyin Rahmi eserlerinde, evlendikten sonra ayrı eve çıkan çiftlerin ya da anne-baba-çocuk öğelerinin oluşturduğu çekirdek ailelerin dışında yoğun olarak geniş aileler karşımıza çıkar.

Geniş aileler, eve yeni gelin ya da damadın dâhil olmasıyla kurulur. Tabi ki bu kadroya ilerleyen zamanlarda yeni doğan çocuklar da katılır. Böylelikle İstanbul ailelerin üç nesli barındıran genişliği sağlanır. Hüseyin Rahmi eserlerinden birkaç tane geniş aileye, şahsiyetleriyle göz atarak bir fikir edineceğimizi düşünüyoruz:

‘Şıpsevdi’ romanında, büyükhanım, dul kalmış olan kızı, torunları hatta ayrı evde oturmasına rağmen çoğu vaktini birlikte geçirdikleri evli kızı ve çocukları, ‘Mürebbiye’ romanında konağın efendisi, efendinin evde ‘amca bey’ diye hitap edilen erkek kardeşi, kız kardeşi ve kız kardeşinin ‘damat bey’ diye hitap edilen eşi, evin çocukları, ‘Kocasını Boşayan Hürmüz Hanım’ adlı hikâyede, kaynana, görümce, yeni gelin ve evin oğlu, ‘Eşkîya İninde’ romanında kaynana, damat, evin kızı, torunlar ve evin oğlu birlikte yaşarlar.

Eve gelen yeni gelin ya da damat, ev ahalisi ile anlaşılamazsa ayrı eve çıkılır (KEr: 85–86)

Aileye kan bağı, akrabalık sebebiyle katılmış olan bu fertlerin dışında, devrin âdeti gereğince, evlatlık ya da ahretlik (Dİ: 81), (N: 70–71) adıyla anılan, küçük yaşta yoksul Anadolu ailelerden büyütülmek, evleneceği zaman çeyizi yapılmak vaadiyle alınan kız çocukları⁸⁴, yine evlatlık ya da besleme adıyla eve kabul edilen küçük erkek çocukları (MT: 16–17), (C: 263–264), ve odalık namıyla azat edilmiş esirler, Çerkez kızları da görülür. (C: 114–115)

Evlatlıkların yetiştirilmesine ev halkınca özen gösterilir. Paşa kızı gibi eğitim gören evlatlık kız çocukları (Dİ: 81) ile evin kızına damat adayı olarak büyütülen evlatlık erkek çocuklarına (C: 138) rastlamak mümkündür.

Evde yaşayanlar içerisinde bahsetmemiz gereken bir diğer grup ise daha önce birinci bölümümüz olan ‘Hayatın Evreleri’ başlığı altında, ‘Bebek bakımında dadı, lala, süttnesi ve mürebbiye’ bahsinde sadece ismen hatırlattığımız şahıslardır.

Bebeğin doğumuyla aileye dâhil olan dadılar ve süttneler kimi zaman annesiz olan çocukların bakımını tek başına üstlenirler. (Cd: 59)

Bilhassa evde sorumlu oldukları çocuklara dışarıda da rekafatçi olarak vazifelendirilen dadılar kimi zaman annenin kundaktaki bebeğini emanet edip ölüme gidebileceği kişilerdir. (SP: 27)

Dadılar, bakımından sorumlu oldukları bebeğin büyüüp evlenmesinin ardından isterlerse çırak çıkıp evlenebilirler. (Dİ: 132) Bu yüzden büyüttükleri çocukların evlenme işinin bir an önce gerçekleşmesini bekleyen dadılara rastlarız.

‘Tasadüf’ romanında, evin kızı Saibe doğduğu zaman alınan Ebrukeman dadı, çırak çıkıp kendi evine yerleşmek için, Saibe’nin evliliği konusunda sabırsızdır. Anne ve babasının isteği üzerine, Saibe’nin evlilik hakkındaki fikrini soran Ebrukeman dadı, ‘Varmayacağım’ (T: 191–192) cevabını alınca şunları söyler:

⁸⁴ Sennur Sezer, Adnan Özyalçın, A. e., s.32.

“Karabaş mı olacaksın? Sen varmazsan beni de vermezler. İnsan yaşlandıkça evvelden varmadığına pişman oluyor. Sizin halinizle halleşe halleşe, derdinizle dertleşe dertleşe, baksana kurudum, kira beygirine döndüm. A, bana yazıktır. Ben de evimi bileyim, bir bucağım olsun... Nazlanma kızım, üzerinde bu kadar hakkım var...” (T: 191–192)

Dadının evden çırak çıkarılışı ise bazen kendi isteğinin dışında, evin fertlerinden birisinin tutulduğu hastalıktan kurtulup iyileşmesine karşılık adak olarak gerçekleşir:

“Bir gün konağın en kıymetli Hanımı ağır bir hastalığa tutuldu. İyi olması için Eyüp’e kurbanlar, türbelere paralar adandığı sırada Allah hakiki şifa verici acele ilacı ihsan buyurduğu anda Dilpesent’in azat edilmesine yemin edildi.” (A: 352)

Dadılar, çırak çıkarılıp evlendirilirken çeyizleri de evin beyi ve hanımı tarafından düzülür. Yatak takımı, kırmızı gaz boyasına bağlanmış iki tencere, bir mangal gelin edilen dadıların çeyizlerindendir. (A: 104)

Bebeğin süt verme işi tamamlanınca sütnineler ve vazifesini tamamlayıp kendi evini kuran dadılar, eski eviyle irtibatını kesmezler. Hatta büyüttükleri çocuk, kimi zaman ailesiyle (DF: 88–89) kimi zamansa tek başına (Dİ: 132) misafir olarak dadısının ya da sütninesinin evini tercih eder.

Vazifesini tamamladıktan sonra da ailenin unutmadığı sütninelerin, sütninelik yaptığı bebeğin büyüdükten sonra evlilik hayatında da rol oynadığı hatta eşlerin karmaşık ilişkilerine para karşılığında göz yumduğu da olur. (SP: 179) Olumsuz davranışlarıyla da anılan sütninelerin bulunabileceği fikriyle bu örneğe yer veriyoruz.

Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde evlenip çırak çıkmayı kabul etmeyen dadılar, daha yoğun olarak yer alırlar.

Çırak çıkıp evlenmeyi kabul etmeyen dadılar (BG: 317) büyüttükleri çocukları evde, sokakta koruyarak vazifelerini devam ettirdikleri gibi (SA: 27), (KYABİ: 130) evliliğinin ilk günlerinde de yeni geline eşlik ederler, gelin hanımın yeni evinde dadı kalfa da yer alır. (BMS: 82-83)

Hizmetli oldukları evde çocukluk ve yaşlılık devresini geçiren dadılar, bu fedakârlıkları karşılığında, kalfa dadı unvanını alarak, ev içerisinde belli bir statüye ulaşıp söz hakkına sahip olurlar. Kalfa dadılar ev halkınca itimat edilen kişilerdir.

‘Mezarından Kalkan Şehit’ romanında, şehidin cuma geceleri büyükannesi ile buluştuğuna şahit olan evin kalfa dadılarına (MKŞ: 77) itimat edilir.

Bilhassa annesiz kalan çocuk ile dadı arasında güçlü bir bağın kurulduğu görülür. ‘Cehennemlik’ romanında Atıfet ile emektar dadı kalfa, Ruhsar Kalfa arasındaki ilişki buna örnek teşkil eder. En zor anlarında yalnız bırakmadığı (C: 520–521) Atıfet’in hastalığında başucunda bekleyen bu fedakâr dadı, bir anne hassasiyetiyle evlenme çağındaki kızın yeme içmesine bile karışır:

“Yemiyor, içmiyor... Bir de uykusuzluk. Bu sabah bir piliç budu ile iki kaşık yoğurt yedirinceye kadar başıma hal geldi.” (C: 512–513)

Evlendikten sonra, anne babaya dahi açılmayan sorunlarını emektar dadı kalfalarıyla paylaşan hanımlar, Hüseyin Rahmi eserlerinde sıkça karşımıza çıkar.

‘Bir Muadele-i Sevda’ romanında hanımı Nazire Hanımefendi’yi iyi ve kötü gününde yalnız bırakmamayı vazife bilen dadı kalfa, gizli kalması gereken en tehlikeli işlerde onun yanındadır. Nazire Hanım’ın, eşi Fatin Bey’in gizli aşk yaşadığı Bedia Hanım’ın eşi Naki Bey’e durumdan haberdar etmek amacıyla yaptığı ziyaretlerde dadı kalfa da hazır bulunur. (BMS: 243–244)

Dadı kafalar evin bir ferdi olarak ailenin en kötü dönemlerine (NHFB: 323) hatta aile dramlarına da tanık olurlar. Tanıklıkla da kalmayıp hanımları yönlendirir ve önemli kararlar almasında rol oynarlar. (BK: 127–128)

Bazen dadılar, bebeklik evresinde değil de hanımın gözetleyicisi olarak sonradan aileye dahil olurlar. (DF: 181)

Lalalar ise bilhassa erkek çocuklarının yetiştirilmesinde dadı ile birlikte aileye dâhil olan üyelerdendir. Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde, lalalar hakkında pek fazla malzemeye rastlamamakla birlikte dadılar gibi lalaların da çocuğun öğrencilik, evlilik evrelerinde de korunup gözetilmesinin dışında, ailenin kahrını çeken ve aile içi pek çok sırra vakıf kişiler olduklarını tespit ettik.

'Muhabbet Tılsımı' romanında, Lala İshak Ağa, emeklilik evresini de hizmetli olduğu ailenin yanında geçirir. Lala İshak Ağa, hizmeti süresince, ailenin sevinçlerine, üzüntülerine hatta ahlaksızlıklarına tanık olur. (MT: 32–33) Ev içerisinde yaşı ve deneyimi gereği, diğer genç uşaklara öğütler verir. (MT: 166–167)

Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde hem dadısı hem de lalası olan çocuklar da vardır. Evin kızının sokağa çıkması gerektiği zamanlarda dadının yanında lalalar da bulunur. (SA: 28), (KYABİ: 130)

Ailelerin isteği üzerine dadı ve lalaların korumacı bir zihniyetle hareket etmesi kimi zaman çocukların kişisel gelişimlerinin yaşitlarına göre geri kalmasına sebep olur. Dadısız, lalasız ayakyoluna dahi gidemeyen çocuklar, sokağa çıkınca kaybolma tehlikesi yaşarlar. (EB: 36–37)

Çocuğun öğrenim meselesinden sorumlu olarak aileye katılan bir diğer üye de mürebbiyelerdir.

Hüseyin Rahmi eserlerinde Fransız ve İngiliz mürebbiyeler, belli bir ücret karşılığında çalışan, istedikleri takdirde evden ayrılabilen, beğenildikleri takdirde evin efendisinin imzasıyla referans belgesi alabilen hizmetlilerdir.

Mürebbiyeler istekleri doğrultusunda, aileden ayrılmayıp babadan oğla geçen bir miras gibi öğretim işini üstlenebilirler. (ÖY: 14)

Zamanla ailenin bir ferdi haline gelen mürebbiyeler (ÖY: 14) aile efradınca özel bir ilgiyle karşılanırlar. Mürebbiye, kendisine ayrılan odada kalır. Odanın döşemesinde ise mürebbiyenin zevkine uyacak, alafranga usul gözetilir. (Mr: 84)

Hüseyin Rahmi eserlerinde mürebbiyelerin ev içerisindeki yaşantısı hakkında pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte, daha çok mürebbiyenin öğretim meselesinde çocuklara dağınık bir sistem uygulayıp, okutulan dersler konusunda daha çok bireysel tercihlerini ön plana çıkarttıkları, aile içi ilişkiler konusunda da evin erkekleriyle olan memnu ilişkileri belirtilir.

Ev içerisinde çocuğun bakımı ve öğretim meselesinin dışında alış veriş, temizlik, misafiri karşılama, yemek, bahçenin tanzim edilmesi gibi ev ile bahçeye ait düzenlemeler gereği eve dâhil olan şahsiyetler de vardır.

Anne, baba ve çocuktan oluşan ailelerin yanında üç neslin bir araya geldiği geniş ailelerin yaşadığı evlerde, kişi sayısına ve ailenin maddi gücüne paralel olarak ev ya da bahçede uğraşacak hizmetlilere yer açılır. Kimi ailelerde çifte çifte dadılar, lalalar (MT: 214), iki mürebbiye, iki sofracı, üç hizmetçi, iki aşçı, iki uşak (CP: 253) bulunurken kimi ailelerde ise çocukların bakımı dâhil olmak üzere evin bütün işleri ev hanımına ve varsa yetişkin kızlarına, gelinlerine aittir.

Kimi zaman evde kendisine yardım edecek kızı, gelini ya da hizmetlisi bulunmayan ev hanımlarının gündelikle ev işlerine yardımcı çağırdıkları da görülür. (KEr: 78)

Orta halli aileler de ise, hem çocuğa bakan hem de ev işleriyle uğraşan kalfa (A: 103–104), Arap bacı (ÖDG: 51) bulunur.

Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde tespit ettiğimiz ev ve bahçe işlerinden sorumlu görevliler şunlardır:

Arap, Bolulu usta aşçılar, Rum, Habeş, Anadolu halayıklar ya da Rum, Habeş vb. hizmetçiler, uşaklar, bağcılar, sofracılar, küçük zenci köleler, esir kızlar, vekilharçlar, kalfa kadınlar, bilhassa Çerkez kalfa kadınlar, kâhya kadın ve kâhya erkekler ev içinde, hizmetli kadrosuna dâhil olan belli başlı kişilerdendir.

Hüseyin Rahmi eserlerinde yer alan bu hizmetli kadrosunun, evdeki yaşayışlarına değinmeden önce, ‘sorumlulukları nelerdir?’ izah etmemiz gerekir.

Ev içerisinde en yetkili hizmetliler kâhya kadın ve kâhya erkektir. Kâhya erkekler, ‘büyük konaklarda tüm harcama ve ev işlerini idare eden, güvenilir kimsedir, kâhya kadınlar ise büyük konaklarda harem kısmının en yetkili idarecisidir.’⁸⁵

Halayık hizmet için satın alınmış, yaşı büyücek, orta güzellikteki cariyeler, kalfa ise bunların eskileri ve yaşlılarıdır.⁸⁶ Uşaklar, evin erkek hizmetlileridir.

Vekilharç büyük daire ve konaklarda, rical ve orta halli kibar evlerinde alışveriş yapmak, masrafı görmekle yükümlü görevlilerdir.⁸⁷

Diğer görevlilerin anıldıkları isimle ev içerisinde meşgul olduklarını söyleyebiliriz: Aşçı, bağcı, sofracı, hizmetçi gibi...

Küçük zenci köle ve esir kızların izahını ise Hüseyin Rahmi’nin eserlerindeki vazifeleriyle yapmayı uygun görüyoruz:

Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde küçük zenci köle ve esir kızların istibdatlarına göre çeşitli hizmetlere yönelik olarak yetiştirildiklerini, hatta esir kızların odalık namıyla aileye dâhil edildiğini tespit ettik.

Şimdi, Hüseyin Rahmi’nin eserleri doğrultusunda bu şahsiyetlere değinebiliriz:

Mutfakta, yamaklarıyla evin yemek işini üstlenen aşçıbaşına (Mr: 43–44) karşılık tek başına hem yemek, hem de bulaşık işinden sorumlu olan aşçı kadınlar da (Şp: 48) vardır.

⁸⁵ Abdülaziz Bey, A. e., s. 509. (Terimlerin anlamları için adı geçen kitabın sözlük kısmından yararlanılmıştır.)

⁸⁶ Abdülaziz Bey, A. e., s. 511.

⁸⁷ Abdülaziz Bey, A. e., s. 560.

Aşçıların çalışacakları evi seçtiklerini, hatta bazı Arap aşçıların Boğaziçi ya da Bulgurlu'ya gitmediklerini (G: 20) görüyoruz.

Evde erkek hizmetli olarak bir tane uşak varsa, vekilharçlık ve kâhyalık hizmetlerini de yerine getirir. (Şp: 54) Uşaklar, selamlıkta misafir karşılama, evin beyine geleni haber verme, gözcülük, koruma ve bilhassa mektup götürüp getirme işleriyle karşımıza çıkar.

Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde halayık ve hizmetçi birbirinden farklı kişiler olarak düşünülmez. Bazen hizmetçi, bazen halayık olarak anılırlar.

Evde hizmet edecek halayık ve kalfalar ya güvenilir bir aile tanıdığının aracılığıyla (N: 32–35), (G: 17–18) ya da ailenin istekleri doğrultusunda seçilirdi. Bazı hanımların, hizmetli kadın seçerken, evin beylerini düşünerek hizmetlinin yaşının geçkin ve çirkin olmasına dikkat etmeleri gibi. (ÖDG: 328)

Halayık ve kalfaların İstanbullu ailelerce benimsenen nitelikleriyle anıldıkları da olur:

'Hala yanımızda oturmazlar... Hala 'efem'siz lakırdı söylemezler.' diye anılan yaşlı Çerkez kalfalar, efendilerine sonsuz saygılarıyla ve itaatleriyle hayranlık bırakırken (MKŞ: 150) 'hırsız, Arap akı bir incir çekirdeği doldurmaz.' ifadeleriyle anılan Arap kalfalar karşımıza çıkar. (M.KS: 55)

Ancak, Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde bu şahısların ailede yer bulmuş olmaları, en azından Arap kalfaların olduğu evler sayıca azımsanmayacak kadar yoğun olduğundan, bazı kalfalar için bu niteliklerin önyargı olduğunu söyleyebiliriz.

Evde hizmet edenlerin ev hayatı içerisinde uyması gereken adetler de vardır, kendileri adet yaratmazlar. (GBYSÖ: 97) Hizmetli kadının evin beyini görünce kapanıp arkasını dönmesi terbiyesizlik, saygısızlıktır. (EKN: 87) Hatta hizmetçi kısmının kapılanacağı kapıya arabayla gitmesi dahi ayıptır. (N: 31)

Eve yeni gelen hizmetçi ya da halayıkların eğitilip, evin adabına uydurulma işlerini kalfa kadınlar üstlenir. (G: 35–36) Ancak, bazı evlerde ev hanımları hizmetçilerini bizzat kendileri yetiştirmek isterler. Anadolu'dan gelmiş kızları bir

eğitmen hassasiyetiyle İstanbul âdetlerine alıştırmaya çalışan hanımların zorlandıkları için şikâyet ettikleri, bazen misafir önünde komik durumlara düştükleri de olur. (Cd: 48–50)

‘Cadı’ romanında, Şükriye Hanım, misafir önüne çıkıp kahve ikramı etmekle görevlendirdiği hizmetçi kız Nazikter’in, ikram sırasında dilini çıkarmasına kızınca kahveler biraz dökülür, yarım kalan kahve dağıtma işini ise Şükriye Hanım gerçekleştirir. (Cd: 46–47)

Hizmetkârlar içerisinde evlenmek isteyen ve uygun görülen çıkarsa, ailenin gücü oranında yardım edilip, evlendirilir. Bu yardım, bir ev satın alma şeklinde olabilir. (MSS: 47)

Bazı hizmetçi kızların, evin kızlarının ya da hanımlarının önemli sırlarına vakıf olduklarını söylememiz gerekir. Bir yandan evin işiyle gücüyle uğraşan bu kişiler, bir yandan da evin kızı (Şp: 47) ya da hanımı (M: 159, 173), (TE: 104) ile âşıkları arasında mektup taşırlar, gizli işlerine tanık ve aracı olurlar. (EŞKNK: 60), (TG: 3), (DMKP:166), (NK: 42)

Hizmetçi kızların sırrına ortak oldukları kişiler arasında evin beyleri de (Şp:130–131) yer alır.

Kimi zaman da hizmetçi ya da halayık ile hanımı arasında gizli ilişkilerin sırrını saklamaya dayanmak yerine, içten bir bağ kurulur.

‘Nimetşinas’ romanında, hanımı Nevber Hanım’ın halayığı Neriman’a karşı nazik ve anlayışla davranmasıyla minnet borcuna dayalı bir ilişki kurulurken (N: 28), ‘Tebessüm-i Elem’ romanında hanımı Ragıbe’nin eşi tarafından uğradığı haksızlıklar, Habeş hizmetçi Şirin ile Ragıbe Hanım arasında özel bir bağ kurar. (TE: 217)

Evde yaşayan bu kalabalık gruplar arasında memnu ilişkiler ve ihanetler görülebilir:

Kimi zaman evin beyi ile hizmetli kadınlar arasında (MSS: 18), (GBYSÖ: 114), (KP: 13), kimi zaman da hizmetkârlar arasında (AH: 39), (Şp: 189), (MSS: 18)

yaşanan aşkların varlığını ve hizmetli oldukları aileye maddi açıdan ihanet eden vekilharçları, (M: 49) hatta mutfakta pişirilen yiyecekleri kendisi ve sevdikleri için saklayacak kadar (Şp: 196) küçük hesaplarla uğraşan aşçı kadınları devrin şartları içerisinde var olabilir fikriyle belirtmeyi uygun görüyoruz.

Yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen kâhyadan ya da onun idare ettiği hizmetkârlardan vazgeçilmez.

‘Evde Yaşayanlar’ başlığı altında, bahsetmemiz gereken bir başka topluluk ise evde ya da bahçede beslenen hayvanlardır. Hayvanların incelenmesi, gündelik hayat içerisinde İstanbul halkının şefkat, sabır, merak, sevgi hatta doğaya özlem gibi hassasiyetlerini görmemizi sağlayacağı için önemlidir.

İstanbuluların besledikleri hayvanlar arasında kedi ve çoban ya da fino (G: 49), (Şp: 330) köpekleri başta gelir. Ev içerisinde kediler, köpekler, hususi adlarla çağırılır. Ailenin yaşam tarzına paralel olarak değişiklik gösteren bu adlar arasında Koken (Şp: 334), Panter (MKŞ: 30), Koket ve Atak (ÖY: 118–119) köpeklere verilen adlar ile Mestan ile Ceylan (AV: 58), Tekir (MM: 60), Sarman (T: 10), Sincap, Şirin (İL: 45), Nergis ile Fehmi (NHFB: 323), Nazlı (KNÖ: 151), Gülfem (KY: 88), Kaplan (KY: 89) kedilere verilen adlar yer alır.

Kediler, bilhassa hanımlar için can yoldaşı, sırdaş (Şİ: 8) hatta evlat gibidir. (UA: 94) Öyle ki evlat gibi benimsedikleri kız kedilerini erkek kedilerden dahi sakınabilirler. (Şİ: 9), (KY: 89)

Kedisini, altında minder, üstünde yorgan ile koruyan, su çanağını yemek tabağını gözetken hanımların, kedisinin ortadan kaybolması üzerine ‘Tıbkı evladını gömen acıklı analara döndüm.’ demeleri mümkündür. (UA: 94)

Evin bireyi olarak görülen kedilerin, mart ayında ev halkını ve genel olarak mahalleyi usandırdığı da olur. Mahalleli birbiriyle, hatta kedileriyle kavgaya tutuşur. (KY: 92–94)

“Noksanımız sokağa çıktığımız vakit zinciri elimizde, kâh arkamız sıra bizi takip eder, kâh ton ton önümüze geçer zarif bir köpeğimizin bulunmamasıdır.” (Şk: 23) diye alafranga adet gereği benimsenip Fransızca ile eğitilseler de (Şp: 334) gerek köpekler gerek kediler İstanbul halkınca önemlidirler.

Bu önem vapurda dahi yanında taşımak (AV: 58), ekmek çömleğindeki son kırıntıları onlara ikram edebilmek (MM: 60) şeklinde görülebilir.

Hüseyin Rahmi de evde kedi besleyenlerdendir. ‘Kedim Nasıl Öldü?’ adlı yazısında, kedisi Nazlı’nın eve gelişinden ölümüne kadar olan süreçten bahseder. Nazlı’nın ölümüyle, üzülen yazarımız, hayvanların evlerde nasıl benimsenip, aileden birisi haline geldiklerini şu sözlerle açıklar:

“Bir kedi nedir? O da baba sulbinden gelme bir sevda mahsülü, bir ana yavrusu değil mi? Onlar da çocuk, genç, ihtiyar olmak gibi hayatın üç devrini yaşayarak ölmüyorlar mı? Laşelerinin alekser tanzifat arabalarıyla nakl olunması, netice itibarile müşabehet esasını ihlal edecek bir ayrılık gayrılık değildir. Bu hangi hayvanın ailemizin maişeten refah ve zaruretinde iştirakı yok mudur? Bir ev kedisi mensup olduğu ailenin nev’an bir gömlek dışarı azasından sayılmaz mı?” (KNÖ: Mukaddeme)

Kedi, köpek dışında İstanbul halkının bahçelerde tavuk, civciv (GBYSÖ: 93), kuzu, horoz (ŞBŞ: 51), (İM: 94), keçi (İM: 95) ve kafeslerde de kanarya (MT: 40–41) beslediklerini görürüz.

2.3. Ev Eşyası

Bir kızın evlenme konusunda fikrini değiştirecek kadar etkili olabilen evin döşeniş şekli (Dİ: 268), ev içerisindeki eşyanın incelenmesini gerekli kılar.

Ailenin ihtiyaçları, zevki ve maddi gücü doğrultusunda ev döşemesinde kullanılan eşyalara, Hüseyin Rahmi eserlerinde sıkça ismen karşılaştığımız gibi pek çoğunun da kullanımına dair fikir ediniriz.

Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde köhne ot minder, her biri başka bir basmadan eskimiş birkaç yastık, iki topal sandalye, bir kırık testi, uzunlamasına yarıklarla ayrılmış beyaz patiska perdeler ile döşenmiş fakir evlerinin (İ: 39) yanında Arnavutluk'un gümüş tel imalleri, Çanakkale'nin testileri, Kütahya testileri, Bursa, Şam ipeklileri, Anadolu, İran halıları, çatmalar, kutnular, sırmalar, işlemeler ile donatılmış kibar evlerine (Dİ: 251) rastlamak mümkündür.

Kibar ailelerde 'yerini bulmayan bir eşya, tarihi, sanat ahengini bozan bir üslûpsuzluk hemen işi falso eder.' fikriyle ev döşemede para yerine zevk meselesini ön plana çıkaran, hatta antikacılığa merak saran bireyleri görmek (Dİ: 74–75) mümkün olduğu gibi fakir ailelerde ise ihtiyaca yönelik düzenlemeler basit ve sadelikten yanadır.

Bir evde en temel eşyalar, karyola, döşek, şilte, yastık, yorgan, cibinlik, ayak halısı (TE: 300) olarak görülür.

Yerde oturma kültürüne paralel olarak bağdaş kurularak oturulan pek çok İstanbul evinde, yapıldıkları malzemeler ailenin gücü oranında değişen damasko makatlı boydan boya kerevet, büyüklerin oturmasına ayrılmış erkan şiltesi (G: 36), (TE: 310), (TK: 306), ot minder (İ: 39), (Trmn: 47), basma kaplı sedir (TG: 116) hatta koyun, keçi postu, ceylan derisi (ÖY: 45) bulunur. Yine oturmak için odalarda sandalye (Şp: 171), (İ: 39), (İDY: 297) hatta Frenk işi olarak görülen koltuklar da yerini alır.

'Tokuşan Kafalar' oyununda, Hafize Hanım koltukla ilgili şunları dile getirir:

“Hafize bir sandalyeye oturmak isterken Naile onu hemen kucaklar gibi çekerek geniş bir koltuğa yerleştirir.

— Hafize: Oh vücudum rahat etti. Vallahi şu Frenkler canlarının kıymetini bilirler. Sanki tıpkı tıpkısına benim gövdeme göre yapılmış gibi...” (TK: 284)

Sandalye döşemesinde üzerleri sarı ve güvez yollu, ipekli Şam kumaşları kullanılabilir. (SA: 267–269)

Eski tarz döşenmiş evlerde, konsol hizmetini gören iki yanı üst üste birçok oyma hücreli mihrap biçiminde çiçeklik, kubbeli, sarı işlemeli antika saat, hücrelerin her birinde zarif çini kâseler, kapaklı saksonya bardaklar, ayetlerden oluşan levhalar, çuha perdeleri, sarı pirinçten cıgara tablaları, yasemin, kiraz dalından çubuklar (SA: 24–25), ısınma amaçlı kullanılan ve üzerinde kahve de pişirilen mangallar, sac mangallar (İDY: 297), (TE: 310), kış gecelerinin vazgeçilmezi tandırlar (G: 13), fağfur tepsiler, mineli zarif fincanlar, altın zarflar (KC: 209), rahleler (TK: 306), sedefli arabesk sigaralıklar, odanın döşenişinde, her nedense, birinci derecede düzenleme aracı sayılan hotozu yaldızlı aynası, bir çift karpuzlu lambası, bardak ve sürahisiyle mermerli ‘büro’ denen masa (SA: 267–269), yazı masaları (TG: 8), (SA: 106–107) bulunur.

Hüseyin Rahmi eserlerinde, fakir olsun, zengin olsun bütün İstanbul evlerinde hotozlu aynanın bulundurulduğuna rastladık. Fakir evlerde, ot minderler, çarpık konsol, kırık lambanın yanında hotozu kararmış ayna (Trmn:47) dikkat çeker.

İstanbul, ‘köprüden öbür tarafa geçince’ eşya döşemesi bakımından da değişir.’ (CP: 117) Eski tarz yerine alafranga zevkle döşenmiş kibar ailelerin evlerinde, ipekler, tüller, danteller kullanılarak süslenen yatak odaları (BD: 188), beyaz önlüklü sofracı kızların pervane olduğu çini tabaklar, gümüş takımlar, kristal bardaklar ile donatılmış elektrik altında göz kamaştıran sofralar (CP: 244), duvarları tablolarla, içi heykeller, büstler ile döşenmiş salonlar (Şp: 305–306) karşımıza çıkar.

Alafranga zevkle döşenmiş kibar evlerde ‘İyi çalınmış olsun, olmasın bir piyano (KYABİ: 65), (CP: 117), (HS: 16–17), (Şp: 415), mandolina, ud (KYABİ: 127–128), bazen de keman bulundurulur. Süs olarak duran kütüphaneler de evin dekoru içerisinde yer alır. (CP: 117)

Ayrıca yeni tarzla döşenmiş evlerde, mutfak ve sofrada düzeni ile ilgili olarak, tandır kaldırılıp yerine soba konulur (Şp:73), sofrada ise çatal ve bıçak kullanılmaya başlanır. (Şp: 80–82)

Yemeğin çatalla, bıçakla yenmeye başlanması, halk arasında farklı farklı tepkilerle karşılanır:

“Geçen gün divan yolundan yürüyordum. Günaha girmiyeyim diye etrafıma bakınmıyordum. Öyle ya, bakınsam ne göreceğim?... ya lokantalarda çatal zıkkım ile yemek tıkinan günahkârlar... (İÇEV: 53) diye camilerde vaaz veren hoca efendilerin yanı sıra “Dünyada o zıkkımla yemek yiyenlere yarın ahirette zebaniler uçları sivri kızgın çatallarla yemek verecekler. Aman Yarabbim, merhametine sığındım... Allah’ın verdiği parmaklar dururken demir parçalarıyla yemek yenir mi?” fikrinde hanımlar (Şp: 325) görürüz.

Son olarak, sofraya düzeninde çatal ve bıçağın çektiği olumsuz tepkilerin, ev dekorunda kullanılan tablolar için de devam ettirildiğini söylemek istiyoruz. Hanımların tablolardaki erkekler önünde namahrem olduğu fikriyle, örtünmeleri (Şp: 332), bilhassa çıplak kadın tablolarının hem kadını hem erkeği boyunca günaha sokacağının benimsenmesi (Şp: 333) tabloların çektiği tepkilerden birkaçıdır.

2.4. Evin Halleri

Evin halleri başlığı altında, Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde yer alan, İstanbul halkının günlük ev işleri, yeme-içme alışkanlıkları, sofraya düzeni, evin aydınlatma ve ısınma yöntemleri, hanımlara ait örgü ve makine işleri gibi incelikler, işten güçten arta kalan zamanlarda benimsenen meşgaleler değerlendirilecektir.

Sabahın erken saatlerinde işinin başına giden beylerin, işe gitmedikleri günlerde ev içerisinde kitap okuyarak, çoluk çocuğuyla ilgilenerek vakit geçirdiğini ancak vaktin büyük kısmını kahvehanelerde arkadaşlarıyla ya da sinema, tiyatro gibi seyir yerlerinde geçirdiğini tespit ettik.

Ara sıra komşulara yapılan ziyaretler hariç günün tamamına yakını evde geçirenler ise hanımlardır. İstanbul’da beylerin iş hayatıyla erken başlayan günün ev hanımlarınca takip edilen, belli bir uyanma saatinin olup olmadığını belirlememiz mümkün olmasa da, bilhassa halayık, hizmetçi, kalfa gibi hizmetlilerin bulunmadığı evlerde işlerin yetiştirilmesi sebebiyle yataktan erken kalkıldığını düşünebiliriz.

Tahtaları ovma, çamaşır, ortalık süpürme (G: 38), çocuğu uyutma, tencereyi ocağa vurma (ŞBŞ: 52), helâları silgi taşıyla ovma, taşlığı silme

(N: 61), ütü, çorapları yamama (KY: 88) ev içerisinde sürekli koşuşturulan işlerdendir.

Kibar ailelerde, bu işler hizmetlilere aittir ve hanımlar pişirme, temizlik gibi işlere karışmazlar. (G: 38) Evde servisi dahi hizmetçiler yapar.

Gayrimüslim hizmetçileri, temizlik konusunda ihtiyatsız oldukları, servis yaparken temiz olmayan elleriyle iş gördükleri için eleştirilen hanımlar da vardır. (CP: 128–129) Bu sebeple hanımlar daha çok hizmetlilerin yönlendirilmesi, misafir önüne çıkacak hizmetli kızların tepsi sunuşundan kıyafetine kadar (DF: 191) tanzim edilmesi gibi detaylarla uğraşırlar.

Kibar ailelerin kızları da evde vakit geçirmek için kimi zaman anneleriyle birlikte nakış işler, kimi zamansa kitap okuyup, piyano, ud, mandolin çalarlar. Çok sıkıldıkları vakit ise dadı ve lala eşliğinde dışarı çıkabilirler. (KYABİ: 130)

Bilhassa Şişli gibi semtlerde oturan hanımlar kendilerine kalan boş zamanlarda, ‘tiyatro, kabul, otomobil gezileri, sinema ve çay davetleri (CP: 117) ile vakit geçirirler.

Hizmetlilerin bulunmadığı evlerde ise evin hanımı, ev işlerini tek başına halleder ancak bütün ev işlerini tek başına üstlenen hanımların “‘Her iş benim elime bakıyor. Hangi birisine erip yetişeyim? Kapı çalınır koş. Ocakta yemek suyunu çeker koş. Beşikte çocuk ağlar koş.’” (YD: 140) diye eşlerine dert yakındıkları da olur.

Sabahın erken saatlerinde yemek hazırlanır. (İDY: 326) Yemeği ocakta bırakıp evden çıkan hanımların akşam olunca eşleriyle kavgaya tutuşmaları da yaşanan vakalardandır. (YD: 141)

Hanımların ayda ya da haftada bir yaptıkları (ZH: 109) ve en çok şikâyetçi oldukları işler ise çamaşır yıkamak ve tahtaları ovmaktır. Bu sebeple, imkân olursa gündelikle tahtacı, çamaşırcı kadınlar tutulur (KEr: 78) ve yapılan işi beğenmeyen hatta parayı kesmek isteyen ev hanımları çıkabilir. (ZH: 109)

Yaşlı karı kocalar arasında tartışmaya dahi yol açabilen çamaşır yıkama işi (SP: 417–418) için, kirliler boğadaya konulur. Bu yıkanacak çamaşırları büyük bir

sepete koyup üzerine sıcak kül suyu süzme işidir. (CP: 14) Boğada çok sert yapılırsa çamaşırlar çürür. Kıvamını tutturmak, ev hanımlarının tecrübesine bağlıdır. Yıkanan çamaşırlar sepet sepet taşınıp tahtaboşa (KP: 8) ya da bahçeye (Şp: 171) asılır. Bahçenin orasına burasına, olmayacak yerlerine çamaşır asılması İstanbullu hanımlarca hoş karşılanmaz. (Şp: 171)

Yine bazı evlerde, çamaşır yıkama işinin zorluğundan ve beyazın çabuk kirlenmesinden dolayı boyalı içi çamaşırı kullanılması “A, insan Anadolu’dan gelse yine boyalı don gömlek giymez.” (Şp: 171) diye hanımlarca hoş karşılanmaz.

Yoksulluk devresinde yeme, içme, ısınma, temizlik gibi ihtiyaçlar sekteye uğrasa da (BNY: 62), İstanbullu hanımlar çamaşırını yıkamayı düşünür.

Su, odun, sabun yokken dahi yağmur suyu kullanılıp küllü suya bastırılan kirliler için ‘İşte artık ne kadar temizlenirse’ endişesi duyulur. (HS: 18–19)

Evin işlerini tek başına yapmak zorunda olan hanımlar, kızlarını da ev işlerinde yetiştirmekle sorumludur. Belli bir yaşa gelmiş kızın, ev işlerine yatkın olması beklenir. Baklayı yakan, sütü kesen kızın hayretle karşılanması (Trmn: 16) bu anlayıştan gelir.

Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde, temizlik ve ev işleri konusunda hanımların, birbirinden çok farklı şekillerde hareket eden örneklerini tespit ettik: Halk arasında ‘gırgırı’ diye tanımlanan hanımlar, ev işleri ve temizlik konusunda aşırıya kaçanlardır. Her eşyanın yerini belirleyen, evi hizmetçi olmadan tek başına “bal dök yala” cinsinden temizleyen hanımlar, evi on beş günde bir yukarıdan aşağıya ovar. Merdivenlere sakız gibi keten bezler serer. (Gglr: 111)

Temizlik ve ev işleri konusunda bir diğer tavır ise ‘umursuzluktur.’ Umursuz hanımlar, sabah erkenden kalkıp komşu ziyaretine gider. Yatak ve sofr düzenleri yoktur. Çocuklarının temizliğine önem vermezler. (Gglr: 114–115)

Silip süpürme, yıkama, yemek hazırlama gibi günlük ev işlerinin yanında turşu kurmak, örgü ve makine işlemleri, nakış, dikiş, dantela da hanımların vakit harcadıkları işlerdendir. Üstelik ailenin paraca sıkıntılı olduğu zamanlarda bu

örgüler, makine işleri, dikiş, nakış, dantela işleri satılarak eve katkı sağlanır. (İDY: 297, 356), (BK: 430)

Dördüncü bölümümüz olan ‘Toplum Hayatı’ içerisinde yer alan ‘Alışveriş’ bahsinde ‘Çalışan Kadınlar’ başlığı ile bu konudan bahsedeceğimiz için şimdilik kısaca değinmeyi uygun buluyoruz.

Sabahtan akşama kadar ev işleriyle uğraşan İstanbullu hanımlar, evden çıkamadıkları için şikâyetçidirler. Dışarı çıkmak, onlar için bir eğlence, yaşadıklarını hatırlatan bir durumdur. (Trmn:14)

Ev içerisinde sürekli koşuşturan hanımlar için, evlerin bahçelerini ayıran tahtaperdelerin budak deliğinden konuşmak rahatlatıcı bir mola gibidir ancak bu molalarda yemekleri yakıp, yemeklerin tuzlarının ayarını kaçırdıkları olur. (Trmn: 213, 220)

Ayrıca gündüzleri canları sıkılan bazı hanımların, komşu hanımlarda toplandıklarını da görürüz. (KBHH: 83) Kimi yemeğini ocakta bırakan, kimi işlerini yarım bırakan hanımlar okuma yazma bilenler vasıtasıyla gazeteleri okuyup yorumlarda bulunurlar, bazen de dedikodu yaparlar. (KMbs: 89)

İstanbullu hanımlar için bahçe de evin içi kadar önemlidir. Bilhassa bahçede çiçek yetiştirmekten zevk alırlar. Hatta bahçesi olmayan evlerde münasip bir oda çiçek saksılarıyla donatılıp bir bahçe görünümüne kavuşturulur. (BDBD: 64) Zamanla bu odalar, gün içerisinde komşu hanımların haftada birkaç gün oturup dertleştikleri mekânlara dönüşür. Böylelikle ev işinden sıkılan hanımlara yeni bir seçenek de kazandırılmış olur.

Evde, hanımların gün içerisinde uğraştıkları işler içerisinde son olarak sofraya düzeninden bahsetmek istiyoruz.

Geleneksel hayat süren evlerde, bakır sini etrafına toplanan ev halkı, sininin çevresine dizilen minderlere oturur. Aynı kaba tahta kaşıklar girer çıkar, bütün eller aynı sahanı karıştırıp, aynı bardaktan su içerler. Herkes yiyebileceği kadar ekmek

alıp ziyan etmezler. Çünkü kalan lokma kendini yemeyene lanet yağdırır. (BDBD: 61)

Bilhassa kibar konaklarda alafranga usulü sofralar kurulur. Bu sofralarda çatal, bıçak gibi sofrta takımının kullanılması ve aile fertlerinin yerde değil, masa başında oturması gerekir. (Şp: 56) Temizlik açısından gerekli olan (Şp: 119) alafranga sofrta düzenine alışık olmayanların zorluk çektiği gözlenirken, sofrada peçeteyi boynuna sarmak, yanındaki bardağını kullanmak gibi kazalar yaşanır. (BD: 35)

Zamanla sofrta düzenleri alafranga ile geleneksel düzen arasında olmaya başlar. (Şp: 80)

İstanbul evlerinde yine sofrta ile ilgili söylememiz gereken bir hususiyet de baba eve ne kadar geç gelirse gelsin beklenip birlikte yemek yenmesidir. (İDY: 297)

Evin halleri içerisinde bahsetmemiz gereken bir diğer mesele de ‘aydınlanma ve ısınmadır.’

Isınmak (Şp: 73), (G: 13) hatta leblebi ısıtmak (Şp: 73) için kullanılan tandırlar, üzerinde yemek, kahve pişirme ve yine ısınmak için kullanılan mangallar (N: 44–45), (TE: 310), (G: 36), (MM: 57), (ÖY: 56) bilhassa meşrutiyet sonrası değişen zamanla yerini sobaya bırakmaya başlar.

Mangal, tandır ya da sobada yakılmak için gerekli olan ise odun ve kömürdür. Hüseyin Rahmi eserlerinde kömür ve odunun pahalılıktan makarna, Ramazan pidesi, kandil çöreği gibi elvan kâğıtlara sarılarak satılacağından korkanlara (Şp: 313), odunun kömür pahasını geçtiğinden yakınanlara (YD: 140) hatta mahalle halkına okkayla odun satan bakkallara rastlamak mümkündür. (İ: 100–101)

Aydınlanma işinde kandiller (TE: 327), fiske şamdanlar, idare gazı (THM: 63) kullanılır. Dışarıya çıkmak için de evlerde içinde mum bulunan cam fener bulundurulur. (İDY: 299)

Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde, elektriğin kullanıldığı dönemlere ait evlerde elektrikli lambalar, abajur karşımıza çıkar.

2.5. Komşu, Akraba Ziyaretleri: Misafirlik

Ev sahibinin 'başımızın üstünde yeriniz var' diyerek karşıladığı, kimi gündüz vakti gelen, kimi yatılı ya da yemekli olarak teşrif eden misafirler, İstanbul evlerinin eksik olmayan telaşlarındandır.

Ev hayatı içerisinde gerek misafirin gerek ev sahibinin uyması gereken çeşitli kurallar vardır. 'Misafirlik' başlığı altında adet gereği takip edilen bu kurallardan bahsedeceğiz.

Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde misafirliğin yoğun olarak, gün içerisinde hanımların mahalledeki kapı komşularına yaptıkları kısa ziyaretlerle yaşandığını tespit ettik. Bu kısa ziyaretlerde bir yandan kahveler içilip cigaralar tellendirilirken, bir yandan da dertleşilir, en gizli sırlar dökülür hatta misafir ile ev sahibinin arasındaki samimiyete göre dedikodu yapılır.

Bir önceki başlığımız olan 'Evin Halleri' içerisinde gündüz vakti aynı mahalle içerisinde yaşayan hanımların canları sıkıldıkları zaman bahçe ya da evlerdeki toplanmalarını bu grupta değerlendirebiliriz. Daha önce bu konunun bahsi geçtiği için şimdi sadece hatırlatmayı uygun görüyoruz.

Günlük alışkanlığa dönüşen bu kısa misafir ziyaretlerinin yanında evin hanımını asıl telaşlandıran ise uzaktan gelen yatılı ya da yemekli misafirlerdir.

Bilhassa kibar konaklarda, bu tür ziyaretlerde misafirin kapıda karşılanışından uğurlanışına kadar adet gereği uygulanan çeşitli kurallar vardır. Biz asıl bu tür ziyaretlerdeki kurallardan bahsetmek istiyoruz.

Bazen çat kapı (SA: 271), bazen tezkere yazılıp beklenen kabul cevabıyla (Dİ: 62) ya da ev sahibinin ısrarı üzerine (MKŞ: 27-28) misafir ziyaretleri gerçekleşir.

Misafirlerin eve geliş saatlerinde ev halkının işi gücü gözetilerek hareket edilir. Yatsıdan sonra gelen misafirler ‘hayır ola’ diye karşılanırken (İDY: 299) sabahın erken saatlerinde gelen misafirler de hoş karşılanmaz:

“Şefika Hanım: Sabahleyin bu da kim?

Safiye Hanım: Misafir mi?

Şefika Hanım: Ne saygısızlık... Bu vakit gelinir mi? Herkesin işi gücü var...” (İDY: 320)

Misafirin saat konusunda hassas davranması gerektiği gibi, ev sahibinin de misafiri kapıda bekletmemesi âdettendir. (Şp: 171–172)

Misafir uzaktan geliyorsa vasıttan iner inmez karşılanıp eve kadar eşlik edilir. (MKŞ: 29)

Eski İstanbul evlerinde misafiri kapıda uşaklar karşılar. (KC: 205), (SA: 171), (Dİ: 62–63) Eğer uşak yoksa karşılama işini evin hizmetli kadını üstlenir. (Şp: 171–172) Âdet gereği gelen her kim olursa olsun yüzlerine kapı kapanmaz. (KC: 205) Gelen hanımın misafirleriyse uşak orta kapıya vurup harem kısmına geleni haber verir. Orta kapıyı açan halayık, eğer hanımı tanıyan misafirlerse maltalığa kadar misafiri geçirir. Misafiri karşılamak için hizmetçi kızlar görevlidir. Misafirlerin çarşaflarını alırlar. Eğer misafir uzun süre kalmayacaksa çarşafını çıkartmayıp sadece başını açar. Misafir, misafir odasına alınırken eğer misafir hanımın beraberinde halayığı bulunuyorsa o da halayık odasına alınır. Ev sahibi hanım, misafirini karşılar. Oturması için yer gösterir. Misafir, ev sahibinin yaşına saygı duyarak oturması için kendisine gösterilen yüksek yere oturmayıp daha alçak olan kısmı tercih eder. (SA: 271–277)

Misafiri sevmeyen ailelerin kapıda karşılama anından itibaren, tavırlarıyla hoşnutsuzluklarını belli ettikleri de görülür. (Şp: 172)

Misafir kabul gördüğü misafir odasına alınırken temennalar ile ev sahibini karşılarken (N: 45), (SA: 276–277) ev sahibi de eve gelen misafirinin halini, hatırını sorarak gönlünü alır. (ŞBŞ: 52–53)

Misafire kahve, çay, sigara ikramında bulunulur. (İDY: 285, 300), (KC: 209), (ÖY: 45)

‘Kaderin Cilvesi (Başımıza Gelenler)’ adlı romanda misafire ikram geleneği şu şekilde hatırlatılır:

“...Uzak yoldan gelmiş olmalılar. Biz vazifemizi yapalım da onlar ne derse desinler. Güzel bir kahve pişirdim. Mihriban’a yeni prostelasını giydirdim, tepsiyi eline verdim. İki bardak su ile beraber yukarı gönderdim...” (KC: 20)

İstanbul halkınca misafire ikram edilen kahvenin pişirilişi önemlidir. Kahvenin pişirilişinden memnun olmayan ve şikâyetçi olan misafirler de görürüz. Bu misafirlerden birisi ‘Cehennemlik’ romanında karşımıza çıkar:

“Uşaklar çekildi, yalnız kalınca, ‘ Tabahet de tababet gibi münkariz oldu. Nerede o eski konaklar, evvelki kuşaklar, kahvenin atik usul tabhı... Şimdi kahve diye lezzetsiz, rahiyasız, kestane suyu gibi meşrub-ı siyah getirirler.’” (C: 91)

İkram sırasında gelen misafirin resmiyetine bağlı olarak hizmetçi kızlar farklı önlük giyerler. (GBYSÖ: 166)

İlk sözü açması için misafir beklenir. (KC: 209–210)

Misafirliğe gelen teyze gibi yakın akraba dahi olsa, terbiyenin dışına çıkmamalıdır. Böyle bir durumla karşılaşılsa, ‘hatırı kalmasın’ diye misafire karşılık verilip kötü söz söylenmez. (Şp: 92–93)

Eğer misafir yatılı gelmişse, her aile gücü oranında misafir için oda hazırlar. Misafir odasında karyola, lavabo, aynalı dolap, koltuklar, etajerler, masalar, kitaplık, değerli halılar, hatta çeyizden çıkartılmış süs için kullanılan, mostralık eşyalar bulunur. Odanın düzenlenişi misafire verilen önemi gösterir. (MKŞ: 32) Yemek saatlerinde de misafir gelmeden sofraya oturulmaz, beklenir. (MKŞ: 55)

Misafirin sayıca çokluğunun (Dİ: 150) ya da yatılı gelen misafirin kalma günlerinin uzamasının ev halkını usandırdığı görülür. ‘Misafir’ adlı hikâyede misafirliği on dokuz gün süren yatılı misafirler artık istenmez olur, ev sahibi tavırlarıyla hoşnutsuzluklarını belli etmeye dahi başlar. (Msfr: 71)

Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde, yoğun olmasa da ‘salon adabı’ anlayışıyla alafranga usullerle misafir karşılandığını da tespit ettik. Bu durumdan şikâyetçi onlalar da vardır:

‘Gönül Bir Yel Değirmenidir, Sevda Öğütür’ romanında, evin damadı Şadan Bey, bu durumdan şikâyetçidir:

“Bu tarz misafir karşılamalarda, ‘salondan inerken önce hangi ayağını atacaksın? Ev sahibinin karşısında kaç defa reverans yapacaksın? Kanepenin neresine oturacaksın? Kaç kelime konuşacaksın? Bu adetlere alışmamış kimseler için öyle misafirliklerde bir şey yemek, bir şey içmek maazallah büyük bir işkencedir.” (GBYSÖ: 162)

Misafir konusu ile ilgili, son olarak yeni taşınana, komşular tarafından yapılan ‘safa geldiniz’ ziyaretlerinden bahsetmek istiyoruz. Yeni taşınan kişi, ilk ziyareti komşularından bekler. (ÖY: 163), (GBYSÖ: 162), (MH: 8), (EMK: 96), (Şp: 310)

Adet gereğince bu ziyaretlerde, yeni taşınanlara hediye götürülür. Ancak, bu âdetin bozulmuş olduğundan şikâyet edenlere de rastlarız. (DF: 190)

2.6. Aile Fertlerinin Birbirleriyle Olan Münasebetleri

Ev içerisinde birbirlerine ‘siz’ diye hitap eden eşlerin, el ya da etek öperek büyüklerine saygısını gösteren küçüklerin oluşturduğu ailelerin yanında kavga ederken birbirlerine kötü sözler söyleyen, saygı ve sevginin ortadan kalktığı aileler, Hüseyin Rahmi eserlerinde bir aradadır.

Ancak yaptığımız tespitler sonucu, kaynana-gelin, anne-baba-ocuk ilişkileri açısından bilhassa olumsuz ilişkilerin yaşandığı ailelerin daha baskın olduklarını söyleyebiliriz.

Hüseyin Rahmi, aile kavramına sıcak bakmaz. Aile kavramına tavır olarak olumsuz yaklaşan yazarın eserlerinde olumsuz aile modellerine daha geniş yer vermesi ise tabidir.

Ev hayatı içerisinde, ilişkilerin bozulduğu zamanların bulunabileceği fikriyle, yeri geldikçe olumsuz örneklere yer vermeyi uygun görüyoruz.

Aile içerisinde, evin büyüklerine saygı gösterilir. Gelen misafire, ilk önce en yaşlı aile üyesinin tanıtılması (MKş: 29–30), evin byğnn erkn şiltesine oturtulması (G: 39), (TE: 310), (Y: 56) büyüğe duyulan saygıdır.

Yemek vakti, bütün ailenin toplandıkları sofra başından kalkılırken, ‘şerefinize, bugün fazla kaçırdık yoluyla teşekkür edilmesi’ ilişkilere yn verenin, sevginin yanında saygı olduğunu gösterir. (şp: 80)

İlişkilerin sık sık bozulduğu evlerde, gelin-kaynana, gelin-görümce, anne-baba, anne, baba-çocuklar arasında tatsızlıklar yaşanır.

Hanımın, ev işlerinde aksaklıklar yaşaması, ya da yaptığı harcamalar, eşiyle arasının bozulmasına sebep olabileceği gibi (YD: 140–141), kadının erkeklerle boy ölçüşmeye kalkışıp ev işleriyle uğraşmayı bırakmasıyla da (CP: 160–161) eşler arası ilişki gerginleşebilir.

Baba-oğul arası ilişki, evlenme meselesi ile aılırken, ‘baba itaati tanımayan yeni kafa’ diye (İM: 109) eleştirilen erkek çocuğuna karşılık, baba-kız arası ilişkilerin de,

“Ah efendi ah, evlatlar değişti. Ona göre babaların da bir parça değişmesi lazım gelir.” diyen (İM: 81) annenin fikrince, zamanın değişmesiyle bozulduğuna inanılır.

Çocuklar ve ebeveyn arasında bir bakıma, nesil çatışmasına dayanan anlaşmazlıkların çıktığını söyleyebiliriz.

Baba ile aile fertleri arasında, yaşanan kavgalarda, baba ve çocuklar arasında sözlü sataşmaların, uygunsuz davranışların yaşandığı olur:

“Nuriye Hanım: Tu, tu, tu, ayık sarhoşa...

Raşit Bey: Tu, tu, tu ne demek? Suratıma mı tkryorsun be karı?

Nuriye Hanım: Tkrğme yazık değil mi be herif...

Cevat: Anne, sen tkrğne acıyorsun, ben tkreyim...

Raşit Bey: (Cevat’ın üzerine yürüyerek) Ağzını yırtarım şu piin...” (İDY: 314)

Anne, baba ve çocuklar arasında görülen bu anlaşmazlıkların dışında, Hüseyin Rahmi eserlerindeki İştambul evlerinde, pek çok gelin ve kaynana arasında sorunlar yaşandığını belirledik.

Gelin-kaynana ilişkilerini, gelinin düzensizliği, temizlik konusundaki kayıtsızlığı ve ev işlerine yardım etmemesi (KEr: 80–81), gelin hanımın bütün hareketlerinin takip edilmek istenmesi (S. P. 73) gerginleştirebilir.

Geliniyle anlaşamayan kaynanalar (T: 128–130), (CP: 125), (KK: 98, 144), (MH: 4–8) sevmedikleri gelinlerini oğullarından boşandırarak isteyince aralarında saygı ve sevgi sınırlarını açan tartışmalar yaşanır.

‘Müslüman Mahallesinde Bu İş Olur mu?’ adlı hikayede, Safinaz Hanım kaynanası Rebia Hanım’la edep sınırlarını açan bir tartışmaya tutuşur:

—“Çenen tutulsun, sus!... Şimdi bayılacağım a dostlar! Bana nisbetine öyle söylüyorsun... Oğlum seni ne yapacak? Kaşsız, kirpiksiz, hayasız karı... Seni boşatıp da bir güzelini, temiz etekli, bir ırlı namuslusunu alayım da gör...

—Haydi, bakayım dişsiz, densiz cadı... Hangimizin dediği olacak...

—Görürüz şıfıntı, görürüz...

—Elinden geleni arkana koyma...” (MMBİO: 58)

Ev içerisinde, iyi ve kötü günler yaşanabileceği anlayışıyla olumlu ve olumsuz ilişkilere yer vererek çalışmamızın günümüz insanına aile ilişkilerine dair bir fikir verebileceğine inanıyoruz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUM HAYATI

Üçüncü bölüm olarak düşündüğümüz ‘Toplum Hayatı’ başlığı altında, doğumundan ölümüne kadar ‘İstanbul kültürünün’ kendisine has adetleriyle şekillenen bireylerin oluşturduğu toplumda, İstanbulluluk bilincinin nasıl yansıtıldığını ele alacağız.

İstanbul halkı hangi vasıtalarla ulaşımını sağlar? Hastalık tedavisinde kullanılan ev ilaçları nelerdir? Sistemli çalışan sağlık kuruluşları ya da sağlık kurumu statüsüne ulaşmış kişiler nasıl hareket eder? Mahallede güvenlik nasıl sağlanır? Toplum hayatında, insanların ilişkileri nasıldır? Toplum içinde yaygın olan inanışlar nelerdir? İstanbullular nerelerden alışveriş yaparlar? Toplum içinde bir İstanbullu nasıl hareket eder? Peki, İstanbul halkını ilgilendiren toplumsal sorunlar nelerdir?

İşte, bütün bu soruların cevaplarını Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın eserleri içerisinde, ‘Toplum Hayatı’ başlığı altında arayacağız.

3.1. Mahalle Hayatı

Her çatının altında birbirinden farklı ve bir o kadar da birbirine benzer hayatlar yaşayan İstanbullu aileler, mekânın birleştiriciliğiyle büyük bir aileye dönüşürler: Mahalle...

Kahvehaneden yükselen sesler, sokakta çocukların oyun telaşları, hanımların ev içerisinde günlük koşuşturmaları, mahalleyi daima canlı kılar.

Hastanın, fakirin gözetilmesi, borçlunun, dertlinin teselli edilmesi, bir ailenin namusunun bütün mahalle halkınca korunması, ölümün uğradığı evde birlikte kederlenip yas tutulması mahalle sakinlerinin paylaşımlarından birkaçıdır. Ancak kimi zaman hanımlar arasında yaşanan ve mahalle kahvehanesine de yansıtılıp çözüm aranan anlaşmazlıkları da unutmamak gerekir.

Hüseyin Rahmi eserleri doğrultusunda bu paylaşımları, komşuluk kavramıyla güvenlik ve idare meselesini, gündelik hayat içerisinde mahalle kahvehanelerinin işlevini ele alacağız.

Mahallede hayat, hanımların pencereden pencereye ‘Hanım duydunuz mu?’ diye başlayan konuşmalarıyla renklenir. Bu konuşmalarda, kimi zaman dertler dile getirilir (Trmn: 3–34), kimi zamansa gazetelerdeki haberler, devrin söylentileri yorumlanır. (KYABİ: 7) Bu konuşmalar, çoğu zaman da, bazı mahalle sakinlerinin dedikodusuna dönüşür:

“‘Bu mahallenin dedikodusu her gün kırk gazeteye yazılsa sığmaz.’” diyen hanımlar, (Trmn: 10–14) mahalle sakinlerinden yaşça kendisinden çok küçük beylerle seveda yaşayan konak sahibini (EŞKNK: 13), mektup usulüyle buluşan kızları (SA: 90-91), mahallenin sefaletine rağmen ihtişam içinde yaşayan aileleri (MT: 47), (HS: 61–62), istediği zaman şeytan olduğuna inanılan feylesofları (İ. M. 64), “‘bu herif zındıktır, bu herif münafıktır’” denilen filozofları (DF: 44) dillendirir.

Hanımlar için birer eğlenceye dönüşen bu sohbetler, evlerde de sürdürülür. Mahalle sakinlerinin dertleri bitince, devrin siyasi meseleleri hanımlarca tartışılır. (KMbs: 89)

Birbirlerine akıl danışan hanımların (HSh: 18–19) mahalle içinde ‘göz hakkı, komşu hakkı vardır’ anlayışıyla (UA: 38) hareket ettikleri gözlenir.

Mahalle sakinleri bilhassa, hastalık konusunda hassastırlar. Mahallede hasta birisi varsa komşular ‘A! Dostluk bu günde belli olur.’ diye hasta ziyaretine koşarlar. (TE: 311) Ziyaret sırasında hastanın hizmetinde bulunan komşular, ‘Hastalık, sağlık Allah’tan’ diye hasta kişinin bardağını kullanıp artığını yiyerek hastalıktan çekinmediklerini ve hastaya karşı duydukları sevgiyi gösterme çabasına girerler. (HS: 3–4)

Hasta, yapılan ziyaretten sonra da komşularca unutulmaz. Hastaya komşular tarafından nöbetleşe olarak çorba pişirilir. (HS: 216–217) Hastaya ekmek ve bir iki sahan yemek (ZH: 110) götürülür. Ancak hastalık uzarsa mahallenin ayağının kesildiği görülür. (ZH: 110)

Hastalıkta yalnız bırakılmayan komşular, kötü günlerinde de unutulmaz. Mahallece bilinip evin hanımı tarafından bilinmeyen bir sır, hanıma bildirilecekse, “Bayılırsa benim yanımda lokman ruhu var. Dostluk bugünde belli olur.” fikriyle (Trmn: 35), komşunun kötü gününde de hazırlıklı bulunmayı borç bilirler.

Mahalle halkının hassas olduğu bir diğer mesele de namustur. Mahalle halkından bir ailenin namusuna gelen tehdit, bütün mahalleyi ilgilendirir. Ailenin yardım isteğine karşılık, mahalle halkı hep birlikte “‘Bütün mahalleli bu rezalete karşı seyirci olup kalacak mıyız? Buna Allah razı mıdır?’” diye elinden geleni yapmaya niyetlenir. (EŞKNK: 75)

Mahallede bir ailenin başına gelen felakete hep birlikte üzülen mahalle halkı, içlerinden bir ailenin hatasının da bütün mahalleyi etkileyeceğine inanır. ‘Hakka Sığındık’ romanında, mahalle halkına göre inanç sahibi olmayan Hacı Ferhat Efendi’nin inançsızlığı yüzünden salgın olan İspanyol nezlesi mahalledeki pek çok evden cenaze çıkaracaktır. (HS: 4–5)

Eski İstanbul mahallelerinde idare işi imam, muhtar ve bekçiye aittir. Mahalle bu üç idari kuvvete tabidir.

Bekçi, imam ve muhtarın müşterek icra kuvveti olup hükümlerini onun vasıtasıyla yürüttüklerini, yani evvel zaman içinde bekçinin bir otorite olduğunu bundan başka nice siyasi, ictimai, dünyevi ve uhrevi vazifeleri olup gönül işlerine kadar müdahale selahiyetinin olduğunu görmekteyiz.⁸⁸

Hüseyin Rahmi eserlerinde, karşımıza çıkan ev baskınları ‘bekçinin, gönül işlerine kadar müdahale selahiyetine dayanır.

Mahallede asayiş bozan kişilerin bulunduğu evin umumhane gibi kullanıldığı belirlenirse, bu durum mahalle halkının namusuna gelen bir felaket olarak addedilir ve şüphelenilen eve mahalleli tarafından baskın düzenlenir. (TE: 38)

⁸⁸ A. Ragıp Akyavaş, A. e. , s. 16.

Bu baskınlar için devletin belli bir kanunu vardır. Karakola, imamlara, muhtara haber verilir. Mahallelerde büyük ve küçük diye ayrılan birkaç imam bulunabilir. İlmühaber, belli bir miktar para karşılığında imamlar ve muhtar tarafından mühürlenir. İmamların ve muhtarın her biri ayrı para alır. (SP: 413–414) Muhtar, imam ve polislerin hazır bulunduğu baskın grubuna, bekçinin de elinde sopa bulunarak önderlik etmesiyle artık baskın düzenlenebilir. (TE: 38)

İlmühaber, imamlar ve muhtar tarafından mühürlenmesi konusunda halkın şikâyetçi olduğunu, Zaptiye Kapısı'na dahi şikâyetlerin bildirildiğini ancak mühürün ellerinden alınamadığını da öğrenmekteyiz. (SP: 413–414)

'Baskın' gibi özel hareket gerektiren durumların dışında gündelik hayat içerisinde mahallenin asayişinden, güvenliğinden sorumlu olan bekçiler, mahalle aralarında asayişi sağlamak için sopalarını gümlererek yürürler. (TE: 27)

Eski İstanbul sokaklarında, bekçiler ellerindeki sopa ile zamanı da haber verirler.

'Metres' romanında, zamanın habercisi bekçiye rastlarız:

“Dolaşma yerini pek küçültmüş olan bekçinin sopası ‘tak, tak, tak, tak’ dördü vurduktan sonra ‘tıngr’ diye bir de sürüntü ile buçuğu haber veriyordu.” (M: 261)

Bekçilerin bu saati haber verme uygulamalarının asayişi sağlama konusunda sıkıntı yarattığını da görmekteyiz.

Yine 'Metres' romanında, bekçinin saat bildirme uygulaması hakkında şunlar dile getirilir:

“Güya gece bekçilerinin mahallelerde sokakta dolaşmadaki asıl işleri gecenin saatlerini haber vermek imiş gibi aralıklarla o takırtılar hep tekrarlanıyordu. Gezdiğini böyle güm güm yirmi dakikalık uzaklığa kadar haber veren bekçiden kaçmaktan, gizlenmekten kolay bir şey mi olur?

Müştak, sopa sesinin uzaklaşmasını bekledi. Tak tuklar epey uzaklaştı. Kendi kendine: ‘Aferin bekçi baba!... Senin haber verdiğin şu saatler gece yarılarında derin uykuda bulunan mahalleliden çok, kulakları kırışte olarak dolaşan hırsızlara haber verme işini görüyor.’ mırıltısıyla yola düzldü.” (M: 261)

Hüseyin Rahmi eserleri içinde nüfus ve ölüm kayıtlarından sorumlu olan imamların, para karşılığında isteyen hanımların yaşını küçülttüğünü tespit ettik. (LB: 16–17)

Nikâhlanmak isteyenler ise yine, imam ve muhtara başvururlar. (EŞKNK: 74)

Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde ‘bekçi’, ‘muhtar’ ile evlenme, nüfus ve ölüm kayıtlarını tutmanın yanında yoğun olarak asayiş vazifeleriyle karşımıza çıkan ‘imam’ kadrosunun ardından, mahalle hayatı içerisinde bahsetmemiz gereken bir diğer mesele de mahalle kahveleridir.

Mahalle kahveleri, gazetelerde okunan havadislerin tartışıldığı (İM: 26–27) hatta Frenk gazetelerini okuyup tercüme eden gençler vasıtasıyla dünya gündeminin takip edildiği (CP: 31), (TK: 241) mekânlardır.

“Kahveci bir gazete getirir.

Hasan Efendi: (Tarihine bakarak): Yavrum, bu dünkü...

Çırak: Daha bugün gazetemiz gelmedi.

Hasan Efendi: Bu vakit olur da hala gazete gelmedi olur mu?

Salih Ağa: (Kahve kapısından görünerek) Affedersiniz, bazen böyle gecikir.” (TK: 241)

Müşterilerin onurunu okşamak için gazino da denilen mahalle kahvelerinin müşterileri renkli bir manzara oluşturur. Yaptıkları sanatlarla başarılı olamasalar da,

pek çok şair, roman ve hikâye yazarı, eleştirmenler, mecmua müdürleri mahalle kahvesinde yerini alırlar. (BD: 69)

Mahalle kahveleri, kimi zaman, genç şairlerle, eski edebiyat taraftarı eleştirmenlerin edebi çekişmesine sahne olur. ‘Tokuşan Kafalar’ oyununda, gazetelere şiir göndererek geçimin sağlayan genç şair Muzaffer Ehrami ile eski şiir gönüllüsü Hurşit Efendi arasında ‘şiir’ üzerine başlayan sohbet, tartışma boyutuna geçer, hatta tartışma sırasında Hurşit Efendi’nin fenalık geçirmesi üzerine kahvedekiler tarafından Hurşit Efendi’ye limon yetiştirilir. (TK: 248)

Mahalle kahvelerinde edebi sohbetlerin yanında felsefi, dini sohbetlerin yapıldığı da olur. (DF: 37)

Meyhanenin yanında, politikanın en ateşli ocakları olarak görülen mahalle kahvelerinde, bir fincan kahve, iki cıgaradan sonra bütün sorunlar halledilir. (CP: 94)

Mahalle kahvelerinde, müşterilerin en temel konusu hayat pahalılığıdır. Kimi zaman, hastasına doktorun tavsiyesi olan havyarı, pahalılık sebebiyle alıp yediremeyenin şikâyeti o günün sohbet konusunu belirleyebilir. (CP: 266)

En fakir mahalleler de bile eksik olmayan kahvelerde (İ: 31) şikâyetçi olanlar çıksa da, pencereden pencereye hanımların yaptıkları dedikodular tekrarlanır. (İM: 40-41)

“Eğlencesiz, atıl bir hayata mahkûm bu halk için bu kavga bir nev ispor, vücut idmanı, dimağ temrini idi.” (HSh 56–57) diye anılan kavgalar, gündüz hanımlar arasında yaşanır, akşamsa mahalle kahvesinde beyler tarafından sonuca bağlanıp çözüm aranır. (HSh: 56–59), (T: 39–42)

Mahalle kahvelerinde, ‘kopuğuyla, sarhoşuyla, esrarkeşiyle, hacısıyla’ bütün mahalle sakinleri yan yana otururken (UA: 237–248) dışarıdan gelen kişiler dikkat çeker çünkü yankesiciler, hırsızlar mahalle kahvelerini buluşma mekânı olarak kullanabilirler. (CP: 71–75)

“Bana bir okkalı gel!” seslerine nargile fokurtularının karıştığı (TK: 241) kahvelerde, tavla (İHS: 3), (BK: 21), iskambil, domino (İM: 121) oynanır. Bazı kahvecilerin bu oyunlardan kazanç sağladığı görülür:

“Her mahalle kahvesinin köşelerinde böyle birkaç oyuncu mangası var. Tavla, iskambil, domino... ‘Haydi, gel atalım. Üç oyun beş kuruş.’ Böyle sinsice bir tekliften sonra oyun başına otururlar... Kahveciler, gazinocular işi bilirler. Bazıları mano alırlar.” (İM: 121)

3.2. Sağlık

Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde, gündelik hayat içerisinde her hastalığa tedavi yöntemi düşünmüş İstanbul halkının, bu tedavi yöntemlerine sıkça rastlarız. Kimi zaman şifalı olduğu düşünülen otlarla ya da çeşitli malzemelerle evde hazırlanan geleneksel reçeteler ve manevi gücü olduğuna inanılan kişilerin nefesiyle, kimi zamansa eczane, doktor, ebe ve hastane gibi kurum ya da kişilerce modern tıbbın tedavi yöntemleri uygulanarak hastalara şifa aranır.

Bu sebeple Hüseyin Rahmi’nin eserleri doğrultusunda ‘sağlık başlığı’ altında yapacağımız incelemelerin, halk arasında yaygın olan geleneksel tedavi ile modern tıbbi tedavi yöntemlerini kapsayacak şekilde olacağını belirtmeyi uygun görüyoruz.

Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde, İstanbullu hastalar, hastalık dönemlerinde, doktor, hastane, eczane ve ebe gibi kurum ve kişilere başvurmadan önce, evde kendi tedavi yöntemleriyle iyileşmeyi tercih eder.

Bu tercih, ‘Şeytan İşi’ romanında, sebebiyle açıklanır:

“Hekim Allah... Rabbim kimseyi zamane doktorlarının eline düşürmesin. Paran var mı? Hem hekimin ayağına gideceksin. Hem havası hasta nefesile kokmuş bir salonda saatlerce sıra bekliyeceksin... Sana şöyle tenezzülen gözünün ucuile bir bakacak, beş tane liranı alacak... O bin bir meşguliyeti arasında derdimi anladı mı? Yanıldı mı? Ne belli... Sonra eczacılara vereceğin; o da başka... Kol saati kadar bir kutucuğun içinde sekiz hap seksen kuruş... Mini mini bir şişe ilaç yüz elli kuruş... Bu başlangıç. İşin yoksa taşın artık.” (Şİ: 50)

Hüseyin Rahmi'nin eserleri içerisinde sıkça karşımıza çıkan ev yapımı ilaçlar ve halk kültürüyle şekillenen uygulamalar, bu fikri ispat edici niteliktedir.

Şifalı olduğuna inanılan otlarla ve çeşitli malzemelerle yapılan halk tedavisinin yanında, hastanın 'hoca' gibi dini iradesi bulunan kişilere nefeslettirilmesiyle de şifa aranır.

Kimi zaman çeşitli otlarla ve malzemelerle yapılan tedavinin yanında, kimi zamansa ilk olarak başvurulana, manevi inanca dayalı, nefeslettirme yönteminde ağrı, sızı şeklinde görülen hastalıkların 'şeytanın kulunçlarla birleşerek o kişinin vücuduna yerleşmesiyle oluştuğuna inanılır. (M: 282)

Hastalıkların tedavisinde uygulanan nefeslettirme yöntemine dair en ilginç sahnelerden birisine Hüseyin Rahmi'nin çocukluğuna ait anılarından bahsettiği 'Üfürükçülüğüm' adlı yazısında rastlamaktayız:

“Yedi sekiz yaşında; cılız bir çocuğum. İkide birde boğaz olurum, boynum şişer... Beni arabaya korlar, doğru Galata Mevlevihanesi'ne gideriz. Şeyh Kudretullah Efendi, yaşı yüzü geçkin, canlı bir mumya. Buruşuk, esmer, kadit dudaklarıyla bir şeyler okuyarak üzerime üfler, püf, püf, püf... Halsiz, kesik, ılıkça bir nefes yüzümü okşar. Eve döner iyileşirim.” (Ü: 222)

Nefeslettirme tedavisinde, nefesinin kuvveti olduğuna inanılan kişinin dua okuyarak tedaviyi desteklediğini görmekteyiz.

Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde tespit ettiğimiz nefeslettirme halk tedavisi ve uygulandığı hastalıklar şunlardır:

Havale:

‘Tokuşan Kafalar’ oyununda, havale hastası olan Naile nefeslerle, muskalarla, adaklarla iyileştirilmeye çalışılır. (TK: 278)

Kulunç, Sıtma, Sara, Çarpıntı:

Bu hastalıkların tedavisi için hasta kişi nefesi kuvvetli hocaya nefeslettirilir. ‘Hakka Sığındık’ romanında Çınarlı Abdal Veli, halk arasında ‘nefesi kuvvetli’ diye ünlenen ve bu hastalıkların tedavisi için başvuru alan bir kişidir. (HS: 140)

İştahsızlık:

Yemeden, içmeden kesilenler hekimin yanında hocaya götürülür. ‘Hazan Bülbülü’ oyununda Şahende’nin keyifsizlenmesi üzerine Arife Hanım tarafından hoca tedavisi de çare olarak görülür:

“‘Arife Hanım: Zavallı Şahende hasta... Kızın hekime, hocaya ihtiyacı var. Bu, gelin olmak, Refi Efendi’ye verilmek lakırdısı çıktı çikalı biçare kız ne yiyor, ne içiyor.’” (HB: 253)

Ruhsal Rahatsızlıklar, İç Sıkıntısı:

Ruhsal açıdan rahatsız olan (BD: 14–15) ya da iç sıkıntısı yaşayan kişiler (M: 278) nefesi kuvvetli hocalara nefeslettirilip şifa bulunacağına inanılır.

Vücuttaki Ağrılar, Sızılar ve Yel:

Doktorların modern tıp yöntemleriyle tespit ettikleri ‘romatizma’, halk arasında ‘yel’ olarak bilinir. (İM: 65) Yel ve vücuttaki ağrılar, sızılar hocalar

tarafından şeytan işi kulunca bağlanır. Bu kulunçların erkekli dişili olup insan vücudunda doğurdukça doğuracağına inanılır. (İM: 92), (M: 282- 283) Bu şikâyetlerin tedavisi ise hastayı nefesi kuvvetli hocaya nefeslettirmenin yanında bir ayıya ya da o irilikte bir püfçüye çiğnetmektir. (M: 282- 283) Tedavi amacıyla çiğnenenler arasında kundaktaki bebekler dahi bulunur.

Baygınlık ve Çarpıntı:

Tedavi için kişi nefeslettirilir. (Trmn: 6–7)

Bunama:

Bunamış olduğu düşünülen kişinin kendisini pabucu büyük, nefesi kuvvetli bir hocaya nefeslettirmesi önerilir. (Cd: 29–30)

İnatçı Baş Ağrısı:

‘Tebessüm-i Elem’ romanında, şeyhin üç defa ağzına tükürüp nefes verdiği Molla Hanımın keskin nefesiyle Şefika’nın inatçı baş ağrısı geçer. (TE: 311 -312)

“‘Ayşe Hanım: Molla Hanım okumaya izinli imiş. Şeyh üç defa ağzına tükürüp kendine nefes vermiş. Ama ne keskin nefes hanım, Şefika’nın inatçı baş ağrısını bir okuyuşta kesti.”
(TE: 311 -312)

Yine ‘Tebessüm-i Elem’ romanında, annesi vefat eden Namiye üzüntüsünden baygınlık geçirince, Molla Hanım’a nefeslettirilir:

“Koş Molla Hanım, bu zavallıya bir nefes et, imdat Allah’tan, gözlerinin karaları kayboldu.”
(TE: 313)

Nefeslettirme tedavisinde, şifacı kişinin nefesine dualar ve muskalar da katılırken, bu tedavi yönteminin modern tedavinin öncesinde, sonrasında ya da esnasında yapılabildiğini görmekteyiz. Hastalıkların sebebinin şeytanlara bağlanması, nefeslemenin yanında duaların ve muskaların da kullanılması nefeslettirme tedavisini dini boyuttan çok halk inançları çerçevesinde değerlendirmemizi gerekli kılar. Çünkü hem hastanın hem de nefes veren şifacının tedaviye inancı söz konusudur.

Geleneksel halk tedavileri içerisinde ele almamız gereken bir diğer yöntem de evde tertip edilen ilaçlardır. Halk tarafından şifalı olduğuna inanılan otların ve çeşitli malzemelerin karışımıyla elde edilen ilaçlar, bilhassa hanımlar arasında sözlü olarak yayılır. Tramvayda, vapurda, hanım toplantılarında sık sık dile getirilen ev tertibi ilaçlar, hanımlar tarafından evlerde denenip uygulanır. Günümüzde modern tıp içerisinde de şifalı otların kullanılıyor olması, halkın evde hazırladıkları ilaçlara olan yoğun ilgisini açıklayıcı niteliktedir.

Hüseyin Rahmi’nin eserleri içerisinde derlediğimiz halk ilaçları ve uygulandıkları hastalıklar şunlardır:

Çıban Tedavisi:

‘Cehennemlik’ romanında kâhya kadın Binnaz, Sabri Bey’in alnında çıkan çıbana karşı iki tülbent arasında ‘gül suyu içinde kaynatılmış vesvese çiçeği tohumu, sarısabır, öldür kahır’ın sıcak sıcak çıbana sarılmasını ister. Bu lapamsı karışım çıbanı deşer, bir şeycik kalmaz. (C: 338) Kâhya kadın çıbanla ilgili bilgiler de verir:

“Kâhya kadın:

—Bir çıban ne kadar ufak olursa olsun baş gösterir göstermez hemen tedavi edilmelidir. İbtidasında mühimsenmeyen şeyler, kimi zaman adama öyle şeyler açar ki...” (C: 339)

Ağrılar:

Ağrının olduğu bölgeye sıcak su kompresi uygulanır. (C: 3)

Nezle:

Nezle olan hastanın can evine ısıtılmış tuğla konulur (C: 308–309) ve hasta terletilir.

Safra Bastırmak:

‘Nimetşinas’ romanında Hasna Hanım, vapur yolculuğu sırasında mide bulantısını önlemek amacıyla ağzına kokulu bir bitki olan kakule atar. (N: 13–14)

Erkekliği Kuvvetlendirmek:

Erkeklik gücünü kuvvetlendirmek için çingene karılarının hazırladığı reçeteler uygulanır. Bu reçeteye göre ‘kunduzlara, köstebeklere, kaplumbağalara, kurbağalara, örümceklere, yengeçlere, şeytanminaresinin içine, hüthüt yumurtasına varıncaya kadar yenir. (Trmn: 61)

Erkekliği kuvvetlendirmek için uygulanan bir diğer reçete de ‘Kaderin Cilvesi (Başımıza Gelenler)’ romanında karşımıza çıkar. Bir bardak suya on damla tentürdiyot akıtılıp içilir. (KC: 101–102)Tentürdiyodun kullanım alanları hakkında da bilgi verilir:

—“Tentürdiyot... Bugün bin derde deva olarak işte bu kullanılıyor. Tentürdiyot. Dışın mı ağrıyor? Tentürdiyot, romatizman mı var? Tentürdiyot, nezle misin? Göğsüne, arkana tentürdiyot. Bir tarafında ufak tefek yaran beren, çatlağın patlağın mı var? Tentürdiyot. Bu ilacın kullanılışı o kadar

moda oldu ve ucuzladı ki, hayattan herhangi bir bezginlikle intihar döşegine uzananlar bile bununla dolu küçük bir şişeyi misket şarabı gibi boğazlarından aşağıya döküyorlar. Ekseriya ahreti boylamadan ucuz kurtuluyorlar. İşte şimdi dünya için, ahiret için her derdin, her üzüntünün iksiri bu tentürdiyot.” (KC: 101)

Sinir Krizi Geçirip Fenalaşma:

Bir bardağa çiçek suyu akıtılıp üzerine su konur, içilir. (TE: 107) Ayrıca pek çok evde baygınlık ve sinir krizi hallerinde kullanılmak üzere kordiyal bulundurulur.

Mide Rahatsızlığı:

Yakacık, Çamlıca, Beykoz, Sarıyer gibi suları bulunan yerlerin mide rahatsızlığına iyi geleceğine inanılır. (TE: 200)

İnce Hastalık, ‘Verem’:

Halk arasında ‘ince hastalık’ diye anılan verem hastalığına, Heybeliada’nın havasının iyi geldiği bilinir. (TE: 201)

Devrin amansız hastalığı vereme karşı halk ilaçları uygulanır. ‘Tebessüm-i Elem’ romanında, ev ilaçlarının tertibi şu şekilde açıklanır:

“Topsalata:

—İnce hastalıktan pek korkarım. Bizim Sümbül ondan öldü. Bir delikanlıya sevdalandı. Kan kusmaya başladı. Hekimler bu hastalıktan hiç anlamıyorlar.

Ev ilaçları yaptık. Göğsüne, arkasına akciğer bağladık. Bir hafta durdu, kurtlandı. Yarasa kuşu yedirdik. Kaplumbağa kanı içirdik. Çingene karısı kaplumbağayı sepetin içinde getirdi. Hayvancağız kabuğunun içine büzülmüş. Ne yapacak diye baktım. Musibet karı, hâşâ huzurunuzdan,

hayvanın kıcına koca çiviye çarkadak sokuverince biçare hayvan can acısıyla başını çıkardı. Tavuk gibi boğazladı.”⁸⁹ (TE: 201)

Ev ilacı hazırlamada bilhassa Çingene kadınları ön plana çıkararak ünlenirler.

‘Toraman’ romanında erkeliği kuvvetlendirici ilaçları hazırlayan Çingene kadınlarının bu kez ince hastalık için reçeteler düzenlediklerini görmekteyiz. (TE: 201), (Trmn: 60–61)

Yara, Bere Tedavisi:

Düşme sonucu oluşan yara, bere ve ağrılarda havacıva muşambası⁹⁰ kullanılır. (TE: 271)

“Ağlayarak: —Ne mümkün kızım... Kalçamın sızısına can dayanmıyor. Hacı babanla beraber ayağımdan tutun da kuvvetlice bir silkin. Belki aşığım yerine oturur. Üzerine de bir ‘havacıva’ (muşambası) yapalım, çabucak sarıverelim. Bakalım, nasıl olur?” (T: 30)

Üzüntüden Nöbete Tutulma:

‘Billur Kalp’ romanında, üzüntüden nöbete tutulan Sema için annesi bir iki ev ilacı yapar. Ancak bu ilaçların muhteviyatı belirtilmemiştir. (BK: 479)

⁸⁹ Kaplumbağa kanının sadece verem hastalığında tedavi amacıyla kullanılmayıp, baharda ve özellikle mayıs ayında başta kadınlar olmak üzere halk tarafından vazgeçilmez bir âdet olarak, sağlık tedbirleri içerisinde kullanıldığını görmekteyiz. Çoğu mahallelerde tosağacı denen kadınların, evlerinin bahçesinde, kış boyunca kaplumbağa beslediklerini, mayıs ayı gelince başvuranlara en az ayda dört defa için pazarlık yapıldığını, kaplumbağanın kanının ve etinin sağlık tedbiri olarak kullanıldığını öğrenmekteyiz. Abdülaziz Bey, **A.e.**, s. 350.

⁹⁰ “**Havacıva:** Alcanna tinctoria; halk arasında ‘tüylü boya’, ‘yer ineği’, ‘eşek marulu’, ‘eşek hıyarı’ gibi adlar da alan, kökleri (Radix Alkannae) kırık çıkık tedavisinde kullanılan, eskiden beri aktarlarca çok satılan tıbbi bir bitki”, Abdülaziz Bey, **A. e.**, s. 501.

Karın Ağrısı ve Sancılanmalar:

Mangalda ısıtılmış tuğla karın bölgesine konulup, hastaya küllü su içirilir. (SP: 438–439) Ayrıca diğer sancılanmalarda da ısıtılmış tuğla kullanılır. (ÖY: 57)

Mide Rahatsızlığı ve Hazımsızlık:

Mide rahatsızlıkları ve hazımsızlık için karbonat yutulur. Maden sularının da mide rahatsızlığında kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca maden suyunun yanında doktor ilaçlarına başvuranlar olur. (TE: 201)

Morarma:

‘Hayatdan Sahifeler’ romanında ısırma sonucu oluşan morarıklık için, ekmek çiğnenip morarmış yere konulması salık verilir. (HSh: 72–73)

Gebe Kalmak:

Gebe kalmak isteyenlere halk arasında uygulanan reçeteler bildirilir ve ünlenmiş ebeler haber verilir. ‘Şıpsevdi’ romanında, tramvayda yolculuk eden hanımlar arasında gebelik için reçete alışverişleri yapıp, ebe salıkları verilir:

“Beri yanda kadının biri Nebile Hanım’a verilmek üzere uzun uzadıya bir gebe kalma reçetesi tertip ederken, bir başkası da Samatya’daki Sürpük ebeyi salık veriyor, “‘Bu Sürpük kadın birebirdir. Kendisine bir ay devam edenin, Hüdanın izniyle, mutlak bir çocuğu olur.’ diyordu.” (Şp: 44)

Kabızlık:

Kabızlık durumunda müshil olarak sinameki ve sarısabır kullanılır. (Şp: 76)

Başta Kelliğe Sebep Olan Çıban:

Başında çıban çıkan kişilere ziftten siyah takke giydirilir. (Şp: 56)

Baygınlık:

Baygınlık geçirene limon koklatılır. (TK: 255–256), (MMBİO: 59), (BMS: 292-293), (N: 170-171) Ayrıca lokman ruhu koklatılıp, alına gül sirkesi sürülen baygının kolları, bilekleri ovuşturulur. (N: 170–171)

Ayak İncinmesi:

Düşme sonucu incinen ayak, hazine yağı⁹¹ ile ovulur. (TG: 48–40)

Öksürük:

Öksürükten şikâyetçi olan hastaya ciğer otu kaynatılıp içirilir. (İ: 65)

Altını Islatma:

Geceleri altını ıslatmaktan şikâyetçi olanların beline birkaç tokatla ısırğan otu lapası vurulur. (ÖY: 273)

⁹¹ “Halkın, saraylılar yoluyla elde etmeye çalıştığı bir başka ilaç da ağrı ve sızılara karşı kullanılan Hazine Yağı’ydı. Neşadi Efendi Yağı da denilen bu yağ, aralarında hatmi ve zeytinyağı da bulunan 46 tür maddenin karışımıydı.”, Sennur Sezer, Adnan Özyalçın, **A. e.**, s. 242.

Üşütme, Soğuk Algınlığı:

‘Hakka Sığındık’ romanında, soğukta, sokak ortasında cascavlak kalan Hacı Ferhat, komşusu Hafız İshak Efendiler ve uşak Fettah üşütünce şu tedaviye tabi tutulurlar:

“Hemen zavallıları sıcak hamama sokarlar. Doktor çağırırlar. Terletirler. Üçünün de göğüslerine, arkalarına vantuzlar vurulur.⁹² Bir süre onları uykuya dinlenmeye bırakırlar.”
(HS: 102-103)

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde tespit ettiğimiz, evde tertip edilen ‘ilaçlı’ ve izinli kişilerin ‘nefesli’ tedavi yöntemleri gündelik hayat içerisinde halk hekimliğini oluştururken, bu yöntemlerin, modern tıbbi tedaviler ile bir arada kullanıldıklarını da belirledik. Bu birliktelik kimi zaman karşımıza bir doktorun, tıp tedavisi ile birlikte ‘halk hekimliği’ içerisinde yer alan yöntemleri hastalara salık vermesiyle gözlemlenebilir:

‘Nimetşinas’ romanında Doktor Yasef Efendi’nin rahatsızlanan Talat Hanım için yaptığı ev ziyareti bu birliktelik hakkında önemli kesitler sunar:

—“Kuzum Hekim Yasef Efendi, azıcık şu küçük odaya gir de beni de muayene et...”

—Ne var? Yine ne oldun Kalfa Hanım? Eski derdin mi tepreşti?

—Bilmez misin doktor, son geğreğimin altında sancı...

—Yine o sancı mı? Yine yalınayak taşlık yıkadın, ondan oldun değil mi?

—Ah, nasıl bilirsin doktor? Öyle ya taşlık yıkadım. Yalancı bakıcı gibi her şeyi anlarsın...

⁹²“Vantuz: Deri üzerine yapıştırılarak çekip emmeye yarayan şişe vb. alet, çekmen”, **BTS**, Ankara, TDK, (Çevrimiçi) <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veri/st&kelime=vantuz&ayn=tam>, 15.02.2009

—Ayaklarını sıcak tut. Ben sana hardal göndereceğim. Onu ağrıyan yerlere yapıştır. Daha olmazsa hamama git, boynuz çektir.⁹³

Doktor, merdiven başına yaklaşınca bu kez Şevkefza önüne çıkarak:

—Kuzum doktor, bana bakmadan gitme. Hastayım, kendimi beğenmiyorum.

—Ay sen de mi hastasın? Senin zorun nerenden bakalım?

—Göğsümden. Öksürüyorum. Gecelere sabahlara kadar öksürüyorum. Dilim hiç içeri girmiyor.

—Aman Kalfa Hanım, bu ne tuhaf hastalık seninki böyle? Geceleri ağzın açık mı yatıyorsun?

—Pek öksürüyorum, pek...

—Hırkanı çıkardın, çamaşır yıkadın. Mutbahta cam açık kaldı, bakmadın, öksürüğe yakalandın...

—Tıpkı tıpkı dediğin gibi oldu.

—Aktardan ıhlamur aldır, bu akşam kaynat, onu iç. Göğsüne, arkana sıcak havlu koy. Bir güzel terle bir şeyin kalmaz...

—A böyle ezbere ilaç olur mu? Ayol ne nabzıma baktın, ne göğsümü dinledin... Ihlamuru kaynatıp içecek olduktan sonra senin usta Yasefliğin neye yaradı? Emsal'e hardal göndereceksin ya! Benim de nabzıma bak, münasip bir ilaç gönder...

—Al lafı otur aşağıya... Ihlamuru ha ben dükkanda kaynattırmışım, ha sen burada kaynatmışsın!... (N: 115)

Doktor, merdivenden iner inmez yukarıda düşündüğü gibi aşçı kadın mutfaktan çıkarak:

⁹³“Boynuz çektirmeye Abdülaziz Bey’in ‘Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri’ adlı kitabında, hacamat ettirme adıyla rastlamaktayız. Abdülaziz Bey, çoğunluğu Ermenilerden oluşan berberlerin uyguladığı hacamat ettirmekten şu şekilde bahseder: ‘Bir başka usul de hacamat ettirmektir. Bu iş için zemberek denen ve kurulduğu zaman, içinden pek çok ufak bıçak çıkan alet kullanılırdı. Hacamattan evvel, vurulacak yere dana boynuzundan şekerci külahı gibi yapılmış, küçük ucuna bir parça meşin bağlanmış boynuz yapıştırılır, deri şişip kabardıktan sonra hacamat aleti şişen yere vurulur, sonra tekrar boynuz yapıştırılırdı. Bu suretle daha çok kan alınmasına çalışılırdı.’ Abdülaziz Bey, A. e. , s. 350.

—Hekim Efendi ayo! Gel bu aşağıki odaya gir de benim içimi dinle...

—Ayo gelip bana baksana, dinlesene!...

—Nesini dinleyeceğim? Senin hastalık ben biliyorum. Tatarbörek, yalancı dolma, pilav, makarna yeme! Çok su içme... Limon kabuğuyla nane yaprağını suda haşla haşla, iç...

—Ben börek bişirece, evin içinde herkes yiyece de ben yemiyece mi? Ben ilaç isterim. Şişeye koy da yolla...

—Peki peki, sana da bir acı ilaç göndereyim...'”(N: 182–186)

Doktor Yasef'in aşçı kadından sonra uşak Tayyar Ağa'ya yakalandığını görürüz. Tayyar Ağa'nın şu sözlerini aktarmak istiyoruz:

“Doktor şu ağrılarımın bir çaresini bul; ne deva olursa senden olur; sen bir ruh verir imişsin; insan onu bedenine sürünce sızılar geçer, anadan doğmuş gibi pir ü pak olurmuş... Şu hastalığı geçir..." (N: 187)

'Nimetşinas' romanından aktardığımız bu dört kesit, doktorların modern tıbbın yanında halk hekimliği konusundaki tecrübelerini, hasta-doktor ilişkisini, hastaların doktora karşı olan güvenini ve doktorların gördüğü ilgiyi görebilmemiz açısından bizlere pek çok bilgi sunar.

Sağlık başlığı altında, yukarıdaki kesitlerde de gördüğümüz üzere, kimi zaman modern tıbbi yöntemlerle bir arada kullanılan halk hekimliğinin ardından modern tıp içerisinde değerlendireceğimiz bilhassa kibar konaklara girip çıkan doktorlardan, hastanelerden, yine bir sağlık kurumu olarak işlev kazanmış olan eczanelerden ve ebelerden bahsetmek istiyoruz.

Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde, hastalara modern tıbbi tedavilerin uygulandığı birkaç hastaneye rastlamaktayız. Bunlar arasında İtalyan Hastanesi

(D F: 119), Ermeni Millet Hastanesi (KM: 452), Yenibahçe (DF: 160), (Şp: 357) ve Haseki Kadınlar Hastanesi (Şp: 357), Şişli'deki Fransız Darüşşifa⁹⁴ (SP: 329) mevcuttur. Ayrıca şifa ve akıl hastanelerinin yanında doktorlara ait özel muayenehaneler de karşımıza çıkar: Beyoğlu'nda 'Dentiste' levhaları asılı dişçiler (SP: 340–341), ruh sağlığı doktorlarının hususi muayenehaneleri (BD: 58), (UK: 15) gibi...

Eski İstanbul hayatı içerisinde, hastanelerle ilgili sıra bekleme sistemi, hastanelerin hastayı rahatsız eden havası, doktorun göz ucuyla bakıp parasını alması (Şİ: 49–50) gibi şikâyetlerde bulunan İstanbul halkı, sağlıkla ilgili şikâyetleri için, 19. yüzyılın başlarında tıp öğreniminde çağdaşlaşma girişimleri içerisinde bir düzenleme olarak yetiştirilmesine karar verilen eczacılara⁹⁵ başvururlar. Özel teşebbüslerle eczacılar tarafından açılan eczaneler, hasta reçetelerinin yapılıp ilaçların satıldığı mekân olmalarının yanı sıra doktorların hastalarını bekledikleri mekânlardır. Kimi zaman hasta-doktor arasında bir çeşit iletişim vasıtalarına dönüşen eczaneler, ağır hasta yakınlarının, doktora ulaştıkları mekânlardır. (EŞKNK: 142), (SA: 73), (N: 171–172), (NHFB: 319)

'Son Arzu' romanında, Feyzullah Efendi, torunu Nuruyezdan'ın halini beğenmeyince eczaneden doktor çağırılmasını ister:

“Nabzın hal-i tabisinde değil... Fazla atıyor... Hararetin de var... Çıkar bakayım dilini...

⁹⁴Metinden hareketle Fransız Şifa Yurdu'nun akıl hastanesi olduğunu öğrenmekteyiz. 'Aynınur'u muayene ettirip, delidir diye bir rapor alarak Şişli'deki Fransız Şifa Yurdu'na kapatsak... Nasıl olur? (SP: 187)

⁹⁵ “Eski hastanelerde (darüşşifalarda, bimarhanelerde) hekimlerin, cerrahların yanı sıra ilaç hazırlamakla görevli uzmanlar da vardı. Bu sağlık kurumları vakıflara bağlı (bedava himmet veren) çoğunlukla yakınlarında hastaların parasız olarak nekahatlerini geçirecekleri tabhaneler bulunan binalardı... Pek çok esnaf da günümüz eczacılığına benzer işler yaparlar, kimi bitkilerin özsularını çıkarıp, kimi bitki yağları hazırlayıp satarlardı. Attarlar ise önceleri bu tür esnafa hammadde satarlardı. Zamanla bunlar arasında ilaç hazırlayıp satanlar, uzmanlaşanlar görüldü...19.yüzyıl başlarında tıp öğreniminde ilk çağdaşlaşma girişimleri, yeni tıp okulu düzenlemeleri görülür. Bu düzenlemeler, eczacı yetiştirilmesine de yöneliktir, ilk eczacılar hastane bünyesinde çalışıyorlardı. İstanbul'da ilk eczane 1802'de Taksim'de açılmıştır. 1802–1840 tarihleri arasında açılan eczaneler yabancı ülkelerden diploma alanlarca açılmıştı. İlk Türk eczanesini Hamdi Bey 1895/96 yılında Zeyrek Yokuşu'nun alt başında açtı.” Sennur Sezer, Adnan Özyalçın, A. e. , s. 237–240.

Kızın çilek kokan küçük pembe dilini görerek:

—Dilin de bozuk... Çabuk İdris'e söyleyiniz, eczaneye gitsin bir doktor getirsin...’’
(SA: 73)

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde reçete düzenlerken karşımıza çıkan eczacıların çeşitli tıbbi müdahalelerde de bulunduğunu görmekteyiz. Diş tedavisini de bilen eczacılar diş ağrısını kesmek için tütsü yaparlar.

‘Muhabbet Tılsımı’ romanında, konağın hususi eczacısı Sakıp Bey, Abdullah Efendi’nin diş ağrısı için tütsü yapar:

“Eczacı ufak bir pamuk parçasının üzerine ceplerindeki şişelerin birinden bir damla akıttıktan sonra, ince bir mille onu ağrıyan dişin kovuğuna yerleştirdi. Biraz sonra sordu:

—Nasıl?

—Çok fark etti.

—Abdullah Efendi, size bugün esaslı bir tedavi yapmak isterim. Çıkartmaya hacet yok, dişiniz bir daha tutmaz.

—Teşekkür ederim Sakıp Bey.

—Bütün dişlerinizi tütsüye koyacağım. Birkaç dakikalık bir iş. Ağrısı, sızısı, hiçbir yorgunluğu yok. Bana bir dakikalık tesliminizden başka bir şey istemem.

—Baş üstüne beyim, emret paşam...’’ (MT: 239–240)

Hastalık konusunda meraklı olan konak sahiplerinin evinde, hususi eczacı ve ecza laboratuvarına rastlanılabildiği gibi (MT: 339), (C: 4) ellerinin altında ecza şişeleri, kavanozları ve gazete ilanlarında her derdi kökünden sökeceği söylenen ilaçlar bulundurulur. (C: 4)

İstanbul gazetelerinde eksik olmayan ilaç ilanlarının yanında, sağlıkla ilgili gelişmeler de halk tarafından takip edilir.

‘Hayatdan Sahifeler’ adlı romanda, Hacer, Frenk icadı ilaçtan söz eder:

“Benim oğlan Hidayet gazetede okumuş. Frenkler kuduza, vereme, sıskaya, selâmünkavlen’e hep çare bulmuşlar... Bir kere aşılanıyormuşsun, artık ölüm yokmuş... Ama kâfirler kim bilir kaç liraya aşıyorlar? Pek pahalı olmalı... Bugünlerde kibar ölümlerinin azalmasına sebep işte ben bunu buluyorum...” (HSh: 18)

Frengi hastası olan gence kız vermeyen İstanbul halkının bu hassasiyeti, hastalık haberinin kız tarafına ulaştırılmasıyla evlilik arifesinde olan gencin evlenme işinin bozulmasına kadar sürdürülür. (C: 264–265)

Lekeli humma, İspanyol nezlesi ve kuduz İstanbul halkının korktuğu salgın hastalıklardandır. Bilhassa kuduz ve kolera vakasından şüphelenildiği takdirde belediye hekimleri ve komiserler araştırma yaparlar: (EŞKNK: 219), (BK: 217–218)

‘Billur Kalb’ romanında kolera olmasından şüphelenilen çocuklar için araştırma yapılır:

“Doktor:

—Evvela açınız. Sonra görüşürüz...

Semih Âtîf:

—Açmayacağım...

Doktor:

—Açacaksınız.

—Açmayacağım...

—Kapınız demirden olsa kırıp girmeye mecburum.

—Bir cinayet mi var?

—Cinayetten daha fena... Cinayetlerde ancak birkaç kişi ölebilir. Siz bir şehir halkının sağlığına kastediyorsunuz...” (BK: 217- 218)

İstanbul halkının sağlık konusundaki hassasiyetinin, hastalara hizmet veren hastane ve eczane gibi kurumların izahının ardından, doktorlardan ve ebelerden bahsetmek istiyoruz.

Hüseyin Rahmi, eserlerinde sıkça doktorların ahvalini bildirir. Doktorlar, kimi zaman hastane odasında kimi zaman mahalle halkına hizmet veren eczanelerde hatta kibar konaklarda ‘hususî doktor’ olarak karşımıza çıkarlar.

“A öyle ya... İçimizden gelen hastalık var. İyi saatte olsunlar. Onlardan bulaşan hastalık var, dertler var. Hekim de gerek, hoca da... Tanrım muhtaç etmesin.” (NHFB: 319) diye halk hekimliğinin yanında doktora da değer veren mahalle halkına, bir doktorun hizmet verebilmesi için bilhassa hanımlarca belirlenen bazı şartları gerçekleştirmesi gerekir. Bu şartlar ‘Nergiz Hanımla Fehmi Bey’ adlı hikâyede şöyle sıralanır:

“Mahalle doktoru biraz hoca, kurşuncu, falcı, yerine göre uysal, şarlatan, aldatıcı, çok lakırdıcı ve dayanıklı olmalı. Her nabza göre verilecek şerbeti bilmeli... Yalnız fenden, tıptan, doğruluktan, ciddilikten yardım beklerseniz yaya kalırsınız. Şöyle entipüften bir belge ile çıkmış bir tımara size, birinci derecede diploma almış bir hekime üstün gelir.” (NHFB: 321)

Yine ‘Nergiz Hanımla Fehmi Bey’ adlı hikâyede mahalle halkının güvenini kazanmak ve ünlenmek isteyen doktorun tutması gereken yolda ilk aşılacak engel olarak koca karılar gösterilirken yapılması gerekenler izah edilir:

“Koca karıları bazı kendi ilaçlarıyla tedavi etmek, ağrıları, sızıları birer sükûnet verici ile şıppadak kesmek, reçetelerde çokça şurup kullanmak, vizite ücretinde aza, çoğa bakmamak, hocaya, muskaya, tütsüye karşı çıkmamak, bazı hastalıklarda iyi saatte olsunların birer rolü bulunduğunu kabul etmek... İşte ben bu yolu tuttum...” (NHFB: 321)

Bu yolu tutan mahalle doktorunun ünlenmesi ise mahalle sakinlerinden birkaç koca karının geçici bir zaman için ağrılarını kesmesine bağlıdır. Bu hanımlardan birinin sempatisini, güvenini kazanmak, doktorun ününün beş altı mahalleye yayılması demektir. (NHFB: 321)

Kimi zaman havacıva, havlıcan, karahalile, öldürkahır, şeftali çekirdeği (NHFB: 319) gibi geleneksel halk tedavisi içerisinde gördüğümüz otların aktardan alınıp kaynatılmasını, bazen içilip bazen sürülmesini salık veren mahalle doktoru, halk kültürüne yakınlığı ile sevilirken, hanımların mahremiyetine karşı gösterdiği saygıyla da takdir kazanır.

‘Nergiz Hanımla Fehmi Bey’ adlı hikâyenin basım tarihini göz önünde bulundurursak, meşrutiyet ve cumhuriyet sonrasında kadının gündelik hayatta yer almaya başlamasıyla doktor ile olan ilişkilerinde de değişiklikler gözlenir.

Hanımlar, eşlerinin “Karımın orasını burasını namahrem erkeklere karıştırmaktansa bırakınız bağıra bağıra ölsün.” diye erkek lavtayını kabul etmemesi sebebiyle ‘lohusa şehidi’ olarak kaybedilenleri namusluluk simgesi olarak anarken, şimdiki tazelerin süslenip püslenip, kokulara bulanarak doktor karşısına çıkmasını ayıplarlar. (NHFB: 320) Böyle durumlarda doktorlar suçsuz bulunur.

Doktor karşısına çıkmayı, “Hekimdir bu... Gerekince elbette her yanımızı görecektir. Şeriat da öyle buyurmuş. Otuz yıldır kocamdan sakındığım yerlerimi hep o gördü. Yalan mı söyleyeceğim?” (NHFB: 320) diye şeriatın buyruğu olarak gören hanımlar, doktor ve hasta münasebetinde de bir adabın olması gerektiğini benimserler:

Ne doktor, göğüslerini dinleyeceğim diye sıkı sıkıya kulağını yapıştırıp içini çekerek, gözlerini süze süze genç kadınların kalpleri üzerinde kendinden geçecek

(NHFB: 319), ne de hanımlar doktor karşısında gereğinden fazla süslenip, orasını burasını açacak. (NHFB: 320)

Hüseyin Rahmi eserlerinde, mahalle doktorları sanatını bilhassa hanımlardan yana ‘güven kazanma ve ünlenme’ ile sürdürürken, kibar konaklarına girip çıkan doktorların da reklâmlarla meşhur olma yoluna gittiklerini görmekteyiz.

‘Cehennemlik’ romanında konağın sahibi Hasan Ferruh Efendi’yi düzenli olarak ziyaret eden, Avusturyalı Doktor Gebers (C: 31), Ermeni Doktor Alimyan (C: 50) ve Türk Doktor Senai Efendi (C: 89) hususi doktorlardandır.

İstanbul’un gündelik hayatı içerisinde, bilhassa vatanlarında tedavileri pek geçmemek tehlikesinde bulunan gayrimüslim doktorların memleketimizde bir ipokrat kesilip şöhret kazanmalarında (C: 50–51) gazete ilanlarındaki reklâmlarının rol oynadığına inanılır:

Hüseyin Rahmi eserlerinde,

—“Ferikeyü mezarlığına bugünlerde hiç cenaze gelmiyor.

—Nedendir acap?

—Doktor Alimyan onda oturur da onu için” (C: 52) şeklinde gazete ilanlarına rastlamak mümkün olduğu gibi, elinde yılanla halk arasına karışarak kendi reklâmını yapan gayrimüslim doktorlar da görebiliriz. (C: 51–52)

Doktor reçetelerine baktığımızda çeşitli otların ve tozların karışımlarını ihtiva ettiklerini belirledik. Bu reçetelerden birisi Cehennemlik romanında açık açık belirtilir:

“Sad 5 dirhem, Hasalban cadusi 5 dirhem, Mastaki 1 dirhem, Kitre 1 dirhem, Mürr-i Safi 15 dirhem, Verd-i ahmer 5 dirhem, Cevz-i bevva 5 dirhem, Kebabe 25 dirhem, Besbase 5 dirhem, havlican-i cini 5 dirhem, zencefil 25 dirhem, Nevce-i Hindi 5 dirhem...” (C: 105)

Bilhassa gayrimüslim doktorların ünlendiği İstanbul’da, eve gelen doktorun evin hanımından veya beyinden sonra kalfa, hizmetçi, aşçı ve uşak gibi hizmetli kadrosuna da tedavi salıkları vermesi (N: 182–187) adettir.

Doktorların izahının ardından, gebelik sebebiyle kadınların hayatına giren, adeta bir sağlık kurumu gibi başvuru ebeleri de unutmamak gerekir.

Birinci bölümümüz olan Hayatın Evreleri içerisinde yer alan, Doğum Öncesi ve Sonrası Bebeklik başlığı altında, gebeliğin teşhisi, ebelettirme, gebelik günleri, doğum hatta kısırlık sebepleriyle ‘ebe hanımların ahvalinden ve erkek lavtalardan’ ayrıntılı olarak bahsettiğimiz için şimdi sadece hatırlatmayı uygun görüyoruz.

‘Sağlık’ başlığı altında son olarak İstanbul halkının, hastalarına nasıl baktığından bahsetmek istiyoruz.

Köyde oturanların yalnızca köy ekmeği, taze yumurta yiyip, süt içerek uzun yaşadığını düşünen İstanbullular, şehrin dışındaki köy yaşantısına özenerek, sağlık konusundaki özelemlerini dile getirmiş olurlar. Bilhassa hastalık zamanlarında değeri iyice anlaşılan sağlık, hasta kişilerin bakımına gösterilen itinayla hasta kişiye tekrar kazandırılmaya çalışılır.

İstanbul halkı, hastanın başından ayrılmaz. Gerekirse hastanın pansumanı, hastayı bekleyen tarafından yapılır. (KM: 488–489) Özellikle ağır hastalar yalnız bırakılmadıkları gibi başuclarında dua edilir. (EŞKNK: 142–145) Hasta kişi aile içerisinde heyecan yaratırken, küçük bir toplum olan mahallede de önemsenir. Bir önceki konumuz olan ‘Mahallede Hayat’ içerisinde hasta komşusunun hizmetine koşan, hastaya çorba pişirip bir iki sahan yemek götüren komşular bu önemseyişi delillendirirler.

3.3. Ulaşım

Eserlerinin kurgusunda, bilhassa kendisini ve çevresini anlattığı hatıra yazılarında, İstanbul halkının her türlü ulaşım olanaklarına değinen Hüseyin Rahmi, ulaşım için tercih edilen vasıtalarda, yolcuların hal ve hareketlerinden, kondüktör, biletçi, ispir, şoför, işaretçi gibi isimlerle hizmetli kadrosunun sorunlarından, devrin

gazetelerine yansıyan ‘ulaşım’ kazalarından, hususi ve umumi ulaşım seçeneklerinden hatta İstanbul’un umumi taşıtlarına ait arızalardan, aksaklıklardan kimi zaman ciddi, kimi zaman mizahi bir üslupla bahsetmeyi ihmal etmez.

3.3.1. Kara Vasıtaları

Bu başlık altında, gündelik İstanbul hayatı içerisinde halkın tercih ettiği umumi nakil vasıtalarından şimendiferler ve tünel, atlı ve elektrikli tramvaylar, hususi olarak kiralanan at arabaları ve otomobiller, nadir olarak karşımıza çıkan bisikletler ele alınacaktır.

3.3.1.1. Raylı Sistem

İstanbul yakasındakilere ‘Şark Şimendiferi’, Haydarpaşa ve ötesindekilere ‘Anadolu Şimendiferleri’ denilen⁹⁶ trenler, İstanbul içi ve tek tük sefer yapan, İzmit ve Adapazarı’na giden bir ikisi de⁹⁷ İstanbul dışı ulaşımında tercih edilir.

İstanbul’a inmek için treni tercih edenler, trenin yolculuk saatlerini takip ederek kaçırmamaya çalışırlar: (ZK: 339–340)

... “Saatine baktı:

—O, vakit geçmiş! Treni kaçıracam. Koşmalıyım.

Aceleyle ayağa kalktı. Görünüşte saf ve yalvaran bir bakışla karısının önünde durarak:

—Müsaadenizle, ben gidiyorum.

—Allah selamet versin.

—Bir emriniz? İstanbul’dan bir siparişiniz?

—Hiç...” (ZK: 3

⁹⁶ Sermet Muhtar Alus, *Eski Günlerde, İstanbul’da Şimendiferler, Tünel*, yay. haz., Faruk Ilıkan, İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul Dizisi, Sermet Muhtar Alus Kitapları, 2001, s. 97.

⁹⁷ Sermet Muhtar Alus, *A. e.*, s. 100.

Mevkilerle ayrılmış olan tren kompartımanında (Şp: 137) yer bulabilen yolcular, yol boyunca, gazete okuyarak vakit geçirmeyi tercih edebilirler. (ZK: 340)

Yedikule-Sirkeci arasında da tren tercih edilirken (MT: 108) Haydarpaşa garından hareket eden, Anadolu Şimendiferleri içerisindeki İzmit trenlerinin kalkış saatleri ilanlarla yolculara bildirilir ve yolculuk öncesinde bilet alınır. (TE: 303), Pendik sonrasında, yolcuları, İstanbulların alışık olmadığı bostan, kır, ağaçlık, çorak yer, tepe ve düzlük manzaraları karşılar. (TE: 304)

İstanbul dışındaki tren istasyonları yolcuları karşılamak için bekleyen yakınlarla doludur. (MKŞ: 29)

Günümüzde daha çok nostaljik gezi amacıyla kullanılan, Beyoğlu- Karaköy arasında sefer düzenleyen İstanbul Tüneli, ele almamız gereken diğer bir nakil vasıtasıdır.

Hüseyin Rahmi'nin yazılarından birisine de 'Tünelden İlk Çıkış' diye isim olan Tünel, İstanbul halkınca uzun bir süre garipsenir. Karanlık olması, yeraltından geçen trenlerle hizmet vermesi Tünel'e karşı bir korkunun doğmasına sebep olur.

Bu korku, 'Tünelden İlk Çıkış' adlı yazıda, Safi'nin babası tarafından şu şekilde dile getirilir:

—“Galata'dan tünele binersiniz.

—Hani ya o karanlık kuyunun içinden geçen arabalara, hiç bindiğim şey değil.

—Evet.

—Bak Safi'nin yüzünden ne günler göreceğim.” (TİÇ: 24)

Tünelden bahsedilirken 'ne günler göreceğim' ifadesinin kullanılması İstanbul halkının yeraltı trenlerine karşı acemiliğini gösterir.

Beyoğlu- Karaköy arasında, yolculara hizmet veren bu yeraltı tünelinin trenleri mekanik olarak, ‘iki siyah yılan gibi aşağı yukarı hafif bir hırıltı ile akan katranlı kayışlarıyla’ (BD: 116–117) hareket eder.⁹⁸

Kirli bir ahır kapısına benzeyen tünel kapısından (BD: 111) içeri giren kadın, erkek karışık yolcular, büyük bir kalabalık oluştururlar. Bu kalabalığın itişip kakışmaları, bilet alıp turnikeden geçişten kompartımanda yer bulana kadar devam eder.

Bu insan kalabalığı içerisinde, turnikeler önünde yolcuların biletlerini kontrol eden kontrolör, bir biletle iki kişinin geçmek isteyeceğinden dahi şüphelenir. (BD: 112)

Hüseyin Rahmi eserlerinde, İstanbul halkınca tünel ve trenlerin çok sık kullanılmaması aslında devrin vasıta tercihinin göstermektedir. Çünkü tren ve tünel, gösterilen rağbet açısından tramvayların gerisinde kalır.

3.3.1.2. Atlı ve Elektrikli Tramvaylar

Hüseyin Rahmi’nin eserleri içerisinde, kara vasıtaları konusunda en yoğun tercih, halk tabiriyle “trampo” (MT: 13) diye anılan tramvaylardan yanadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’un gündelik hayatına giren atlı tramvaylar 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yerini elektrikli tramvaylara bırakır.⁹⁹

İstanbul yakasındakiler, Beşiktaş’ınkiler, Beyoğlu’nunkiler olarak üç kısma ayrılan atlı tramvaylar¹⁰⁰ ile Galata, Üsküdar- Kadıköy arasında seyreden elektrikli tramvaylar¹⁰¹ içerisinde Hüseyin Rahmi eserlerinde en sık kullanılan tramvaylar ve güzergâhları Aksaray-Eminönü arasında ispirlerin kullandığı atlı tramvaylar (Şp: 17), (İBF: 154), ‘Harbiye, Altıncı Daire, Şişhane Yokuşu, Köprü, Sirkeci, Salkımsöğüt

⁹⁸ “İstanbul halkının tünelden korkmasında ve tünele karşı yabancılık hissetmesinde, ilk kayışlı trenin kayışının sık sık arıza yapması da, büyük sayıda kişinin yaralanmasına ve ölmesine yol açan kazalar da rol oynar.” Sennur Sezer, Adnan Özyalçiner, **A. e.** , s. 175.

⁹⁹ Sennur Sezer, Adnan Özyalçiner, **A. e.**, s. 173–174.

¹⁰⁰ Alus, Sermet Muhtar, **A. e.**, s. 103.

¹⁰¹ Sennur Sezer, Adnan Özyalçiner, **A. e.**, s. 174.

Yokuşu, Divanyolu, Çemberlitaş, Beyazıt, Vezneciler, Şehzade Caddesi, Fatih’ arasında hareket eden Fatih-Harbiye elektrikli tramvayları (TG: 3), Kabataş elektrikli tramvayları (MT: 13), Galata-Beşiktaş arası çalışan elektrikli tramvaylardır. (BD: 111)

Tramvaylarda yolculuk etme kurallarından bahsetmeden önce, tramvayların çalışma sistemlerinin, hizmetlilerinin, mekanik ve fiziksel şartlarının izahını yapmamız gerekir.

İstanbul’un ulaşım hayatına elektrikli tramvaylardan önce girmiş olan atlı tramvaylarda, bayraktar (İBF: 154), ispir, kondüktör (Şp: 23), biletçi (Şp: 35) hatta atlar hizmetli kadrosunu oluştururlar.

Tramvayın kazasız bir şekilde, seferini tamamlaması için elindeki sopayla yolu açmaya çalışan bayraktar, bir bakıma yayaları da düşünerek, tramvayın güvenliğinden sorumludur. ‘İstanbul’da Bir Frenk’ adlı hikâyede bayraktar bu hizmetiyle anılır:

“Théophile tramvay yolu üzerinde dilencilerin ortasında çömelip cebinden bir minkale çıkararak tam ölçmeye başlayacaktı ki o sırada ortadan hızla gelmekte olan tramvayın bayraktarı keçe külah Arap Süleyman’ın elindeki sopayı şiddetle savurmasıyla bir çığlıktır koptu. Dilenciler çil yavrusu gibi dağılmaya başladılar.” (İBF: 154)

Atların terbiyelerini elinde tutarak tramvayı hareket ettirecek olan ispir, kendisine verilen bu dikkat ve güç isteyen sürücülük işinde, çoğu kez günün yorgunluğunu yolcu alımı için duraklarda verilen molalarda atar. Mola esnasında, duraklarda derme çatma kurulan kahveden ısmarlanan bir fincan acı kahve, ispiri yeni bir sefere hazırlar.

Hüseyin Rahmi’nin kendisine has gözlemci üslubuyla, ‘Şıpsevdi’ romanı içerisinde, ispirlerin çalışma sistemleri hakkında şu bilgilere ulaşmaktayız:

“Arabacı üç beş yaraniyle bir iki söz edip birkaç sinek yutuncaya kadar hareket nöbeti gelir. O mülevves kahvenin içilme müddeti, bu adam için, tramvay ispirliği denilen yorucu sanatın o bitmez tükenmez seferleri arasında nasıl ruhnüvaz bir fasıla teşkil eder bilseniz? Zavallı ayağa kalkar, dirseklerini kıvrıp kollarını uzatarak bir iki gerinir. O cüz’î dinlenme ve o acı kahve ile yeni bir seferin meşakkatine göğüs vermek için lazım gelen kuvveti iktisap eder; ağır, nev’ima mağrurane adımlarla yürür; hususi yerine çıkar; boynundaki borusunu düzeltir; kırbacını muayene eder; terbiyeleri eline alır; kulağı kondüktörün çalacağı düdüktedir. O koca oda kadar araba öndeki dört hayvanın gayreti, bu adamın himmet kırbacı ile o yokuşları çıkıp inecektir. Bu beş mahluk birbirleriyle o mertebe hemhaldir ki beyinlerinde hususi sesler ve işaretlerden mürettep bir nevi’ lisan peyda olmuştur. İcabında kamçının o şakırtılı ucu belığ ve müessir cümleler söyler. Dikkat edilse, hayvanların da aynen arabacı gibi, hareket için öttürülecek düdük sadasına intizaren kulak kabarttıkları görülür.” (Şp: 23)

‘Şıpsevdi’ romanı içerisinde seçtiğimiz bu uzunca alıntı metinden hareketle; ispirlerin boynundaki boru, elindeki kırbaç ve terbiyeler ile atları idare ettiğini, bu hayvanlar ile ispir arasında özel bir iletişimin kurulduğunu, kondüktörlerin elinde düdüğüyle sefer saatlerini haber verdiğini ve atlı tramvayların dört beygirle işletildiğini öğrenmekteyiz.

Hüseyin Rahmi, ‘Şıpsevdi’ romanında, atlı tramvay içerisinde ispirden dahi yoğun çalışan biletçilerin ahvalinden de bahseder:

“İspir, bu beş on dakikalık istirahat fasılasına nail olduğundan dolayı yine bahtiyardır; zavallı biletçi için hiç nefes alacak vakit yoktur; o biçare tramvay durunca doğru idare şubesine, hesap memurunun karşısına gider. Bu hesap, âhret hesabından daha müşküldür; çünkü o ne kadar dakik olursa olsun, bir defa sorulacaktır; bu, her gün, hem de mükerreren sorulur; çantanın mevcut nakdi satılan biletlerin adediyle karşılaştırılacak; bu ince hesap, kontrol memurlarının cetvele al, mor hasılı renk renk kalemlerle ettikleri teftiş işaretleri ile de tatbik olunacak... Zuhur edecek noksanı keseden tediye etmeden başka çare yok.” (Şp: 24)

Biletçilerin hesap memuru karşısında hesap işini halletmekle işleri bitmez. Yolcular yerini alıp kondüktörün düdüğünü çalmasıyla hareket eden tramvayın içerisinde bilet paralarını toplamak da biletçileri bir hayli yorar.

Kimi zaman şivelerin farklı oluşu kimi zaman hanımların para verme konusunda ağır davranmaları hatta para üstü ve bozuk para meseleleri de biletçilerin bitmek bilmeyen sorunlarındandır. (Şp: 35–40)

Yine ‘Şıpsevdi’ romanı içerisinde tespit ettiğimiz, biletçilerin bilhassa hanımlardan gördüğü muameleler dikkat çekicidir:

—“Herif patlamadın ya? İnsan bu tramvaya adımını atar atmaz hemen bilet diye tepesine bitersin. Dur, ne oluyorsun bakalım? Sultanahmede gideceğim. O zamana kadar bin defa bilet alınır...” (Şp: 37)

—“A sen de ne kalın kafalı herifsin.” (Şp: 39)

—“Şeref Hanım: Aman sus, lânet olsun...” (Şp: 40)

Son olarak, atlı tramvayların hizmetli kadrosuna dâhil ettiğimiz atlardan bahsetmek istiyoruz.

İspirlerden bahsederken belirttiğimiz üzere, atlı tramvaylar dört beygir tarafından çekilir. Bu beygirlerin, yiyeceği arpa karşılığında nal teperek ne azaplar ne yorgunluklar çektiğini belirten Hüseyin Rahmi, (Şp: 22–23) ispirin ruh haline göre günü tamamladıklarını ifade eder. Yazar, eğer ispirin canı sıkınsa ya da başı, dişi ağrıyorsa, acısını, kızgınlığını beygirlerden çıkarırcasına o gün kamçıyı daha fazla kullandığını belirtir. (Şp: 24)

Beygirlerin hakkını en çok gözetenler ise yolcular arasından çıkar. Tramvayı Frengin arabası olarak gören hanımların (Şp: 37) ya da beylerin (HS: 94) kimi zaman hayvanların hakkı üzerlerinde kalmasın diye doksan dokuz ‘ya gayret!’ çektikleri (Şp: 37) ya da binek yoluyla kendisini taşıttığı hayvanların haklarından yarın ahrette kurtulmuş olmak için, onların emeklerine karşılık okuyup tespih çektikleri de olur. (HS: 94)

Atlı tramvayların, ispirinden atına kadar, hizmetli kadrosuyla ilgili olarak yaptığımız izahların ardından, bu tramvayların fiziki şartlarını ve iç düzenini de ele almak istiyoruz.

Tramvay, eski İstanbul evlerinde gördüğümüz haremlik-selamlık uygulamasının yolculuk esnasında da yaşatıldığını gösterir şekilde, bir perde ile arkada kadınlar kısmı ve önde erkekler kısmı olarak ikiye ayrılır. (Şp: 25), (BK: 252) Perdenin açık bırakılmasından şikâyetçi olan hanımlar, ‘Her zaman bu perdeyi böyle açık bırakırlar; Ne zaman tramvaya binsem muhakkak elimle ben kaparım.’ (Şp: 25) diye kapama işini bizzat kendileri üstlenirler.

Kadınların perde ile erkeklerden vücutları saklanırken tramvay içerisinde yüksek sesle konuşulduğu takdirde kendilerine mahsus kalması gereken sohbetleri erkekler kısmınca duyulur. Böyle durumlarda tahta bölmeye vurularak, “Kadınlar, bu tarafta erkekler oturduğunu unutuyor musunuz? Ayıptır. Ağzınızdan çıkanı kulağınız işitsin!...” ikazlarında bulunulur. (Şp: 45)

19. yüzyılın ilk çeyreğinde, ‘ulaşım’ içerisinde yerini almaya başlayan elektrikli tramvaylarda ise farklı bir yapı gözlenir.

Atlı tramvaylardaki ispirler elektrikli tramvaylarda yerini vatmana bırakır.

‘Muhabbet Tılsımı’ romanında midesini bozarak tuvalete gitmek isteyen çocuk için durmak zorunda kalan ve “‘Ah bu İstanbul halkı... Her şey için dur... Bir de ...mak için...!’” (MT: 15) diye yakınan vatman, tramvayı durdurabilme konusunda ispirlere göre daha rahat hareket eder.

Elektrikli tramvaylar içerisinde yer alan Beyoğlu tramvaylarında, müşteri tamam olunca sallandırılan, üzerinde ‘dolmuştur’ yazılı levha bulundurulur. (Şp: 464)

Atlı tramvayları ‘Frenk icadı’ diye nitelendiren bazı yolcuların, bu tavırları elektrikli tramvaylara da sirayet eder ve havadan uzanan birkaç telin çekme gücüyle o koca arabayı koşturan Frengin aklına okuyup üflemeği unutmazlar. Çünkü Avrupalının zekâsına borçlu kalmak istemezler. (HS: 94)

Atlı ve elektrikli tramvayların hizmetli kadrosu ve fiziki düzeni hakkında gerekli izahların yapılmasının ardından, tramvaya binme ve hareket etme kurallarını ele alabiliriz.

Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde, her zaman yoğun olarak karşımıza çıkan tramvaylara binme esnasında, birbirini itip kakma, ayağa basma yaşanan nahoş vakalardandır. (MT: 9–10) Yer kapma hücumuna dönüşen tramvaya binme sahnelerinde birkaç koltuk darbesi yiyenler de eksik olmaz.

‘Ben Deli miyim?’ romanında yenilen bu koltuk darbeleri okuyuculara hatırlatılır:

“‘Hangimiz en evvel demir tutamağı yakalayabilirsek arkadakinin burnuna bir iki topuk attıktan sonra içeriye sıçrayacağız.’” (BD: 127)

Tramvaya binme şansına ulaşanlar bu kez de oturacak yer hatta ayakta duracak yer bulma sorunuyla karşılaşır. Yer bulma meselesi yüzünden tramvaylarda yumruk yumruğa kavgalar da görülür. (BD: 139–139)

Yer bulamayanlar ayakta kalırlar. Ancak ayakta kalanlar, “‘en idmanlı cambazların dahi beş dakikadan fazla dayanamayacağı saza dizilmiş uskumru balığı biçareliği ile tramvayın arkasında bir hevenk oluştururlar.’” (BD: 128)

Yolcuların tamam olmasının ardından, tramvay, biletçinin alçak tavana elini uzatarak yaptığı ‘çan çan’ sesiyle kalkar. Biletler biletçi bahsinde temas ettiğimiz üzere yolculuk esnasında alınır.

3.3.1.3. At Arabaları, Otomobiller

Zamanla her köşesinde kiralık binek arabası bulunabilen bir şehir haline gelen¹⁰² Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde aktardığı İstanbul’da, ulaşım konusunda tramvaylardan sonra en sık kullanılan nakil vasıtası kiralık at arabalarıdır.

Numarasız lüksler, gündüzünkiler, geceninkiler diye üç tür olarak tasnif edilen at arabaları¹⁰³ parası ödendiği takdirde herkesin hizmetine tahsis edilir.

Köprübaşındaki rıhtımlarda, Bahçekapı meydanında (N: 15), Beyoğlu’nda (M. 88–89) karşımıza çıkan at arabalarını tercih eden İstanbulluların, bilhassa hanımların, yolculuktan evvel arabacı ile pazarlık ettiklerini görmekteyiz: (M: 89), (SA: 271–272)

‘Nimetşinas’ romanında Fatma Hanım ile arabacı arasında şu pazarlık geçer:

“Genç Kız: —Tramvaya binmeyip de bir arabaya binsek olmaz mı?

Fatma Hanım: —Araba pahalıdır ayol... Fazla para vermeye ne lüzum var?...

—Fazla para verecek değiliz. Tramvaya binmiş olsak üç kişi altmışar paradan dört buçuk kuruş verecek değil miyiz? Araba bizi Laleliye kadar bir çeyreğe götürür.

—Öyle ise haydi binelim.

Fatma Hanım, en yakın bulunan arabacılar haykırarak:

¹⁰² “19. asrın ortalarına kadar İstanbul gibi büyük şehirlerde halkın arabaya binerek dolaşmasına lüzum görülmemişken, uzak mesireler dışında ulaşım yaya olarak sağlanmaktadır. Başlangıçta, İstanbul’da beygir arabalarının nakil vasıtası olarak kullanımı kibar ve ricalle mahsus bir imtiyaz şeklinde görülürken, Abdülaziz ve Abdülhamid devrelerinde İstanbul, herhangi bir Avrupa şehri gibi her köşesinde kira binek arabası bulunabilen bir belde olur.” Reşad Ekrem Koçu, Araba, Arabacı: Saray, Konak Kira ve Yük Arabaları ve Arabacıları Maddesi, A. e. ,C. 277, s. 902–906.

¹⁰³ Sermet Muhtar Alus, A. e., s. 108.

—Arabacı hu! Bizi Laleli’ye kaçā götürürsün?

—İki çeyrek, Hanım...

Fatma Hanım dönüp refiklerine hitaben:

—A gördünüz mü? Beş kuruşā gitmiyor, iki çeyrek istiyor.

Genç kız: Onun istemesine siz ne bakıyorsunuz? O götürmezse başkası götürür. Burada araba çok!...

Arabacı: Haydi hanımlar, yedi buçuk verinde ne ise götüreyim...

Yeni Cami’nin önüne doğru, uzaktan bir arabacı bu bohçalı hanımlara eliyle işaret ederek:

—Hanımlar buraya gelin, ben sizi bir çeyreğe götüreyim.” (N: 16–17)

Bazı arabacıların, müşterilerinin dalgınlığından yararlanarak gereğinden fazla ücret aldıkları da olur.

‘Metres’ romanında Taksim’den Süleymaniye’ye gitmek isteyen Müştak Bey, arabacının hilesine uğrayanlardandır:

“Arabacı:

—Sabahleyin elimize bir av geçti, onu da kaçırdık. Bunun gibi dalgın müşteriye senede bir defa ancak tesadüf edilir. Arabacıların piyangosu da mecidiye çeyreği yerine lira, kuruş yerine lira çeyreği veren şaşkınlarla, işte böyle istedikçe mecidiye toka eden dalgınlardan çıkacak.” (M: 89)

At arabalarının çalışma sistemlerine baktığımızda ise nöbetleşe işe çıktıklarını görürüz. Sürücüler arasında sırayı gözeten ise kâhyadır. Ancak bu düzeni bozan sürücülere de rastlanır. Sırayı takip etmeyen bu sürücüler dayak tehdidiyle karşılaşabilirler. (N: 17)

Atların terbiyelerini kırbaç yardımıyla sağlayan sürücüler (N: 20–23) arabalarının bakımını yaptırmayı geciktirdiği takdirde yolculuk sırasında zorlanırlar.

Umumi olarak hizmet veren at arabalarının yanında kibar ailelerin kendilerine mahsus arabaları mevcuttur.

II. Meşrutiyet’in ilanını takiben, at arabalarının yanında, İstanbul’un ulaşım hayatına otomobiller dahil olur.¹⁰⁴

İstanbul halkının, “şeytan arabası sökün ediyor!” diye garipsediği¹⁰⁵ otomobil, Hüseyin Rahmi’nin eserlerinden, ‘Hakka Sığındık’ romanında halkın gözüyle şu şekilde tarif edilir:

“Arabacı yan tarafına el attı, bir şeyler yaptı. İki bacağının arasını karıştırdı. Birdenbire bir şey fart... fart... fart etti. Otomobil, o koca müfrit ayı gibi homur, homur, homur homurdadı... Sonra kışından beyaz bir duman çıktı. Haydi koydunsa bul. Kuş gibi uçup gittiler.” (HS: 25)

Hüseyin Rahmi’nin eserleri içerisinde, hususi ve umumi otomobillere rastlamaktayız. Kibar aileler evlerinin garajında otomobil bulundurdıkları gibi, kiralık olarak halkın rağbet ettiği otomobiller de İstanbul ulaşımında bir seçenek oluşturur.

Bilhassa kiralık otomobiller ve şoförleri, Hüseyin Rahmi tarafından sık sık dile getirilir. Ancak Hüseyin Rahmi’nin kiralık otomobilleri anma sebebi, şoförlerin dikkatsizlikleri ve hızlı gitme hevesiyle pek çok masumun ölümüne sebep olmaları gibi olumsuzluklardır. (BK: 140)

Kimi zaman, otomobil kazaları, bu vasıta ile yeni yeni tanışan İstanbul halkı tarafından “Otomobiller her gün kaç kişi çiğniyor. Bu hal manevi bir tediptir. Semavî bir

¹⁰⁴ A. Ragıp Akyavaş, A. e., C. II, s. 192.

¹⁰⁵ Sermet Muhtar Alus, A. e., s. 120.

hoşnutsuzluğun işaretidir.’’ (DF: 44) diye otomobile karşı kutsal inanç açısından bir önyargının oluşmasına sebep olur.

3.3.1.4. Bisiklet

Hüseyin Rahmi’nin eserleri içerisinde, vasıta olarak kullanılan bisiklet, birkaç kez karşımıza çıkar. (KYABI: 134), (Dİ: 5), (Şp: 238)

‘Şıpsevdi’ romanında, Beyoğlu’nda taraçalı kahveden insanları seyreden Meftun, bisiklete binenlerden bahseder:

“Orada, caddede; gözümün önünde tramvaylardan, arabalardan, süvarilerden; bisikletlilerden; yayalardan mürekkep fesli, şapkalı, kalpaklı; kadın erkek; çoluk çocuktan müteşekkil bir kalabalık, cıvılcıvılcı kaynıyordu.” (Şp: 238)

Heybeliada’daki yaşamı süresince, Ada halkı tarafından bisikletiyle hatırlanan hatta eserleri içerisinde kullandığı pek çok gözlemi bisiklet turlarına borçlu olan Hüseyin Rahmi’nin bu yönünü eserlerinin kurgusunda bisiklete yer vererek devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

Hüseyin Rahmi tarafından bisiklet, vasıta olarak anılmasının yanında İstanbul halkının bisiklete karşı bakış açısını göstermek amacıyla hatırlatılır.

Meşrutiyet sonrasında, İstanbulluların bilhassa bisiklete binen hanımlar hakkındaki yorumlarının dikkat çekici olduğunu görmekteyiz. Üstelik bu yorumlar çoğu kez hem cinsleri tarafından gelir.

‘Şıpsevdi’ romanında tramvayla seyahat eden hanımların bisiklet hakkındaki yorumları şöyledir:

“Bir şey daha söylüyorlar ona çok güldüm. Şeytan arabası mıdır nedir? Hani böyle şimendifer gibi fıldır fıldır gidiyor; vavlı sepet arabası mı ne diyorlar? İşte öyle bir karın ağrısı ismi

var; Nebile'nin beyi işte bir tane ondan almış; hanımını bindirip te bahçede dolaştırıyormuş. Ne tuhaf olur onun üstünde gitmesi? Tövbeler tövbesi binmesi de günahmış diyorlar ama insan imreniyor. Nebile beni pek sever; benim için kardeşliğim gelsin onu işte o arabaya bindireyim de dolaştırayım demiş... Bindirsin sindirmesin öyle haber gönderip bir kere gönlümü aldı ya yetişir işte..." (Şp: 41)

Meşrutiyet sonrasında sosyal hayatta yaşanan yeniliklere rağmen, kızlar, evlerinin bahçesinde kimseye görünmeden bisiklete binebilirler, halkın ortasında binemezler. Binmeye cesaret eden kızlar kınanır.

Halkın bisiklete binen kızlara karşı kınayıcı bakışları 'Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç' adlı romanda, Feriha tarafından dile getirilir:

"Ne kadar melek haslet bir kız olursan ol... Ala-mahallin-nas bir kere bisiklete binmek, alemî teneffüre kifayet ediyor.. Aman Yarabbi, ne memleket. Ne betiz ." (KYABİ: 134)

3.3.2. Deniz Vasıtaları

Ömrünün son otuz yılını Heybeliada'da geçirmiş olan Hüseyin Rahmi'nin, bilhassa Ada vapurları ile sık seyahat etmesi, eserleri içerisinde Şirket-i Hayriye'ye ait pek çok bilginin günümüz insanına ulaştırılmasına olanak tanır. Eserlerinde vapurların yanında kayık ve sandallarla ilgili gözlemlere de yer veren Hüseyin Rahmi, yolcularıyla, satıcılarıyla, bilet alma telaşıyla, seyahat sırasında karşılaşılan sıkıntılarıyla, İstanbul'un deniz ulaşımına dair canlı bir tablo çizer.

3.3.2.1. Vapurlar

Şirket-i Hayriye'ye ait Boğaziçi vapuru (C: 265–266), (M: 202), Kadıköy'e sefer yapan Ferah adlı vapur (N: 5–8), yazar tarafından 'Enayi Vapuru' diye anılan Eyüp vapuru (TE: 37), yine yazarın 'Patpat-ı Bahri' diye isimlendirdiği Ada vapurları (AV: 70), (VİG: 308–309), Beykoz vapuru (İM: 141–142) Hüseyin

Rahmi'nin eserleri içerisinde nakil vasıtası olarak seçilen vapurlardandır. Üstelik bu vapurların ve vapur yolculuklarının, Hüseyin Rahmi'nin eserlerine konu olduğunu hatta 'Ada Vapurunda' hikâyesine başlı başına isim verebildiğini görmekteyiz.

Üst kat mevki daha pahalı, mevkisiz kamara, 'alt salon' karşılığında daha ucuz olacak şekilde (TİÇ: 19) mevkilerle bölünmüş olan vapurların (M: 202), yolcuları arasında 'hanım, madam, kokana, poliçe, bey, efendi, mösyö, esnaf, köylü' (N: 5-6) gibi çeşitli kalabalıklar yer alır.

Biletçi kulübesinin önünde yığılan İstanbullular, parmaklarının ucunda kuruş, çeyrek, mecidiye bulunarak ellerini iki üç omuz öteye uzatıp düdüğü ötmekte olan vapura yetişmeye çalışırlar. (N: 5-7)

Bu kalabalık içerisinde, bir yandan yolcular ve biletçi arasında 'para üstü' sebebiyle çıkan nahoş konuşmalar, bir yandan satıcıların 'İkdam, Sabah, Tercüman-ı Hakikat taze havadisler', 'Bankanın biletleri burada satılıyor... Lotarya piyanko...' diye yükselen sesleri birbirine karışarak büyük bir gürültüye dönüşür. (N: 5-8)

İskele memurunun "Hanımlar, efendiler yürüyelim. Haydi, yürüyelim kuzum, yürüyelim." ikazıyla bu insan kalabalığına hareket gelir.

Kaptanın boruya üflemesiyle vapur kalkar.

'Nimetşinas' romanında Hasna Hanım, vapurun kalkışına yetişmek için telaş yaşar:

"Kuzum oğlum, bırakma beni... Oldu olacak... Terledim terleyecek, bari yetişeyim... (Gelip geçenlere hitaben) A! Göremedim Kaptan boruya üfledi mi? Çarklar dönüyor mu? Kuzum, yavrum üfleme daha... Nefesini bir iki saniye tut... Yukarıdan üfler üflemez aşağıdan çarklar nasıl da çarçabuk döner? Ne kuvvetli nefes!..." (N: 9)

Kadıköy seferini yapan Ferah vapuru, hanımlarca 'merdivenli vapur' olarak bilinir ve beğenilmez. (N: 10-11)

Kadınların ve erkeklerin ayrı oturduğu vapurlarda (N: 10), (AV: 73) yolculuk sırasında, yolculara çay, kahve (İM: 139) satıldığı gibi, seyyar satıcıların ‘menta, çukulata, kurabiye, simit, peynir’ sesleri bilhassa çocukları heyecanlandırır.

Şirket-i Hayriye’ye ait işaretçi bayrağının eski püskü oluşu Hüseyin Rahmi’nin dikkatini çeker.

‘Cadı’ romanında kurgu kahramanları vasıtasıyla bu durumu eleştirir:

—“Acaba Şirket-i Hayriye bu kırmızı işaret bezini kaç senede bir tecdid eder?

Efendi: —Nasreddin Hoca’nın hesabı olacak...

Ben: —Nasıl?...

Efendi: —Bu işaret bezi eskidikçe yenisinin ita buyurulması hususunda besbelli bayraktar baba Şirket’e ale’l-husus bir istida takdim eder. İdare, vapurlarca istimalden sakıt eski bayrakların ay ve yıldızlarını söktürerek yalnız kırmızı zeminlerini bunlara ihsan eyler.” (Cd: 153)

‘Deniz Vasıtaları’ başlığı altında daha önce belirttiğimiz gibi, Ada vapurlarını sık sık kullanan Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde, yolcuların ahvaline dair geniş bilgilere ulaştığımız gibi yolculuk esnasında yaşanan sıkıntıları da görebiliriz:

Hüseyin Rahmi’nin ‘patpat-ı bahri’ diye isimlendirdiği Ada vapurları, yazar tarafından ‘savaş sırasında gücünün üstünde çalışanlar’ grubuna dâhil edilirken, bu vapurların sabahın erken saatlerinde mesaiye başladıkları belirtilir. (AV: 69)

Ada vapurlarının sefer rotası ve tarifesinden çok insan manzaralarıyla ilgilenen Hüseyin Rahmi Seyr-i Sefain’in hırdavat vapurlarının bu hatlarda kullanıldığını, hatta makine dairesindeki görevlilerin kazan borusunun istim kaçırıp kaçırmadığına dair tehlikeli tartışmalarıyla başlayan bir yolculuğuna rast geldiğini aktarır. (VİG: 308)

Kış aylarında, yolcular alt kamarada, kalabalığın yarattığı sıcaktan bunalırken, dışarıda olanlar soğuktan titrer. Lambozlar kapanırsa açılmaz, açılırsa

kapanmaz. Ter, ıslak elbise kokuları birbirine karışarak insanın midesini bulandırır. (VİG: 308)

Seyr-i Sefâin idaresinin insan ve eşya için ayrı bölmeler kullanmayışı kirli hararlar, kokmuş çuvallarla yan yana yolculuk yapmayı zorunlu kılar. (AV: 72)

Ada vapurlarında eksik olmayan sıkıntılardan birisi tuvaleti gelen küçük çocuklardır. ‘Anne artık dayanamayacağım!’ diye feryat eden çocukların, tuvalet ihtiyaçlarını, annelerin minder altında örtbas etmesiyle karşıladıklarına tanık olan Hüseyin Rahmi, bir yandan kötü kokunun bir yandan da midesi bulanık yolcuların, diğer yolcuları tedirgin ettiğini bildirir. (VİG: 307–314)

Ayrıca, Hüseyin Rahmi, kamarotların vapurlarda tuvalet kazasına uğrayıp altını batıran çocukları, ‘Merak etme Beyefendi, böyle şeyler vapurlarda çok olur. Biz bu yüzden ne kadar para kazandık.’ diye temizleyip para kazandıklarına da bizzat yaşayarak şahit olduğunu belirtir. (TİÇ: 15)

Yolcuların vapurları boşaltma sahneleri de renkli manzaralar oluşturur:

Vapurun iskeleye geldiğini, yolculara haber veren istim düdüğünün acı çığlıklarına memurların çıkılacak iskelenin adını bağırsıkları (C: 270) karıştır.

Vapur iskeleye yaklaşınca, mevki memuru “İlk önce erkekler insin, ardından kadınlar.” (M: 202) diye seslenir.

Güzel kokular saçan bir madamla mevkisiz taraftan hücum eden kirli ağır ağır hamal kokar halk yan yana ilerlerken birbirini itip kakmalar vapurların yolcu boşaltmaları sırasında eksik olmayan sahnelerdendir. (M: 202–203)

3.3.2.2. Kayıklar, Sandallar

Hüseyin Rahmi’nin eserleri içerisinde, kayık ve sandalların, kimi kibar ailelerce ulaşım yerine gezi amaçlı kullanıldıkları gibi ulaşım amacıyla kiralanarak kullanıldıklarını da görmekteyiz.

Üç çifte kayıkları (M: 55), sandalları (DF: 248–249) hususi olarak hazırlayıp deniz gezintileri yapan İstanbul halkı, altıncı bölüm olarak düşündüğümüz ‘Eğlence

Hayatı’ içerisinde geniş olarak ele alınacağı için şimdilik sadece hatırlatmayı uygun görüyoruz.

İstanbul’dan Adalar’a geçmek ve Adalar arasında gezmek amacıyla müşteri bekleyen sandalcılar (İHS: 16.), karşıdan İstanbul’a müşteri taşıyan kayıkçılar (TE: 286) İstanbul ulaşımının bir parçasıdır. Üstelik kira sandallarının gece vakti dahi müşteri taşıdıklarını görürüz. (TE: 321)

Gündelik hayat içerisinde sandal kazaları da yaşanan vakalardandır. (C: 280–283)

3.4. Halk İnançları

Halk arasında anonim olarak yayılan, bilhassa hanımlarca devam ettirilen kimi asıllı kimi asılsız pek çok ‘inanç’, Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde okura sunulmuştur.

Bazılarının, halk tarafından dini temellere dayandırıldığı görülse de çoğu bilen ve inanan kişi sayısının artmasıyla değer kazanmış olan halk inançları, gündelik İstanbul hayatına hareketlilik kazandırır.

Hüseyin Rahmi, eserlerinde zikrettiği hoca, şeyh ya da hocanım gibi din kesimlerini olumsuz yönleriyle göstermiştir. Halk inançları konusunda çeşitliliğin olmasının ve yoğunluğun gözlenmesinin bu niyeti destekler nitelikte olduğunu hatırlatmak istiyoruz.

3.4.1. Şerbetli Olmak

Halk arasında şerbetli olanı¹⁰⁶ yılanın sokmayacağına hatta isterse şerbetli olanın eliyle yılanı tutabileceğine inanılır. ‘Cehennemlik’ romanında, Hasan Ferruh

¹⁰⁶ “Kadiriye ve Rıfaiye şeyhleri şerbetlenmek isteyen müritlerini karşısına alır, dizi üstüne oturtur, bir elinde tuttuğu bir fincan zeytinyağını bir süre okur, üfler, sonra bu yağı şeyh efendi kendi ağzına alır, tekrar fincana döker ve talip olan müridine içirir. Bundan sonra kendisini yılan sokmayacağı gibi nerede bir yılan görse zarar vermedikten başka karşısında dilini çıkarıp yalvaracağını, gördüğü yılan ve emsalini kesinlikle öldürmemesini, isterse yılanı tutabileceğini ve zarar görmeyeceğini anlatır ve öğretirdi.”, Abdülaziz Bey, **A. e.** , s. 373–374.

Efendi'nin hususi doktorlarından, Doktor Alimyan halk arasında elinde yılanla gezince şerbetli olduğu düşünülür:

“Bazı cahil koca karılar:

—Bu yılanlı adam kim? Şerbetli mi acaba? Bu yılan onu niçin sokmuyor? Ahir zaman, ahir zaman... Kıyamet alametleri...” (C: 53)

3.4.2. Ab-ı Hızır

Ab-ı Hızır'la, Ab-ı hayvanla afete dönen çirkin kızların olduğuna inanılır. (C: 102)

3.4.3. Uğur ve Uğursuzluk

Kara kedi, baykuş (CP: 11–12), (M: 108), yılan (TK: 293), sol kaşın seğirmesi (CP: 12), gece karanlığında baykuş ötüşü, havlama, horoz ötüşü, kedi miyavlamaları, Binbirdirek'te direkleri saymak (EB: 17), bir işe başlayıp yarım bırakmak (Şp: 337), gece yarısı aynaya bakmak (M: 270), eski sahiplerinin uğradığı felaketten dolayı bazı evler (DF: 185), çok mezar taşı okumak (İ: 93) uğursuzluk getireceğine inanılan hususlardır. Ayrıca çok mezar taşı okumak uğursuzluk sebebi olduğu gibi baş ağrısına da sebeptir.

Güvercin pisliğinin ise uğura yorulduğunu görürüz. (HSh: 18)

Yine uğursuz olduğuna inanılan mavi göz tılsımı dahi bozar. Ancak her mavi göz uğursuz değildir, bebeklerinin ortasında kedi gözü gibi sarı bir elif olan mavi gözler uğursuzdur. (EB: 76)

Uğur ve uğursuzluğa dair, en dikkat çekici örnekler ‘Efsuncu Baba’ isimli romanda yer alır.

‘Efsuncu Baba’ romanında bu dünyada olup biten her hareketin uğurlu, uğursuz olmak üzere iki anlamı olduğuna inanan Ebülfazıl Enveri’nin (EB: 42–43) uğuruna ve uğursuzluğuna inandığı kavramlar şunlardır:

Dua ile yatağın sağ tarafından, sağ ayakla kalkılır, kulplu, köşeli eşyalar kibleye çevrilip maşa hiçbir vakit dikine çevrilmez, tencereler ve leğenler yüzüstü kapatılmaz, yapılması gereken işler için uğurlu saatler beklenir, sokak kapısından yine dua ile çıkılır, sokağa çıkınca kişinin karşısına sakat birisi çıkarsa uğursuzluktur, o gün işler terk edilir, cumartesi günleri uğursuzdur, salı günü işe başlanmaz, kurban kanı alna damga gibi basılmalıdır, muharremin onuna kadar az su içilmelidir, ayın son çarşambası sayılır. (EB: 42–43)

3.4.4. Fal

İstanbul hayatı içerisinde, bilhassa hanımların meraklı olduğu, kahve falı, el falı, iskambil, bakla falı gibi fal çeşitleri, Hüseyin Rahmi’nin unutmadığı halk inançlarından. Ancak onun eserleri içerisinde, bu fallarla ilgili yorumu, günümüz insanını da ilgilendirecek tarzdadır.

‘Evle Şenlik, Kaynanam Nasıl Kudurdu?’ adlı romanda bu yorumlardan birisi, Osman Zihni Bey’in dilinden aktarılır:

“Attığı falları pek üst üste düşüren, arkaları torbalı, boyunları boncuklu, elleri kınalı Çingene karılarına da tesadüf ettim. Bunların ezberlenmiş falları ve kafalarında icabına göre söylenecek adeta bir (repertuvar) ları var.

Niyete baktırının hal ü şana muvafık etdirecek bir dikkat, bir zeka, bir sanat ve maharetle söylüyorlar. Mesela mavi boncuk kara baklanın yanına geldiği ve kuru ekmek parçası paranın yakınına düştüğü zaman bu tesadüflerin dalalet ettikleri uzun manalar var. İnsanın avucundaki çizgilerden türlü meal ve ahkam çıkaran el falı, kahve telvesi, iskambil vesair nevleri hep bu kabilden.” (EŞKNK: 120)

Hüseyin Rahmi, ‘kahvenin az ya da çok kavrulması; ince veya kalın çekilmesi, bayat yahut taze olması’ fincanda oluşacak şekilleri etkileyeceği gibi, ‘baklaların bir avuçtan’ dökülüşünün ya da bir insanın ‘doğduğu günden öleceği saate kadar olan bütün zayıfının avucunda yazılı olması’nın kesin bilgi olamayacağı fikrindedir. (EŞKNK: 121–122)

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, evde kendi kendilerine iskambil falı açan hanımlara ve beylere rastlarız. (M: 342)

Eski İstanbul sokaklarında fal işi için ayrılmış, müşteri bekleyen dükkânlara rastlamak mümkündür:

‘Tasadüf’ adlı romanda İstanbul sokaklarında falcılara hasredilmiş sokaklar şöyle tarif edilir:

“Zihninde halledilecek bir müşkülü, kalbinde bir dileği bulunanlar, sokaktan caddeden geçerken şıkar düşürmek için kurulmuş örümcek ağları gibi pencerelerine türlü eşkal-i acibede ‘vefk’ler, ‘Mühr-i Süleyman’lar yapıştırılmış üfürükçü dükkanlarını görerek haydi oralara dalıyorlar... Ehl-i hacat için İstanbul kaldırımlarında bakla, iskambil falından tutunuz da divitleri bellerinde, çekmeceleri önlerinde remilci efendilerine kadar esbab-ı tefalün her nevi hazır. Onluğu yahut kuruşu toka et, o söylesin sen dinle.” (T: 62–63)

Nuruosmaniye, Çarşıkapı gibi işlek yerlerde (T: 62–65) İstanbul sokaklarını dolduran bu falcıların ahvali hakkında da bilgiler veren Hüseyin Rahmi, ‘Hintli, Mağripli heriflerin dil bilmez hallerinin yanında ‘Bayezit’te Bakırcılar’ın üst tarafında oturan bal rengi yeldirmeli, şakağı ladenli, şişman falcının büyük bir yazar olarak kalacağını’ belirtir. (T: 62–65)

Hüseyin Rahmi, bir yandan falcıların ahvaline dair bilgi verirken bir yandan da falcıların uyguladıkları yöntemleri haber verir:

‘Evlere Şenlik, Kaynanam Nasıl Kudurdu?’ romanında fal çeşitleri olan ‘simya ilminde, kubur keşfinde, remilde, cifirde, atik cedid felsefede, felekiyatta’ (EŞKNK: 90) emsalsiz olan hoca efendi yıldıznameye bakarak dertlere deva olur.

Bakıcılık yapan hoca efendinin takip ettiği bir sistem vardır:

Yıldızına bakılacak kişinin adı, doğum tarihi hoca efendiye söylenir. Bu işe mahsus kitabı üzerinde hesaplar yapıp, remiller döken hoca efendi, artık gelecekte haberler vermeye başlar.

‘Evlere Şenlik, Kaynanam Nasıl Kudurdu?’ romanında bu sahne aynen yansıtılır:

“Hoca:

—Bu kadının ismi? Mahlası, tarihi veledi?

Zevcem hep bunları kaydederek hazırlamış olduğu kağıdı hocaya uzattı.

Bakıcı, çekmecesinin üzerine yeşil kaplı bir kitap açtı. Sayfaları karıştırarak, içi, kenarı yıldızlar ve cebir harflerine benzer işaretlerle dolu harita-yı sema gibi bir şekle gözlerini dikti. Kalemimi divite batırdı. Bir kağıdın üzerine oradan birçok noktalar, çizgiler nakl etmeğe, hiçbir riyaziyeinin anlamayacağı bir takım hesaplar, remiller dökmeye başladı.” (EŞKNK: 114)

Bu hesaplar sonunda, istenilen kişinin yıldıznamesi çıkarılır:

—“Ayşe Makbule Hanım, Muharrem’in Ağustos’a tesadüfünde yani küre-i arz sünbüle burcunda iken dünyaya gelmiş.” (EŞKNK: 115)

Bakıcılık yapan hoca efendiye yardım eden cinlerdir. Kimi zaman bu göze görünmez yaratıklara, “Defolun!” tekdirinde bulunan hoca efendi (EŞKNK: 127)

remil falının sonunda elli beş yaşını geçkin hanımla henüz yirmi beşinde bulunmayan genci ayırmak, birbirlerinden soğutmak için yapılması gereken çareleri de bildirir:

Kırk tekkeye kurban adanmalıdır. Eğer kurban sayısı çok görülürse, bu sayı yedi, üç ya da bire kadar düşürülebilir. Erkeklik zürriyetinden edilmek istenen kişi için, talep doğrultusunda Necmüttavaşi taşı verilerek, o kişi hadım edilir. (EŞKNK: 130–131) Hoca efendi tarafından bu taşın Eyüp Sultan’da Kabristan Sokağı’nda oturan Hafize Hanım’da bulunduğu salık verilir. Bu taşın adağı vardır. Belli bir ücret karşılığında fakir fukara için yapılacak hediyein ardından, Hafize Hanım’dan bu taş temin edilebilir. Adağı verilip alınan taş, ‘ay tekerinin tümünden karanlık olduğu zaman bir kase okunmuş suya atılacak, kırk saat yedi dakika, üç saniye duracak... Bu suyu kahveyle, şerbetle veya başka suretle’ (EŞKNK: 132–133) istenilen kişiye içirilecek. Bu suyu içen kişinin artık kısır olup zürriyetinin kesilivereceğine, sevdaya gücünün, düşkünlüğünün kalmayacağına inanılır.

Yaşları arasındaki dengesizlik sebebiyle aileleri tarafından ayrılmak istenen âşıklardan erkek için ‘hadım etme’ büyüsü yapan hoca efendi, âşıkların birbirlerinden soğuması için de büyü yapar:

Kırk domuzdan kırk kıl koparılır. Bunlar erkeğin ceket, yelek gibi giyeceklerinden birisinin astarı, usulca sökülüp arasına dikilir. Bu tüyler üzerinde iken aşığın bir kez hanıma gözükmesi yeter. Âşık hanımın gözüne domuz şeklinde görünür. (EŞKNK: 135–136)

Fallar eşliğinde bakıcılık yapan hoca efendi ve hocanımların, karı-koca ilişkilerinde de başvurulan şahsiyetler olduğunu görmekteyiz.

‘Tesadüf’ romanında, ‘Çardaklı Bakıcı’ olarak tanınan Nefise Hanım karı-koca ilişkilerine müdahale eder:

“Adına Çardaklı Bakıcı’ diyorlar. Erkeklerin hallerini anlamak için gidenler kocalarına müteallik ya bir mendil ya bir gömlek götürüyorlarmış... Her şeyi olduğu gibi tane tane söylüyormuş. Adam, bir mecidiye nereye gitmez? Hiç olmazsa insan meraktan kurtulur.” (T: 139)

Kendisini ziyaret edenlere şirinlik, çirkinlik reçeteleri yazan Çardaklı Bakıcı Hanım, kimi zaman Sarman adlı kedisinin gözbebeklerinin uzamasından veya toparlanmasından türlü ahkam çıkarıp, bahçede bıraktığı izlere birçok manalar vererek müşterilerini oyalar. (T: 147)

Okuyarak, iyi saatte olsunlara sorarak (T: 128) bakıcılık işine giren Çardaklı Bakıcı, derdine derman arayan kişinin adını, ailesine dair bilgileri öğrenir. Adına fal açtırılan kişinin çamaşırını ister. Bir hafta sonra tekrar görüşülmek şartıyla ‘davet’ yapacağından bahseder. (T: 191–192)

‘Tesadüf’ romanında çardaklı bakıcının ‘iyi saatte olsunlar’ adına düzenlendiği davetin de bir neziri vardır:

“Kendimce ufak bir davet yapacağım. Tütsü filan, nezirleri beş lira” (T: 192)

Çardaklı Bakıcı’nın daha önce yaptığı bir davette dikkat çekici sahnelere rastlarız:

İyi saatte olsunlar için, kırmızı şekerle şerbet yapıp incir ağacının dibine dökülür, amber yakılıp tütsü yapılır, bensiz düz siyah horoz, iki tavuk hediye edilir. Yedi dolaptan yedi çekirdek fare tersi toplanıp havanda dövülür. Yedi çeşmeden alınan yedişer damla su ile yoğurulur. Elde edilen hamur yedi fırında pişirilir, yedi terazide tartılıp yedi parçaya ayrılır. Her parça çeyrek mecrediye ile bir arada ufak çıkınlara bağlanır, yedi köşe başına bırakılır. (T: 70–93)

İyi saatte olsunlara verilen bu davetler pahalıya çıkınca ‘Biz oğlanı başlattığımız günü iki yüz kuruşla bütün mahalleyi doyurduk. Senin perilerin ne kadar boğazlarına düşkünmüşler.’ diye yakınlar görülür. (T: 70–93)

Âşıklar arasındaki muhabbeti engelleyen, karı-koca ilişkilerine müdahale eden bakıcıların kayıplardan haber vermek için de çeşitli uygulamalarda bulunduklarını görürüz.

‘İnsanlar Maymun muydu?’ romanında Zahide Hanım, kayıp olan torunu Güzide’yi bulmak için falcılık yapan Şeyh Hamza Efendi’nin evine gider. Şeyh Hamza, murakabeye varıp henüz tanışmadan müşterilerinin kim olduklarını anlar. Kalp gözü açık olan Şeyh, murakabe ile Gavs-i Azam’dan destur alır. Murakabe ile kendisinden başka kimseye görünmeyen evliyalarla, meleklerle buluşan şeyh, şeytanların zaptiye nazırı Hüthüt ile konuşmaya başlar. Hüthüt azarlanır ve bir kâse suyun içerisinde olanı biteni göstermeye zorlanır. Şeyh Efendi, bu seans sırasında aç kalan fakir fukarayı da unutmayıp hanımlardan epeyce para alır. Kâsedeki suyun üzerine özel mahfazada saklanan yeşil bir toz atılınca Hüthüt, her şeyi göstermeye başlar. Şeyh öğrenebildiği kadarıyla gerekli olanı öğrenir. Hüthüt, daha fazlası için izinli olmadığından kaçır. (İM: 98–102)

Hüseyin Rahmi’nin eserleri içerisinde sıkça karşımıza çıkan falcılardan birisi de Aynalı Bakıcıdır.

‘Bir Muadele-i Sevda’ romanında Naki tarafından Aynalı Bakıcı’dan bahsedilir:

“Ücret toka edildi mi aynayı eline alan bakıcı, aynaya ‘hoh’ diye bir kere hohlar. Sath-ı mücella-yı müracat bulanır, ‘ Adın nedir?’ سوالini irad eder. Karşındaki biraz ahmakca ise (bu da fazla söz çünkü akıllıların oralarda ne işi var?) gaib edilmiş eşyayı da yine sana haber-fi’l-gayb suretinde sanar. Mesela ‘Naki ismini verdik değil mi’” Naki’nin perisi gel. Dağda isen gel, bayırda isen gel, dereye isen gel, denizde isen gel’ kelimesiyle davet eder. Kahvesiz, şerbetsiz kuru bir davet. Bunun bir de ziyafetlisi vardır ki meduvvin-i mevhumeyi doyurmak her kesenin harcı değildir. Siz dağ bayır dolaşmadığınız halde perinizin ne kadar tenezzüh meraklısı olduğuna şaşırırsınız. Nihayet aynada ‘panorama’ başlar. Galiba periniz lütfen teşrif eder. Onu aynada yalnız bakıcı görür, siz göremezsiniz.” (BMS: 93–94)

3.4.5. Büyü, Efsun, Tılsım

Hüseyin Rahmi'nin eserleri içerisinde, İstanbulluların pek çok ihtiyacını karşılayan, iyi ya da kötü durumlarda manevi etkisi olduğuna inanılan pek çok büyü bulunur. Bu büyüleri yapmak ya da bozmak için izinli kişilerden yardım alan İstanbul halkı, âdet gereği bizzat kendi yöntemleriyle bazı tedbirlere de başvurur.

3.4.5.1. İyi veya Kötü Niyetle Yapılan Büyüler

Büyüler, yapıldıkları niyetlerin olumlu ya da olumsuz olmasına bağlı olarak sınıflandırılabilir.

3.4.5.1.1. Muhabbet Tılsımı - Şirinlik Büyüsü:

Hüseyin Rahmi'nin eserleri içerisinde hanımların ve beylerin en çok rağbet ettikleri büyü, muhabbet tılsımı olarak da adlandırılan şirin gözükmeye büyüsüdür.

İstanbul halkınca, karşı tarafa şirin gözükmeye muhabbet kazanmak isteyenlerin tılsım yaptırmak amacıyla bazı hocalara, dervişlere başvurduklarını görmekteyiz.

Hüseyin Rahmi'nin eserlerinden birisine de isim vermiş olan 'muhabbet tılsımı' hakkında şu bilgilere ulaşmaktayız:

'Muhabbet Tılsımı' adlı romanda, gençlik çağında muhabbet büyüsü için yeni doğmuş çocuk kakası, hüthüt yumurtası, dövülüp ezilmiş kırlangıç gagası, yarasa derisi, farenin gerisi, üç yüz pirenin ezilip zerrinnigar tohumu ve nöbet şekeriyle karıştırılarak elde edilen saf macunu yiyip pek çok şeyhin, üfürükçünün elini öpen Adnan Şemi Paşa Konağı'nın ihtiyar uşağı İlyas Ağa olumlu bir sonuç alamaz. Son tavsiye olarak, Âşık Veli Hazretleri'nin türbesine gider. (MT: 47-49)

Salık verilen türbede Okyanus adlı tılsımcı dervişin, muhabbet tılsımı isteklisinden üç öpücük, bir miktar para ve kirli iç donu karşılığında isteği gerçekleştirdiğine tanık olur. (MT: 366)

Okyanus Dervişin, birisinin gönlünü kazanmak için isteklisine verdiği muhabbet tılsımını kim üzerinde taşırsa, istediği kişinin sevgisini kazanır.

Okyanus Derviş'in muhabbet tılsımının içinden çıkanlar ise dikkat çekicidir:

“Küçük bir müsellel derununda gönülleri birbirine cezb eden büyük bir kuvvet sıkıştırılmış olan muskanın siyah meşinini Cazım Bey çakısıyla yavaş yavaş söker. İçinden muşambaya sarılı iri bir azı dişi, bir horoz mahmuzu, yedi buğday tanesi, bir şeker parçası, bir çil altın çeyrek ve birkaç satırı havi üçe katlanmış bir kâğıt çıkar.

Şu ibareyi okurlar:

‘Kurt gibi dişlek ol. Horoz asa işlek ol. Benat-ı havva buğday bereketiyle aşkıdan garralansun. Şeker gibi sevişiniz. Muhabbetiniz ağdalansın. Her kadın, ruyunda çil altın çekiciliği görerek sana sevdalansın. Yansın... Yansın... Yansın... Âmin... Âmin... Âmin... Âmin...’ (MT: 370)

Hocalara muska yazdırılıp gizlice, sevilen kişinin üzerine dikilir, ayrıca üfürükçülere yazdırılan kâğıtlar ıslatılıp suları içilir. (HB: 215–216)

Kadın hoca tarafından yapılması sebebiyle de dikkat çeken bir başka muhabbet tılsımı ise ‘Tesadüf’ romanında haber verilir:

Gündüzden Hocahanım’la okunulacak. O gece yine nefeslenmiş şekerle hazırlanmış şerbet içilecek. Akşamla yatsı arası döşeğe girilecek. Muska, baş yastığının altına konularak sağ tarafa yatılacak, rüyada ne görülürse sabahleyin Hocahanım’a anlatılacak. Hoca kadın, müşterisinin vergisine, parasına göre bu rüyadan uzun yahut kısa ahkâm çıkaracak. (T: 61)

Muhabbet tılsımı yaptıranlar arasında hanımlar da bulunur. (KC: 190) Sevgilerine karşılık alamayan hanımlar, muskası, nefesi, büyü, tütsüsü kuvvetli hocalara başvururlar. ‘İyi saatte olsunlar’ adına alınan para ile başlayan görüşmede, karşılıksız aşk yaşayan hanımın yıldızına bakılıp karar verilir. Hanımın sevgisine karşılık vermeyen genç, ‘iyi saatte olsunların’ eline geçmiştir. Maşuğun güzel kızlar şeklinde gözüken kötü ruhlardan kurtarılması için muhabbet tılsımı yapıp tütsüler, şerbetler verilir. (MT: 200–201)

‘Ölüler Yaşıyor mu?’ romanında Münire’nin Dilaver’e yaptırdığı muskanın muhabbet tılsımı olduğu anlaşılınca muska açılır. Bir hanıma ait olan muhabbet muskasının içinden çıkanlar şaşırtıcıdır:

“Ufak bir tornavidanın ucuyla lehimi kaldırarak üçgen tenekeyi açarlar. Mihr-i Süleyman’a benzer acayip şekiller, Kûfi mi? Mıhi mi bir takım harfler, rakamlar arasında yalnız bir şekil dikkatlerini çeker: Bir yürek resmi üzerine bir hançer saplanmış... Yürekte Dilâver, hançerde Münire yazılı... Ve sonra şu sözler:

Münire’nin aşk hançeri

Dilâver’in gönlünü delsin.

Kanatsın...

Ağlatsın...

Çıldırtsın...

Yalvartsın...

Amin... amin erhamerrahimin” (ÖY: 176–177)

3.4.5.1.2. Kocaları Bağlama Büyüsü:

Bilhassa erkek çocuk anneleri ve kardeşleri, gelinlerinin eşine büyü yaptırdığından şüphelenirken (CP: 128), (MK: 288) Nuruosmaniye kapısındaki hocanın bir meci diye karşılığında ‘yumak afsunu’ yaparak kocaların ağzını bağladığına (M: 225) inanılır.

3.4.5.1.3. Sevenleri Ayırma Büyüsü:

Hanımlarca arası bozulan çiftlere, düşmanlar tarafından ‘ayırma büyü’ yapılmış olabileceği düşünülür. (TK: 282)

3.4.5.1.4. Erkekliği Bağlananın Erkekliğini Kuvvetlendirme Büyüsü:

Kuvvet macunu yedirilen kişiye bunun yanında tütöler yapıp ıslatılan dua suyu içirilir. Ayrıca kişiye muska takılır. (Trmn: 60–61)

3.4.5.1.5. Mihr-i Süleyman Büyüsü:

Her şeye iyi gelir. Fakat yarı belden aşağı hastalıklar için kullanılmaz. Muska şeklinde hazırlanan bu tılsım, yedi kat muşambaya sarıldıktan sonra asılma şekliyle de dikkat çeker:

“Deniz kenarına gidilir, kıbleye karşı durulur. Ağrıyan yerin üzerine muska asılır. Arkaya bakmadan dönölür. Yolda bir bildiğe rast gelip de ‘Nereden geliyorsun?’ diye sorulursa, ‘Derya kenarına vardım, derdimi suya attım, muskamı taktım, geliyorum.’ cevabı verilir.” (T: 60)

3.4.5.1.6. Kız Kaçırma Büyüsü:

‘İnsanlar Maymun muydu?’ romanında efsunlayıp evden kaçırانların olduğuna kanaat getirilir. (İM: 85) Ancak büyüünün nasıl yapıldığına dair bilgi verilmez.

3.4.5.1.7. Soğukluk Büyüsü:

Evli çiftlerin huzuru bozulsun, eşine domuz gibi gözüksün diye çamaşına domuz yağı sürölür. (KV: 12–13)

İki seveni birbirinden ayırmak için şeyhler tarafından soğutma büyüü de yapılır. ‘Kırk yılan efsunu’ denen bu büyü; kırk günde, kırk saat, kırk dakika ve kırk saniyede olur. Büyü yapılacak kişilerin iç çamaşırları tütölenir. Yılan gömleği içinde kırk gün durmuş bisküvi, şekerleme gibi şeyler bu kişilere haberleri olmadan yedirilir. Kırk akrep ateşte yakılıp külleri muska yapılır, havas duası ile okunan muska birbirini sevenlerin elbiselerine dikilir.

Kırk hafıza, kırk Leyil duası okutulur. Verilen müddetin sonunda sevdalıların birbirini yılan gibi görüp soğuyacaklarına inanılır. (ÖY: 227–228)

3.4.5.1.8. Sarhoşu İçkiden Soğutma Büyüsü:

İçkiye düşkün olan bir kimseyi içkiden vazgeçirmek için, tam yedi gün lazımlıkta bekletilen parayla rakı alınır. İçine biraz gebe kadın sidiği karıştırılıp sarhoşa içirilir. Böylece sarhoşa iğrenme gelir ve tövbe eder. (Şp: 328)

3.4.5.1.9. Kalp Gözü Kararıp Doğru Yoldan Sapanları Düzeltme Büyüsü:

Hoca efendiden alınan hassalı, tesirli muska gizlice doğru yola sevk edilmek istenen kişinin elbisesine dikilir. Kalp gözü kararan uyurken, gezerken tütsü ile tütsülenir. Bu mümkün olmazsa elbiselerine tütsü basılır. Şarap içtiği geceye rast gelmeyecek şekilde, okunmuş latilokum şekeri yedirilir. Suyuna da hocanın tükürüğü ile izinli sayılan kişi tarafından dua okunup tükürülür. (Şp:328) Ayrıca, yeni doğmuş çocuğun ilk abdesti, bensiz siyah köpeğin tersi (Şp: 444–445) de yedirilip içirilenler arasındadır.

‘Şıpsevdi’ romanında Edibe Hanım, eşi Meftun’a, Azize Hanım ile yaptıkları ‘ıslah etme’ büyülerini şöyle dile getirir:

“Akıllanasın diye gizliden gizli şu dünyada sana yapmadığım kalmadı.. Paşmakı Şeriften su getirip içirdim, Merkez Efendiden taş aldım... çamaşırlarını yedi emirlere okuttum... pabucu büyükten muska aldım, ceketinin içine astarla yüzün arasına diktim., sürahiyle suyu hindiler tekkesine okuttum, üflettim, tükürttüm, getirip sana içirdim, akıllanmadın. Azize bana nefes verdi. Her gece içine okuyup, üfleyip tükürmeden sana içirmezdim, yine para etmedi..yeni doğmuş çocuğun ilk abdesti, beneksiz siyah köpeğin tersi... Daha hangisini söylüyeyim? Ne duyumsa yaptım..bir türlü aklın başına gelmedi herif!.. senin damarın bozuk... ıslah olur şey değilsin ki...” (Şp: 444–445)

Yine huy düzeltmek için nefesi keskin hocanın okunmuş otları kaynatılıp içirilir. (DCF: 316) Ancak bu otların neler olduğu belirtilmemiştir.

3.4.5.1.10. Zihin Açma Büyüsü:

Çocuğun zihnini açmak için, çocuğa Baba Cafer Türbesi'nin sandukasına bırakılan kuru üzüm yedirilir. (ÖY: 51–52)

3.4.5.2. Efsunlu Mekânlar

Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde, büyü meselesinin mekânlara da yorulduğunu görürüz. Halkın, 'hırsızın dahi giremeyeceğini düşündüğü' (EB: 94–95) mekânlarla ilgili çeşitli 'efsun' inançları vardır.

Hüseyin Rahmi'nin eserleri içerisinde tespit ettiğimiz mekânlara dair 'efsun' inançları şunlardır:

3.4.5.2.1.Çemberlitaş

İnanca göre, Çemberlitaş yekpare altındır. Bir gece Yahudiler Çemberlitaş'ı ateşle eritip altını çalmak isterler. Ancak, Çemberlitaş tılsımlıdır. Tılsımı bozamazlar ve Çemberlitaş ateşin hararetinden taşa dönüşür. (EB: 20–21)

3.4.5.2.2.Binbirdirek

Binbirdirek'te, Edirnekapısı'yla Topkapı arasında gömülü olan definenin tılsımlı anahtarı gizlidir. Bu anahtarın çevresinde, Lahur ile Mahur adlı iki melek ile iki şeytan dolaşır. Şeytanlar meleklerin dalgın anını yakalayıp anahtarı elde etmek isterler. Ancak tılsımın bir Müslüman tarafından çözülüp defineye ulaşılacağına inanılır. (EB: 47–48)

‘Efsuncu Baba’ romanında, büyü, tılsım konusunda yazılmış kitaplarla uğraşan Ebülfazıl Enveri’nin bu kitaplar doğrultusunda altın aradığını, (EB: 41) Binbirdirek’te gizli olan anahtara ulaşmak için bozulması gereken efsunla ilgili uzun uzun bilgiler verdiğini görmekteyiz. Efsunun bozulması ile ilgili bu izahların hepsini vermek mümkün olmadığı için hatırlatmayı uygun görüyoruz.

3.4.5.3. Büyü Bozma

Büyü bozmak isteyen bilhassa İstanbullu hanımların inançlarla şekillenen kendi uygulamalarının yanında, yine hoca, şeyh gibi izinli kişilerden yardım aldıklarını görürüz.

Büyü bozmak için, büyü yapıldığına inanılan kişinin iç çamaşırı kullanılır.

‘Kaderin Cilvesi (Başımıza Gelenler)’ romanında, Salah Efendi’nin kaynanası bu yöntemi dile getirir:

“Kaynanam bir dişi şeyh gibi yerinde kendinden geçerek:

—Büyü... Büyü... Vallahi Beyefendiye büyü yapıyorlar. İç çamaşırlarını bana göndersinler. Büyüyü bozdurtayım. Görürsünüz, o nankör kıza bu düşkünlüğü kalır mı?” (KC: 190)

Büyünün zararlarından kurtulup büyüü bozmak isteyen kişi, halk inançları doğrultusunda ‘köşeye bucağa tütsüler yerleştirip gerekli olan yerlere tavşanbaşı asar.’ (EŞKNK: 166)

‘Hazan Bülbülü’ oyununda Refi Efendi’ye yapıldığına inanılan büyüü bozmak için yine tavşanbaşı dolaştırılıp tütsü yakıldığını görürüz. Tütsü yakılıp tavşan başı dolaştırırken okunan dua dikkat çekicidir:

“Ayşe Kadın: (Elinde madeni bir derununda buram buram bir tütsü tüterek) Üzerliksin havasın... Her dertlere devasın.

Selime: (Elinde kurumuş bir tavşan başı) Perilerin sırdaşı, büyüüne tavşan başı...

Tütsüyü efendinin burnuna yaklaştırır.” (HB: 50)

Tavşanbaşının evde dolaştırılması, tütsü yakılması büyü bozmada ortak kullanılan bir yöntemken, bu tedbirlerin yanında molla hanıma büyüye uğrayan kişi için terkip hazırlattırılır.

Bu terkip ‘Bir Muadele-i Sevda’ romanında Naki Bey’in annesi tarafından şu şekilde tarif edilir:

“Annem elini alnına götürüp düşünerek dedi ki:

Doğru, doğru bu işte büyü var... Dün geceki gelinin dediği gibi eski karılardan birincisi vefat etmiş... Fakat ikincisi daha ölmemiş. Tekrar sana varmak için hoca hoca dolaşıyormuş. Ben de diyordum. Bunlar akla sığacak işler değil... Tevekkeli değil, efendi, oğlanı yarın okutalım. Odasının kapısına da bir tavşan başı astırayım. Yedi dükkân süprüntüsü, güneş doğmadan alınmış güvercin tersi, çörekotu, üzerlik, kilise buhurundan artmış günlük, daha bilmem neler... Bu tertibi, bizim kalfaların hocası molla hanım bilir. Ona hazırlatayım da Naki’nin çamaşırlarını tütsüleyelim...” (BMS: 98–99)

3.4.6. Karışmış Kızlar, Kadınlar, Çocuklar

Cinlere, perilere karışan kızlar, her saatte, her yerde gezer, çarpılmazlar. Peri aşığı olan karışmış kızlar, kimseyle evlenemezler.

‘Dirilen İskelet’ romanında karışık olduğuna kanaat getirilen Nâsıra için şunlar söylenir:

“Bu kız karışıktır. Bu her saatte her yerde gezer, çarpılmaz. Çünkü bütün periler onun amcaları, teyzeleridir. Kimden korkacak?.. Derya padişahının oğlu bu kıza âşıktır. Nâsıra, hiçbir insan

kocaya varamaz. Çünkü peri âşıkı kıskanır... Vay olur bu kızı almaya heveslenen delikanlının başına...” (Dİ: 81)

Yıldız ilminden anlayan karışmış kızlar, burçlar hakkında bilgiler verip el ve alın çizgilerinden yola çıkarak kişileri gelecekte haberdar ederler. Kişinin ismindeki harflerin karşılık geldiği rakamlarla evlilik hayatlarında yaşanacak geçim ve geçimsizlikleri de duyururlar. (Dİ: 185–188)

Halk arasında, karışmış kızlar ve kadınlarla ilgili rivayetler de yayılır:

Sesiyle delikanlıları büyüleyen, yüzünü göreni kendisine aşık eden perilere karışmış kızlar, ezan okuyan ve okuduğu ezanı işitenin kırk yıl işinin rast gitmeyeceğine inanılan karışmış kadınlar halk arasında endişe yaratır. (MKŞ: 52)

Karışmış kadınların, şehit akrabalarıyla cuma günleri, gece yarısından sonra görüşebileceğine inanan İstanbul halkı, bazı köpeklerin de cinlerle arası iyi olup karışmış olduklarına kanaat ederler. (MKŞ: 71)

Hüseyin Rahmi, halk arasında bilhassa bazı babalı Arapların karışık olarak tanındığını belirtir. Gaipten haber sormak için, bu babalı Araplara danışılıp ‘baş aldırılır’¹⁰⁷.

‘Ölüler yaşıyor mu?’ romanı, baş aldırma ile ilgili önemli bilgiler sunar:

“Baş almak deyimi şöyle açıklanabilir: Bu istidatta bulunanlara gûya başka bir ruh girer. O insan kendi kişiliğinden çıkar ve kendine giren ruhun benliğini alır. Frenkler buna ‘Transe’ hali derler. Yüzü, bakışı, sesi değişir. Gözünüzün önünde bir ‘métamorphose’ değişimi olur...”

¹⁰⁷ “Zenci karışık kadınlar ekseriyetle Karagümrük, Salmatomruk, Eğrikapı, Edirnekapısı, Sultanahmed’de Arasta denen yerle orada burada otururlardı. Hizmetçi dellallığı da yaptıkları için ev ve konaklardan aşçı ve hizmetçi istendiğinde civardan ya da kendi evinde oturanlardan arar bulur, aracılık eder ve bu arada kendi aldatmacalarını da yayacak dellal sağlamış olurlardı. Bu gibi hizmetçi verenlere kolcu, karışıkların başındaki reiseye de kolbaşı denirdi... Kolbaşılardan yaptığı üç şey vardı: Onların tabiriyle baş alarak perileri davet edip toplamak, sorular sorup onlardan fikir almak, açıklama istemek, başvuran hastayı tütsüye koymak...”, Abdülaziz Bey, A. e. , s. 370–371.

Bu değişen insan aslında cahil olup da ona bir bilginin, bir filozofun ruhu girerse bu eğitimsiz kimsenin size pek derin sorunlardan cevaplar verdiğine bakarak şaşar kalırsınız.

Size geleceği söyler. Kilometrelerle uzak yerleri görür. Ufukların ötesinden koku alır. İşitir... Kısacası, çok uzaklara kadar beş duyusunu kullanabilir.” (ÖY: 50)

Hüseyin Rahmi, ‘Ölüler Yaşıyor mu?’ romanının yazılış tarihini göz önünde bulunduracak olursak, 19. asrın ikinci yarısında, İstanbul’da böyle karışık olduklarını ileri sürerek başa gelen kadınlar olduğunu, karışık kadınların, kendilerinden sorunlar sorulmak için bilhassa ayaklarına kadar otomobiller gönderilip kibar konaklara çağırıldıklarını belirtir. (ÖY: 50)

‘Çocukken birkaç kez bunların seanslarında bulundum.’ diyen Hüseyin Rahmi (ÖY: 50), ‘dokuz- on yaşlarındayken katıldığı ‘baş aldırma’ seansıylay ilgili hatırında kalan sahneleri ‘Ölüler Yaşıyor mu?’ romanında şu şekilde nakleder:

“Adlar aklımda kalmadı. Al kadife kürklü, başı elmaslı, kulakları küpeli, parmakları yüzüklü, tıknaz, kırk beşlik, ellilik bir kadın boş sedire oturtuldu. Ortada çiftte buhurdan yanıyordu. Oda kapısı kapatıldı. İçerideki kadınların çoğu yerlere oturmuşlardı. şimdi hep gözler başa gelecek hoca kadına dikildi. Bütün hanımlar dağları aşsın da gelsin, deryaları geçsin de gelsin diye bir şeyler mırıldanarak halıyı okşar gibi elleriyle yerleri sıvazlıyorlardı. Hocanım birden bire tatlı tatlı gerinerek esnedi, esnedi. Bir sıraya birkaç kez aksırdı. Omuriliğinden gelen bir sarsıntıyla silkine silkine titredi. Kızaran yüzünün çizgileri değişti. Gözler parladı. Bakış başkalaştı. Gözlerinin önünde birden bire bir değişime uğrayarak hocanım, öncekine benzemez bir kadın oldu. şimdi bu kadının ağzından onun kalıbına giren öteki bir kişilik konuşuyordu.” (ÖY: 50–51)

Hanımların seans boyunca hocanıma merak ettikleri soruları sorup cevabını aradıklarını görürüz.

Kocasının kendisini aldattığından şüphelenen hanım, oğlunun okuyup adam olup olmayacağını merak eden anne, değerli eşyası çalınan mağdur, uğradıkları

büyünün bozulmasını isteyen çaresiz hocanımın etrafını sarıp soru soranlar arasındadırlar. (ÖY: 51–52)

‘Ölüler Yaşıyor mu?’ romanında ‘baş alma’ seansı, hocanım sürekli farklı perilere karışmasıyla devam eder:

“Soran hanım: —Bileziği ne yaptılar?

Rügüş: —Sakallı bir adama rehine koydular... Üç yüz elli lira aldılar. Yakında satacaklar...

Hanım: Bu sakallı adamı nerede buluruz?

Bu soruya karşılık beklerken bir de bakarsınız ki baş alan kadının yüzü değişir... Rügüş gitmiş, bir başka peri gelmiştir... Bu yeni gelen eski soruya karşılık vermez...” (ÖY: 52)

Yine bu seans sırasında, Hüseyin Rahmi, başa gelen perileri de tanıtır:

Başa gelen insancıl periler çoğunlukla şunlardır: Rügüş Hanım, kızkardeşi Şerife Hanım, Yavru Bey, Deryaban Şahının Oğlu.¹⁰⁸ (ÖY: 52)

3.4.7. Nazar

Nazardan korunmak için ‘nazar değmesin, kırk bir buçuk maşallah’ diyen İstanbul halkı, alınlara asılacak çörekotu, mavi boncuklu, sarımsaklı nazar takımlarının nazardan koruyucu etkisine inanır. (CP: 139)

3.4.8. Rüya

İstanbul halkınca rüyalar, kimi zaman bir felaketin habercisi olarak rüya sahibini uyarır: (TE: 271)

¹⁰⁸“Başa gelen bacı kimi zaman Rüküş Hanım’ın kimi zaman Yavru Bey’in (Yaver Bey diyenler de var.) sesiyle konuşup isteklerini sıralar: Kırmızı şeker, kırmızı örtü, kırmızı horoz”, Sennur Sezer, Adnan Özyilmazer, **A. e.**, s. 280.

‘Cadı’ romanında aile dostu yaşlı hanım tarafından görülen rüya kötü durumun habercisidir:

“Gel yavrum gel... Rahmetli anacığın üç gecedir sıra ile düşlerime giriyor. Kızımın başını nare yakıyorlar. Git kurtar.’ diye yalvarıyor.” (Cd: 31)

Ayrıca rüyada ölünün diriye öpmesi hayra yorulmaz. (SA: 69–71)

Görülen rüyanın hayra çıkması için, rüya görülen gecenin sabahı pencereden gökyüzüne bakılıp üç defa ‘bir rüya gördüm maşallah, hayırdır inşallah’ demek halk inançlarındandır. (KYABI: 82–105)

3.4.9. Kurşun Döktürme, Korku Damarını Bastırma

‘Tebessüm-i Elem’ romanında, oğlu Kenan’ın akli dengesinin bozulmuş olduğundan şüphelenen Zehra Hanım, Esma Molla’yı kurşun dökmeye çağırır. Böylelikle kurşun dökme sahnesine ve o esnada korku damarının bastırılmasına¹⁰⁹ şahit oluruz:

“Molla Hanım takımlarıyla gelir. Tepsi, kara saplı bıçak, içi su dolu yeşil kâse, bir okka ekmek hepsi hazırlanır. Kepçenin içine bir külçe kurşun konur. Mangala ateş salınır. Kenan’ın üzerine başından ayaklarına kadar bir yorgan örtülüdür. Kurşun eriyince Molla kadın bir eline yeşil çanaklı tepsiyi, ötekine kepçeyi alarak yorgana gömülü Kenan’ın başı üzerinde kepçenin içindekileri cazzadak çanağa boşaltır. Bu iş Kenan’ın başı, karnı ve ayakları üzerinde üç defa tekrar edilir. Karnı üzerine dökülen kurşun daha çok patlar. Molla kadın ‘euzü billahi’yi üç defa okuduktan sonra:

—Gördünüz mü? Kurşun tüfek gibi patladı. Bu çocuk kem nazara, büyüye uğramış. İç çamaşırlarını Cuma günü salâ verilirken minareye çıkartmalı, der.

¹⁰⁹ “Korkudan ileri geldiği sanılan hastalıkların giderilmesi için korku basmak İstanbul halkının uyguladığı tedavi tarzlarından biridir. Korku iki türlü basılır: Kasıktan damarlarına basılarak ya da başın iki tarafından iki elle tutulup üç defa yukarı kaldırılır.”, Mehmet Halit Bayrı, **A. e.** , s. 202–203.

Kurşunun her dökülüşünde külçe sudan çıkarılır. Aldığı şekillere göre manalar çıkarılır. Karnı üzerinde patlayan külçede Kenan'ın yüreği çatlayacak kadar şişmiş görünür. Büyük bir kaza geçirdiği anlaşılır. Bu işte fattan bir karı bulunduğu keşfolunur...

...Yorganı açarlar. Yeşil çanaktaki sudan delikanlının suratına, odanın köşe bucağına birkaç tutam serperler.

Kara saplı bıçakla ekmek doğranır. Kenan'a bir parça yedirdikten sonra artakalanı köpeklere gönderilir.

Kurşuncu kadın, beyin kalp şişkinliğini indirmek için kara saplı bıçaklara karın tarafını okur. Dalağını keser.¹¹⁰ Elini pantolonunun içine sokarak bastırmak için kaşığı üzerinde çocuğun korku damarını arar. Fakat yerinde bulamayarak:

—Vah zavallı yavrum, o kadar korkmuş ki, korku damarı içeri kaçmış, diye acınarak bağırır...

...Kenan'ı koltuklarından tutarak oturturlar. Molla Kadın çanaktan ıslattığı baş parmaklarıyla delikanlının alnını ve kaşlarını sıvayarak başına okur, üfler, nefes sonunda üç defa yüzüne tükürdükten sonra:

—İyilik sağlık... Haydi evladım, pencerenin önüne git, gökyüzüne bak, tavsiyesinde bulunur.” (TE: 265–266)

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, bir diğer kurşun döktürme sahnesi de ‘Tutuşmuş Gönüller’ adlı romanında karşımıza çıkar. Kurşuncu hanımın kurşun döktürmeye dair saydığı faydalar önemlidir:

—... “İnsan altı ayda bir defa olsun, kendine kurşun döktürtmelidir. Başa gelecek kaza bela def olur. Yüreğinin pası açılır. Gamı gussası dağılır. Sinirlerine kuvvet, gözlerine fer, kesesine bereket, talihine mutluluk gelir. Şeytanları azalır. Düşmanları zebun düşer...” (TG: 145)

¹¹⁰ Dalakçılar ‘...kendilerine müracat eden adamı araka üstü yatırır, göbeğine bir hayli baskı yaparak okur, bu arada eliyle karnı iki tarafından tutar, çalkalar gibi iki yana sallar, bir koyun dalağını okuyarak karnı üstünde parçalardı.’ Abdülaziz Bey, **A. e.**, s. 357.

3.4.10. Hüddamlı, Nefesi Kuvvetli Hocalar, Şeyhler, Hocanımlar

Daha önce ‘Sağlık’ bahsinde yer verdiğimiz çocukluk yıllarına ait hatıralarında, ‘boğaz’ hastalığına uğradığı zaman Galata Mevlevihanesi’ndeki Şeyh Kudretullah’ın nefesiyle şifa bulduğunu söyleyen Hüseyin Rahmi (Ü: 39), gerek ailesinin uygulamaları gerek kendi gözlemleriyle ‘nefes konusunda’ deneyim kazanmıştır. Öyle ki Heybeliada’da evinin yapımında çalışan Veli adındaki işçinin ayağına çivi batınca, ‘Yüzüm çok ağrıyor. Okumuş adamsınız, beyefendi, bana bir nefes ediveriniz.’ ricasını kıramayıp uydurma sözler söyleyerek üç kere yüzüne üfleyen Hüseyin Rahmi, ‘Allah şifalar versin, haydi gökyüzüne bak...’ demeyi de unutmaz. (Ü: 45)

Bu sebeple, Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde nefesi kuvvetli hocalar hakkında verdiği bilgiler değerlidir.

Babadan oğla geçtiğine inanılan nefes, daha önce ‘Sağlık’ başlığı altında gördüğümüz üzere, hastalıkların tedavisinin yanı sıra manevi sıkıntılarda da İstanbul halkının yardımına koşan inançlardandır.

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, nefesi kuvvetli olduğuna inanılan Çınarlı Abdal Veli’nin nefesiyle kulunç, sıtma, havale, sara, çarpıntı gibi tıbbi tedavi gerektiren hastalıkları tedavi ettiği, mübarek salyasının manevi gücüyle de konuşamayan çocukları konuşturduğunu görmekteyiz. (HS: 29-35)

Yine nefesi kuvvetli bir başka şeyh de Kocamustafapaşa’da oturan Elbistan’lı Keramet Efendi’dir. (Trmn: 7)

‘Toraman’ romanında, hanımların ‘bu çarpıntılarım, baygınlıklarım arttıktan sonra şeyhime gideyim dedim, kendime bir nefes ettireyim, hafıflıktır’ dedikleri Elbistanlı Keramet Efendi, babası rahmetli Kerim Efendi gibi okuyup üflemesi kuvvetli şeyhlerdendir.

Nefesi kuvvetli hocalar sıkıntılı zamanlarında şifa arayan hastalarını, okuyup üfledikten sonra ya kendileri çeyrekler ya da en kıdemli dervişlerine çeyreklettirirler.¹¹¹

Hastayı çiğneyip çeyrekleyen ne kadar cüsseli olursa, şifasının da o kadar büyük olacağına inanan İstanbullu hanımların ‘Toraman’ adlı romanda, bu tedavi yöntemi ile ilgili söyledikleri önemlidir:

—“Dur hanım, dur. Sırasıyla hepsini anlatacağım. Bana okudu üfledi. Yanında birisi var. Su kabağı mı diyorlar, nukba¹¹² mı diyorlar? İşte o kalfasıymış. Sonra beni ona çiğnetti. Çeyrekletti. Yanımda Safiye vardı. Bana döndü: ‘Deminden buraya iki genç, güzel hanım geldi. Şeyh okuduktan sonra onları kendi çiğnedi. Genç ola idin kalfasına çiğnetmez, seni de kendi çiğnerdi. Ne kadar olsa şeyhin ayağında başka tesir, başka keramet vardır.’ dedi. Ne ise, ben gücenmedim. Belki Şeyh akşama kadar kadın çiğnemekten yorulmuştur. Beni de kalfasına çiğnetti. Fakat kalfası pek boylu ve cevdetli, minare kırması bir adam. Hala kemiklerim ağrıyor...

—Geçen sene muhasebeciler, büyük hanımı ayıya çiğnetmediler mi?

—Sus kız, çarpılırsın. Hiç o, buna benzer mi?

—Yalan söylemiyorum ki çarpılayım? Çiğneyen adam ne kadar ağır, cüsseli olur ise, şifası da o kadar büyük olur imiş.” (Trmn: 8–9)

Sıkıntısını atmak için nefesi kuvvetli hoca tarafından nefeslenip çeyreklettirilen hastanın iyileştirme amacıyla başka tedavilere de tabi tutulduğunu görmekteyiz:

¹¹¹ “Çaryeklemek (çeyreklemek) süt çocuklarının, lohusaların kollarını bacaklarını çaprazvarî çekerek bir çeşit masaj yapma; kundağa çözülen bir çocuğa uygulanan beden hareketleri; sağ kolu sol kolun üzerine, sol kolu sağ kolun üzerine üç defa getirdikten sonra yüzüstü yatırıp yine üç defa sağ eli sol ayağın uçlarına dokundurma”, Abdülaziz Bey, A. e., s. 484.

Abdülaziz Bey’in süt çocukları ve lohusalar için uygulandığını belirttiği bu idmanın, Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde şeyh tarafından sıkıntılı hastalarına da uygulandığını söyleyebiliriz.

¹¹² “Nukaba (nükaba): Rıfai, Sadi ve Bedevi tarikatlerinde şeyhlik derecesine yaklaşmış dervişler”, Abdülaziz Bey, A. e., s. 536.

Nefeslemenin ardından ‘lakırdı sıtması’ teşhisi konulan hastanın yedi gün, yedi gece ağzından dünya lakırdısı çıkmaz. Her gece, her sabah bir odaya kapanıp yedi bin yedi yüz yetmiş yedi ‘Ya Sabur’ çekilir. Böylelikle kalpteki şeytan dağıtılır. Verilen muska, okunmuş pamuk ipliği ile boyuna asılır ve Hazret-i Pir’in mezarından alınan taş söz söyleme ihtiyacı olduğu zaman ağıza konulur. Tekkenin bahçesinde biten kutsal ot kaynatılıp içilir ve böylelikle sıkıntı dağıtılır. Tabi ki bu alınanların adakları ödenir. (Trmn: 25–27)

Nefesi kuvvetli hocaların uyguladıkları bir başka tedavi sistemi ise oldukça ilginçtir:

Şeyh tarafından kadınların göğüslerine uzun bir dua yazılır. Beş altın karşılığında, dua üç gün sonra yalanarak temizlenir. (Trmn: 14–15)

Son olarak, hüddamlı¹¹³ hocalardan ve bu hocaların uygulamalarından bahsetmek istiyoruz.

Daha önce falcılık yapan hocalar, şeyhler, hocanım ve molla kadınlar tarafından, remil açılıp, yıldıznameye bakılarak kayıpların bulunduğu bahsetmiştik.

İstanbul halkı, kayıp olanın cinleri emrinde bulunduran hüddamlı hocalar vasıtasıyla da bulunabileceğine inanır.

Bu inanç, ‘İnsanlar Maymun muydu?’ romanında mahalle sakinlerince dile getirilir:

“‘Mahallenin koca karıları, garip şeylere inanmakta onlardan aşağı kalmayan koca erkekleri:

Lemiye’yi artık polis, jandarma bulamaz. O, olsa olsa hüddam kuvvetiyle bulunabilir. Kim bilir şimdi Kaf dağının arkasında mıdır, yoksa göğün kaçınıcı katındadır...’”(İM: 83)

¹¹³ “‘Hüddamlı demek hademeli demektir ama hepimizin bildiği hademe değil, ecinnilerden hademe tutan adam demektir. İşte bu hademeleri para verip tutmazdı da, bilakis onların sayesinde geçinirdi.’” A. Ragıp Akyavaş, A. e. , C. I, s. 109.

Kayıp için hüddamlı hocaların yardımını alan halk, sıkıntı hastalıklarında da bu hocalara başvururlar. Sıkıntısı olan için hüddamlı hocaların teşhisi ise genç peri tarafından ayın son haftasında bir gece kuyu başından geçip çardak altında oturan kişinin uğratılmış olmasıdır. (İM: 86)

Uğratılmış kişi için hüddamlı hocaların uygun gördüğü tedavi şu şekildedir:

Kırk bin Lafza-i Celal çekilip, her birinde bir kere sıkıntısı olan tespihten geçirilir. Yardımlarından dolayı, cinler adına maddi hizmetler olan davetler verilir. (İM: 86)

3.4.11. İyi Saatte Olsunlar: Cinler, Periler

Daha önce bahsettiğimiz üzere bazı hüddamlı hocalarla, bakıcılarla, karışmış kadın ve çocuklarla hatta evin kedisi veya köpeğiyle arası iyi olan, cin ve periler, İstanbul halkının çekindiği kimi zaman isimlerini dahi anmaktan korktuğu inanç öğelerindendir.

Yaşlısı ve genci olduğu bilinen ‘iyi saatte olsunların’, gece pencereden bahçeye süprüntü atanın üzerine uğrayacaklarına inanılır. (SA: 316–318) Ayrıca gece bahçeye sıcak değil, soğuk su dökmek (SA: 316–318) ve süprüntülüğe abdest bozmak da İstanbul halkınca netamelidir. (SP: 441)

Müslümanı, gâvuru, Yahudisi, çingenesi olan ve cinslere ayrılan cinlerin, perilerin evlere ‘tekin değildir’ levhası astıran, ihtiyaçların vücutlarına sızı, dert, ağrı halinde yerleşen, aşk, sevdâ ateşi saldırıları ile gençlerin damarlarına, delilerin dimağlarına yerleşen kötü niyetlileri hüddam ehline defedilir. Dini ve cinsi olan iyi saatte olsunlar, bu niteliklerine göre hoca, papaz, haham, falcı ve sihirbaz çingeneler vasıtasıyla kontrol altına alınabilirler. En tehlikeli durum ise gâvur perisinin Müslüman vücuduna yerleşmesidir. (Dİ: 69–71)

‘İyi saatte olsunlara’ uğrayanlar nefeslettirilip, adaklar adanır.

‘Son Arzu’ romanında ‘iyi saatte olsunlara’ uğradığı düşünölen Nuruyezdan nefeslettirilip, adaklar adanır:

“‘Oh, hepimizin gözlerimiz aydın olsun... Periler artık yavaş yavaş vücudundan çıkıyorlar. Yedi Emirler’e birer nefes ettirelim... Rüküş Hanım’a bir siyah tavuk adayalım... Yavru Bey’e, Derya Padişahı’nın oğluna üçer okka şerbet içirelim.¹¹⁴” (SA: 318)

Çörekotu, üzerlik ve tütsü de uğrayanların şifa bulması için kullanılanlar arasındadır. (MKŞ: 38)

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, ‘tekin olmayan’, cinli, perili köşkler sıkça kurgu ögesine katılır. Hatta bazı eserlerin tekin olmayan evlerde yaşananlar üzerine yapılandırıldığını görürüz. ‘Gulyabani’ romanı gibi...

Halk arasında, ‘tekin değil’ diye nitelendirilen bu evlerde, ev halkınca cinler, periler görülür. Hatta mübarek evliyaların da bu evleri ziyaret edip gezindikleri söylenir. (BD: 100–101), (BK: 48–49), (G: 28)

Tekin olmayan köşklenden birisi de ‘Mezarından Kalkan Şehit’ romanında karşımıza çıkar. İçeri girmek değil, duvarına sürtünen insan hatta hayvanları çarpan ‘Cinli Köşk’ün, keçi ve koyunları yuttuğu söylenir. Rivayete göre medyumluk yapan papazın şeytanı çağırmaya kalkışması sonucu cinlenen köşk, birkaç el değıştirdikten sonra Doktor Hayrettin Paşa tarafından satın alınır. Doktor, soluk kesilmesi sebebiyle ölünce, evde cirit atan iblislerin işi olduğuna inanılır. (MKŞ: 37–49)

Cinler, periler tarafından zapt edilen evlerde, ev sakinlerinin çeşitli tedbirler olarak ikamete devam ettiklerini görürüz.

¹¹⁴ Daha önce, Karışmış Kızlar, Kadınlar, Çocuklar bahsinde Hüseyin Rahmi tarafından insancıl periler olarak nitelendirilenler arasında Rüküş Hanım, Yavru Bey, Derya Padişahı’nın oğlu bulunmaktadır.

Tekin olmayan evlerde uğramamak için mavi esvap giyilmez, uçkur kibleye doğru bağlanmaz, yatak duvar kenarına yapılmaz, akşamları saç örgüsü sökölür, bağı kalmaz, gözler birbirinin üzerine yedi defadan fazla kırılmaz.

Cinler, periler korkuttukları vakit ayak başparmaklarının tırnakları birbirinin üstüne sürölür, iki elle kulak memeleri tutulur, bir demir varsa üzerine basılır, ‘Emret ya cin, hazırım!’ diye bağırlır, inanç tam tutulur, muska takılır ve gece vakti dışarıya, tuvalete çıkılmaz. (G: 53)

Gündüz vakti ‘İyi saatte olsunların’ şerbeti, şekeri verilir.

‘İyi saatte olsunlar’ eğer korkuturlarsa bazı sözler söylenir. Bu sözler yine Gulyabani romanı içerisinde okura iletilir:

“Kalfa, özel bir makamla:

‘Göklerin mâhı,

Diyarların padişahı, çekil!’ dedi.

İki çenem birbirine vurmaya başladı.

Sonra Kalfa:

‘Eyle kerem,

Destur-u mükerrem.’

kafiyesiyle mumu ayaklarıma doğru tuttu.” (G: 46)

Çıngarak sesini seven (G: 48) iyi saatte olsunlar, kimi zaman evin kedisiyle ve köpeğine kendilerini gösterirler:

‘Gulyabani’ romanında evin köpeğı Şeytan huysuzlanınca ev sakinleri arasında şu konuşma geçer:

—“Destur, tü tü tü... Ay siz misiniz? Ötekileri zannettim de korktum. Çünkü Şeytan¹¹⁵ onların geldiklerini hissedince, hırlar.”(G: 47)

Evin köpeğinin havlamaya başlamasıyla kendilerinin varlığından haberdar olunan ‘iyi saatte olsunlar’, şu sözlerle teskin edilmeye çalışılır:

“Özüm doğru,

Sözüm doğru,

Korkutma bizi,

Gözümün nuru.” (G: 49)

Eğer kişi bu evlerde cinlere karışırsa, nereye giderse gitsin ellerinden kurtulamaz. Ayrıca, periler, cinler herkese fenalık etmezler, hoşlandıklarına pek büyük iyilik ederler.

Bu inanca yine ‘Gulyabani’ romanı ile şahit olmaktadır:

—“Sen bir gece burada kaldın. Onlara karıştın gittin. Nereye gitsen ellerinden kurtulamazsın. Dünyanın öbür ucuna gitsen ellerinden kurtulamazsın. Dünyanın öbür ucuna gitsen arkandan gelirler.

—Çattık belaya desene. Hay Allah o Ayşe Hanım’ı kahretsin. Ben onlara karışmadım ve karışmak da istemem.

—Karıştın gittin diyorum sana.

—Karıştığımın benim hiç haberim yok.

¹¹⁵ Şeytan, evin köpeğidir.

—Senin nereden haberin olacak? Acaba Çini Maçın perisine mi, Hint perisine mi, Gamgam’a mı, yoksa Yosma Halil’e mi karıştın?

—Korkutma beni Abla! Bunlar nasıl isim? İlahi Ayşe Hanım, kör ol da sürün inşallah...

—Kız, öyle inkisar etme...

—....Dur bakalım. Periler herkese fenalık etmezler. Hoşlandıklarına pek büyük iyilik yaparlar. Bir lütuflarına uğrar isen sonra Ayşe Hanım’a dua edersin.”(G: 64–65)

Bu alıntı ile ‘iyi saatte olsunların’ isimlerinin olduğunu da öğrenmekteyiz.

‘İyi saatte olsunlar’ kendi aralarında toplantı da yaparlar. Bu toplantılarda, ev ahalisini sınava tabi tutarlar. Sorularına, hoşlarına giden cevap gelirse ‘Ablaya yedi maşallah, on aferin, beş köy, iki göl, dört tepe verildi.’ cinsinden iltifatlar ederlerken (G: 177) sorunun cevabını bilemeyene, ‘Bilemedi Kalfa hoppala hoppa, Bilemedi Kalfa hoppala hoppa’ oyun havası eşliğinde ‘Bir çingene köyü, üç ayı postu, yedi şebek, (İrad olarak) Kasımpaşa deresinden bir değirmen, Tahtakale’de bir ahçı dükkânı, bir han...’ verilir. (G: 180)

‘İyi saatte olsunlara’ karşı Tur-u Kuşkiye duası okunurken (G: 70–84) alınan tedbirlere rağmen kişi peri çarpmasına uğrarsa nefeslettirmenin yanında periler, cinler adına davet tertip edilir. Bu davette, ‘güzellik dağından biraz üzerklik, Geyik ovasından biraz kekik, Nardıçtan ardıç, Kovacıktan kabarık tohum...’ sunulur ve uğrayan kişi tütülenir. (G: 215–216)

Erkek ve kadın perilerin karşılıklı şiir söyleştiklerine ‘Gulyabani’ romanında rastlamaktayız:

“Erkek: Haydi gel ram ol bana

Aguşum açık sana

Kadın: Maymunla pisipisi

Olur mu eş ikisi?” (G: 225)

3.4.12. Ruhlar, Karakoncoloslar, Umacılar

Bazı kötü ruhların, dünya ile ilişkilerini kesmeyip insanlara saldırdıklarına inanan İstanbul halkı, (ÖY: 151) kötü ruhların saldırısına karşı muska taşırlar. (ÖY: 165)

Kötü ruhların insanları taşıladıklarına hatta bebekleri beşiğinden alıp kaldırdıklarına kanaat getirenler de bulunur. (ÖY: 317)

İnsanları korkutan kötü ruhların saldırıları bunlarla da kalmaz: Sokak kapısını çalıp kaybolan, duvarda asılı olan ‘Ya Hazret-i Pir Kaddesallahü’ ya da ‘Aleyke Avnullah’ yazılı levhaları düşüren, mutfakta kuru fasulyeleri uçurup tekrar tencereye koyan kötü ruhları (ÖY: 240–242) da görmek mümkündür.

Hüseyin Rahmi, eserleri içerisinde, ruhlarla iletişim kuran isprit derneğinden söz eder. Bu doğrultuda evlerde, masa etrafında toplanan ev ahalisi tarafından ruh çağırma seanslarının yapıldığını görürüz. Kimi zaman ruhların verdikleri haberler evde endişe yaratsa da, (ÖY: 86–87) ruhların kendilerine rahatsızlık vermesi ya da başka sebeplerle, ruhlarla temas edilerek sorunlar halledilmeye çalışılır (Cd: 268)

Bu seanslardan birisi, ‘Ölüler Yaşıyor mu?’ romanında karşımıza çıkar:

“ Gene halka olundu. Eller hafifçe masa ile temasa geldi. Sessizlik. Bekleyiş. Araya münasebetli münasebetsiz birkaç ruh girdi. Gereksiz konuşmalar oldu. Sonunda mürebbiye en son gelene sorduğu:

—Kimsiniz?

Sorusuna:

— Pere Maury’yim...

Cevabını aldı. Türkçe’ye çevrilen şu konuşma başladı:

— Mürebbiye: Sizi niçin çağırdığımızı biliyor musunuz?

— Ruh: Bilmiyorum.” (ÖY: 86)

Bir tür hayalet olan karakoncolos da kötü ruhlar gibi insanlara zarar verirler ancak karakoncoloslar kötü ruhlara nazaran daha tehlikelidirler.

Girdiği yerden kan dökmeden çıkmayan karakoncolos, istediği her yere girebilir. Bu sebeple kapılar kilitli, pencereler kapalı tutulmalıdır, çünkü karakoncolos budak deliğinden bile geçebilir. (BD: 599)

Yine Hüseyin Rahmi'nin eserleri doğrultusunda umacının, bilhassa küçük çocukları korkutmak için anneler tarafından sık sık dile getirilen bir çeşit hayalet olduğunu öğrenmekteyiz. Umacıyı gördüğünü söyleyen kişi, 'kâh oda kapısının arkasına, kâh karyola altına saklanarak kendisiyle şakalaşmak istediğini hatta elinden simidini kapıp kaçtığını' belirtir. (BD: 59)

Umacıya uğrayanın tedavisi yine hocalar tarafından hazırlanan muskalarda, tutsülerde, içinde kâğıtlar ıslatılmış şerbetlerde ve kavuklu hocaların tükürüğünde aranır. (BD: 59)

Halk arasında, evde yattığı gece, cenazenin üzerinden kedi atarsa ölen kişinin cadı olacağına inanılır.

Bu inanç doğrultusunda, Hüseyin Rahmi'nin eserlerinden birisine dahi isim olan cadı olma kavramı, 'Cadı' romanında, Naşit Nefi Efendi'nin ilk eşi Binnaz Hanım'ın cenazesi evdeyken üzerinden kedi atlayıp cadı olması şeklinde görülür. (Cd: 55-57)

Cadı olanların yanında, hortlayanlar da İstanbul halkını endişeye düşürür.

'Dirilen İskelet' romanında mahalle sakini hanım tarafından, 'iaşe ekmeklerini yiyip kalanlar kudururken ölenler hortlamaktadır' fikri dile getirilir:

"Beyefendi bu sene mezarlıkta hortlaklar çoğalmış... Bu da iaşe ekmeklerinden oluyor diyorlar... yiyip de sağ kalanlar kuduruyor, ölenler hortlayormuş... Hep bu fenalıklar niçin oluyor biliyor musunuz? Zamane karıları pek çok doğuruyorlar... Birtakımları çocuklarını dünyaya getirir getirmez boğuyorlar. Viranelere, kuyulara atıyorlar. Lâğımlara tıkıyorlar.. muhabereleler, renk renk

türlü çeşit hastalıklar adem oğlunu tarlaların ekinleri gibi biçiyor.. fakat yine dünya insanla doluyor. Kıtık oluyor.. Herkes birbirini yiyor.. Fena adamlar dünyadan gittikten sonra ahrette de rahat durmuyorlar, ben kırk yıldır şu mahalledeyim. Bu senelere gelinceye kadar cadı, hortlak vukuatının bu kadar çoğaldığını bilmiyorum.” (Dİ: 127–128)

Ölülerin cadı olup ya da hortlayıp insanlara zarar verdiklerine dair olan inancın yanında, şehitlerin de ölü olmadıkları ve daima sağ oldukları düşünülür. Bu doğrultuda, şehitler öldükten sonra da gaza ederler ve bu dünyada kalan akrabaları içinde cennetlik varsa gelip onlarla görüşürler. (MKŞ: 53)

3.4.13. Türbe Ziyaretleri

İstanbul halkınca ün kazanan türbelere dilek için mum, yağ adayanlar olur. Çevrede bulunan mahalle sakinlerinin temizlik konusunda türbeyi gözetmemesi sebebiyle çarpılacaklarına inanılır. (SA: 316–318) Dilekler için Şaban Veli (SA: 288–289), bir işin çabuk olması için Tezveren Dede (BK: 119) adak adanan türbelerden birkaçıdır.

Türbelerde medfun olan ya da varlıklarından haberdar olunmayan evliyaların kimi zaman rüyalara girip çeşitli isteklerde bulunduklarına inanılır.

İsteklerde bulunan evliyalardan birisi ‘Cadı’ romanında hatırlatılır:

“Geçenlerde Laleli taraflarında bir evliya:

—Ben burada duvar altında yatmaktan sıkıldım. Duvarı yıktır. Bana bir türbe yaptır. Kandil yaktır...’ diye bir paşanın düşüne girmedi mi?” (Cd. 40)

İnsanlarla iletişim kurmak isteyen evliyaların, mana âlemine çıkan müezzin vasıtasıyla da kendilerini rahatsız eden durumları haber verdikleri olur. (Dİ: 25–26)

Evliyaların evlerde gezinmeleri de yaşanan vakalardandır. Bu durum ‘Ölüler Yaşıyor mu?’ romanında zikredilir:

“Çeşmifettan: Biz yalnız dinledik, hep o söyledi.

Hanımefendi: Kim?

Çeşmifettan: Fantom...

Hanımefendi: Ne dedi?

Çeşmifettan: Adı Şeyh Battal’mış. Karacaahmet’te yaşıyormuş. Bu gece hava sıkıntılıymış. Etrafta gezinmeleri için müritlerine izin vermiş.

Dilaver: Bu gece ölüler etrafta avcıya dağılmışlar... Bizim eve de bu göbeklisi düşmüş...

Hanımefendi: Sus, zevzek çocuk... İş ciddileşmeye başladı. Şeyh Battal’a aşına çıktım... Paşa merhumun bu namda sevip görüştüğü bir şeyhi vardı. Tekkesi Nuhkuyusu civarında idi. Ölümünde Karacaahmet’e gömüldü.” (ÖY: 32–33)

Ayrıca evliyalar, cin ve perileri hizmetinde kullanarak insanları korkutabilirler. (HS: 29–35)

3.4.14. Diğerleri

Bu başlık altında Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde çok sık bulunmamakla birlikte ‘inançlar’ başlığı altında değerlendirebileceğimiz kavramları ele alacağız.

3.4.14.1.Kıskanmama:

Domuz eti yiyen kişinin karısı ya da kocasını başkalarından kıskanmayacağına inanılır. (Şp: 329–330), (NK: 184)

3.4.14.2.Yolcunun Arkasından Su Dökmek:

Çabuk gidip gelmesi için yolcunun arkasından su dökülür. (KE: 62)

3.4.14.3. Kırk Kez Söylenenin Olması:

“‘Bir insan bir şeyi kırk gün diline dolarsa bir saate rastlanır, o şey akıbet olur imiş.’” (M: 279)

3.4.14.4.Yıldızın Barışması:

Evlilikte yıldızlar barışmalıdır, o zaman iyi geçim olur. (BD: 44)

3.4.14.5. Selamun Kavlene Uğrama:

Daha önce sağlık bahsinde geçen, tıbbi açıdan inme, felç karşılığında olan ‘selamun kavlene uğrama’ nın tedavisi halk inançları doğrultusunda şekillenir.

‘Son Arzu’ romanında Nuruyezdan’ın büyükbabası Feyzullah Efendi rahatsızlanınca hanımlar tarafından şu teşhis konulur:

“Zavallı ihtiyar, sıkıldı, sıkıldı, sonunda bir gün yüzü gözü tuhaflaştı. Yirmi dört saat dili tutuldu. Konuşamadı. Selamun kavlenin rüzgârı dokunduğu kanısına varıldı.” (SA: 325)

Selamun kavlene uğradığına kanaat getirilen kişi Kaside-i Bürde, Salaten, Türcinalar okunarak iyileştirilmeye çalışılır. (TE: 311)

3.4.14.6. Resmin Bereketsizlik Getirmesi:

‘Can Pazarı’ romanında Ali Baba’nın kahvesinde asılı duran dünya güzeline resmi çıplak olup insanı boyunca günaha soktuğu gerekçesiyle, resmin kahvenin betini bereketini götürdüğüne inanılır. (CP: 72)

Resmin olduğu yere meleklerin girmeyeceğine inanan İstanbul halkı, erkek resmi gören hanımların namahrem olduğu için boyunca günaha girdiklerini düşünür. Kefaret olarak köpeklere ekmek doğranır. (Şp: 332)

Resme karşı olan bu inanç, heykeller ve çocukların oyuncak bebekleri için de geçerlidir. Kandil geceleri eve melek girmez diye oyuncak bebekler helâya kapatılır. (Cd: 257 -315)

3.4.14.7. Burçları Takip Etmek:

İstanbul halkının burçlara göre hareket etme temayülünde olduğu görülür.

Bu temayül, ‘Zavallı Katil’ adlı hikâyede karşımıza çıkar:

“Hanımefendimiz, şimdi besmele ile işe başlayacağız. (Takvime bakarak) Terazi burcundayız. Bu yıldız cesurlara başarı verir. Bu ne kadar güzel bir rastlantı. Ne mutlu bir insanmışsınız. Terazi burcu bir boşanma burcudur da... İlk evliliklerinde mutlu olmayanları ikinci evliliğinde mutlu kılar. Kutlu olsun. Sizi candan, yürekten kutlarım. İşe de artık olmuş gözüyle bakabilirsiniz.” (ZK: 348)

3.4.14.8. Tespih Çekme:

Şifa niyetine odalara kapanıp tespih çekmeye başlayanlar arasında sonunda çıldıran hanımların olduğu da görülür. (Trmn: 30)

3.4.14.9. Ölüm İsteme:

Ölmesi istenen kişi uyurken kulağına kaşık sapı sokunca isteğin gerçekleşeceği düşünülür. (HSh: 29)

‘Hayatdan Sahifeler’ adlı romanda bu inanç Hürmüz tarafından dillendirilir:

“Hürmüz: Babama inkisarı bırak şimdi. Her gün ediyorsun tutmuyor işte. Uyur iken kulağına kaşık sapı sokmalı imiş, çabuk nalları dikermiş.” (HSh: 29)

3.4.14.10. Niyet Kuyusu:

Eyüp’teki niyet kuyusunun varlığından haber veren Hüseyin Rahmi, niyet kuyusunu da unutmamıştır. (BMS: 90–91)

3.4.14.11. Selamet İsteme:

Yol süresince önünden geçilen her türbeye Fatiha okuyup adayan İstanbullular, manevi destekle sağ salim istenilen yere ulaşacaklarına inanırlar. (BM S: 154)

3.4.14.12. Çocuğu Çabuk Konuşturma:

Kanarya suyundan arta kalanı içen çocuk erken konuşur.

Bu inanç doğrultusunda ‘Şipsevdi’ romanında Vesile Hanım, kızı Hasene için şunları söyler:

“Çabuk söylesin diye daha kundaktayken ona kanaryanın arık suyunu içirdim, onun için işte böyle bülbül oldu.” (Şp. 99)

3.4.14.13. Okunmuş Şeker, Su:

Cerrahpaşa tarafında, Paşmak-ı Şerif'ten verilen okunmuş suyu içen hasta kişinin iki rahmetten birisine ereceğine inanılır. Kişi, ya ölür ya yaşar. (İDY: 371), (Tsn: 22–23)

Bu okunmuş hasta kişiye içirilirken uyulması gerekenler vardır. Bu uygulama yöntemlerine 'Tosun' adlı hikâyede rastlamaktayız:

—“Nasıl içirilecek?

—Üç Kulhüvallahü, bir Elham okuyacaksın. Bu suya üfleyip içirecek ve sonra gökyüzüne baktırıp hastanın üç kere arkasını sıvayacaksın.

—İki rahmetin biri, değil mi? Ya iyi olacak, ya ölecek.

—Rabbi'min işine karışılmaz... Ama demelerine bakılırsa öyle.

—Hay ağzını öpeyim kardeş...”(Tsn: 22–23)

Okunmuş sudan deva görmeyenlerin sitem ettikleri de olur:

“Cerrahpaşa tarafında Paşmak-i Şeriften okunmuş su verirler; bunu içen iki rahmetten birine erer. Tamam üç defa bu sudan şişeye doldurup köye gönderdim. İçirdiler, ne gençleşip yerinden kalktı, ne de öldü. Bilmem dergâhtaki dedelerin nefeslerinde önceki kuvvet kalmamış mı nedir? Rabbimin sırrına akıl ermez ki...” (C: 211)

Aşk acısı çeken kişiye muska takıldığı gibi okunmuş şeker yedirilip su içirilir. (TE: 173–174)

3.5. Haberleşme

3.5.1. Mektup

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, şahsi ve umumi haberleşme araçlarının yoğun olarak yer aldığını görmekteyiz.

Gündelik İstanbul hayatı içerisinde şahsi haberleşme aracı olarak mektup ya da uşaklar vasıtasıyla gönderilen pusulalar kullanılır. Bilhassa mektupların çok amaçlı kullanımı, İstanbulluların mektuba karşı ilgilerini gösterir.

Mektup âşıklar tarafından sevda işlerinde (C: 236), (M: 157–158), (BDS: 139), (TE: 105) sıkça kullanılan ‘şahsi bir haberleşme vasıtası’dır. Öyle ki sevgiliye gönderilecek mektubu hazır nüshalar halinde yanında taşıyanlar da görülür.

‘Cehennemlik’ romanında, Şemsi’nin arkadaşı, sevgiliye sunmak için yanında hazır mektup nüshası taşıyanlardandır:

“‘Uzatmayalım, yirmi gün kadar mülâzemetten sonra, kadının gözlerinde o ilk ürküntü silindi. Artık birbirimize dikkatle bakıyor, biraz da sırtabiliyorduk. Ben işin kıvamına geldiğine hükm ile mürur tezkeresi gibi müsveddesini daima yanımda taşıdığım muhabbetnamenin bazı yerlerinde hale münasip takdimler, te’hîrler, ilaveler ve hazflar yaptıktan sonra cicili, bicili, çiçekli ağıtlara maruzat-ı âşikanemi özenmeyerek pek ciddi bir İngiliz takrirliğine çektim. Münasip surette savb-ı cananeye takdim ettim.” (C: 236)

Bir kâğıt parçasının kimi zaman bütün evreni kışkandıracak mutluluklara erdirdiğine (SA: 90–91) inanan âşıklar için mektuplaşma ve mektup yazımında kullanılacak kâğıdın seçimi çok önemlidir.

Sevgiliye duyulan aşkın simgesi olarak, gönderilecek mektup kâğıdı Beyazıt’taki kâğıtçılardan özenle seçilir. Kamelya, menekşe, zambak kokulu, yaldızlı, çiçekli, kabartmalı mektup kâğıtları, çoğu kez yazıcı dükkânlarında ‘Ah minelaşk’ sözüyle başlayan iltifatlarla süslenerek gönderilmeye hazır edilir.

‘Metres’ romanında, sevgiliye gönderilecek mektup kâğıdının seçiminden yazımına kadar yaşanan telaşlı süreç aktarılmaktadır:

—... “Dudu, çiçekli kâğıdı nereden alacağız? Keşke Beyoğlu’na çıkaydık.

—Ondan Bayezit’teki kâğıtçılarda vardır.

—Pek zannetmem. Beyin bize gönderdiği name kâğıdın örneğini İstanbul’daki kâğıtçılarda bulamayacağız zannediyorum.

—Ona örnek olmasın da başka çeşit olsun. O bize kamelya gönderdiyse biz de ona menekşe karşılık ederiz.

—O kâğıdın sanatı yalnız çiçekli olmasında değildi. Dikkat ettin mi bilmem başka bir marifet vardı.

—Hayır, dikkatinde olmamışım. Başka marifeti nedir ki?

—Koklanıldığı zaman tıpkı zambak gibi kokuyor.” (M: 204)

Sevgiliye gönderilecek mektup kâğıdı hakkında konuşa konuşa Bayezit’teki kâğıtçı dükkânlarından birisinin önüne gelen Dudu ile Saffet, satıcıdan mektup kâğıdı isteyince aralarında şu konuşma geçer:

“Dudu sıkılarak:

—Efendim. Biz posta mektupluğu için istemiyoruz. Hani ya çiçekli zarif neveleri vardır?

Kâğıtçı hafif bir gülümseme ile:

—Ha anladım. Siz çiçekli namelik kâğıt istiyorsunuz.

Dudu, yavaşça:

—Ha, evet...

—Ondan da var.” (M: 205)

Mektuplaşarak tanışan ve evlenme kararı alan çiftlere de rastlamak mümkündür. (KYABİ: 196-197)

Âşıklar mektup, vasıtasıyla buluşma yerlerini belirlerken (SP: 244-245) mektup, mektuplaşanların evli olmaları sebebiyle gizli aşklarını da sürdürebilmelerine olanak tanır. (BMS: 120-121)

Bazen sevgililerin birbirini terk ederken ayrılığı bildirmek için kullandıkları mektup (M: 110) uzakta bulunanlar arasında haberleşmeyi de sağlar. Paris'ten gelen mektuplar gibi... (KM: 396)

İntihar mektupları (SA: 352-353), tehdit mektupları (CP: 238), (NK: 192) kimi zaman 'Ademoğlu' namıyla (NK: 157) yazılan, aile içindeki gizli sırları evin reisine bildiren ihbar mektupları (MT: 300-301), hanımların en gizli sırlarını birbirlerine açtıkları itiraf mektupları (SP: 199) aşk mektuplarının pembe renginin yanında, kötü niyetleri de kapsayacak şekilde 'mektup çeşitliliğini' gösterir.

Mektubun yanında yurtdışına gönderilen kartpostallar da iletişimi sağlar. (T G: 9)

Mektuplar, kimi zaman uşak, hizmetçi, dadı vasıtasıyla elden (SP: 265-274), (TE: 105), kimi zamansa postane vasıtasıyla (DF: 245), (CP: 162) sahibine ulaştırılır.

'Deli Filozof' romanında, postacı vasıtasıyla eve gelen mektuplar, halk tabirince, sahibi tarafından buzağılatılır, imzalanır:

“Üçü böyle konuşurlarken Uğur Ayşe elinde bir zarfla odaya girerek:

—Postacı şimdi bu mektubu elekti, bu kâğıdı da verdi. ‘ Üzerine buzağı koysunlar ‘ dedi, kendisi aşağıda bekliyor.

Çelebi hizmetçinin elinden hemen mektubu ve teahhüt senedini aldı, senedi imzalayıp iade ederek:

—Ayşe, bu kâğıdın üzerine buzağıyı koyduk, götür bunu aşağıda bekliyen adama ver, dedi.”
(DF: 245–246)

İstanbul halkının mektuplarını göndermeden mühürlediklerini görmekteyiz. Mühürcülük işiyle uğraşan mühür kazıcılarının kendisine has çarşılarında müşteri beklemleri, mühüre verilen öneme delildir.

Mühürcüler çarşısını ‘Hakka Sığındık’ romanıyla gözlemlemekteyiz:

—“Bu hakkaklık, kazancı küçük, belası büyük bir zanaattır. Bana da bir defa böyle bir mühür hak ettirdiler de altı ay mahkemelere gidip geldim.

—Bunda mahkemelik bir iş yok... Bu mührün aynını daha kazdırmak icap etti de hakkakı onun için arıyorum.

—Ben daha kazarım... Hem de alasını... Mühr-ü Süleyman böyle mi olur? Bu, on paralık çocuk fırıldaklarına benziyor.” (HS: 142–143)

3.5.2. Telgraf, Telefon, Telsiz ve Radyo

Meşrutiyet sonrası yenilikleri içerisinde değerlendirebileceğimiz telgraf ise acil durumlarda iletişim vasıtası olarak kullanılır. (Eİ: 388) Durumun aciliyetine göre gece dahi telgraf çekilebilir. (TE: 98)

Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde telgrafın yanında, meşrutiyet ve sonrası yeniliklerinden olan ve günümüzde de işlerliğini devam ettiren hususi iletişim araçlarından telefon ve telsizin İstanbul halkının hizmetinde olduğunu görürüz.

Gündelik hayat içerisine yeni yeni girmeye başlayan telsiz ve bilhassa telefonun halkın tepkisini çekmesine rağmen, Hüseyin Rahmi tarafından tanıtımları yapılır (UA: 201), (KM: 231):

Evde kızı olan aileler telefon konusunda oldukça tedirgindir.

‘Tutuşmuş Gönüller’ romanında Lemiye’nin annesi Tahire Hanım geçmiş zamanların mektubuna da atıfta bulunarak tedirginliğini şu sözlerle belirtir:

“Ben telefonla, uzaktan uzağa yalnız, konuşulur, sanıyordum. Bu vasıta ile birbirini gıcıklamak kabil olduğunu bilmiyordum... Nihayet bunu da mı keşfettiler?.. Böyle telefonla birbirini gıcıklamanın yolunu bulduktan sonra artık neler olmaz. Ben Paşa’ya da söyledim: ‘Genç kızımız var. Bu gâvur icadını eve sokmayalım.’ dedim. Kime anlatırsın. Zaman değişti. Nerede büyükanamın günleri!... Eski Türk kadınları mektup yazmak şöyle dursun harekeli yazıyı okumasını bilmezlerdi. Ah şimdikiler telefonda birbirini gıcıklamayı bile öğrendiler...” (TG: 90)

Eski İstanbul hayatı içerisinde telefonun kullanımı da farklıdır. Santrallerin bağladığı hatlar kimi zaman gençlerin birbiriyle tanışmasını sağlayabilir. Bu durum annelerin şikâyetlerini haklı kılar:

‘Tutuşmuş Gönüller’ romanında telefon vasıtasıyla tanışan gençlere örnek teşkil eden Lemiye Hanım, bu tanışma şeklinden şu şekilde bahseder:

—“Evde Paşa babamın telefonuyla bir adres arıyordum. Santraldan yanlış bir numara verdiler; tanımadığım biriyle şöyle konuştuk:

Ben: —Neresi efendim?

O: —Bir darü’l-elhan...

— Kiminle görüşüyorum efendim?

—Pek meyas bir gençle.

—Affedersiniz yanlış...

—Galiba genç bir kızsınız...

—Evet...

—Rica ederim telefon başından çekilmeyiniz...” (TG: 29)

Toplunun henüz açık olmadığı telefonun yanında telsiz de hoş karşılanmaz.

Hüseyin Rahmi'nin sadece bir kez, 'Dirilen İskelet' romanında telsiz sisteminden bahsettiğini görürüz:

—... “Tayfur, damın üzerine bir alet koymuş gökyüzile konuşuyormuş. Konakta bir odası varmış. İçeriye kimseyi koymazmış... Duvarlarda düğme gibi bir şeyler, teller, yuvarlaklar.. sonra bir masanın üzerinde yine teller, borular, semaver gibi aletler, gramafon borusu, iri şekerçi külâhı gibi ağızları geniş birtakım nesneler... Bunların ortasına oturmuş, kulaklarına ufak birer tekerlek yapıştırmış... Etrafı dinlermiş... Bu Âlemin dört köşesinde ne oluyor, ne bitiyor hepsini işitirmiş... Bu hal ehli keramet mahsustur. Ne haddine...

—... Müezzin Efendi, bunlara telsiztelgraf, telsiz telefon diyorlar. Her millet bu yeni fenler için çalışıyor... Türk gençlerinin böyle şeylerle uğraşmaları neden kabahat olsun.” (Dİ: 19–20)

Telsiz, telefon ve umumi iletişim araçları içerisinde değerlendirebileceğimiz radyo gibi iletişim araçlarının mahalle kahvelerinde de tartışıldığı olur. (UA: 237–248)

Annelerin 'gâvur icadı' (TG: 90), mahalle sakinlerinin 'şeytan işi' (UA: 237–248) diye nitelendirdiği, Batı'dan yeni gelen iletişim araçlarına karşı olumlu ya da olumsuz farklı tepkilerin olabileceğini göstermek amacıyla bu hatırlatmada bulunmayı uygun görüyoruz. (UA: 237–248)

3.6. Alışveriş

Mahalle aralarında, çeşit çeşit mallarıyla hanımların dikkatini çeken seyyar satıcılar, alışverişin yanında müşteriyle hoş sohbetler yapan dükkân sahipleri, dara düşülünce göz atılan mezatlar, çarşılar, pazarlar Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde yer alan gündelik İstanbul hayatına renk katar.

3.6.1. Çarşı, Semt- Mahalle Dükkânları ve Esnaf

İstanbul halkının türlü türlü ihtiyaçlarına paralel olarak pek çok dükkân ve esnaf toplum hayatında yerini alır.

Kapalıçarşı'nın oluşum çekirdeği sayılan¹¹⁶ve Çarşı adıyla da anılan Bedesten (İM: 105), (İDY: 357), (CP: 36), (ŞZ: 119), Beyoğlu, Galata, Balıkpazarı (ŞZ: 293), Mahmutpaşa (KY: 377), Malta Çarşısı (HS: 222), Tahtakale (CP: 219) gibi çarşıların yanında İstanbul'un çeşitli semtlerine dağılmış olan dükkânlar, mahalle esnafları, Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, gündelik İstanbul hayatının önemli alışveriş merkezleridir.

İstanbul halkı, hazır giyimin yaygın olmadığı devrelerde özel terzilerin terzihanelerine başvurur. (Eİ: 388)

Özel terzihaneler ve kravat gibi hazır giyim aksesuarları yanında mefruşat satan dükkânlar bilhassa Beyoğlu-Taksim civarında sıralanır. Bu dükkânların içerisinde Boter¹¹⁷ (Botter), Pigmalyon¹¹⁸, Beyker¹¹⁹(Baker), Bergui gibi daha çok kibar ailelerin rağbet gösterdiği tanınmış olanları da vardır. (Şp: 150), (C: 232, 155), (M: 191–192)

Beyoğlu-Taksim civarında sıralanmış olan mağazaların, alışveriş merkezlerinin, Avrupaî tarzda düzenlenmiş olup satılan malların çoğunun da Avrupa'dan gelmiş olması¹²⁰ fiyatları yükseltir. Ancak Hüseyin Rahmi eserleri

¹¹⁶ Sennur Sezer, Adnan Özyalçınar, **A. e.** , s. 139.

¹¹⁷“Hollanda uyruklu olan Botter, Sultanın resmi terzisiydi.”, Said Naum Duhani, 19. Yüzyıl sonunda Beyoğlu'nun Sosyal Topoğrafyası, **Eski İnsanlar, Eski Evler**, Çev. Cemal Süreyya, y.y. , Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1982, s. 42.

¹¹⁸ “Eski Saint Antoine'ın yanında Courban Kardeşlerin ‘Paris-Londra’ mağazası, daha ötede ‘Pigmalion’ (bugünkü Amiralıs) mağazası vardı.”, Said Naum Duhani, **A. e.** , s. 49.

¹¹⁹ “Baker firmasının mefruşat reyonu işletildiğini belirten Said Naum Duhani, ‘Baker’in şubesi, Kanzuk Eczanesi’nden hemen sonra geliyordu. Baker’in Tünel’de, Galip Dede Sokağı’nda, bir başka şubesi daha vardı. Şimdi onun yerini, Tekke Polis Karakolu’nun yakınlarında kurulmuş bir çerçevci dükkânı almış bulunuyor.”, Said Naum. Duhani, **A. e.** , s. 62.

¹²⁰ Ali Şükrü Çoruk, **Cumhuriyet Devri Türk Romanlarında Beyoğlu**, İstanbul, Kitabevi, Şubat 1995, s. 338–339.

içerisindeki İstanbul hayatında Beyoğlu-Taksim mağazalarının, alışveriş merkezlerinin müdavimleri eksik olmaz.

Giyim konusunda kibar konaklarda, hanımları ziyaret eden modistler de, evden çıkma zahmetini kaldırırılar. ‘Metres’ romanında, Taksim’deki ‘Flora’ adlı bayan terzinin adı anılırken konağa hanımın ölçülerini almak için gelen modist, parasını alamayacağını düşünerek şikâyetçi olur:

—“Böyle laf etmek terbiyesizliktir, lakin dar vakitteyim. Sermayemin bütününe buraya kapatamam. Şimdi büyük hanımefendi Taksim’deki Flora ile alışveriş ediyor, değil mi? Eh, ona niçin haber etmediniz? Artık gelmeye nazlanıyor sanırım. Hakkı vardır. Geçen gün biçare kadın ‘Ah iflasa çıktım.’ deyi ağlıyordu. Bu konağa bir kere tutulmuş.” (M: 31)

Beyoğlu-Taksim güzergâhında bilhassa kibarların uğradığı iskarpın satan Bergui (Şp: 150), Luvr Mağazası (M: 93) ve içinde her çeşit ve fiyatta mal bulunan Alman Pazarı¹²¹ halka hizmet verir.

Yine bu güzergâh üzerinde, Galata Caddesi’nde lustracı denilen ayakkabı boyacısı dükkânları (CP: 110), Beyoğlu, Galata ve Sirkeci lokantaları (UA: 97) müşterilerini ağırlar.

Beyoğlu, Galata ve Balıkpazarı esnafının, belediye kontrolünde olup halkın güvenini kazanmış olduklarını görmekteyiz. Bu güven ‘Şeytan İşi’ romanında dile getirilir:

¹²¹ “Buradan küçük bir yolla ayrılınca, işte geldik ölü M. Paluka’nın işlettiği ‘Şark Pazarı’nın önüne başlangıçta ‘Alman Pazarı’ denirdi buraya. İçine girince, her çeşit ve her fiyata mal bulabilirdiniz. Her şey, her şey vardı. ‘Pazar’ da. Ama ille de saatler: Duvar saatleri ve guguklu saatler! Müşteriler, binbir ‘tik tak’ sesi arasında karşılanırdı. Mağazanın en zengin reyonlarından biri de maymunların, adalardan getirilmiş kuşların, başka kanatlı hayvanların, egzotik hayvanların sergilendiği yerd. Abdülhamid bu ender hayvanların en meraklı alıcısıydı. M. Paluka, lüks ‘hayvan koleksiyonu’ günü gününe tamam tutmak ve ‘şahane’ müşterisini her zaman memnun etmek için çırpınır dururdu... ‘Şark Pazarı’ şimdilerde M. Zaharyadis tarafından yönetiliyor.”, Said Naum Duhani, **A. e.**, s. 47.

“Şehrimizdeki kıtlık ve me’külat bozukluğunu bana sorunuz... Bakkallar yağları taşış için resmen müsaade istiyorlarmış. Gülünecek şey, bana yüz dirhem gayri mağşuş yağ bulunuz. Alnınızı karışlayayım Süt de öyle, yoğurt ta öyle, zeytin yağı da öyle, sirke de öyle.. Hepsi öyle.. Yalnız Balıkpazarı, Galata, Beyoğlu gibi işlek semtlerdeki maruf esnafın mallarına bakmamalıdır. Belediyenin hemen hemen daire-i teftişinden hariç, kuytu, ücra mahallerdeki az sermayeli küçük esnafın fakir halka neler yedirdiklerini araştırmalıdır.” (Şİ: 23 – 24)

Giyim, kuşam, yiyecek, içecek ihtiyaçlarının karşılanmasında halkın güvenliğini kazanmış olan Beyoğlu, Cağaloğlu’nun yanında ‘haberleşme’ bahsinde de gördüğümüz gibi, mektup kâğıtçıların halka hizmet verdikleri semtlerdendir. (SP: 273–279)

İstanbul hayatı içerisinde, ‘bonmarşe’ levhası yazılı dükkânlarda her şey bulunabilir. Bu levhaya, Beyoğlu gibi kibar semtlerden¹²² en ücra köşelerdeki, mahalle aralarına kadar pek çok yerde rastlamak mümkündür.

‘Metres’ romanında Dudu, mahalle arasında satış yapan bonmarşeden hizmet konusunda şikâyetçidir:

“Tuhafçıyım deyî gelmiş orda oturmuş... Dükkânda her şey vardır, bir şey yoktur. Camın içine iki top yünlü, üç top basma koymuş. Ne biçim satıcıdır anlayamadım. Aktardır? Tuhafçısıdır? İpekçisidir? Eczacıdır? Kunduracıdır?... İpek kutusunun yanında bir de fare kapanı asılıdır. Biraz ötede su testileri. Beri yanda dizi ile takunyeler vardır. İçeriye sekiz liralık mal koymuş, bir de dükkânın üzerine ‘Bonmarşe’ yazılı koca bir tahta asmış. Zavallı Nikoli! Sen bonmarşeyi uryanda olsun acep bir kerek gördün? Acap bonmarşılarda senin ettiğin gibi su bardakları lazımlıklar içine korlar?” (M: 598-599)

¹²² Said N. Duhani, Eski İnsanlar, Eski Evler adlı kitabında, Beyoğlu’ndaki Bortoli Kardeşlerin Bonmarşesi’ni şu şekilde anlatır: “Her şey satılırdı burada: Her türlü ev eşyası-Maroken eşya-Kağıt, av gereçleri-Kokular-Değerli taşlar-Bronz heykeller-Oyuncaklar (Kurşun askerlerle, barut atan tunc namlularla ve yelkenli olsun, buharlı olsun, her çeşit gemiden meydana gelen bir filoya, 20 yaşına kadar gözlerimi alamadığım ünlü reyon)-Optik aygıtları-Fotoğraf makineleri-Eczane-Eldiven reyonu-Tuhafiye-Kadın çamaşırları-Şemsiyeler-Porselen eşya-Kristaller-Saksonya porselenleri-Kuyum işleri-Her çeşit şeker (gerçek Verdun drajeleri)-Şaraplar-Likörler-Konserveler-Yolculuk gereçleri-Sepet işleri-Isınma Gereçleri-Yatak Takımları, vb.”, Said N. Duhani, A. e. , s. 49.

Müşterilerine ecza malzemelerinden giyim kuşam, yiyecek içecek, tuhafıye, mefruşat ürünlerine kadar geniş bir seçenek yelpazesi sunan bonmarşeler, tertipleriyle de farklılık aranan mekânlardır.

Beyoğlu-Taksim güzergâhının ardından her kesimden halkın rağbet ettiği mekânlar Hüseyin Rahmi'nin eserleri içerisinde yerini alır.

Halk arasında Bedesten adıyla da anılan Çarşı'da her birine dolap adı verilen dükkânlar (CP: 36) satılan mallara göre sıralanır. Çarşı içinde kuyumcular, paraya sıkışanların mezat yoluyla, broş, kolye gibi değerli eşyaların alıcıları ya da aracıları (CP: 35) olurlar.

Mezada başlamadan önce muhammin çağırılarak, satışa çıkarılacak olan değerli eşyanın hakça tutarı belirlenir. (CP: 36)

Mezat sistemi sadece broş, kolye gibi değerli eşyalar için değildir. Çarşıkapı'da 'mezada çıkmış bir çift ince çorap' bulmak da mümkündür.

'Şıllıkla Züppe' adlı hikâyede mezada giden hanım, bir çift ince çorap almak niyetindedir:

—'Kardeş böyle acele nereye?

—Postaya mektup vereceğim. Kunduracıda tamirde ayakkabılarım var. Çarşıkapı'da mezada uğrayacağım... Bir çift ince çorap düşürmek istiyorum...

—A, hiç işitmedim, mezatta çorap olur mu?

—Niçin olmasın? Orada senden, benden başka her şey mezat oluyor.''(ŞZ: 119)

İkinci el eşyanın alınıp satıldığı mekânlardan birisi de Malta çarşısıdır. (HS: 222)

Hanımların mefruşat alışverişinde uğramayı ihmal etmedikleri Kalpakçılarbaşı'nda esnafın müşteriye çekmek için kullandığı yöntem ise Hüseyin Rahmi'nin mizahi üslubuyla günümüzü aratmayacak canlılıktadır.

'Billur Kalp' romanında, Sema Hanım tarafından Kalpakçılarbaşı esnafı hakkında şu bilgiler verilir:

“Bana baksanıza küçükhanım, aradığınız mağaza burasıdır. Her çeşit basma, yünlü, ipekli zarif son moda kumaşlarımız var. Bir kere bakınız da almayınız efendim. Mağaza sizindir. Geçmeyiniz efendim. Siz bizi unuttunuz; fakat eski müşterimsiniz. Biz sizi tanıyoruz. Vallah başka yere gidip aldanacaksınız. Paranızı sokağa atacaksınız. İnat etmeyiniz. Buyurunuz efendim; bugünkü paranız da bize kısmet olsun. İki taraf da hoşnut kalsın...” demeleri; sonra da o müşteriye kaçırınca çapariyi derhal başka geçenlere fırlatarak ‘Büyükhanım, işte burası. Hem ucuz, hem zarif, emsalsiz. Bu ağır vücutla başka yerleri dolaşmayınız, efendim. Beyhude yorulacaksınız. Bir kere beni dinleyiniz’... (BK: 547–548)

‘Kimi zaman el yıkama lavabosunda sümkürerek gırtlığını temizleyen’ müşterisiyle’ (CP: 17) Çarşıiçi lokantaları, Tahtakale işkembecileri (CP: 219), yanında kibar ailelerin uğrak yeri olan Tokatlıyan otelinin pastanesi (CP: 207) İstanbul’un farklı kesimlerine hizmet vererek gündelik alışveriş hayatına dâhil olurlar.

Eminönü’nde Şekerci Hacı Bekir (Trmn: 112), Eyüp’te Eyüp Sultan oyuncakçıları (SA: 85) bilhassa çocukların gözde alışveriş mekânlarıdır.

Dondurmacılar (BD: 119), manifaturacılar, terziler İstanbulluların yiyecek ve giyecek ihtiyacını karşılarlarken Yenicami Avlusunda, Beyazıt Meydanı’nda yazıcı dükkânları, dilekçe ve mektup yazdırmak isteyen müşterilerini bekler. (M: 488–489)

Bütün semt halkına hizmet veren mağaza, dükkân ve alışveriş merkezlerinden sonra sokak aralarında, mahalle halkına mahsus mahalle esnafından bahsetmek istiyoruz.

Mahalleli için en önemli alışveriş mekânı olan bakkallar, istenildiği zaman eve sipariş götürür (KYABİ: 23) ve çoğunlukla veresiye alışveriş sistemini uygular. Kimi zaman veresiye yapılan alışverişlerin karşılığını alamayan mahalle bakkalı, bu durumdan şikâyetçi olur:

‘Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç’ adlı romanda, veresiye sistemini uygulayan bakkal efendi alacaklarını toplayamayınca bu durumdan şikâyetçi olur:

“Eski müşterilerimden çoğu zam defterine yanaşmıyorlar. Efendi eski borçlar ne olacak deyip sorunca ‘Biz gardonun dışına çıktık. Bize bir laf dime gayrik.’ deyip cevap ediyor. Biz evvelden müşteriye mal verirken gardo ile mi verirdik? Bunun ne içini biliyorduk ne dışını... Bu ganunu goyan efendiler biraz da bakkal hakkını gözetmeli değüller mi?” (KYABİ: 28–29)

Veresiye defteri tutulan mahalle bakkallarında yiyecek içecek dışında okkayla odun satıldığı da görülür.

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde mahalle bakkalları, mahallede sakin aileler hakkında bilgi almak için başvuru kaynakları olarak da karşımıza çıkar. (Şp: 131) Bu doğrultuda halk arasında ‘mahalle bakkalları alışveriş ettikleri evlerin esrarına az çok vakıftırlar’ fikri mevcuttur. (UA: 464)

Mahallenin bakkalları, mahalle sakinlerinden hanımların ırzına zarar geleceğini düşündükleri zaman devreye girerler. Böyle durumlarda mahallenin kabadaylarıyla işbirliği yapan mahalle bakkalları bir bakıma mahallenin namusunu da gözetken mekânlara dönüşür. ‘Tasadüf’ romanında, bakkal efendi, şüpheli bulunduğu Hayati ve Mail’in Şöhret Hanım’ı sorması üzerine mahallenin kabadaylarına ve karakola haber ulaştırır.

Son olarak mahalle bakkallarının yanında mahalle kahvelerini de mahalle sakinlerinin vakit geçirmelerine hizmet eden mekânlar olarak anmak istiyoruz. ‘Mahallede Hayat’ başlığı altında daha önce bahsettiğimiz mahalle kahveleri, kimi zaman hizmet sırasında mola veren ispirlerin dinlendikleri (Şp: 17–22) mekânlar,

kimi zaman mahalle sakinlerinin içerisinde yer alan esnaf kesimlerine (Dİ: 95) hizmet veren mekânlar olarak işlev kazanırlar.

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde mahalle kahvelerinin çayhane ismiyle de anıldığını görmekteyiz. (Dİ: 5)

3.6.2. Seyyar Satıcılar

Karaköy’de seyyar arabalarıyla belli bir köşede müşteri bekleyen poğaçacılar (CP: 25), eşeklerin sırtında, küfelerle mahalleleri dolaşarak satış yapan ekmekçiler, seyyar salepçiler (İM: 214), bilhassa kahvelerde duran, zamanla berber dükkânlarına geçen seyyar berberler (İHS: 25), (DF: 42), kırbaları ile çeşmelerden evlere su taşıyan ve seyyar olarak çalışan sakalar (T: 43–44), Yenicami civarında seyyar kebabçılar, şerbetçiler (İBF: 148) İstanbul halkının çarşıya inmeden ihtiyaçlarını karşılamalarına olanak tanırırlar.

Gündelik hayat içerisinde, mahalle aralarında, iğneden sürmeye kadar, çeşitli mallar satan seyyar satıcıların sesleri yükselir. ‘Tasadüf’ romanında, bu durumdan şikâyetçi olan Gülsüm Hanım, mahalle aralarında satış yapan seyyar satıcılar hakkında bilgi verir:

“Biraz nefes alayım, kahvemi içeyim derken sokaktan bir satıcı sesi geldi. A hanım bilmem ki satıcıların da türlü çıktı, iğneden (sürmeye) kadar şimdi her şey mahalle arasında satılıyor. Bağırın herif kitapçıydı. Hani şu mahut tulumbacı bozması, kıvırcık saçlı, küçük fesli, zembilli herif, biraz hınhım gibi haykırır. Şöyle bağırıyordu?

‘Yeni çıkma romanlar, hikâyeler, destanlar, tiyatrolar, şarkı mecmuaları...’ ‘Düştü gönlüm aman Allah belâlısına.’ da var on paraya. Kışlık mangallarını satıp Kâğıthane’ye giden kokorozlu hanımların hikayesi de var on paraya... Komşusuna gönül verip Şirket vapurundan kendini denize atan zavallı kızın hikâyesi de var on paraya... Yiyip içip minder çürüterek kocasını borca sokan tembel pasaklı Gülsüm Hanım’ın hikâyesi de var on paraya.” (T: 43–44)

Pazartesi günleri Yeni Cami Avlusu'na kurulan pazara da İstanbul halkının ilgisi yoğundur. (İBF: 148)

Son olarak seyyar satıcıların yanında, mezarlıklarda (Cd: 140) gezici olarak çalışan ayak kahvecilerini de hatırlatmayı uygun görüyoruz.

3.6.3. Çalışan Kadınlar

Hüseyin Rahmi eserleri doğrultusunda bilhassa Meşrutiyet ve Cumhuriyet sonrasında gündelik hayat içerisinde yer almaya başlayan İstanbullu hanımların kimi zaman ev ekonomisine katkı sağlamak, kimi zaman tek başına bir hayat kurabilmek adına çalışma hayatına atıldıklarını görmekteyiz.

Henüz yeni yeni çalışma hayatına girişen hanımların daha çok el becerisi gerektiren işlerde çalıştıklarını söyleyebiliriz.

Başkalarının evlerini temizleyip çamaşırlarına giderek para kazanan (ZH: 109), elle, makineyle işledikleri zarif işleri bohçacı kadınlar vasıtasıyla satan (BK: 430) kadınlar bu kesimde zikredilebilir.

Bohçacılık da kadınların üstlendiği mesleklerdendir. Seyyar olarak mefruşat ürünleri satarlar ya da hanımların el işlerini satmalarına aracı olurlar. Ancak bu kadınların bohçacılık işi yerine para karşılığında âşıkların sevdiklerine yazdıkları mektuplarının ulaştırılması gibi işlerle uğraştıkları da görülür. (N: 263–265)

Bohçacılar vasıtasıyla hanımların sattıkları arasında bohça, yastık işleri, dantelâlar bulunur. (İ: 221–222)

Bohçacı kadınlara, hak edilen parayı vermemeleri sebebiyle güvenmeyenlerin el emeği ile yaptıkları işleri aracısız olarak sattıkları da olur. (BK: 430)

İstanbullu hanımların iş hayatında henüz acemi oldukları devrelerde ‘soygunculuğu’ da meslek olarak değerlendirebiliriz.

Düğünlerde misafirleri, def çalarak karşılayan, bahşiş almadıkça içeri almayan soyguncu kadınlar bir bakıma gelir elde ederler. (Mr: 127)

Kadınların gündelik hayatta daha rahat hareket etmeye başlamasıyla uğraştıkları meslekler de değişmeye başlar. ‘Utanmaz Adam’ romanı içerisinde anılan daktilograflık, yeni neslin mesleklerindendir. Ancak bu işin de taliplisinin çok olması kazanç olarak pek fazla bir şey getirmemesine sebep olur:

“Bazı bazı gazete ilanlarında filan filan şartlar altında daktilograf kızlar arandığını okuyordum. Bu makine yazıcılığı o kadar müptezelleşti ki maişeten darda kalan kızlar hep bu işe koşuyorlardı.. Bu da büyük bir hüner ve kazanç mıydı?”(UA: 336)

3.7. Görgü Kuralları

3.7.1. Toplum

Doğumundan ölümüne kadar, bütün hayat evrelerinde İstanbul’a ait âdetler gereği çeşitli uygulamalarla hayatını sürdüren İstanbullu, çeşitli görgü kurallarına riayet ederek toplum içinde kabul görür.

Gündelik İstanbul hayatında adab-ı muaşeret adıyla anılan görgü kurallarının bireysel ya da toplumsal boyutlarının olduğunu görürüz.

Umumi olarak kullanılan helâlâr, nakil vasıtaları, davranış açısından bazı görgü kurallarına uymayı gerekli kılar.

Tramvaylarda kadın ve erkek kısmını ayıran bölmeden yüksek sesle konuşanların ya da gülenlerin uyarılması, başkalarını rahatsız edecek davranışların ayıp sayılmasındandır. (Şp: 45) Ancak görgü kurallarının en fazla unutulduğu mekânlar umumi taşıtlardır. Bilhassa vapur, tren gibi vasıtaların yolcu alımı ya da boşaltımı sırasında bayanların önündekini itmesi, dikkatsizlik sebebiyle ayakların ezilmesi yaşanan nahoş vakalardandır. (MT: 9–10)

Toplu nakil vasıtalarında sabırsız olan İstanbul halkının içerisinde, oturmak için yer arayanı ‘koltuk yastığı, dalkavuk, kuyu çıkırığı’ gibi kaba sözlerle ikaz edenler bile çıkar. (N: 11)

Helâların kullanımında da adab-ı muaşeretin dışına çıkanlara rastlamak mümkündür. Bulaşıcı hastalıklar zamanında kireç serpererek zararın önü alınabilecek sanılan umumi cami helâları, kullananlar ve görevli kişilerce nefes tıkayıp gözlere yaş getirecek kadar pis bırakılması toplum olarak görgü kurallarının dışına çıkışa delildir. Üstelik erkeklere mahsus helâlara kadınların da girip çıkmaya başlamaları, görgü kuralının yanı sıra utanmanın ihlalidir. (CP: 48–49)

Toplumda adab-ı muaşeret konusunda değişen anlayışlar, Hüseyin Rahmi tarafından, ‘Şimdi denize düşmek, otomobile çiğnenmek, meyhanede gürültü çıkarmak, tramvayda kavga etmek, polisi dövmek hep bir vesile-i iştihar oldu ’ diye dile getirilir ve hoş karşılanmaz. (BD: 98)

3.7.2. İnsan

Temenna ile görüşmeyi başlatıp yine temenna ile ayrılan İstanbullu (CP: 180) teşekkür etmek için eteklemek tabiriyle halk arasında anılan, etek öpmeye özen gösterir. (BK: 349–350)

Teşekkür etmenin yanında bayram, kandil, resmi ve mübarek günlerde de İstanbullu, büyüklerinin eteklerini öper. Bu davranışa karşılık ise temennadır. (Mr: 48–51)

Bir hanımın yabancı bir erkek yanında kahve içmesi terbiyesizliktir. (BMS: 263) Yine terbiyeli hanım, eşine sevgisini ‘seviyorum’ demekten ziyade göstermez. (HB: 49)

Halk ortasında bisiklete binen ya da dama çıkan kızlar ayıplanırlar. (KYABİ: 120)

Vapurda ağlamak (N: 13–15), babanın yanında sigara içmek terbiyesizliktir. (TİÇ: 26)

Cumhuriyetin ardından gelen şapka devrimi de beraberinde İstanbul hayatına yeni adab-ı muaşeret kuralları getirir. Artık salon adabına dönüşen adab-ı muaşeret, ev içerisinde hanımlar karşısında şapka ile oturmayı terbiyesizlik sayar.

Bu salon adabını unutan Salah Efendi, utanır:

“Hay Allah, hay Allah cezasını versin; meğer ben deminden beri hanımların karşısında kafamda şapkamla oturmak terbiyesizliğini irtikab etmemiş miyim? Anadan gelme olduğu için bir türlü yakamı bırakmayan mahcubiyetten kıpkırmızı kesildim.

Semiha’ya ikinci bir reverans yaparak:

‘Bin kere pardon, dedim, daha acemiyim; O bana alıştı ben ona hala alışamadım...’
(KC: 134–135)

Ayrıca bu örnek vasıtasıyla temennanın ‘reveransa’, özür dilemenin ‘pardona’ dönüştüğünü görmekteyiz.

Yine kültürümüze yeni yeni girmeye başlayan bir adab-ı muaşeret de sokağa çıkarken evdeki hanımın elinin öpülmesidir. Bizdeki el öpme âdetinin dışında yeni bir öpme şekli olan adet, salon adabındandır. (KC: 140)

Ayrıca bir beyin, bir hanım karşısına sabahlık kıyafetleri ile çıkması saygısızlıktır. (KC: 146)

Toplum içerisinde gözlenen adab-ı muaşeretin dışına çıkışa birey boyutunda da rastlarız.

‘Muhabbet Tılsımı’ romanında, bu değişim Ali Bekir tarafından dile getirilir:

Adres sormak için, yanına yaklaşılan kişilerin ‘kimi güler, kimi cevap vermez yürür, kimisi de pek uzakta olduğunu söyler.’ (MT: 58)

3.8. Şehir Meseleleri

Toplum hayatı içerisinde, İstanbul halkını dönem dönem rahatsız etmiş olan ve kimi zaman çözüm yolu bulunup, kimi zamansa çözümsüz kalmış olan hatta günümüzde dahi kendisini hissettiren sorunlar Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde sıkça yer bulur.

Bu sorunlar; bazen patlıcan kızartma isteği ya da dikkatsizlik gibi masum sebeplerle çıkan yangınlar, günümüzde de sorun olarak İstanbul’u ilgilendiren açlık, işsizlik, bazen yankesiciler, hırsızlar, dilenciler ve kimsesiz çocuklar hatta köpekler olarak karşımıza çıkar.

3.8.1. İstanbul Yangınları

İstanbululluların canını en fazla yakan sorun olarak nitelendirebileceğimiz İstanbul yangınları, toplum hayatı içerisinde ‘yangına karşı bir sistem’in oluşturulmasını gerekli kılar.

Eskiden yangını gören Beyazıt Kulesi gündüz o semti gösteren işareti, gece de fener çeker çekmez Vaniköy sırtındaki, şimdi rasathane olan, İcadiye’den yedi pare top atılır, bununla uykularından uyanan bütün İstanbul halkı merakla bekçinin geçmesini bekler. Bekçiler, Beyazıt Kulesi köşklülerinden aldıkları yangın haberini, iç yırtıcı sesleriyle sokaktan sokağa taşırlar.¹²³

Beyazıt Kulesi’nden, bekçi vasıtasıyla İstanbul mahallelerine ulaştırılan yangın haberi, ev halkınca büyük bir telaşla karşılanır.

Hüseyin Rahmi’nin, teyzesinin Aksaray’daki konağında¹²⁴ ve amcasının yanında İstanbul yangınları ile tanışmış olması bu sorunun eserlerinde sık sık dile getirilmesini sağlar:

“On iki yaşında vardım. Lakin cılız bir çocuktum. Şeker Bayram’ının üçüncü gecesiydi. Bütün ev halkı derin uykudan iken mahallede acı çığlıklar koptu. Döşeklerimizden hep fırladık, pencerelere üşüştük.

Karşımızdaki sırada, köşe başındaki evin cumba saçağından, arasına kan karışmış kesif bir duman sütunu kıvrıla, kıvrıla semaya yükseliyordu.

¹²³, Selim Nuzhet Gerçek, **İstanbul’dan Ben de Geçtim**, yay. haz. Ali Birinci-İsmail Kara, İstanbul, Kitabevi Yayınları, Haziran 1997, s. 73.

¹²⁴ Selim Nuzhet Gerçek tarihe geçmiş ve resmedilmiş önemli İstanbul yangınlarını şu şekilde sıralar: “Aksaray Yangını, Hocapaşa Yangını, Birçok insanın ölümüyle sonuçlanan Beyoğlu Yangını, Dolmabahçe Yangını”, Gerçek, Selim Nuzhet, **A. e.**, s. 73–75.

—Ümmeti Muhammed, yanıyoruz! feryatları da beraber.

Beş on dakika sokaklar mahşer kesildi. Uzaktan, yakından gelen tulumbacı naraları bu şenliğin hazin bir musikisi gibi kalplerimizi titretiyordu.

Bizim evin içi karıştı. Hızlı hızlı kapımız çalınıyor, eşya kurtarmak için eş, dost imdada koşuyordu. Nemiz varsa bit pazarı gibi ortaya döküldü, herkes buradan eline bir şey alıyor, öteki odaya götürüp bırakıyordu. Şaşırmiştık, ne yaptığımızı bilmiyorduk.”(TKKFO: 66–67)

Henüz on iki yaşında, amcasının yanındayken yangın ile tanışan Hüseyin Rahmi, ‘Tehlike Karşısında Keçi Fil Oluyor’ adlı yazısında İstanbul halkının yangın dayanışmasını, yangın telaşını ve yangın karşısındaki çaresizliğini aktarmış olur.

‘Tebessüm-i Elem’ romanının önsüzünde belirttiği üzere, ev bark yakan Aksaray yangınına¹²⁵ konaklarını kaybederek dâhil olan Hüseyin Rahmi, kimi zaman yanan kitaplarının üzüntüsüyle roman kurgusuna karar verirken, kimi zaman yarattığı karakterlerle yangının vurduğu semtleri dolaşır.

Hüseyin Rahmi’nin yaşadığı tecrübeler sonucu kazandığı yangın konusundaki hassasiyet, İstanbul yangınlarına dair pek çok bilginin günümüz insanına aktarılmasına imkân verir.

Yangında zarar görmüş olan Fatih (DF: 157), (CP: 7), Süleymaniye (EŞKNK: 96), Yedikule (HS: 214), Aksaray (MM: 57), Boğaziçi (KC: 122) semtleri Hüseyin Rahmi eserlerinde mekân olarak kurgu dünyasına dâhil edilir.

Kimi zaman doğu rüzgârı eserken çatı arasında maltız mangalında çalı çırpıyla patlıcan kızartmak tedbirsizliğinden,¹²⁶ kimi zamansa şamdanı tül perdenin

¹²⁵ “10 Temmuz 1911’deki Çarşıbaşı’nda başlayan ve rüzgârın savurduğu kıvılcımlarla bir kolu Vezneciler, Aksaray ve Samatya’ya giden, bir kolu da Yenikapı sahillerine uzayan Aksaray yangınının, aradan otuz sene geçtiği halde, yaktığı sahanın vüsatını hala gözle görmek kabildir.” Selim Nuzhet Gerçek, **A. e.**, s. 73–74.

¹²⁶ “...İstanbullular patlıcan göründü mü hem sevinirler hem de içlerini bir korkudur alır, çünkü yangın mevsimi girmiş demektir. Şu mevsimi elemsiz kedsiz bir atlatsak... İçimizde patlıcanı sevmeyen yok gibidir. Hemen her evde patlıcan kızartılır. Yalnız kulağınızda bulunsun, tavanın başından ayrılmaya hiç gelmez. Ya tava devrilir veya içindeki yağ alev alır. İşte o vakit buyurun

yanına bırakma dikkatsizliğinden (THM: 87) çıkan ve yedi mahalleyi yakan İstanbul yangınları pek çok insanı evsiz barksız bırakır:

Yangın felaketi ve yangın sonrası yaşanan sıkıntılar ‘Deli Filozof’ romanında okura aktarılır:

“Doğru Fatih’e yollanırlar. Bu semtin tramvay yolu sırtından tâ karşıki Topkapı tramvay yolu sırtı yüksekliği arasındaki geniş vadiyi taramaya başlar. Bir sırttan öbür sırtta kadar amansız bir yangının azgın alevleriyle yalanmış olan bu memleket parçası tamamıyla bir harabe haline girmiş. Ateşlerin yuttuğu binlerce ev halkı dağılmış, insafsız yıkık duvarlar, birçok külâhsız minareler, buraya ölmüş bir şehrin mezar taşları manzarasını vermiştir. Baktıkça insanın gönlüne bir hüznün, gözlerine yaş doluyordu.

Gidecekleri yerleri olmyan zavallılar iki duvar arasına birkaç direk uzatarak üzerini teneke, tuğla, kiremit ve daha ellerine geçebilen şeylerle kapatıp altına sığınmışlar. Daha hallice aileler, kuru ve harçlı duvarlarla örülmüş sıvalı, sıvasız birkaç odalı kulübelere dolmuşlar.” (DF: 157–158)

Meşrutiyet devresinde, çaresiz kalan İstanbullular yıkıntılar içinde yaşamaya çalışırken büyük bir yangının ardından başka bir yangının çıkabileceği düşüncesiyle tedbirin alınmaması da Hüseyin Rahmi tarafından yetkili kişilerin duyarsızlaşmasına yorulur. (DF: 158)

Yazar tarafından, ‘İstanbul evlerinin kolerası’ diye nitelendirilen İstanbul yangınları (KC: 121) birkaç saatin içinde mahalleleri süpürüp ardında kararmış evler bırakırken, bu evleri ne tamire ne de yıktırmaya güç yetirilmeyince İstanbul halkı, bu kez de yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. (KC: 121)

cenaze namazına!... Hiç unutmam, Hürriyet’in ilan olunduğunun ikinci ayında idik. Şimdiki Üniversite Meydanı (O zaman Harbiye Nezareti) Namık Kemal’in Vatan Yahut Silistresi oynanıyordu. Çırçır’da bir yangın çıktı. İki gün iki gece devam etti. İstanbul’un göbeğini Yemen çöllerine çevirdi. Bu afet patlıcandan çıktı. Zeyrek’te başlayıp Vefa’da stop eden yangın, bu da patlıcandan çıktı. Çocukluğumda Kadıköy’ünün ortasında çıkan ve büyük bir sahayı kül eden yangın yorgana İsmail Efendi’nin evinde patlıcan kızartılırken tavanın alev almasından çıktı.”, A. Ragıp Akyavaş, A. e, C. I., s. 128.

İstanbulluların ‘Rabbimizin zulmü’ diye andığı (MM: 57) yangınların, halk arasında yaşattığı korkuya ‘şimdiki yangınlar havasını buldu mu Rabbim saklasın pupasına gidiyor’ ifadeleriyle şahit oluruz. (MM: 57)

3.8.2. Kimsesiz Çocuklar, Dilenciler

Ömrünün son otuz yılını geçirdiği Heybeliada’da, yine yangın tehlikesi atlatmış olan, başbekçinin ‘Beybaba merak etme, sönecek inşallah. Müdür Bey selam söyledi. Korkmasınlar.’ temennisiyle avutulan Hüseyin Rahmi, yangının söndürülmesiyle rahatlar (HY: 280) ancak yangın sonunda bilhassa sokaklarda kimsesiz kalan çocukların ve dilencilerin İstanbul toplum hayatında yeni bir sorun yarattığını belirtir: (HS: 209) Kimsesiz çocuklar ve dilenciler...

Savaş yıllarında, İstanbul halkının çektiği sıkıntılardan birisi olan açlık, kimsesiz çocukları, ahlak kurallarının dışına çıkmaya sevk eder. Kimi zaman ‘hırsızlık’ kimsesiz çocukların¹²⁷ mecburen başvurdukları bir kurtuluş yolu olur.

‘Can Pazarı’ romanında, Aziz, ilk hırsızlıklarını anlatırken bu mecburiyete değinir:

“Ah ilk aşırıntılarımda ne kadar dayak yediğimi bilmiyorsunuz. Harp yıllarının açlıktan sokaklarda düşüp düşüp adamlar öldüğü bir zamanı oldu. İşte o vakit ben iki yumurta aşırıırken yakalandım, arkama beş yumruk yedim. Ağzımdan kan geldi. O günden beri hala betimi benzimi toplayamadım.” (CP: 91)

¹²⁷ “‘Büyük İstanbul’un bu derdi çok eskidir.’ diye on yedinci asırda Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sinde de kimsesiz çocuklar bahsinin geçtiğini belirten Reşat Ekrem Koçu, bu konu ile ilgili şunları söyler: ‘ İstanbul’da haneberduş çocuklara Köprüaltı çocuğu’ adı da verilegelmiştir; ve ekseriya eşirra tarafından oradan alınıp götürülerek baziçei hevesat olurlar.’”, Reşat Ekrem Koçu, Çocuk; Kimsesiz Çocuklar Maddesi, A. e. , C. 283, s. 4057 – 4058.

Karın doyurmak adına yapılan hırsızlıklar, âlemin rızkını bankalara hapsedip ipek çoraplı pırlanta kravat iğneli şıkların yanında masum bulunurken (CP: 93) evleri yanıp kimsesiz kalan çocukların dilencilik öğrenmesi de kaçınılmaz bulunur.¹²⁸

‘Hakka Sığındık (İşitilmedik Bir Vakıa)’ romanında, babalarını kaybeden, yangın sonrası evlerinden olan ve annelerini de yitiren Sefer Efendi’nin çocukları, Emine adındaki küfeci kızından dilenmeyi öğrenirler:

“Tesadüf, zavallılara nasıl bir sığınak lütfederse orada barınmışlar. Kaldırım üzerinde, ağaç kovuğunda, dükkân bodrumunda yatıp kalkan düşkün, kimsesiz çocuklara karışmışlar. Son akrabaları olan, babasının ölümüyle sokağa düşen kimsesiz fakat sefalet ekmede deneyim kazanmış. Emine adında bir küfeci kızı... Sefer Efendi’nin çocuklarına dilenmeyi öğretmiş. Avuç açarak geçinmeyi öğrenmişler.” (HS: 220–221)

Cami avlularında, ağaç kovuklarında, viraneliklerde bir arada bulunan kimsesiz kız çocukları namusunu kaybederken (HS: 221) dilenmeye çıkmak için giysilerini satarlar.(HS: 222)

Dilenci çocuklara karşı toplumun tavrı kimi zaman ‘ya kardeş dilenci bir olsa şekerle beslenir’ (HS: 224), şeklinde olurken kimi zaman da ‘ rast gelinen ihtiyaç sahibini sevindirmek insanlık vazifesidir’ (EŞKNK: 83) fikriyle şekillenir.

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde sık sık okurun karşısına çıkan dilenci çocuklar, lokanta önlerinde belirir.

‘İmrenilecek Bir Ölüm’ adlı hikâyede lokanta vitrini seyreden çocuklara rastlarız:

¹²⁸ “İstanbul’da dilencilik iş, meslek edinmiş çocukların sayısı da hayli yüksektir; çocuklar bu müstekreh yola, hemen istisnasız dilenci iradçıların aletleri olarak atılmışlardır... Kötü yollara sapmış çocuklardan ıslahı en güç, hatta imkansız olanı çocuk dilencilerdir.”, Reşat Ekrem Koçu, Çocuk; Kimsesiz Çocuklar Maddesi, A. e. , C. 283, s. 4072.

“Biri kirli parmağıyla mayonezli levrek tabağını göstererek:

—Ahmet, kim bilir bunu yemesi ne kadar lezzetlidir? dedi.

Öteki birbiri arkasına birkaç defa yutkunduktan sonra cevap verdi:

—Cama bir yumruk vursam da bundan bir avuç kaparak kaçsam... Lezzeti nasıl olduğunu anlardık.” (İBÖ: 50)

Dilenciliğe zaruri olarak başlayan kimsesiz çocuklar (İBF: 153) büyüdüklerinde ise dilenciliği meslek edinirler hatta İstanbullular arasında nam kazanırlar: Deli Hüseyin gibi... (İBF: 148)

Zengin ailelerin yalı ve konaklarını ilahiler söyleyerek ziyaret eden dilenciler, kimi zaman ‘fani dünyanın hoştur amma akıbet mevt olmasa’ makamından tutturdukları ilahiye karşılık (C: 31) verilen parayla savuştururlar. (C: 32)

Tahta güvercinlikler yaparak şehrin kuşlarını dahi unutmayacak kadar duyarlı olan İstanbul halkının, devrin şartları kötüleştikçe dilencilerin şikâyetlerine maruz kaldıkları da olur:

‘Artık eski vergili insanlar kalmadı. Hepimiz de açız.’ (TK: 263) ya da ‘Evvelden gelip geçenler dilenciye para verirlerdi. Şimdi selam veriyorlar!’ (DF: 18) gibi...

Fülüs-ı ahmer (HSh: 8–16) ve yoksullara çorba dağıtan imaretler sistemlerinden dolayı eleştirilerle dile getirilirler.

‘Kaderin Cilvesi (Başımıza Gelenler)’ adlı romanda, Salah Bey’in kaynanası eleştirilerini şu şekilde dile getirir:

“ Şimdiki yardım, iane evleri insanın elinde yirmi dört saate kadar açlıktan öleceğine dair bir hekim raporu görmedikçe kimseye bir lokma ekmek vermiyorlar...” (KC: 16)

Eski İstanbul hayatında, artık sadece sokaklarda yapılmayıp bir sanat haline giren ve bin bir çeşidi çıkan dilencilik, (KC: 210) bilhassa muharrem aylarında dinlemeye çıkan goygoycu¹²⁹ dilencilerle (Mr: 127), birinci bölümümüz olan hayatın evreleri içersindeki ‘ölüm’ bahsinde geçen, cenaze peşlerinde koşarak dilenen mortocularla (HSh: 16–17), çocuk dilencilerle günümüze değin gelen bir sorun teşkil eder.

3.8.3. Açlık, İşsizlik, Yankesicilik ve Hırsızlık

Açlık ve toplumun bu sorunda duyarsızlaşması, Hüseyin Rahmi eserlerinde sıkça dile getirilir. ‘İstanbul açlığın birinci şekliyle inliyor. Kansızlıklar, veremler, bilmem neler hep bu yüzden...’ şikâyeti ve sofraya başında toplanan insanların ‘acaba komşum aç mıdır?’ fikrinden sıyrılmaya başlamaları okura iletilir. (BD: 530–531)

Açlık, İstanbul sokaklarında köpeklerin de duçar olduğu sorunlardandır. Mahalle aralarında varlıklarıyla sorun yaratan İstanbul köpeklerinin bir kısmı ‘Meşrutiyet zamanında resmi olarak uygarlık adına öldürülmüşken kalanlar da açlıktan ölür.’ (EŞKNK: 96–103)

‘Tutuşmuş Gönüller’ romanında Kurşuncu Kadın, bu sorunu şu sözlerle açığa çıkarır:

“Kurşunun nezirini yerine getirmek için ekmekleri yedirecek, sokaklarda bir tek köpek yok. Şimdi arayınız bakalım, bu hayvancağızlardan hiçbir mahallede ilaç için bir tane bulabilir misiniz? Bütün eski şeylerin uğurları, hassaları bozuldu. Kürsü şeyhleri o zaman söylüyorlardı. Bir köpek yerine on adam ölecek dedilerdi. On değil belki yüz tane öldü. İstanbul’un beti bereketi, rahatı, saadeti köpeklerle beraber gitti. Zavallılıkları bir adaya sürdüler. Neden bilmem bizde adet böyledir. ” (TG: 149–150)

¹²⁹ “İstanbul mahallelerini dolaşır, her kapının önüne geldikçe bir çeşit ilahi olan ... mersiyei kendine mahsus bir makam ile hep bir ağızdan tekrarlar. İstanbul’da aşura denilen, muhtelif cins erzaktan şeker ile yapılan bir nevi tatlı çorba, Muharrem ayında her hanede pişirildiği için hanelerden bunlara aşura harcı olmak üzere bir miktar pirinç, buğday, fasulye ve nohud gibi şeyler verilirdi.” Abdülaziz Bey, A. e. , s. 320.

Son olarak işsizlik ve işsizlik sebebiyle İstanbul halkını rahatsız eden hırsızlık ve yankesicilik sorunlarına değinmek istiyoruz.

İşsizlik, İstanbul halkını en çok düşündüren sorunlardandır. ‘Eşek kadar herifsin, bir iş tutmuyorsun.’ diyorlar. İş nere be? Onun ucunu görsem, dört elle sarılacağım...’ diye şikâyetçi olan gençlerin çokluğu dikkat çekicidir. (CP: 75)

‘Can Pazarı’ romanında bulgurcu olarak nitelendirilen (CP: 244) savaş zamanı zenginlerinin (KB: 43), (BK: 30-32) ihtişamlı hayatlarına karşılık sefalet çeken halk şu ifadelerle anlatılır:

“Ben İstanbul’da parasızlıktan hiç otomobile binmemiş, sinema görmemiş kimseler tanırım.” (CP: 26)

Halkın işsizlikle yaşadığı sefalet hayatı içerisinde yankesiciler ve hırsızlar da eksik olmaz. (CP: 32–38) Bilhassa İstanbul’a taşradan gelen saf insanların yankesicilik ve hırsızlık olaylarına maruz kaldıklarını görürüz.

‘Can Pazarı’ romanında taşradan İstanbul’a gelen Karadenizli, dolandırılma tehlikesiyle karşı karşıyadır:

“Şu Karadenizliyi uyandırılım, herifçeğizi fena yakacaklar.” (CP: 46)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜBAREK GÜNLER VE AYLAR

Dördüncü bölümümüz olan ‘Mübarek Günler ve Aylar’ başlığı altında Müslümanlar için mübarek sayılan kandiller ve Cuma günü ile Ramazan ayı ve bayramlar ele alınacaktır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın eserlerinde ‘Mübarek Günler ve Aylar’ başlığı altında ele alacağımız meselelere ait pek fazla vesika bulunmamakla birlikte, Ramazan ayının genişçe anlatıldığı birkaç eserin varlığını tespit ettik.

‘Son Arzu’ romanı ile ‘Eti Senin Kemiği Benim’ adlı hikâyeler ve yazılar kitabının bazı kısımlarından aynen yapılan alıntılar geniş tutacak olmamızın sebebi kısıtlı olan malzemenin en doğru şekilde kullanılmasıdır.

4.1. Kandiller ve Cuma Günü

Mezar ziyaretleri, bilhassa kandillerde ve bayramlarda yapılır. (ÖDG: 51)

Mezar ziyaretinin yanı sıra türbe ziyaretleri için de gün olarak cuma günü uygun görülür. Cumaya denk getirilmesine dikkat edilen ziyaret günlerinde, türbe türbe dolaşılır. Sandukalara yemeniler örtülür, türbedarlara mum ya da hizmet parası verilir. (Gglr: 112–113)

Müslüman düğünleri de cuma günü yapılır. Düğünün cuma gününe rast getirilmesi meselesini, birinci bölümümüz olan ‘Hayatın Evreleri’ içerisindeki ‘Evlilik’ bahsinde geniş olarak ele aldığımız için sadece hatırlatmayı uygun görüyoruz.

Mübarek olmasının yanı sıra İstanbul halkı için tatil günü (TE: 27)olarak da bilinen cuma günü, ölülerin ruhuna Yasin-i Şerif okuma vazifesinin de eda edildiği gündür. (Cd: 52)

Cuma gününün kutsiyeti, Hüseyin Rahmi Gürpınar tarafından romanlarının kurgusunda da kullanılır. ‘Mezarından Kalkan Şehit’ romanında, mezarından kalkıp

dirilen şehidin bu dünyadaki büyükannesi ile görüşme vakitleri cuma gecesidir. (MKŞ: 82)

4.2. Ramazan Ayı

Müslümanlar için bir ibadet ayı olarak telakki edilen Ramazan ayı, gerek getirdiği bereket, gerekse gündelik İstanbul hayatına kattığı neşe, hareket ve canlılıkla ayrı bir başlık altında değerlendirilmesi gereken mübarek günlerdendir.

Ramazan ayını, Ramazan ayına ait hazırlıklar, mahyalar, iftar ve sahur sofraları, eğlenceler, Ramazan seyirleri gibi detaylarıyla değerlendirebilmek amacıyla alt başlıklar eşliğinde incelemeyi uygun görüyoruz:

4.2.1. Ramazan Hazırlıkları

Ramazan ayı gelmeden, evde hazırlıklar başlar. Ailenin fertleri bütün eksiklerini bir an önce tamamlamaya çalışır. Bu eksiklikler giyim kuşamdan, yeme içmeye kadar geniş bir alanı kapsar:

Bluza alınan harçların değiştirilmesi, iskarpın, yeni eteklikler, yeni çarşafliklar, taşı düşen küpenin taşının koydurulması, hanımların Ramazan ayı ile beraber hatırladıkları eksikliklerdir. (EMK: 93 -94)

Misafire sunulacak şerbet bardaklarının yenilenmesi (EMK: 95) orta halli ailelerde beyin tepkisini çekerken, ‘Ramazan-ı şerife bereket ayıdır.’ derler. Cenab-ı Hak kolaylığını verir. Bu ayda gelen giden çok olur.’ (EMK: 95) anlayışıyla beyinin itirazını karşılayan hanım kendisinin ve çocuklarının ihtiyaçları alınmasa da misafir önüne sunulacak cıgara iskemlesinden, tablasından tut da kırık dökük sandalyelere, kanepelere, örtülere kadar (EMK: 95) eksik ve gediklerin tamamlanmasından yanadır. Bu durum, Ramazan ayında davet edilen misafire verilen önemi gösterir.

Ramazan ayında mutfak ve aşçı masrafı ile olası görülen mide rahatsızlıklarından dolayı ecza masrafı iki üç kat artacağından giyim kuşam istekleri ertelenir. Ancak buna razı olmayanlar da çıkar: Evin çocukları...(EMK: 96–97)

4.2.2. Oruç Hali, İftar Vakti

Hüseyin Rahmi Gürpınar, ‘Eti Senin Kemiği Benim’ adlı öyküler ve yazılar kitabında yer alan ‘İlk Orucum’ adlı yazısında henüz iki buçuk yaşındayken bütün aile efradının etrafında dizildiği iftar sofrasını anlatır. İftarı bekleyenleri ve sofrayı düzenini görmek amacıyla yazarın gözlemleri önemlidir:

“Susamlı, bademli, yağlı simitler güzel kokularıyla yakut, kehribar, zümrüt reçeller hoş görünümleriyle iştahlarımızı okşuyordu. Ortada çıt yoktu. Herkes birbirine küsmüş gibi, gözler yarı aralık, yüzler somurtkan, ağızlar susmuş bekliyor; yalnız bazı dudakların kıpırdadıklarını görüyoruz.” (İÖ: 203-204)

Henüz iki buçuk yaşında olan Hüseyin Rahmi Gürpınar, ‘bazı şeyleri bulanık ve bazılarını hemen açıkça hatırlıyorum’ dese de iftar bekleyen insanların susmuş, somurtkan hatta orucun verdiği yorgunlukla yarı açığözle etrafı izleyen hallerini kusursuzca verir. Sofra başında niye beklendiğini bilmeyen ve iştahına yenilen Hüseyin Rahmi’nin reçel tabağına teklifsizce banıvermesi babasının eline kaşık tersi vurması ile karşılaşılır. Bu, iftarı bekleyen insanın sinirli halini en doğal şekilde yansıtan örnektir. (İÖ: 203–204) İftar saatinin yine top sesiyle haber verildiğini görüyoruz.

Yazı, Hüseyin Rahmi’nin altı yaşında iken yaşadığı Ramazan ayı gözlemleri ile devam eder.

Okulların hafifleyip yarım azat olduğu Ramazan ayı, okulu hiç sevmediğini belirten Hüseyin Rahmi’nin sabırsızlıkla beklediği, ‘her tarafın kandillerle donatıldığı, bir zenginlik, bereket, israf, sefahat, eğlence, oburluk, ziyafet ayıdır.’ (İÖ: 204)

Küçükken çoğumuzun çocuk orucu adı altında ‘yarım günle’ başlayan oruç deneyiminin niçin bu şekilde olduğunu, Hüseyin Rahmi’nin oruç tecrübesiyle anlamlandırmaktayız:

“İlk orucumu dokuz yaşında tuttum. Bu da ömrümde hiç unutamayacağım günlerden biridir. Oruç, ben yaşta çocukların işlenmesine dayanamadıkları büyük bir sevaptı. Eğer bir gün dayanabilirsem Hacı Ninem, büyükbabamın anası, bu orucu benden bir mecdiyeye satın alacaktı. Çünkü küçüklerin oruçlarının büyüklerinkinden daha makbul olduğunu söylüyorlardı.” (İÖ: 206)

Hüseyin Rahmi, ya ‘zayıftır’ diye büyükanne ve teyzesinin itirazlarından ya da sahur sofrasına giderken uykusuna yenik düşmesinden dolayı, birkaç başarısız deneyimin ardından sahur yemeğine yetişir. Sofradan kalkınca kibleye karşı durup oruca niyetlendirilen çocuk, iftar topu patlayıncaya kadar bir şey yememeye, Allah’a ve kullarına karşı söz vermiş olur. ’ (İÖ: 206)

Hüseyin Rahmi’den büyüklerin oruçlarının yarısını uykuya tutturmak için hep yattıklarını da öğrenmekteyiz. Ancak kendisi bu ilk oruç deneyiminde her zamanki gibi kalkıp bahçede gezinme, oyuncaklarla oynama işleriyle meşgul olur. Ramazan ayında gecelerin şen, gürültülü haline karşılık gündüzlerin sessiz ve kasvetli oluşundan da şikâyetçi olan Hüseyin Rahmi, öğleye doğru açlığa dayanamayıp gizlice orucunu bozar. Ancak bu günahı işlerken evin Arap dadısına yakalandığını da belirtir.

Hüseyin Rahmi, Hacı Nine’den alınacak mecdiyenin yarısını Arap dadıya vermekle bu tehlikeyi atlatır. (İÖ: 206–207)

Ramazan ayında hazırlanan iftar yemekleri o ailenin şanını, şerefini gösterir. Evdeki hanımlar arasında çıkan anlaşmazlıklar iftar sofrasının hazırlanmasında gecikme yaratırsa evin beylerini telaş alır. (KK: 98–102)

Çerkez tavuğu, kaymaklı güllaçla şereflendirilen iftar sofrasına Hacı Nine’nin devai misk tatlısı da katılır. Orucun sevabına katılmak amacıyla komşu hanımın da baklava göndermiş olması bize İstanbul’a ait Ramazan âdetlerinden birisini göstermektedir. (İÖ: 207)

Hüseyin Rahmi, bu ilk orucundan sonra başka oruçlarını da satmıştır. ‘Giderek mübarek orucunun ucuzlamasını’ ise belirtmeden geçemez. (İÖ: 208)

Hüseyin Rahmi'nin bizzat kendisine ait olan 'Ramazan ayı ile ilgili bu gözlemleri'nin tezimize, değer katacağını düşünerek geniş yer vermiş bulunmaktayız. Bir çocuğun sahur ve iftar âdetiyle aktardığı Ramazan, İstanbul hayatının en renkli sahnelerinden olsa gerek...

4.2.3. Ramazan Geceleri, Eğlenceleri

Hüseyin Rahmi, çocukluğunun Ramazanlarını, hatıratları ile okuruna sunarken eserlerinin zaman ve mekân kurgusunda da kullanır.

Eserlerinde zaman ve mekân kurgusuna dâhil ettiği Ramazan eğlencelerinden bahsetmeden önce, hatıratlarında yer alan Ramazan geceleri ve eğlencelerine değinmek istiyoruz.

Bir çocuğun Ramazan ayı sevincini de görmemizi sağlayan Hüseyin Rahmi, altı yaşına ait hatıralarını aktardığı 'İlk Orucum' adlı yazısında 'hayatta ilk tattığım zevk, sanat, küçük yüreğine ferahlık veren edebiyat' olarak nitelendirdiği, evlerinin köşe başındaki Karagöz'den bahseder.

Hüseyin Rahmi, erkek-kız karışık diğer çocuklarla beraber, Karagöz oynatılan Küşteri Meydanı'nın, feneri yanar yanmaz ilk safına sıralanır. Onun gözlemleri artık bizim için 'Karagöz' ile ilgili önemli bir vesikadır.

Saçakları kararmış isli perdeyi, ciddi bir opera olarak algılayan çocuk muhayyilesinin 'icrayı ahenk eden bir hımhım, bir hanende ile bir pörsük teften ibaret orkestra' ile safa bulduğunu belirtir.

Karagöz oyunundan Hüseyin Rahmi'nin aklında kalanlar ise şunlardır:

"Biz bir çocukluk cahilliğiyle gülmeden kırılırdık. Aman efendim, bizim o köşe başındaki Karagöz, o ne ağzı bozuk, o ne zevzek bir küfürbaz, bir utanmaz. O bir kez külahını oynatıp kel başını göstererek, yumruğunu sallayarak:

— Yürrrrrü bre anacağınızı... vadisinden dalıp da edebiyatını kıvamlandırmaya başladı mı, karşısında insan değil, çocuk değil, taş olsa utancından kızarırdı.’ ifadeleriyle günümüz insanına ışık tutar.” (İÖ: 204–205)

Karagöz’ün terbiyeye aykırı sözleri, perde arkasından irili ufaklı kız ve erkek çocuklarının önünde, ulusal sanatımızın geleneği’ olarak icra edilse de altı yaşında olan Hüseyin Rahmi’yi memnun etmez:

“‘Karagöz’ün Ağalığı oyununda halayığı Cemalfer’e diz uğdurmasını terlemeden seyretmek mümkün müydü?’” (İÖ: 9)

Yaşı ilerledikçe iğrençlikle rezaleti ayırt etmeyi öğrenen Hüseyin Rahmi, bu durumdan yakındığı zaman, büyüklerinin ‘birkaç sene daha evvel doğa idin herkesin setri mecbur tutulduğu bir uzvu umumi kaide-i mesturiyetinden Karagöz’ü muaf bulacaktın.’ (İÖ: 19–20) ikazlarını işitir.

Bize ait bu tuhaflığın, Abdülmecid zamanında İstanbul’a gelmiş olan Fransız edebiyatçı Teofil Gotiye’nin ‘Kostantinapul’ eserinde, üstü kapalı olarak eleştirildiğini anlatır. (İÖ: 20)

Altı yaşına ait hatıralarında Karagöz temsilleri ile hatırladığı Ramazan gecelerini ve eğlencelerini, kurgu dünyasına dâhil ettiği bilgilerle incelemeye devan edebiliriz:

Hüseyin Rahmi, ‘Son Arzu’ romanında, okurunun karşısına capcanlı bir ‘Ramazan İstanbul’u’ çıkarır:

Bir Ramazan gecesinde İstanbul’da, minareler, kuşandıkları, pırıl pırıl elmas kemerlerle, mahyalarla nurlara gömülürken, camiler namaz kılanlarla dolup taşmaktadır. Boş kalan cami avlularını ise çocuk sesleri çınlatırken ‘birinin elinde

oymalı elvan kâğıtlar yapıştırılmış bir cam fener, öbürünün boynunda bir davul’ bulunan Ramazan beyitçilerinin mısraları bu manzaraya renk katar (SA:11)

Hüseyin Rahmi, manilerin ardı sıra bazı tutkunlarının da ilerlediğini belirtir. Aklında kalan manilerden birisi de şöyledir:

“Besmeleye çıktım yola

Selam verdim sağa sola

A benim devletlü sultanım

Ramazan-ı Şerif’in mübarek ola’’(SA: 11)

Ramazan ayının bereketiyle geldiğini ve Ramazan ayından önce her ailenin gücüne göre ister zengin ister fakir olsun kilerini reçel, pastırma, sucuk, peynir, makarna, güllaç ve benzerleri ile doldurduğunu ayrıca sosyal anlamda da yardımlaşmanın değer kazandığını aktarır:

“Bu ayda sokaklarda avare gezen köpeklere varıncaya kadar hiçbir ferd aç kalmaz ve hemen her aile çorbasıyla, tuzlusuyla, tatlısıyla, hoşafıyla, soğukluğuyla iftar eder. Kübera zenginlerin konaklarında sofralar hemen herkese açıktır. Kapı çalan dilenciler boş döndürülmez. Herkes yer, yedirir. Bu emsalsiz bir enam, itam, ikram ayıdır.” (SA: 12)

Ayrıca Ramazan’da dinî yardımlaşma adına, fitre ve zekât verilir. (A: 108)

Ramazan’la birlikte şehrin gecelerinin ışığa, harekete, canlılığa kavuştuğunu gözlemleyen Hüseyin Rahmi, bayram gelir gelmez şehrin yine ahret sessizliğine bürünmesinden şikâyetçidir. (SA: 13)

Ramazan geceleri bütün dükkânlar açık olup caddeler daha da kalabalıklaşırken, teravihin ardından karınları şiş olan şehir insanının Şehzadebaşı,

Direklerarası ve Divanyolu gazino ve çayhanelerine ya da tiyatro ve Karagöz salonlarına akın ettiğini belirtir. (SA: 13)

Bilhassa Ramazan tiryakileri, çayhane ve gazinolardaki yerlerini kaptırmamak için bastonunu alıp soluğu tabakada tütün, sağ cepte sergiden alınan tütün, sol cepte kokulu bohça denilen küçük, seçkin tütün paketi olduğu halde peykelerde bağdaş kurmakla alırlar. Cıgaranın biri elde, ikincisi önde, üçüncüsü ise kulak arkasındadır. (SA: 13–14)

Kahvelerin biri bitmeden diğeri ısmarlanırken, nargile düşkünleri marpucu ağızdan çıkarmadan konuşmaya çalışırlar. (SA: 14)

İftar sonrası mideleri yorgun insanların konuşmalarında en çok yemek sözünün geçmesi Hüseyin Rahmi'nin dikkatini çeker:

“Kimi Divanyolu'ndaki tatlıcının baklavasını, kimi revanisini, kimi bilmem hangi muhallebicinin ekmek kadayıfını, tavukgöğsünü dallandıra, ballandıra meth eder.” (SA: 14)

Ramazan gecelerinde sindirimin verdiği hararetin ‘harup, nar, portakal şerbetleri ile bastırıldığını belirten Hüseyin Rahmi şerbetçinin tasvirini şu şekilde yapar:

“Nihayet kuşaklığında dizili birkaç bardak, elinde ağzına lif tıkalı açık yeşil, yakutî kırmızı veya kehribâr sarı şerbetle dolu şişesiyle, matruş kafalı, küçücük fesli Arnavut zuhur eder. Diğer elinde çift bardağı birbirine şıkır şıkır bir nev vezinle vurunca her tarafından

— Doldur Arnavut...

sadaları işitilir. Bu Ramazan sakisi doldurur, sunar... Doldurur, sunar... Sunar... Sunar... Latif kokulu tatlı, mayhoş, buz gibi koca bir bardak, on paraya...” (SA: 14–15)

Ramazan gecelerinde dilenciler ve satıcılar da yerlerini alırlar. Uzun sakallı, kirlilikten çalı süpürgesine dönmüş abalı, arakıyeli dilencinin ‘ya dost’ nidalarıyla başladığı ilahi, midelerinde hissettikleri şişkinlikle rehavete kapılan şehir insanını kendisine getirir. Hüseyin Rahmi bu ilahici dedelerin ‘on para’ verilmeden çekilmediklerini belirtir. (SA: 15–16)

Şamfıstıkçı, mandalinacı, tuzlu badem ve fındıkçı, simitçi, pastacı, birbiri ardına gelip çekilirler. Midesi zayıf olanların karbonat yuttukları da görülür. (SA: 16)

Bu seyyar satıcılar dışında ‘elinde sicimlere bağlı, kapakları yaldız işlemeli bir salkım ufak teneke kutu ile ‘Kuvvet macunu... Memnun olmayan para vermez...’ sesleriyle müşterinin dikkatini çeken satıcı ile hemen ardı sıra önünde camlı kutusuyla uydurma kordonları, kol, yaka ön düğmeleri, sakal, bıyık tarakları, diş fırçaları ile gizli tuttuğu Ramazanlık öteberi satıcısının da var olduğunu görmekteyiz. Gizli tutulan Ramazanlık öteberinin çıplak kadın fotoğrafı gibi mahremiyete dair şeyler olduğu belirtilir. (SA: 16–17)

Tiryakisiyle, seyyar satıcısıyla, dilencisiyle tasvir edilen bu Ramazan gecesinde, oturup midelerini dinlendirenlerin dışında, çalgılı gazinoların, tiyatroların ve Karagöz oynatılan Şeyh Küşteri alanının önünde biriken geziciler da vardır.

Şehzadebaşı’nda ‘bir alan genişliğindeki koca Fevziye Kıraathanesi’ keman taksimi eşliğinde şarkı sesleriyle müşterilerini ağırlarken, Osman Baba türbesinin bitişiğinde hayal oyunuyla müşteri karşılanır. (SA: 18–19)

O devrin İstanbul’una has olarak Hüseyin Rahmi tarafından acemice bulunsa da resimli Karagöz ilanlarının olduğunu öğrenmekteyiz (SA: 19):

“Hacivat sabit iki elini çenesine dayamış duruyor. Karagöz, perdenin köşesinden yumruğunu gösteriyor. Resim, allı morlu süslere, tezeyyünnane, çiçeklere boğulmuş. Karagöz mekteb-i sanatından yetişme bu iptidai musavvirin tir-i sematında çocukların pek hoşlandıkları bir meal var...” (SA: 19)

Çukurçeşme'den gelerek Şehzadebaşı Caddesi'ni kestikten sonra Unkapanı'na giden yolun cadde ağzı köşe başında, at arabalarının müşteri bekledikleri görülür. Bu bekleyiş esnasında, hayvanların pislikleri çevreyi rahatsız edecek kadar kötü bir koku yayar. (SA: 20)

Ramazan gecelerine ait tiyatro, çalgılı kıraathane ve Karagöz gibi alanın dışında bahsedilmesi gereken bir diğer eğlence de çadır eğlenceleridir:

... “içi al, üstü tirişe çifte direkli çadırın derununda fişkırان zilli maşa, darbuka ve klarnete sadaları gecenin rutubetli havası içinde burgula burgula helezonlar yaparak yükseliyor.” (SA: 20)

Çadır tavanından renkli kâğıtlardan örölmüş zincirler ve bu zincirlerin ortasında yanan billur avize biçmeleriyle süslenmiş avizenin altında omuzdan ilikli, yardan ayrıldım mintanlı, camadanlı, genç tulumbacılar, klarnet, zilli maşa ve darbuka ritimlerine ayak uydurarak icra ettikleri sanat için bağırıp, alkışlayanlarla dolar. (SA: 20–21)

Komedy kumpanyasını izlemek için, bilet gişesine yığılan halkın birbirini ezip çiğnemekten çekinmediğini nakleden Hüseyin Rahmi, kumpanyanın giriş bölümüne asılı duran ilanda, ‘Komik-i şehir ile Komik’in karşısında ellerini uzatmış gıdı gıdı yapar gibi duran yusuvarlak kadının’ resminin basılı olduğunu bildirir. (SA: 21)

Resmin karşısında şu tarz konuşmalar geçer:

— “Uğlan (İrecep), ne bahıyon öyle?

— Senin nene gerek ki. Bırah ki baham...

— Uğlan eşehliğin lüzumu yoh... Bahacaksan içerde bu karının canlısı var... Gireh de ona bahah...” (SA: 22)

Dram kumpanyasında da aynı hareketlilik görülür. Yine burada da seyirciyi içeri çekmek amacıyla ilanlar asılıdır. Bu ilanlardaki resimlerin, yufka yürekli bilet alma zahmetinden kurtarıp ağlatacak kadar acıklı ve korkunç olduğunu öğrenmekteyiz. (SA: 23)

İstanbul halkının eğlence kültürü hakkında günümüze ışık tutan Hüseyin Rahmi, Ramazan geceleri eğlenceye çıkan İstanbul halkını anlatmadan da geçmez:

“Caddeden akan kalabalığın içinde kol kol haytalar, İstanbul’un salma gezen kopukları, bir para diyenin üzerinde kalan bitikleri, ceketlerini omuzlarında taşıyan yanıkları, kalemis yağıyla burulmuş, altmış paralık mezat malı lavantası kokan uşak bozuntuları, mor kadife yelekleri üzerinden kalın kordonlar sarkan kaba kalantor şıkları, yanları yırtmaçlı, kumaş boy entarileri üzerine pardösü ya da ceket giymiş Tahtakale yosmaları, bulaşık bezi gibi kokan yağlı fesli aşçı çıraqları, hep zendüstülükle meşgul...” (SA: 24–25)

Ramazan eğlenceleri içerisinde, İstanbul halkının her tabakasını canlı bir şekilde yansıtan Hüseyin Rahmi, bu yığın arasında ihtişamlı konak arabası içerisinde oturan hanımefendilerin de var olduğunu söyler. (SA: 25)

Hanımefendileri taşıyan konaklara ait kibar arabaları, Direklerarası’nda kalabalığa tıkılıp da ilerlemekten kalırsa, arabanın içerisine çevredeki halkın seviyesine göre çürük limon, portakal, muşmula, yanar kibrit, cıgara ucu v.s. attıklarını da (SA: 88–89) gözlemleyen Hüseyin Rahmi, bu beğenme gösterilerinin, hiçbir memlekette görülmeyip, bu şehre özgü bir gelenek olarak sürüp gittiğini söyler. (SA: 25)

Bu beğenme gösterilerini, kolonya fıskiyesi ile biraz da olsun kibar şekle sokan, kibar ve şık beyleri taşıyan arabalar da bu seyre katılır:

“Şehzadebaşı’nın yüksek tabaka kadın düşkünleri, beğendikleri kadın kız arabalarına böyle lavanta sıkamak, çiçek, meyve atmak yoluyla soyluluklarını, terbiyelerini gösterirlerdi. Aşağı tabaka ile aralarındaki fark atılan şeylerin çeşitleriyle anlaşılırdı.” (SA: 103)

Bilhassa genç hanımlar ve beyler arasında nice manilerle dolu aşk mektuplarının da camdan cama atılanlar arasında olduğunu belirten Hüseyin Rahmi (SA: 74–75), Ramazan geceleri düzenlenen eğlenceleri canlı bir şekilde aktarmış olur.

Eğlencelerin farklı boyutlarının da olabileceği, fikriyle Şehzadebaşı-Direklerarası’ndaki gezintinin günümüz insanına genişçe sunulmasını uygun görüyoruz.

4.3. Bayramlar

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde pek fazla bilgiye ulaşamasak da genel hatlarıyla şu uygulamaları belirledik:

Çocuklar için bayrama özel ipek mendiller hazırlanır. (ÖDG: 331)

Bayramlarda akraba ziyaretleri yapılır. El öpmenin ardından, el öpenlere bayram bahşışı verilir.

‘Gugular’ hikâyesinde çok titiz olan Latife Hanım, temizlik konusunda onaylamadığı akrabalarını yarım kabulle eve alır ve elini öptürmez. (Gglr:116)

Yine kandiller de olduğu gibi bayramlarda da büyüklerin bu özel günü tebrik edilir ve eteği öpülür. (Mr: 48–51) (SA: 62–63)

BEŞİNCİ BÖLÜM

GIYİM, KUŞAM, SÜSLENME VE MODA

Tabiatı gereği estetik açıdan güzele, göze hitap edene düşkün olan insanoğlunun bu tavrı, baştan ayağa kıyafet seçimine yansır.

Kıyafet seçimini belirleyenler çoğu kez meslekler, toplum kabulü, şahsi zevk ve bilhassa modadır. Hüseyin Rahmi eserleri içersinde yer alan hanımlara ve beylere ait kıyafetlerin kimi zaman bollaşıp kimi zaman daralması devrin kıyafet konusundaki seçici öğeleriyle açıklanabilir.

‘Giyim, kuşam, süslenme ve moda’ başlığı altında, üç İstanbul dönemini, meşrutiyet öncesi, sonrası ve Cumhuriyet dönemlerini görmüş olan Hüseyin Rahmi’nin, bizlere sunduğu bilgileri derleyeceğiz. Bu bilgileri derlerken her dönemin moda anlayışına paralel olarak değişen kıyafetlerini, güzellik anlayışını, kıyafeti tamamlayan süs aksesuarlarını göz önünde bulunduracağız.

Hüseyin Rahmi’nin dikkatini yoğunlaştırdığı ‘şık’ hanımlar, beyler bu bölümümüzün esas konularını oluştururken, kimi zaman sağlık açısından yarattığı zararlarla, kimi zaman takipçilerini düşürdüğü komik durumlarla anılan moda merakını aksettirmeye çalışacağız.

5.1. Kadınlara Dair Giyim, Kuşam, Süslenme ve Moda

Güzellikler arasında en mutena yeri kadınlarımızın zarafetleri ve kıyafetleri işgal ederken evlerde, sokaklarda tezgâhlarımızın dokuduğu göz alıcı ipekliler, muslinler, kadifeler, kuyumcularımızın imal ettiği yüzükler, küpeler, gerdanlıklarla pek zarif bir şekilde giyinmesini ve süslenmesini bilen¹³⁰ İstanbullu hanımlar, Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde modanın en sıkı takipçileridir.

¹³⁰ Haluk Şahsuvaroğlu, **Asırlar Boyunca İstanbul**, Cumhuriyet’in Parasız Tarih İlavesi, y.y., t.y., s. 172.

İstanbul hanımlar için güzellik önemlidir. Giyim, kuşam ve süslenmeye verilen ehemmiyet güzellik merakındandır. Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde hanımların birbirlerine salık verdikleri 'güzellik reçeteleri' bu niyeti delillendirir.

'Erkeğe Galebe Reçetesi' adlı hikâyede hanımların tertip ettikleri güzellik reçeteleri Şu Şekilde aktarılmıştır:

‘‘Gülfem Hanım Tertibi:

Birincisi: Hafif mide ile erken yataınız, i i şerbetçi otu çiçeğiyle doldurulmuş bir yastığın üzerinde uyuyunuz.

 kincisi: Gece d şekte kitap okumayınız, gözlerinizi (iklili melik) sarı yonca çiçeği ile yıkayınız.

Üçüncüsü: Kışın sabahleyin kalkınca altı portakalın suyunu ve sonbaharda bir bardak taze ve halis şıra i iniz.

Dördüncüsü: Bütün vücudunuzu pırasa suyu ile yıkayınız. Bu su cilde zambak letafeti verir.

Beşincisi: Yüzünüzü  ayır çiçeklerinden Zehr lrebi (Havza  i e i)  z nden istihsal edilmiş su ile yıkayınız. Bu ilkbahar çiçeğinin suyu rengine ince bir güzellik verir. Yanaklarınıza ilk şebabınızın teravetini getirir.

Altıncısı: Sıkıcı meşguliyetlerden ka ınız. Kalbinize keder sokmayınız. Dünya umrunuzda olmasın. Herkes sizi sevsin. Siz kimsenin muhabbetile  z lmeyiniz.

Yedincisi: Her gün yatkın ökçeli ayakkabı ile tenhalık içinde bir saat kadar gezinti yapınız.

Sekizincisi: Yüzünüzde buruşukluk eseri görünce hemen onları bir ipekli kağıda üzerindeki kat çizgilerini düzeltir gibi parmaklarınız ile vurarak, ezerek imhaya çalışınız.

Dokuzuncusu: Gözleriniz ile değil, dudaklarınız ile g l n z. Y z n z n kısmı hülyasıyla g lmek göz u larınızda kazayağı deneni çizgileri peyda eder.

Onuncusu: Haftada bir defa vücut idmanları yapınız. (EGR: 71–72)

Güzide Hanım'ın Tertibi:

Birincisi: Sabahleyin kalkınca aynada yüzünüzü muayene ettiğiniz zaman benzinizi bozuk, soluk bulursanız perdelerinizi indiriniz. Tekrar hemen döşeğinize girip uyuyunuz.

İkincisi: Saçlarınızı haftada bir defa ılık biberiye suyu ile yıkayınız. İpek gibi parlak ve yumuşak olur.

Üçüncüsü: Ağzınızın taravet-i şebabını muhafaza etmek için yüzünüzden dudaklarınızı uçlarına doğru uzanan bir hattı her gün masaj ile izaleye uğraşınız.

Dördüncüsü: Her gün yanaklarınızı etrafına masaj yapmak da çehrenizin letafetini arttırır.

Beşincisi: Yüzünüzü de masaj ediniz.

Altıncısı: Otuzunca yaşınıza doğru yüzünüz kızarmaya başlarsa sıcak su ile kompres yapa yapa bu kızartıyı geçirebilirsiniz.

Yedincisi: Hafif gülsuyu banyosu ile gözlerinizi genç, cazip ve parlak bakışını muhafaza ediniz.

Sekizincisi: Kocanıza kendinizi pek sevdirmeyiniz.

Dokuzuncusu: Çocuk için mümbit bir kadın olmayın.

Onuncusu: Kimseye gönül vermeyiniz. Zevcenize bile...” (EGR: 72-73)

Güzelliğe verdiği önemi tertip edilen reçetelerle belirten İstanbullu hanımlar giyim kuşam ve süslenmede de dikkatlidir.

19. asrın sonunda İstanbul kadınları dışarıda ferace yerine çarşaf giymeye başlarken son devrin kıyafet inkılâbına kadar çarşaf ile birlikte peçeyi türlü şekillerde devam ettirir.¹³¹ Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde de hanımları sıkça dışarıya çıkarken ipek çarşaf (BK: 71), (TG: 3), tango çarşaf (AV: 80), kelebek gibi renkte çarşaf (HS: 24), moda gereği diz kapaklarının üzerine kadar çıkan çarşaf (MMBİO: 55), (ŞZ: 119), içinde görürüz.

¹³¹ Haluk Şahsuvaroğlu, A. e. , s. 176.

Çarşaflarla birlikte eteklikler de kısılır. Bu kısalış, Hüseyin Rahmi tarafından ‘Şıllıkla Züppe’ adlı hikâyede eleştirilir:

... “şimdi örtü etek kaldı mı? En sıkılganı, en örtülülere soyundular. Söz aramızda, işitmesinler, adeta sipsivri, baldırı çıplak gibi bir şey oldular... Kadınlığa yaraşan, ağırlık ve görkem veren o tavus etekler nerede? Artık etekler değil, ahlaklar sürünüyor?” (ŞZ: 119)

Çarşafın ve beraberinde eteğin kılmasını darlaşma takip eder. ‘Tebessüm-i Elem’ romanında kıyafetlerde görülen darlaşma meşrutiyet sonrası dönemlerde görülen kıyafet serbestliği adı altında hoş karşılanmaz:

“Ah, ah, şimdiki yeni moda kadınların fistanları, çarşafları örtünme değil, birer dar kılıf, vücutlara geçirilmiş birer çeşit eldiven. Etekleri adeta birer köstek, sanki ayaklarından bağlanmış eşkıya gibi bu moda esirleri sekerek yürüyorlar. Bunun adı giyinme serbestliği.” (TE: 24)

Hüseyin Rahmi’nin 19. asrın sonları ile 20. asrın ilk yarısında (1864–1944) yaşamış olmasını göz önünde bulunduracak olursak, hanımların kıyafetlerinde kılma, daralma şeklinde görülen bu değişiklikler meşrutiyet ve cumhuriyet sonrası gelen giyinme serbestlikleriyle, tabidir.

Çarşaf ve etek boylarında görülen, kadın roblarındaki¹³² (ÇB: 47) bu kısalış (KM: 180–181) hanımların pantolon giymeye başlayacağı fikrini de akla getirir. Bu fikir ‘Kokotlar Mektebi’ adlı romanda, Prenses Diçeski tarafından dile getirilir:

—“Kadın ropları daha ne kadar kılacaktır? Şöyle cevap vermiş:

¹³² “Fr. Robe: Rob: a. Çoğu tek parça kadın giysisi”, **BTS**, Ankara, TDK, (Çevrimiçi), <http://tdkterim.fov.tr/bts/kategori=verilst&ayn=bas&kelime=rop>, 20.03.2009

—Bu, modacıların cesaretine bağlıdır.

—Nasıl?

—Her ay bir santim kısalırsa çok sürmez.

—Ne olur?

—Rop büsbütün kalkar.

—O halde?

—Kadınlar pantolon giymek zorunda kalırlar.” (KM: 180–181)

Hüseyin Rahmi eserlerinde, çarşaf çıkmadan İstanbullu hanımların dışarı kıyafeti olan feraceler¹³³ pek fazla gözükmeyen yeldirmeler¹³⁴, çarşafın yanında bir seçenek olarak kullanılır. Mor renkli (NHFB: 321), harmaniyeli, aynalı biçimli (Şp: 43), süslü (Şp: 262), dantelli, İngiliz şayağından yapılma, ipekli harçla süslenmiş (SP: 292–297) yeldirmeler, yeldirmenin de türlü türlü olduğunu gösterir.

Cumhuriyetin ilanının ardından kılık kıyafet inkılâbıyla çarşaf, ferace kaldırılır, ancak ‘kadınlara her insan gibi açık gezmek hürriyeti verdikten sonra’ hala bu kıyafetleri terk etmeyen İstanbullu hanımlar da (UA: 311) Hüseyin Rahmi tarafından anılır.

Kimi zaman ‘kadını evde kafesle, sokakta peçe ile erkekten ayırır isek ileri gidemeyiz.’ (BK: 204) fikriyle peçe, ilerlemenin önünde görülürse de İstanbullu hanımlar peçe kullanırlar. Saçların kundaklanması da yine peçe gibi İstanbullu hanımlarca takip edilir. Bürümcük kundak, oyaly ve kandilli ya da gaz boyamasından kundak (SA:

¹³³ “Ferace: Hanımların çarşaf çıkmadan önce yaşmakla beraber giydikleri çuha (çuka), kazmir, şali, sof, kadife ve ipekli kumaşlardan eski bir sokak kıyafeti.”, Abdülaziz Bey, **A. e.**, s. 454. Reşat Ekrem Koçu’da feracenin ‘iki parçadan mürekkep olan uzun kollu rob ve pelerine benzeyen geniş ve büyük bir yakadan ibaret olduğunu’ belirtir. , Reşad Ekrem Koçu, Ferace, Kadın Feracesi Maddesi, **A. e.**, C. 285, s. 5651.

¹³⁴ “Yeldirme: Hanımların kırlarda serbest gezmek için ferace yerine giydikleri hafif üst giysisi, başörtüsüyle kullanılırdı, eskiden gürde adı verilirdi.”, Abdülaziz Bey, **A. e.**, s. 562.

403), tırtıl oyalı yemeni kundak (G: 12), krep kundak (Dİ: 239), kenarı ıtır yaprağı oyalı kandilli kundak saçların kapatılması için tercih edilenler arasındadır.

Başörtüsü (Şp: 262), bürümcük örtü (TE: 112), (SP: 292–297), pullu başörtüsü, krepten hotoz (Cd: 110), papazi hotoz (N: 37–45), yine saçın kapatılışını süsleme haline getiren hanım giyimlerindendir.

Saçı kundaklayıp topuz yapmak için yapmadan eğreti saç, kırpıntı, yün kullananlar da vardır. (T: 15–17)

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, Müslüman ve gayrimüslim unsurlarla, geniş bir kitleye sahip İstanbul vardır. Halk tabakasındaki bu genişlik kılık ve kıyafetlere farklılık olarak yansır. Gayrimüslim hanımlar, baş süslemesi için şapka takarlar. (ZK: 341) Yüzü sımsıkı örtülü çarşafli hanımlarla şapkalı madamları İstanbul sokaklarında yan yana görmek mümkündür.

‘ Zavallı Katil’ hikâyesinde bu birlikteliğe şahit oluruz:

— “ ‘ Kardeşim Osman!’ dedi. ‘Şu yüksek tüylü, mor şapkalı madamın yanında yüzü sımsıkı örtülü, çarşafli hanımı görüyor musun?’” (ZK: 341)

Belinde şalı, arkasında vaşak kürk (N: 37–45) taşıyan hanımlar kışın sokağa çıkarken palto, manto (Dİ: 239), boyun kürkü olan samur bao ve ellerini, soğuktan korumak için iki açık ucuna sokarak kullandıkları kürk torba, manşon (BK: 431) ile kuşanırlar.

İstanbul’da semtlere göre kıyafet tercihlerinin değiştiğini görmekteyiz. 19. asırda İstanbul’da tamamen revaç bulmaya başlayan Avrupa kadın modaları ve

bilhassa Kırım harbinde müttefik ordu ile gelen hanımlar¹³⁵ İstanbullu hanımlara yeni bir giyim tarzı getirir.

Kadın modalarının daha çabuk kabul gördüğü mesire yerlerine hasredilmiş giyim ve süslenme hususiyetlerinden bahsetmek istiyoruz. Böylelikle ‘moda’ kavramı onu ilk benimseyenlerin üzerinde gözlemlenerek daha iyi anlaşılacaktır:

Kadın modaları, Erenköyü (Şp: 43) gibi mesire alanlarında daha çabuk kabul görür. Bu durumdan rahatsız olanlar da vardır.

‘Şıpsevdi’ romanında tramvay yolculuğu esnasında yaşlı bir hanım tarafından bu hoşnutsuzluk dile getirilir:

“Yaşlıca bir hanım: —...Erenköyü taraflarında nedir kadınların o kıyafetleri?... O ne biçim yeldirmeler?... Harmaniyelisi var... Aynalı biçimi var... O, uzun etekler... O canım kumaşlar süpür süpür yerlerde... O podralar, boyalar, o kabarık saçlar... O telli pullu başörtüleri...” (Şp: 43)

İstanbul halkı için mesirede giyilecek olanlar önemlidir. Her kesimden halkın katılımıyla oluşturulan eğlence katarlarında bilhassa şık hanımların kıyafetleri, Hüseyin Rahmi tarafından en renkli ayrıntılarıyla okurun gözünde canlandırılır.

‘Bakkalköyü’nde, Darıca’da pazar günleri, en parlak tuvaletlerini yaparak gezmeye çıkan köylü Rum kızları’ (Şp: 122), ‘âlemin içine temiz pak çıkmak isteyen süslü yeldirmeli, ayakkabılı, şemsiyeli, başörtülü genç hanımlar’ (Şp: 262), ‘kalemle anlatılması güç bir kıyafet içindeki evli hanımlar’ (Trmn: 236) mesire alanlarında modanın en sıkı takipçileridirler.

Kadın kıyafetindeki modanın sergisi haline gelen mesire gezintilerinde bilhassa genç kızlar ayrı bir özenle hazır bulunurlar. Mesire gezintilerinde bir hanımın muhakkak sahip olması gerekenler şunlardır:

¹³⁵ Haluk Şahsuvaroğlu, A. e. , s. 175.

—“Allah      versin, teyzem beni kendi evl  tlarından ayırd etmiyor. Âlemin i  ine temiz p  k çıkmak için süslü yeldirme, ayakkabı, ba    t  s  ,   emsiye; her şey alıyor; yapıyor; giyiniyoruz; ku  anıyoruz.   u civarlarda Fener’de,   ifttehavuzlar’da, Ku  dilinde el  lemin kadınları gibi biz de dolaşıyoruz, geziniyoruz.” (  p: 262)

Hüseyin Rahmi, hanımların modalarla   killenen mesire kıyafetlerini ve süslerini bilhassa ‘Bir Muadele-i Sevda’ adlı romanında detaylı olarak tasvir eder:

D    n zerdesi rengine lepiskaya boyanmış, sanki bir hayal örtüsüne dönmüş ya  maktan fırlamış kıvrır kıvrır sa  lar, sanki Kâğıthane yoğurdu sıvalı yüzler, kuyruklu sürme   kilmi   gözler, birer boyama g  l oturtulmuş yanaklar (BMS: 123) hanımların mesire süslenmesine ait detaylardır.

Kibar hanımlar kimi zaman ‘kesme kristal camlar arkasından resim gibi görünen açık tir  e feraceler, belli belirsiz g  l renkli rujlar, ölçüde aşırıya ka  ılmamı   düzgün ve pudralar, ve ince ya  maklar içinde g  r  n  rl  r. (BMS: 130–131)

Avuç avuç sürülen d  zg  nlerle, allıklar ve s  rmelerle süslenmiş, siyah atlaslar giyinmiş Beyoğlu yosmaları da mesirelere özgü kıyafetleriyle boy gösterirler. Tüylerinin boyları hemen yarım ar  nı bulan şapkalarıyla kıyafetlerini tamamlarlar. (BMS: 133–134)

‘Yakası mavi ipek işlemeli açık saman rengine gron bir ferace giymiş, göğsünün sol tarafına küçük bir demet tabii menekşe takmış, feracesi rengine bir hotoz üzerine alın saçlarının yarısı meydanda çok   ık bir ya  mak yapmış’ zarıf hanımlar da mesireler de yerlerini alırlar.

Avrupa kadın modalarının daha çabuk gördüğü mesire alanlarına ait giyim, kuşam ve süslenme hususiyetlerine değindikten sonra ana hatlarıyla meselemizi izah etmeye devam edebiliriz.

Bürümcük ba    t  s  ,   emsiye, iskarpin seçimi hanımın zevkine yorulurken (TE: 112) kıyafeti, giymiş olanın ruh aynası gibi telakki edip terbiye, soyluluğunu,

fikir olgunluğunu giyimde kuşamda arayan hanımlar eş seçimlerini de bu anlayışla yaparlar. (TE: 113)

Hanımların ev içerisinde entari, hırka (N: 40, 43), yakası palto biçiminde, iri sedef düğmeli, kumru göğüs hırka (N: 44), pelüşten hırka (Şp: 174), çapraz düğmeli beli ince redingot biçimli hırka (Cd: 110) ile dolaştıklarını görürüz.

Gece, yatak kıyafeti olarak ancak diz kapağını örten, koltuksuz, yakasız gömlek (TG: 8), beyaz kısa gecelik gömlek (TE: 101) giyen hanımlar, eşlerinin ipekten gecelik entarilerini, evde bizzat kendileri dikebilirler. (N: 44)

Gayrimüslim bir hanım ev içerisinde keten korsaj, altında fistan, kayış kemer ile gündelik kıyafetini tamamlarken, Batı modasını takip eden kibar bir Müslüman hanım ceket jupon, Prens dö Gal modasında beyaz bürümcükten boyunbağı ile ev tuvaletini tamamlar. (M: 41)

Hanımlar etek bağı (N. 40) ve bilhassa eldiven (Şp: 43) gibi ayrıntılarla giyim kuşamını tamamlar.

Öyle ki kibar hanımlarca beğenilmeyen ‘çözme taklidi muhacir bezinden sarı çubuklu entarili, kollarında, yakasında arşını on paralık tentene dikili, üstünde biçimi hangi zamanın modası olduğu belirsiz, Bedesten’de zennecilerden düşme olduğu meydanda kahverengi pelüşten, omuzları düşük şapşal hırkalı, ayağında ökçeleri basık kaba bir kanaviçe terlik giyili, başında kenarı yeşil oyalı, açık sarı gaz boyamasından Mısırlıvari çarpık giyilmiş ufak bir hotoz bulunan kızın’ elinde altmış paralık, beyaz çorap kalınlığında da olsa eldiven bulunur. (Şp:174)

Hanımların giyim kuşamını tamamlayan süs aksesuarlarına ve makyaj detaylarına geçmeden, kılık kıyafete dair ‘yanlış moda’ uygulamalarını değerlendireceğiz.

Hüseyin Rahmi, eserlerinde okuruna kadın giyimi konusunda bilgiler aktarırken modadan haberdar olduğunu da gösterir. Sık sık yüksek ökçeli, korseli, sırtı, göğsü, enseyi, gerdanı açıkta bırakan, bel kısmı dar aşağısı genişleyen elbiseli hanımların karşımıza çıkışı bu haberdarlığı gösterir.

Anadolu'dan gelenler çarık giymeye devam etse de (N: 40–41) yüksek ökçe (HÖBÖ: 261), (Dİ: 173), (BK: 250–251), (N: 176), (TG: 3), (MMBİO: 55), (ŞZ: 118), vücudu latif şekle sokmak için giyilen korse (HÖBÖ: 263), (M: 2–3) Hüseyin Rahmi tarafından kimi zaman sağlığa zararlarından bahsetmek için tıbbi raporlar sunularak ciddi bir üslupla, kimi zamansa hanımların alışık olmadığı modaya ayak uydururken düştükleri komik durumları anlatmak için mizahi bir üslupla eserlere konu edilir:

“Yüksek ökçeleri iri, çarpık burunları inatçılığıyla dargın ve yol yönüne aykırıdır. Her adımda nalı bozuk kira beygiri gibi topuk çalar, aksar. Kösteklenir. Huylu hayvan ürkekliğiyle densiz ve dalgalı, size çifte atarak...” (ŞZ: 118)

Sokaklarda yüksek ökçeleri üzerinde aksaya aksaya yürüyen hanımlar Hüseyin Rahmi'nin dikkatini bir hayli çeker. ‘Hanımların Ökçesi, Beylerin Öfkesi’ adlı yazısında yüksek ökçenin aile ekonomisine zarar verdiği gibi sağlık açısından da normal vücut yapısını bozduğunu belirtir:

“Doktorun önüme koyduğu kadın krokisine dikkatle baktım. Yüksek ökçe üzerinde duran bir vücut gerçekten normal dikey duruşunda değildir. Hemen hemen bizim dört rakamına benzer birkaç açılı helezoni bir biçim almıştır. Yüksek ökçe üzerine binen bacağın topuktan dize kadar olan ilk bölümü (baldır) ve kaval kemikleri öne doğru çarpılmış ve dizden yukarı tarafı (uyluk kemiği) geriye bükülmüş, vücut bel kısmından sonra tekrar öne eğilmiş. Alın size modanın ‘kambure vücut’ adını verdiği bir insan; kargacık burgacık...” (HÖBÖ: 266)

Yüksek ökçe modasının kadınlar arasında bu derece hoş karşılanması kısa boylu kadınların çokluğuna bağlanırken (HÖBÖ: 266) ökçenin evlerde açtığı ekonomik sıkıntılar da ayrıca ele alınır.

Ökçeler yükseldikçe fiyatlar da fırlarken (HÖBÖ: 261) sağlamlık da o derece azalır. Kazaya uğrayan yüksek ökçeli iskarpinler, ev halkınca ortaya ‘akıl erdikçe tamir fikirleri atılsa da’ onarılmak kabil olmayınca kunduracıya gönderilir. Neredeyse Yeni iskarpin pahası kadar olan tamirat ücretleri evin beyini kara kara düşündürür. (HÖBÖ: 261–262)

Moda adına tatbik edilen bir yenilik de korsedir. ‘Çocukları sağlığa aykırı sıkı kundaktan kurtarmaya uğraşan sağlık bilgisi, kadınlara korse aleyhindeki öğütlerini dinletemese’ de (HÖBÖ: 263) Hüseyin Rahmi, hanımları bu modadan vazgeçirmeye çalışır. Bu sebeple eserlerinde, ‘korse’ sık sık İstanbullu hanımların canını yakar. (M: 2–3)

‘Ancak modanın emriyle gevşeyecek olan korseler’ (HÖBÖ: 264) kibar hanımların konaklarında özel terzilerinin hüneriyle vücuda giydirilirler.

‘Metres’ romanında, modist Saffet Hanım’a korse giydirirken bir hayli zorlanır:

‘‘Korsanın arkadan bir bağını modist, diğerini Meryem Dudu sıkı sıkıya çekince ömründe ilk defa bir moda cenderesine giren Saffet Hanım’ın vücut-ı mülahhamındaki fazla-yı lühûmun bir kısmı göğsünden yukarı, çenesine doğru fırlar, kısm-ı diğeri hemen birbirine girerek sıkışır. Biçarenin yüzü çehresi kesilir, gözleri büyür. O can acısıyla:

—Aman madama, etim kemiğim birbirine geçti. Şimdi bayılacağım, biraz gevşetiniz...

Modist:

—Hanımefendim bütün hayatınızda birinci defa olarak korsa koyorsunuz?

Saffet Hanım:

—Evet... Evet...

Modist:

—Anlorum... Vücudunuz terbiye görmemiş, henüz nizamını bulmamıştır... Korsa olmayınca hiç mezûr alabilirim? Arkanızdaki en son numero korsadır... Artık bundan öteye battal şey olamaz.

Saffet Hanım:

—Aman gevşetiniz, bitiyorum.” (M: 2–3)

İlk başta sert cisimlerle korse vazifesi görülürken zamanla ipek, kotil ve bezden korseler yaygınlaşır. Son moda ise dikişsiz korselerdir. (M: 5–6)

Konaklarda gayrimüslim modistler, özel olarak hanımlara korse dikerken ‘mezur üzerine korse etmede Fransa milletler içinde en ileri kademeye ayak atmıştır.’ (M: 5–6) diye korse Batı’ya atfedilerek övülür.

Daha önce belirttiğimiz üzere 19. asrın başlarında Avrupa kadın modalarının İstanbullu hanımlarca benimsenmeye başlaması ve giyinme serbestliğine doğru ilerleyiş kadın giysisinde de değişimleri getirir:

‘Şıpsevdi’ romanında bu değişimler ifade edilir:

“Ya şimdiki elbiseler kadınların vücudunda ne kadar müdevver kısımlar varsa, dilsizane bir irtisam ile meydana çıkarmak esası üzerine biçiliyor. Enseyi, gerdanı, omuzları, göğsü; sırtı her taraftan saran ve belden inceli kalçalarda genişledikten sonra yine darlaşarak inen münhane hatların esvap altında peyda ettiği yuvarlaklıklara, şuh bir kadının evza ve harekâtiyle verdiği (tabir caiz ise) tatlı dalgalanmalar güzellikten anlıyanlarca cidden dayanılmaz manzaralar hâsıl ediyor.” (Şp: 284)

İstanbullu hanımların Avrupa kadın modalarıyla şekillenen yeni kıyafetlerinden şikâyetçi olan hanımlara da rastlanır:

Moda adına çingene karısı gibi şalvar, uzun etek, sonra kısalan etekler dolaşanların sonunun nereye varacağını düşünen genç kız anneleri (TG: 28), güzelliğin allığa düzgüne bulanıp açık saçık gezmekte aranmasını hoş karşılamayan hanımlar (Şp: 452) şikâyetçi olanlardandır.

Hüseyin Rahmi, ‘Avrupa kadın modalarının İstanbullu hanımların giyimlerinde tuhaflıklar yaratmasının sebebi, Paris’teki modacıların bizdeki ferace ve yaşmak ile gezinen hanımları aklından bile geçirmemiş olmaları’ (Şk: 29) fikrindedir.

Batı'daki belin incelip göğüs ve kalça kısmının iyice belirginleştirildiği giyim tarzları, İstanbullu hanımların 'feracelerinin yakalarını vücuda yapıştırarak belin ortasını incelttikçe inceltip kuşkanadı gibi meydana çıkartma' (Şk: 29) şeklinde uygulanır.

Hanımların Avrupa modasını takip için moda gazetelerine abone olup resimlerin her birinden bir fikir, bir biçim, bir zarıflık topladıkları (TE: 112), Beyoğlu mağazalarından alınan suva glase kumaş, ipekli kumaş, çarşaflık, astarlık canfes, ipek dantelâlar ile en çok hoşlarına giden modelleri biçip diktikleri de olur. (İ: 236-237)

Kimi zaman Avrupalı kadınlar ile İstanbullu hanımlar arasında, giyim, kuşam ve zarafet konularında karşılaştırma yapılırken ev işi yaparken hanımların kendilerine özen göstermemeleri dile getirilir.

Avrupalı modayı kendisine yakıştıramayan İstanbullu hanımlar, ev içinde ise 'kolları kesik, eski pamuklu hırkalarla, göğse kadar çekilmiş donlarla, saçları kulaklarla beraber partal bir yemeni içine alan kundaklarla' (Şp: 449) kocasının karşısına çıkar. Oysa güzellik konusundaki eksiklikler dahi bilgi ile düzeltilebilir. (Şp: 448-450)

Kimi zaman moda 'Şimdiki kadın vücutlarının açık tarafları örtülü yerlerinden fazla... Kollar, koltuk altları, yarıdan ziyade göğsü... Dizlerden biraz yukarı bacaklar. Bütün gövde serili' (KM: 243) diye kimi zamansa 'Galata balozlarından çıkmış allı morlu boyalı bir karı. Dizkapaklarının üstünde zibidi, düttürü leyla bir çarşaf... Ayaklarında Şam nalını gibi yüksek ökçeli iskarpinler... Koltuk altlarına kadar kollar, göğüs, bağır açık...' (MMBİO: 55) diye gelin-kaynana çatışmasına dönüşse de hanımların modaya merakı devam eder. Öyle ki maddi imkânsızlıklara rağmen modayı takip etmeye çalışan hanımlar yazarın ifadesiyle 'Fındıkçılar' (TG: 70) , 'Şıllıklar' (ŞZ: 117-118) tuhaf ve gülünç durumlara düşmekten kurtulamazlar.

Görenleri güldürecek bir moda karikatürü haline (TG: 69) gelen moda takipçisi hanımlar, Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde sokağa çıkmadan çarpık ökçelerini düzeltmek için iskarpinlerini eski, hantal kıyma tahtasının altına kalıba koyarken, eldivenlerinin açılmış parmak uçlarını ince tire ile örerken, çoraplarının yırtıklarını büberken, çarşafının tarazlanmış eteklerini onarırken, dışı, kullandığı

kolonyalarla başka, içi oluruna bırakan haliyle başka türlü kokarken (TG: 69–70), bir çift ince çorap düşürmek için mezatta dolaşırken (ŞZ: 119) karşımıza çıkarlar.

Devrin, ekonomik düzey, sosyo-kültürel yapı gibi farklılıklarla şekillenen halk tabakaları içerisinde ‘moda karikatürü haline gelenlerin’ (TG: 69) bulunabileceği fikriyle hatırlatmayı uygun görüyoruz.

Kadınların, giyim kuşam ve takip ettikleri kadın modalarının ardından ‘güzelliğin tamamlayıcısı olan süslenme ve süslenme aksesuarlarından’ bahsedebiliriz.

Giyimdeki serbestliğin süslenmeye de aksetmesiyle Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, İstanbullu hanımların ‘vapurda, trende, tramvayda, bekleme yerlerinde hatta çarşıda, pazarda çantasını çıkarıp, düzgününü, allığını sürmeye başladıklarını görmekteyiz. Üstelik bir yenilik olarak sokakta dükkân vitrinleri, parlak araba, otomobil yüzleri hanımlarca ayna olarak kullanılır olur. (KM: 25)

Yüz makyajı için allık, düzgün, sürme (HS: 24), rastık (G: 12) kullanan hanımlar, yaşları ilerlemiş olsa da rastıkla benlerini belirginleştirmeyi (G: 12) ya da yüzlerinin çeşitli yerlerine yapma ben koymayı (TE: 153) ihmal etmezler.

Süslenme işinde, İstanbullu hanımlarca saç bakımına da özen gösterilir. ‘Nun’ denilen ondülasyan ile canlandırılan saçlar (ÇB: 47), kimi zaman ak düşünce eşlerin yanında dikkat çekmemek için (Trmn: 20–21), kimi zamansa moda gereğince boyatılırlar.

Saç boyamada en çok tercih edilen devrin moda rengi kanarya sarısıdır. (Trmn: 217) ‘Doğa elinin vücudumuzu düzenlemesine razı olmayarak esmer hanımların dahi saçlarını altın sarısına boyamak’ (HÖBÖ: 265–266) için Mahmutpaşa’ya çıkarak saç boyası aldıklarını görürüz. (KY: 92)

Kanarya sarısı saçlar ‘Hakka Sığındık (İşitilmedik Bir Vakıa)’ romanında mahalle sakini hanım tarafından şu şekilde anılır:

“Nermin’le Narin bu mahallede doğdular. Bilmez miyim?... Saçları siyahtır. Ama şimdi bir gör... Lüle lüle, böyle kanarya sarısı... Bu para yok mu? Arabı beyaz ediyor alimallah... Öyyy, estağfurullah... Ne günlere kaldık...” (HS: 24)

Bazı beyler tarafından boya kullanılması, kaşların inceltilmek için yolunması eleştirilse bile (GT: 4), saçla birlikte kaşlar, kirpikler de boyanır. (TE: 153)

Çiçek ya da kurdeleden fiyonklar ile toplanan saçlar (TE: 153), elmaslı taraklarla (TE: 203) süslenir.

Giyim serbestliği ile kıyafet boyları kısılırken saçlarda da kısa modeller tercih edilmeye başlanır. Kısa saç modasını, ‘bu moda değil olgunlaşmadır’ (KM: 98) diye karşılayan hanımlar ‘tavuskuyruklu, balon vücutlu hanımların modasının geçeceği fikrindedirler.’ (KM: 98)

‘Kokotlar Mektebi’ romanında kısa saç modası ile dikkat çekici bir yoruma rastlarız:

“Uzun saç simayı on sene fazla yaşlandırıyor. O eski tavuskuyruklu, balon vücutlu kadınları artık tarihi filmlerde görüp güleceğiz... Erkek, yüzünün tüylerini kazıdı. Kadın saçlarını kırttı. Fazla kıl daima vahşiliğe delaletdir..” (KM: 98)

Kısaltılan saçların yanında, moda gereği saçı, ta alında bir altın taç gibi kabartarak ardından bu kabarıklığı artırır artırarak enseye indirerek saç şekil verilir. (BMS: 193–194)

Hanımlar saç ve yüz güzelliğini boyayla, çeşitli aksesuarlarla tamamlarken giyimine kuşamına zarafet, parlaklık katmak amacıyla yüzük, saat, küpe takınırlar.

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, hanımlar, zümrüt, yakut, pırlanta yüzükler (TE: 203), gül yüzük, pırlanta, ufak menekşe abdest küpeleri (N: 43), altın köstek, cepte mineli saat (N: 43), firuze yüzük (N: 49), akik yüzük (Şp: 43), bilezik, inci (AV: 303) takınırlar.

Bir hanımın süsünü tamamlayan kokudur. İstanbullu hanımlar, kokular içerisinden lavanta kokusunu tercih ederken (TE: 2039, lavantalı mendiller (BD: 14) taşırlar.

Modanın getirdiği yeniliklerden birisi de ince tül, ya da ipekli çoraplardır. Son olarak, hanımların ayağı sıcak tutmak, bacakları saklamak niyetlerinin yerine ‘süs’ amacıyla giyinmeye başladıkları ajurlu çoraplardan bahsetmek istiyoruz.

Yaşlı hanımlar, ‘süsleneceksen ehline, ayaline süslen, giyineceksen, kuşanacaksan evinde giyin, kuşan. Sokağa süslenme... Harama süslenme... Günahtır... Vebaldır.’ (Şp: 43) fikirlerini dile getirirler de kış aylarında dahi ajurlu çoraptan vazgeçmezler. (MM: 61)

‘Hakka Sığındık’ romanında, günümüzdeki ağ gibi gözenekli, file çorap olan ajurlu çoraplar (HS: 24), (AV: 80), (Trmn: 232–233), ince çoraplar (ŞZ: 119) içinde gezinen hanımların Allah’ın gazabına sebebiyet vereceklerinden korkulur:

“...İlla o çorapların inceliği... İlle o çorapların inceliği... Hanım, adına pancurlu çorap mı diyorlar, ne diyorlar? Böyle olduğu gibi tenleri görünüyor... Başlarımıza taşlar yağmadıysa teşekkür edelim. Bu kepekli ekmeği bulduğumuza ne mutlu... Ulu Tanrım, sen bize acı... Sen bu azgınları ıslah et ya Rabbim!” (HS: 24)

5.2. Erkeklerle Dair Giyim, Kuşam, Süslenme ve Moda

Kimi zaman padişahlar tarafından yapılan inkılâplarla kimi zaman fermanlarla bildirilen yasaklarla şekillenen erkek kıyafetleri ¹³⁶ Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, yaşamış olduğu 1864–1944 yıllarına paralel olarak hatta ‘Şık’

¹³⁶ Geniş bilgi için Bkz. Haluk Şahsuvaroğlu, ‘İstanbul’da Erkek Kıyafetleri’, **A. e.**, s. 177–180.

romanına dahi konu olacak şekilde yenileşmiş yüzleriyle karşımıza çıkarlar. Üstelik yazarın ifadesiyle ‘şık’ beyler, giyim kuşam ve süslenme konusunda kadınlar bahsinde görüldüğü gibi, Avrupalı erkek modalarını takipteki acemilikleriyle dile getirilirler.

Hüseyin Rahmi tarafından uşak, tulumbacı kılıklı diye mesleklere atfedilen erkek kıyafetlerinin yanında bilhassa değişen kıyafet ve süs anlayışları okurun dikkatine sunulur.

Şapka kanununun çıkarılmasından evvel resmi yerlerde, büyükler önünde başın açık olması ayıptır. Dershanelerde dahi fesle oturan İstanbullu Beyler¹³⁷ Hüseyin Rahmi eserlerinde türlü türlü feslerle görünürler.

Halk arasında şıllık fes olarak bilinen (TE: 27), (F: 325), hasırlı fesler (TE: 114) bilhassa gençler tarafından tercih edilirken¹³⁸ efendi kalıbına koydurulan fesler (Mr: 93) giyim tarzını simgeler.

İmamlar, vaizler ve alaturka giyimi takip edenler başta fesin üzerine dolanan sarık ve sırtta cübbeler içinde (KV: 4) görünürler.

Bir vaizin kıyafetleri ‘Kadınlar Vaizi’ adlı hikâyede şu şekilde belirtilmiştir:

“Tunusvari geniş tablalı, narçiçeği fes üzerine sarılmış dalyasanlı papağan yeşili sarık, eflatun ipekli mintan, turuncu gezi kürk kabı, kolları ve bedeni çok bol olan açık barut rengi olan biniş, çedik ve pabuç” (KV: 4)

¹³⁷ Haluk Şahsuvaroğlu, A. e. , s. 180.

¹³⁸ “Hasırlı fesler 1899–190 arasında bilhassa orta tabakadan şık gençler arasında rağbet görmüştü. Kalıb kolaylığına karşı hasırlı fesin en büyük mahzuru, ağırlığından başka hasır emdiği, içine siner ağır ter kokusunu ve saça dökülen lavanta kokusu idi. Avam ise, hasırlı fese, süslenmiş, boyanmış oynasa hazır pasaklı yosmalara benzeterek ‘Şıllık fes’ adını vermişti. Başda duruşu da diğer fesler gibi değildi, şekilce idi. Bir kaza eseri hasır ezilir, kırılırsa bir daha eski halini almaz, hasırı söküp atmak gerekir, geri kalan ince çuhası da öbür feslerin yerini tutmazdı.” Reşad Ekrem Koçu, ‘Fes, Hasırlı Fes, Şıllık Fes Maddesi’, A. e. , C. 286, s. 5704.

Dışarıya çıkarken başa kukuletasını¹³⁹ geçiren beylerin (N: 33) kış aylarında kalpak taktıklarını (KC: 6) görürüz.

Yine gecelik kavuk (CP: 12) ve arakiye¹⁴⁰ (SA: 63) başa giyilenler arasındadır.

Cumhuriyet sonrası kıyafet inkılâbıyla daha evvel gayrimüslim beylerde gördüğümüz şapka (Şk: 145–156), tepesi kavun gibi, kenarlıklı, melon şapka (İM: 9) gibi çeşitlerle gündelik hayata dâhil olur.

Ev içerisinde, İstanbullu beyler rahat kıyafetler giyerler. Başta arakiye, sırtta hırka altına giyilen kolsuz kısa aba olan haydariye (SA: 63) giyilirken entari ve boy kürküyle (HS: 25–26) misafir önüne çıkılabilir.

Yine iç takkesi, şal kuşakla bağlı kısa hırka, kakum boy kürkü ve terlik İstanbullu beylerin ev kıyafetlerindendir. (KC: 208)

Hüseyin Rahmi eserlerinde, daha çok resmi bir kıyafet olarak uşaklarda gördüğümüz, arkası yırtmaçlı, uzun etekli redingotu (Şp: 26) gayrimüslimlerin üzerlerinde de görürüz. (Şk: 145–156)

Giyim kuşamda eski tarzların takipçisi olanlar şalvar, bir tür ceket olan salta, yemenili fes, gümüşlü köstek (HS: 26–36) ve sakolarıyla¹⁴¹ boy gösterirler.

İçe giyilen fanilalar ise hazır olarak alınırlar.

Erkek kıyafetlerinde Londra'nın High Tailor modası gibi Avrupalı erkek modalarını takip eden beylerin (GBYSÖ: 172) Hüseyin Rahmi tarafından 'şık' beyler olarak nitelendirildiğini görürüz.

Moda gereği elbiseler daralır, genişler, yakalar enlileşir. (Şk: 14)

¹³⁹ “Kukulata (Kukulete) Başlıklı boy abası; başlıklı cübbe” Abdülaziz Bey, **A. e.** , s. 521.

¹⁴⁰ “Arakiyye: En çok dervişlerin giydikleri yünden yapılmış bir çeşit külah”, Ferit Devellioğlu, **A. e.** , s. 35.

¹⁴¹ “Sako: Paltoya benzer bir tür üstlük”, **BTS**, Ankara, TDK, (Çevrimiçi) <http://www.tdkterim.gov.tr/bts/kategori=verilist&kelime=sako&ayn=tam>, 15.02.2009

Kısa dar pantolonlu, şık iskarpinli, kırpık bıyıklı, saçları taralı beyler (TG: 39–40) İstanbul sokaklarında yeni bir moda yaratırlar.

Şık beyler elinde gantı, eldiveni, bastonu ve gözünde gözlüğüyle (Şk: 11) gündelik İstanbul hayatında boy gösterirken fiyango boyunbağı, uçları sivri rugani potinler, ceketin sol yaka iliğinde gül, önü işlemeli dik yakalı gömlek (M: 42–43) ile kostümelerini tamamlarlar.

Bilhassa ‘boyunbağı’, İstanbul’un gündelik hayatına girişiyle, pek hoş karşılanmaz. Halk arasında, ‘Frenk icadı olan boyunbağı ahrette zebaniler tarafından çekilip ilmiği içerisinde takanı boğacaktır.’ (MMBİO: 53) fikri yayılır.

Şıklar tarafından boyunbağı iğnelerle süslenir (NK: 197), (TİÇ: 7)

‘Tünelden İlk Çıkış’ adlı hikâyede, Safi Bey, boyunbağını iğnelerle süsler:

“Boynuna ya acı sarı, ya duduk yeşili veya turuncu renkte kravatlar takar, gözleri yakut, kanatları zümrüt, bedeni roza taşından mamul koskoca eşek arısı adındaki iğneyi her renkte, her biçimdeki boyunbağının üzerine takardı.” (TİÇ: 7)

Boyunbağını kullanmada acemi olanlar ise komik durumlara düşerler. ‘İki Hödüğün Seyahati’ adlı hikâyede, boyunbağını, yakalığın altından değil de üstünden geçirerek, ipekli boyunbağını göstermeyi ‘süslenmek’ olarak telakki eden İrfan ve Mahir komik duruma düşenler arasındadırlar:

“... Yakalıkları arkadan mintanların düğmelerine geçirilen enseden bağlanan boyunbağlarını bir türlü o iki kat yakalığın ortasına geçirip tokalayamazlar. Mahir der ki:

—Uğlan, ortalık aydın oldu, panpur kaçacak... Bunu bağliyamıyacak mıyız ki?...

—Ziyade süslü olmak istemiy misin?

—İstiyim...

—Bak, boyunluk ipekli. Niçin yarısı içeride kala da gözükmeye? Bunun yularını boyunluğun üzerinden dolayıp bağ idelim...

—He, iyi dedin İrfan. Bazı çok akıllısın.

Bunu uygun bularak kravatların bağını yakalığın üzerinden geçirir ve arkadan takarlar.”
(İHS: 7)

Moda takibini, elinde süs köpeği bulunduracak kadar ileriye götüren şık beyler (Şk. 23), bastonsuz şıklık olmayacağı fikrindedirler. (Şk: 139)

Kışın yakası samur paltolar, yeleşin cebine bağlanan (TİÇ: 7) altın saat kordonları (KC: 6) içinde gördüğümüz giyim kuşam ve süs konusunda dikkatli beyler, uzun siyah ceket ve çizgili pantolondan oluşan bonjur, yelek giyerler. (F: 118)

Boyunbağı modasının yanında ‘babaların eski mintanları çıkarılıp Frenk gömleği giyilir, sakal küçültülür, sarık çıkarılır.’ (MMBİO: 52–53)

İstanbul Beyler arasında, giyim kuşam modasının yanında, revaç bulan bir ‘süs’ modası da monokl adı verilen tek göze sıkıştırılarak takılan gözlüktür. (Şp: 169–170), (Ö. Y. 260) Halk arasında monokl takanlar ‘tek gözlü’ gibi sıfatlarla anılırlar. (Şp: 169–170)

Örücü, ütücü, boyacı, lekeci elinde tamirine özen gösterilen kıyafetler (F: 118–119), ayakkabıların lostra ettirilmesiyle tamamlanır. (İHS: 6)

Beylerin giyim kuşama verdikleri önem saç, sakal bakımı ve koku seçimlerinde de gözlenir.

Sakal ve saç ya evde eşlere (Trmn: 20-21) ya da dışarıda devrin meşhur berberlerine boyattırılır. (Trmn: 111), (NK: 197) Berberler, boyama işleminin ardından yüz bakımı da yaparlar.

‘Toraman’ romanında ihtiyar komisyoncu, Şuayip Efendi perikliye saçını boyatır:

“Perikli, komisyoncunun gözlere görünen bütün tüyünü tütün kurumu rengine boyadı. Burun deliklerinden dışarı fırlamış ak kılları küçük makasla budadı. Pomada ile bir cila geçtiği saçlarını taradı. Bıyıklarını maşaladı. Yüzünü pudraladı. Kolonyayı, kozmatığı bolca kullandı.” (Trmn:111)

Saç boyama konusunda acemi olan beylerin, bu gençleşme merakları cilt yaralarına sebep olur.

‘Hayatdan Sahifeler’ adlı hikâyede manav Veli boyayı yanlış kullanınca sıkıntı yaşar:

“...Beyazları tekrar karartmak için kendi gibi zıltzade ihtiyar gençlerin tevessül ettikleri çarelere sarıldı. Mahmutpaşa yokuşundan bir kutu boya aldı. O manav kafası boyacının suret-i istimal hakkında verdiği izahatı pekiyi anlayamadı. Bunu ilk kullandığı günü ateş yanığı gibi suratı kıpkızıl cılk yara oldu. Boyanın dokunduğu cilt aksamı koyu lacivert bir renk aldı, abrarlaştı. Bunu sıcak su, leke macunu, ispiro, hiçbir şeyle çıkarabilmenin ihtimali yoktu. Bu siyahlıkları izaleye uğraştıkça yüzünün yaraları daha ziyade büyüyordu. Haftalarca yüzü gözü sargılı gezdi. nihayet Fenerli bir Rum berber, Veli’nin derdini, merakını anladı. Yaralarına ilaç yaptı geçirdi. İhtiyar manavı kendi yed-i sanatıyla boyadı.” (HSh: 96)

Moda adına korse dahi kullanan şık beylerin (Şk: 11–13) pudralandıklarını görürüz. (Şk: 11–13), (TG: 317–318), (NK: 197) Kokulu sabunlarla yapılan banyonun ardından pembe lüs pudrasıyla yanaklara renk ve yumuşaklık verilir. (Mr: 93)

Saçlar ve bıyıklar da bakıma tabi tutulur. Bıyıklar kalemisk yağıyla yağlanır (İHS: 25–26), kozmetiklenir (NK: 197), saçlar tuvalet sularıyla (Mr: 93), lavanta pomadalarıyla (TE: 27), tarçın lavantalarıyla (İHS: 25–26), lustralı gibi parıldatılarak son moda taranır. (TE: 27)

Süsü lavanta kokusuyla tamamlayan beylerin ‘sakal ve bıyık’ bakımından kurtulmak ve daha genç görünmek amacıyla ‘kazıtma’ yolunu seçtikleri de olur. Böylelikle ak düşmüş olan sakal ve bıyıktan kurtulan beyler gençleşirler.

‘Kokotlar Mektebi’ romanında, sakal ve bıyık kazıtmanın mantığı aşikar olur:

“Bu şimdiki zamanede sakalını, bıyığını kazıttıktan sonram genç misin, ihtiyar mısın, kim tanıyacak ki? Düşen kılların beyaz idi, yahut kim kara idi, kim bilecek? Tüyleri birkaç irenk olanların bu modaya sarılmaları hep bu sebepten dolayıdır. Gazetelerde altık boyacılık ilanadı göröorsun hiç? Boyacılar hapı yuttular. Sabahleyin kalk, suratına bir ustura geç, nevcivan ol, çık sokağa... Gençler ne kepazelik edoorlarsa sen de yap. Korkma, hiç kimse sana: ‘Efendi, ak sakalından utanmoorsun?’ diyemez altık...” (KM: 438)

Üstelik bu moda, ‘artık dört kaşlı deyimi kırpık bıyıklarla eskise de’ hanımlarca beğenilir. (TG: 74):

‘Evlere Şenlik, Kaynanam Nasıl Kudurdu?’ adlı romanda bu beğeni dile getirilir:

‘Eski Türk kadınları erkeğin palabıyıklısını, mert tavırlısını seçerlerdi. Şimdikiler tıraşlısından hoşlanıyorlar.’ (EŞKNK: 12–13)

Son olarak moda akımlarını uygulayanlar üzerinde görebilmek adına, mesire gezintilerinde beylerin kıyafet ve süslenme hususiyetlerinden hatta mesire gezisi için tertip edilen hazırlıklarından bahsetmek istiyoruz:

Mesire yerlerine gezintiye çıkmadan önce beylerin feslerini kalıplatması yapılan hazırlıklardandır.

‘İki Hödüğün Seyahati’ adlı hikâyede Büyük Ada’ya gitmeyi düşünen Mahir ile İrfan, feslerini kalıplatmayı planlar:

“Büyükada’ya nasıl gidileceğine dair yorgancıdan ayrıntılı bilgi aldıktan sonra Mahir fesi çarpıp tatlı tatlı ensesini kaşıyarak:

—Oğlan neye gitmek?... Gidek!... Çok ayla eğleniridik. Feslerimizi birer kalıp ettirek...”
(İHS: 6)

Mesire alanlarında görenlerde ‘ortaoyununda Zuhuri rolüne çıkacak’ fikri bırakan acemi beyler (İHS: 8), parasızlık sıkıntıları içinde süs meraklısı, moda izleyicisi olan züppe beyler (ŞZ: 123) boy gösterirler.

Beylerin mesire kıyafetlerine dair en detaylı bilgiye, ‘Bir Muadele-i Sevdâ’ romanında rastlamaktayız. Bu roman doğrultusunda derlemiş olduğumuz giyim, kuşam ve süslenme detayları şöyledir:

‘Esnaf kıyafetli’ işretçiler (BMS: 128–129), koyu renkli fesli, yakası kapalı, beli kendinden kemerli siyah kaşmir vestonlu, çizgili şekerrengi kadife pantolonlu, beyaz parlak mahmuzlu, açık tütün çizmeli jokeyler (BMS: 132), biri kanarya sarısı, öteki mor atlas mintanlı külhanbeyleri (BMS: 133) mesirelere özgü kıyafetler içindedirler.

Mayer, İştayn mağazalarından çeke büzüştüre her bedene uydurulan kostüm içinde, sarı iskarpinli, kalıplı fesli, boynuna uygun olmadığı anlaşılan yakalık ve çarpıcı renklerde boyunbağı, bacak arasında baston bulundurmayı ihmal etmeyen marka düşünleri de kostümlerini tamamlamış olurlar.(BMS: 125–126)

Mesire gezintisinden iki gün önce hazırlığa başlayan acemiler nasıl takacaklarını hesaplamadan işportadan aldıkları birer yüksek yakalıkla, kırmızılı sarılı ve ensede tokalı birer boyunbağı, takmak için birer düğme diktirdikleri Frenk gömleği, eskimiş haline rağmen sıkı sıkıya kalıba vurdurulmuş fesler, lostrasına özen gösterdikleri potinler ile kıyafetlerini düzerler. Süslenme adına ise seyyar berbere saçlar kestirilip traş olunur, saça tarçın lavantası, bıyığa kalemisk yağı bolca sürdürülür. (İHS: 6–7)

Hep başka başka fırsatlarla düşürölmüş olan ceket, yelek, pantolon arasında renkçe ve biçimce uyum düşünölmeyip, dikkat çekme amacıyla mor bir gömlek, tirşe yelek üzerindeki turuncuya kaçır güvez kravat ile mesire gezintilerine çıkan, yazarın ifadesiyle züppeler temizlikten ziyade süse önem verirler. (ŞZ: 123)

Hanımların mesire gezintilerinde dış görünüşe gösterdikleri önemin, beyler tarafından da devam ettirildiğini söyleyebiliriz.

ALTINCI BÖLÜM

EĞLENCE HAYATI

Meşrutiyet öncesi, sonrası ve Cumhuriyet dönemlerinin üç İstanbul'unu yaşamış olan Hüseyin Rahmi, eserlerinde, bu zaman genişliğini eğlence hayatını teşkil eden mekânlara da yansıtır.

Hüseyin Rahmi eserlerinde kimi zaman tandır başında boza eşliğinde anlatılan hikâyelerle eğlenen, bilhassa İstanbullu hanımlar, kimi zaman mesirelerde, balo salonlarında, sinema ve tiyatrolarda, işret masalarında, sevgiliyle muhabbet âlemlerinde karşımıza çıkan İstanbullular, İstanbul'un eğlence hayatına dair bizlere bilgiler sunarlar.

'Eğlence hayatı' başlığı altında, bizlere sunulan bilgileri derlerken Hüseyin Rahmi'nin halkın tepkisini bizzat kendi gözlemleriyle verebilme hassasiyetini göz önünde bulunduracağız. Öyle ki bazı kesimlerce, sinemanın 'dolaba kapatılan efendi şeytan' (UA: 245) diye anılmasını dile getiren ya da yaşlı bir İstanbul efendisinin umumhaneye yaptığı ilk ziyareti 'tünelden ilk çıkış' ¹⁴²olarak kendisine has mizahi üslubu ve kelime oyunları ile nitelendiren yazarın dikkatini düşünmeden yapılacak bir incelemenin tezimizi eksik kılacağı fikrindeyiz.

6.1. Evde Eğlenme

Kimi zaman kış geceleri hanımlar âlemine mahsus olarak tandır ya da mangal başında, yemişli, bozalı sohbetler¹⁴³ kimi zaman sazlı, sözlü hatta içkili eğlenceler ev hayatına renk katan, ev içerisinde birlikteliği keyifli hale getiren eğlencelerdendir.

¹⁴² 'Tünelden İlk Çıkış', Hüseyin Rahmi'ye ait bir öyküdür. Bu öykü, aynı zaman da öykü kitabına ad olmuştur.

¹⁴³ "Eskiden kadınlarımız kışın soğuk ve ayaz gecelerinde, sokaklardan el ayak çekilip rüzgarın ıslığından, servilerin gıcırta ve camların takırtısından başka bir şey işitilmez olduğu zamanlar evin hayattan uzak kaldığı hissini veren sessizliği içinde gönüllere çöken hüznü ancak tandırın etrafına dizilip de tatlı tatlı muhabbete başladıkları zaman giderirlerdi... Tandırın sıcaklığı ile vücudu saran rahavet tam bir atalet şeklini alır... Bir el çırpmasıyla kapının perdesi açılır, odanın yarı aydınlığı içinde, verilecek emri yapmaya hazır, bir halayığın gölgesi seçilir. İstenilen kahve veya şerbet derhal gelir, içilir. Kuru yemişler yenir ve vakti, masallardaki gibi, çabuk geçirmek için umumiyetle masal da

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, bilhassa kış aylarına mahsus hanım toplantıları sık sık karşımıza çıkan ev eğlencelerindendir.

Hüseyin Rahmi'nin eserlerinde bahsi geçen bu hanım toplantılarına, çocukluk yıllarına ait hatıralarından öğrendiğimiz üzere, bizzat katılmış olması incelememize farklı bir bakış açısı getirir.

“Böyle bir kış gecesi, ateş başında toplanıp sohbet etmek için ne güzel, ne zevkli bir şeydir. Bu gibi kış gecelerinde çocukluğumu hatırlarım. Ama ne kadar tatlı bir bilseniz...” (BMS-Önsöz)

‘Bir Muadele-i Sevda’ romanının önsözünde çocukluğuna dair kış geceleri sohbetlerini hatırlayan Hüseyin Rahmi, bu hanım toplantılarının düzenleniş şekli, katılımcıları ve anlatılanlar hakkında bilgi vererek söze devam eder:

“Eski evimizin orta katında kuytu bir oda vardı. Ortaya konmuş tepeleme dolu sarı mangalın çevresine bir, kız oğlan beş altı çocuk, annelerimiz, teyzelerimiz, halalarımız dizilirdik. Komşu hanımlar da misafir gelirdi. ‘Bir perinin üç kız varmış’ diye masallara girilirdi. O saf çocukluğumla bu masalları o kadar dikkatle dinlerli, öylesine bir zevk duyardım ki şimdi en ciddi eserlerimde bu tadı bulamıyorum.” (BMS-Önsöz)

Mangal etrafında, hanımlar arasında düzenlenen sohbetler anlatıcının hikâye ettikleriyle hareketlenir:

“ Bir köylü Pembe Hanım vardı. Muhabbet ifadetine bizi ikna için yeminler ede ede en dehşetli Gulyabani, Çarşamba Karısı fıkralarını o hikâye ederdi... Pembe Hanım'ın aza-yı vekayı, bütün Gullerden, devlerden müteşekkil olan o müthiş hikâyelerindeki eşhas-ı mahvufenin tavsif-i

söylenir.”, Selim Nüzhet Gerçek, **İstanbul'dan Ben de Geçtim**, Haz. Ali Birinci, İsmail Kara, İstanbul, Kitabevi Yay., Haziran 1997, s. 102-104.

heybet ve kametleri için ölçüsü vardı. Bunlardan birincisi köy camiinin minaresi, ikincisi de kuyu başındaki kavak ağacı idi. Olanca tilavet-i kudret mübalağakaranesiyle ve abartma gücü ile ellerini tavana doğru kaldırıp ziynet-i hikayati olan Gullerin boyunu bu iki ölçüye nisbet ederek, ‘ İşte onlar köy minaresiyle o kavak ağacının tepesinden bakarlardı.’ der idi. Biz de karşısında tiril tiril titrer idik.” (BMS: Önsöz)

Yine Hüseyin Rahmi’nin çocukluk yıllarına ait bir başka hatırasında, anlatıcı olarak Muhsine Hanım’ın katılımıyla renklene, hanımların kış eğlencesi olan tandırbaşı sohbetleri karşımıza çıkar.

Aksaray’daki evlerinde cuma ve pazartesi günlerine mahsus olarak kış gecelerinde tandır başında toplanan hanımlar boza ve bozanın yanında leblebi eşliğinde Muhsine Hanım’ın hikâyelerini dinlerler:

Köylü Pembe Hanım’ın anlattığı, Gulyabani hikâyesini Muhsine Hanım’ın kendisine has üslubuyla da dinleyen Hüseyin Rahmi, kış gecelerini şenlendiren bu anlatıcının silüetini unutmaz, onu ‘bu saf, saygıdeğer kadın, kınalı saçlarının üzerine kundakladığı çimeni tırtıl oyalı koyu şarap rengi yemenisiyle parlak dikişli lacivert lahurakiden geniş hırkasıyla etrafı kırmızı kaytan çevrili aba mestleriyle’ (G: 12) hatırlar.

Muhsine Hanım’ın, hikâyenin heyecan verici yerlerinde başıyla birlikte kulaklarındaki Mevlevi sikkeleri biçimindeki gümüş küpelerinin heybetli titreyişini (G: 15) dahi unutmayan yazarın hayal dünyasında, kış geceleri düzenlenen bu ‘hanım toplantıları’ etkilidir. Öyle ki ‘Gulyabani’ romanını, Muhsine Hanım’dan dinlediği Gulyabani hikâyesinden uyarladığını belirtir:

“ Onun hikâyeleri içinde en meşhuru, en meraklısı Gulyabani vakıası idi. Bu bir masal değil, vakıa-i sahihe, gençliğinde Muhsine Hanım’ın uğradığı bir sergüzeşt-i acayip ü müellim idi. Bunu kendisinden dinlediğim gibi hikâye edeceğim... Yani Muhsine Hanım’dan dinlediğimi kendi hikâye lisanımla yazacağım.” (G: 15 -16)

Çocukluk yıllarına ait tandırbaşı sohbetlerini, hatıralar eşliğinde bizlere sunan Hüseyin Rahmi, eserlerinin kurgusunda da kullanarak evde eğlenmeye dair bilgiler sunar.

Masal anlatan anlatıcı hanımların ağırlandığı bu toplantılarda, hangi evde bir araya gelinecekse yemişler, bozalar alınır, ev, adeta bir düğün evi gibi kalabalık olur. Bu eğlenceler, gece yarısından sonra bire, ikiye kadar sürer. (İ: 128)

‘Evde eğlenme’ başlığı altında değerlendirdiğimiz tandırbaşı sohbetleri, aynı zamanda geleneksel kültür hayatımızın öğelerindendir çünkü bu toplantılarda halk hikâyeleri yeri geldikçe ezgisiyle kitaplardan okunur.

‘İffet’ romanında, küçük İffet, komşularından sütçü kızı Emine Hanım’ın anlattığı halk hikâyelerini hatırlar:

“Emine Hanım harekeli eski hikâye kitaplarını okuyacak kadar aşına-yı kıraat idi. Âşık Garip, Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin hikâyeleri bütün hatm edildi. Emine Hanım bunların metinlerini gayet tatlı okur, beyitler geldiği zaman bunları hüzzamdan pek muharrik makamla teganni eylerdi.” (İ: 128)

Hanımların, masal ve hikâyelerin anlatıldığı tandırbaşı sohbetleri dışında, sadece muhabbet amacıyla da evlerde toplandıklarını görmekteyiz. Bu gece toplantılarına ‘genç, ihtiyar, süslü, babayani’ türlü türlü hanımlar ve bu kalabalığın üçte biri kadar da çocuk katılır. ‘Haydi, kendi kendinize oynayınız.’ diye çocuklar ayrı bir odaya doldurulur. Yalnız ‘bir iki aylıktan bir-iki buçuk yaşına kadar olanlar’ kucakta, diz aralarında bulundurulur. (KMbs: 89)

‘Kadınlar Mebusu’ adlı hikâyede bu toplanışlar, hanımların eğlenceli vakit geçirmelerinin yanında gündemi takip etmelerini de sağlar:

“O gece toplantı sırası yağlıkçı Baha Efendi’nin evindeydi... Herkes yerine geçti. O günün dedikodusunun özetine girildi. Sıra politikaya, günün yönetimine geldi. Bunun için kavasın Zehra

Hanım'la imamın Nuriye Hanım'ın bulunmaları gerekti. Çünkü biri Babıâli'den, diğeri öteki dünya durumundan haberler getirirlerdi.” (KMbs: 89)

Bilhassa mahalle arasında, hanımların evde eğlenme adına düzenledikleri bu toplantıların dışında kibar ailelerce evlerde tertip edilen sazlı, sözlü ve kimi zamansa işretli gece eğlencelerinden bahsetmemiz gerekir.

Evlerde kurulan sofralar, işret meclisine döner. Bu gece eğlencelerinde ud çalınarak ezgili ahenkler dinlenir. (EŞKNK: 47)

Varlıklı ailelerin evlerinde piyano, ud, şarkı sesleri eşliğinde ziyafetler verilir. Ailenin gücü oranında, eve hasırlarla taşınan rakılar, biralar, aile fertlerine her güne mahsus bir eğlence sunar. (HS: 11–12)

Bu eğlencelerin meşrutiyet sonrası yeniliklere paralel olarak yaygınlaştığını ve kadınların da iştirakleriyle kadrosunun genişlediğini söyleyebiliriz

Hüseyin Rahmi eserlerinde, gece eğlenceleri kimi zaman Boğaziçi yalılarında karşımıza çıkar. Bu eğlencelerde, bütün kafesler indirilir. Her pencereden türlü ışıklar denizin dalgalarına yansırken piyanoya, kemana, flavtaya eşlik eden güzel bir kadın sesi yankılanır. Ardı sıra incesaz takımının kârları, semaileri, şarkıları, gazelleri dinleyenleri alaturka havaların dinlendirici havasına sürüklerken kemençe ve keman yayları, ud ve tambur telleri, teflerin zilleri raks havası ile yeniden canlandırır. Sırma saçaklı, serpme pul fistanlı rakkaselerin danslarına ‘Yahey’ sesleriyle eşlik edilir. ‘Bülbül olsam kona da bilsem dallere’ şarkısının kıvrak ritimlerine avizelerin, fanusların parıltıları altında içilen kadehlere ayak uydurur. (M: 78–81)

Evde gramafon, şarkı, dans, ahenk, cümbüş ile yapılan eğlencelerin işretlilerini hoş karşılamayan da çıkar:

‘Deli Filozof’ romanında, oğlu dipkoçanını tahrif etmek suçuyla yargılanan Rukiye Hanım’ın eski günlere ait işretli ev eğlenceleri, mahallenin imamı tarafından eleştirilir:

—... “Oğlum işinden gelince her akşam işret sofrası kurulur, türlü mezelerle donanır.

—Yan cehennem, yan!

—Amelimizdir, elbette yanacağız. Öte tarafta cehennem fırını kızışa dursun, beri tarafta biz eğlentiye başlarız. Bizim gelinin küçük hemşiresi Remziye, eltimin torunu Şefik, onlar bizde daimi yerli gülüdürler. Konudan komşudan kadın, erkek birkaç genç daha gelir, atıştırmaya başlarız.

—Sen de mi Hacı Ömer’in karısı? Cehennem kütüğü, sende mi?

—Alıştırdılar. O canım mezelerle soğuk biraya dayanamıyorum. Birkaç tane çektikten sonra üzerlerine cigarayı da tellendirdin mi, değme keyfime artık...” (DF: 32–33)

Piyano, keman dinletileri yapılan eğlencelerin, sadece aile fertleriyle sınırlı kalan ve işretin tercih edilmediği türlerini de görmek mümkündür. Bu tür eğlencelerde amaç; sadece ev içince hoş vakit geçirmektir. (MKŞ: 81)

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde evde eğlenmenin, bilhassa şehrin gürültüsünden uzak kır hayatının yaşandığı konaklarda ve konakların bahçelerinde, bahar mevsimlerinde ‘balo’ adıyla düzenlenen şekillerine rastlamaktayız (NK: 27), (Şp: 412–413)

Yabancıları olunan bu eğlence, ‘Şıpsevdi’ romanında şu şekilde açıklanır:

—“Kuzum küçük bey... ‘Balo’ nedir? Ayo ben bilmiyo... Bana anlatsana...

—....Balo ne büyük bir eğlencedir bilsen Zarafet?...

—...Ne olaca?

— Çalgı çalacak... Bir kadın bir erkek, bir kadın bir erkek, birbirine sarılıp oynayacaklar...”(Şp: 414)

Balo anlayışıyla düzenlenen ve mekân olarak evlerin seçildiği eğlencelerde işret, dans ve kumar eşliğinde vakit geçirilir.

‘Namuslu Kokotlar’ adlı romanda, Hüsrev Bey’in konağında balo adıyla düzenlenen eğlenceye şu hususiyetler dikkat çeker:

“Dansın sona yaklaşan figürleri devam ediyor. Cazbant sanki yorgunluktan hırıldıyor... Kemanlar çatlamış, piyanonun akordu bozulmuş, davul pörsümüş, ziller paslanmış... Artık bu bir müzik ahengi değil, düzensiz ve berbat seslerden doğma, Afrika vahşilerinin ilkel toplantılarını andırır bir ‘vacarme’ halini almış bir şey... Saatlerden beri şişirdiği yorgun kafaları uyuşturan bir işkence... Zaman zaman büfede güç ve keyif tazeleyen genç çiftler göğüs göğse, iki cins arasındaki hah titreyip kah dalgalanarak birbirlerinin kolları arasında uyur gibi dans ediyorlardı... Sermet Nadir’i artık ne dans, ne kumar ne de başka güzel bir kadın, hiçbir şey teselli edemiyor.” (NK: 33)

Balo, başlangıçta sefaretlere özgü ve dışarıda resmi görüşmeyi sağlayan bir eğlence iken halk arasında yaygınlaşınca, eğlence kültürümüzde sık sık görülür olur. Dışarıda eğlenme içerisinde tekrar bahsedeceğimiz balonun evlerde tertip edilenlerinde dans, müzik, içki ve hatta kumar ile vakit geçirilir.

Balo, İstanbul’da evlere girerken beraberinde yenilikler de getirir. Üstelik yabancıları olunan balonun, aile fertlerini zorlayan hatta komik durumlara düşüren hazırlıkları da vardır.

‘Şıpsevdi’ romanında Meftun ve ailesi bu komikliklere örnek teşkil ederler:

—“Bir kır balosu yapacağız.

— Âlâ... âlâ...

— Size bir hafta müsaade.. böyle bir eğlence için icab edecek istihzarata başlayınız.

—... Yalnız bir cihet beni düşündürüyor.

— Hangi cihet?

—Bizim aile halkından raks fennine âşina bir fert yok...

— Şimdi hanenize avdet ederken kitapçının birinden bir ‘raks risalesi’ alırsınız. Köşke gider gitmez talime başlarsınız.” (Şp: 412–413)

Kış geceleri tandır etrafında dizilerek, anlatıya dayalı başlayan evde eğlenmenin; zamanla sazlı, sözlü ve işretli bir yapıya ve balonun geleneksel kültürümüze dâhil olmasıyla da cazbant eşliğinde dans edilip kumar oynanan hatta karşı cinsler arasında alaka kurulan ev eğlencelerine dönüştüğünü söyleyebiliriz.

6.2. Dışarıda Eğlenme

Evde aile efradının ya da birkaç tanıdığın katılımıyla gerçekleşen eğlencelerin yanında katımcıların artmasıyla ve evden çıkışla yeni bir eğlence hayatı başlar: ‘Dışarıda eğlenme’

İstanbul halkı evden çıkınca nerelerde eğlenir? Hangi mevsimde, hangi eğlence türü tercih edilir? Eğlencenin gayri meşru olanları İstanbul’un eğlence hayatında yer alır mı? Eğlence kültürümüzde, Avrupa’dan gelip yerleşmeye başlayan kavramlar nelerdir? Bu kavramlar hakkında İstanbulluların tepkisi nasıl olmuştur?

Daha pek çok soruyla kuşatabileceğimiz ‘dışarıda eğlenme’ konusunu çeşitli başlıklar altında değerlendirmeye çalışacağız.

6.2.1. Yaz ve Bahar Eğlenceleri

Eğlenceyi ev dışında arayan İstanbullular, çoğu kez mevsimine göre çeşitli eğlenceler tertip ederler. Yaz ve bahar aylarında, kimi zaman kayıklarda, sandallarda mehtap seyri yapan İstanbullular, kimi zaman hususi paytonlarının içerisinde mesire alanlarında seyir çemberine dâhil olurlar. Bülbül sesi dinleme, kır gezintileri gibi geleneksel İstanbul eğlencelerinin yanında deniz hamamı ve balo gibi yeni yeni benimsenen eğlenceler de ‘dışarıda eğlenmenin’ İstanbul halkına sunduğu seçeneklerdir.

6.2.1.1. Mesireler

Hüseyin Rahmi eserleri içersisinde tespit ettiğimiz, İstanbulluların yaz ve bahar mevsimlerine mahsus, eğlenme amacıyla gezintiye çıktıkları mekânlar şunlardır:

Valide Bendi, Çardaklı Set (DF: 112), Bostancı, Kilyos Sahilleri (ÖBK: 52), (NK: 136), Büyük Ada, Heybeliada, Kınalı Ada (İHS: 15), Göksu, Mama (İHS: 27), (Şp: 159), Kâğıthane (BMS: 121), (KB: 123), Fatih Parkı, Gülhane Parkı (ŞZ: 121), Ayazağa, Maslak (NK: 116) Büyükdere, Bentler, Cendere (TG: 96), (BMS: 191–192), (NK: 116), Darıca, Bakkalköyü (Şp: 122), Çiftehavuzlar (Şp: 159), (BMS: 232), Kuşdili (Şp: 129), (BMS: 232), (TE: 112) (Trmn: 232–235), Haydarpaşa Çayırı (Şp: 129), (BMS: 232), (TK: 288), (TE: 112), Fenerbahçesi (Şp: 129), (BMS: 232), (GBYS: 85), Erenköyü (Şp: 129), Kalender (M: 81–82), Beykoz (İM: 218), Şişli (BMS: 233), Havuzbaşı (C: 15–16), Boğaziçi, (SA: 172–188), Emirgan Korusu (SA: 172–186), İçerenköy, Heybaliada’nın Burgaz’a bakan yamacı (TK: 288), Bostancı (Trmn: 232–235), Kayışdağı, Alemdağı (GBYSÖ: 86), Veliefendi, Kadıköyü, Florya (BMS: 128–129), Üsküdar (BMS: 233), Kurbağalıdere (BMS: 232), Çamlıca (BMS: 232), Yeşil Kaynak (NK: 120)

‘Bir Muadele-i Sevda’ romanında gezinti yerleri Naki Bey tarafından anılır:

“O sene Erenköyü’nde oturuyoruz. Her gün araba hazırlanır. Bedia, pederinin evinden getirdiği halayığı karşısına alır. Çiftehavuzlar, Fener, Kurbağalıdere, Kuşdili, Haydarpaşa, Çamlıca demez gezer. Bazı gün araba vapuru ile Üsküdar’dan İstanbul’a bile geçer. Galiba Şişlileri falan döner dolaşır.” (BMS: 232–233)

Eserlerinin kurgusunda, İstanbul’un mesirelerine yer vermeyi unutmayan Hüseyin Rahmi, mesire alanlarındaki insan manzaralarını da en canlı sahneleriyle okuruna sunar.

Mesire gezintilerinde hırçınlıkları giden ve sağlık bakımından yararlanan ev hanımlarına (BMS: 232), muhabbetlerine mekân arayan âşıklara, hovardalara, (ŞZ: 121), (Şp: 262), (NK: 91), hava almaya çıkanlara (İM: 169), gramafon eşliğinde ailece çarliston oynayan Yahudilere (DF: 114), eğlenenleri rahatsız eden serserilere (DF: 115), yaradanı ululamak için naat okuyan bülbülleri dinleyenlere (DF: 192–193), işret âlemi kuranlara (C: 15–16), kibar arabalarının peşinden koşan dilencilere (BMS: 131), ‘geriz edelim mi?’ teklifiyle günlük nafakasını çıkarma telaşı taşıyan seyran çingenesi zurnacılar (BMS: 138), parıl parıl kupalar içerisinde etrafı seyreden kibar hanımlara (BMS: 130–131), İstanbul’un her kesiminden insan manzaralarına rastlamak mümkündür.

Baharın taze güzelliklerine bürünen ağaçlardan, ayaklar altına serilen çimenliklerden, renk renk çiçeklerden, gönlün hissesini alıp açılmak, ferahlamak (BMS: 120) için yapılan mesire gezintilerine dair, en detaylı bilgiye, ‘Bir Muadele-i Sevda’ romanında, bir cuma günü yapılan Kâğıthane gezisiyle ulaşmaktayız.

Mesire gezintileri ile ilgili olarak ‘Bir Muadele-i Sevda’ romanının aktardıklarını ele alacağız:

İstanbul’un eski resmi tatil günü olan cuma gününe rast getirilen gezintilere büyük bir kalabalık iştirak eder.

Arabalar, toz bulutları içinde kalırken ‘bir kenarı dere, taraf-ı diğeri çemenler üzerine saye-endaz pek küçük bir ormancık olan İç Kağıthane’ (BMS: 121) alanında bir döner zincir oluştururlar. Dönme turu, bir kez tamamlandıktan sonra kimilerine usanç getirirken, bu katarla bir sevda meselesiyle katılan için tatlı bir şeydir. Sevda işlerinin döndüğü bu katar arasında ne bülbülü dinleyen ne de tabilik renklerini seyreden bulunur:

... “Atlıkarıncaya binen çocuklar gibi birinci tahassus-ı devrin akşama kadar tecdidinden usanmaz isen durma, dön... Fakat orada dönen şey yalnız arabalar değil nazardan nazara dolab-ı iştikakdır ki dönen arzulardır ki bu asiyab-ı rüzgâra ilâştirilecek meta-ı sevdan var ise onu aram-ı dönmenin hikmet-i lezzetine o zaman vakıf olursun. Bu harman-ı dad u sited içinde ne bülbül nağmesi arayan bir kulak, ne de letafet-i sebzini bahara münatıf bir göz var. Başlar, gözler, sözler bütün gönüller hep gerdune katarıyla dönüyor. Daha neler dönüyor neler...” (BMS: 121 – 122)

‘Daha neler dönüyor neler’ (BMS: 122–123) denilen mesire gezintilerine katılan vasıta çeşitleri de belirtilir: Kira arabaları, faytonlar, kupalar, landolar ve beygirler.

Mesire gezintilerine hovardalık yapmak amacıyla gelenler kimi zaman ortaklaşa kiraladıkları faytonlara bir sıra halinde dizilerek (BMS: 124–125) kimi zamansa körüğü çarpılmış fayton içerisinde bir yandan içki mahmurluğuyla ağızlar çarpık, gözler küçülmüş halde etrafta içinde hanımların bulunduğu arabalara laf atarlar, göz süzerler. Hanımlar arasında bu sataşmalara kahkahalarla karşılık verenler, işmar edenler de olur. (BMS: 125–126)

Sarı koşumları güneşe karşı parıltılar saçan iki müheyyib yağız kadanaya mertud, Paris araba fabrikalarının birinden yeni çıkmış, mükellef parıl parıl bir kupa (BMS: 129) içerisinde kibar hanımların katıldığı mesirelerde bilhassa zengin kupalarının peşinde koşan dilenciler de yerlerini alırlar. (BMS: 130–131)

Kısraklar üzerinde endam gösteren fesli jokeyler, mesirelerde sevda arayışına çıkanlardandır. (BMS: 132)

Kibar konak hanımlarını taşıyan kupaların peşi sıra etrafça tanınan kapatmalar da kira landoları ile sökün ederken ‘Beyler geriz edelim mi?’ (BMS: 138) teklifiyle müşteri bulup günlüğünü çıkartma telaşında olan zurnacılar da iş başındadırlar.

‘Hovardalıkta paranın gittiğine bakılır mı? Namustur bu... Mangize kıyarım da cakamı bozmam...’ (BMS: 138) diyen çapkınlar, kendilerine has usulleriyle hanımlara fıstık ikram etmek isterler:

‘‘Yoldaş be... Senin Odabaşılı aftosu gördün mü? İpekli ferace giymiş de şimdi bize kafa tutuyor. Kaça alırım çalımını? Eskiden altmışlık pakete mumdu. Şimdi piyasası fırlamış. Bir aval yakalamış, yoluyor. Deminden otuz paralık fıstık ikram ettim. Vay geçmişinin canına... Fıstık yemem, dedi. Ben de avuçlan suratına fırlattım. Bizim otuzluk yerlere saçıldı.’’ (BMS: 138)

Mesire gezileri zurnacının dum dumu ile renklenir:

“Elindeki sübeğe üfle bakalım, ne hava çıkacak? İmanım aman şarkısı var mı sizde? Bir fasıl yirmi para... İşinize gelirse... Sonra çingâr istemem...” (BMS: 139)

Mesire yerlerinde, seyir katarlarına katılanlar arasında faytonlar, içerisinde ‘turist yani frenk’ seyyahlar (BMS: 139) da vardır.

Şam gülleri denilen ufak pide, değneğin ucuna sarılmış naneli macun (BMS: 140) satıcıları, mesirede iş yapmaya çalışanlar arasındadır.

Mesirelerde, turdan sıkılıp açık havada soluk almak isteyenler, kahveciden ısmarladıkları kahvelerini içerler. Ancak kahvecinin ikramı ‘kirli bir tepsi derununda bir bardak bulanık su, katran renginde bir fincan kahve’ (BMS: 163) diye bazı müşterilerce beğenilmez.

6.2.1.2. Nakil Vasıtaları

Mesire gezintilerinde, kira arabaları, faytonlar, kupalar, kısraklar (BMS: 121–143), (İ: 135), çeşit çeşit otomobiller, kiralık otomobiller (TG: 96–97), (KB: 116), (NK: 91) kullanılan nakil vasıtalarındandır.

Hüseyin Rahmi, ‘Bir Muadele-i Sevda’ romanında ‘fayton’la ilgili bir dipnot düşer. Fayton kelimesinin bizde yanlış kullanıldığını belirten yazara göre, bizim fayton adını verdiğimiz arabaların körüğünün olması, yanlış kullanımı gösterir çünkü faytonda körük yoktur. Hüseyin Rahmi, bu farkı merak edenleri, Larousse’da Véhicule kelimesine bakmaya yönlendirir. (BMS: 124)

Hüseyin Rahmi, mesire alanlarında bir zincir halinde kendi etrafında dönen araçları, daha çok içindekilerle tasvir eder.

Kira arabasına kurulan hanımlar, ücreti ortaklaşa ödedikleri fayton müşterileri beyler ve hayvanları düşünce düşünce yürüyen eski bir kupa içindeki çarşafli hanımlar

ve çocukları mesirede olmanın gururunu taşırlar. Öyle ki ‘Bir Muadele-i Sevda’ romanında müşteriler, bindikleri vasıtadaki noksanlıkları dahi görmezler:

“‘Arabanın hayvanlarından birinin ard ayağı aksadığından müşterilerden biri farkında değil. Onlar yırtık paltolu arabacılarına, ‘Katardan çıkma... Durma dolaş, para verdik, eğleneceğiz.’ diyorlar.” (BMS: 128–129)

Müşterilerinin matiz ya da işmar eden hanım olmalarından rahatsız olan kira arabacılarının (BMS: 128–129) yanında kibar ailelerin parıl parıl kupalarını süzen arabacılar ‘lacivert çuha üzerine sarı iri düğmeli elbiseleri, konçlarının yukarı kısımları beyaz toz rengi çizmeler, beyaz eldivenleri, taranmış saçları ve kalıplı fesleriyle’ hizmet görürler. (BMS: 130–131)

Kira arabaları içinde gururla oturanlar gibi altındaki kısıraklarla caka satan jokeyler de görülür:

—“Kısırakları gördün mü dadaş?

—Sahi be... Gerdan kırışa, adım atışa bak... Senin altındaki ekmekçi beygirine benzemiyor. Beygir dediğin işte böyle olmalı. Kız gibi maşallah...

—Hadi yanlarına gidelim de dikkat geçelim...

—... Doru kısırak da üzerindeki bey de pek aynalı... Birbirini açmış. Kır kısıraktakini gördün mü? Ayastofonos kopuğuna benziyor. Hayvanın namusuna yazık değil mi?” (BMS: 138–139)

Mesire olarak Adalar’ı seçenler ise Ada içerisinde, turistik gezi maksadıyla eşeklere binerler.

Hayatının son otuz yılını Heybeliada’da geçirmiş olan Hüseyin Rahmi, yaz ayları boyunca ada içerisinde gerçekleştirilen bu eşek turlarının sahibine karlı bir gelir kaynağı yarattığını söyler. (MK: 330)

“Ada’da bunlardan birkaç tanesine malik olmak istikbali emin bir iratçılıktır. Sahibi onları köşe başında kiraya verdikten sonra arkalarından bir çocuk koşturur., kendisi aldığı para ile meyhanede yan gelir.” (NÖ: 41)

Otomobiller ise ya hususi ya da kiralık olarak kullanılan, gezinti vasıtalarındandır.

Otomobiller içerisine, Beyoğlu’ndan temin edilen içki, meze, yiyecek, içecek kumanyaları dizilerek gezintiye çıkılır. Bu durumdan şikâyetçi olanlar da vardır.

‘Namuslu Kokotlar’ romanında, gezinti dönüşü kaza geçiren otomobile karşı tepki şu şekilde yansıtılır:

“Bu kazalı arabaya niçin binerler bu kadar? Her zaman yollarda bizi çiğneyecek değiller ya, bazen de içindekiler işte böyle bağıra bağıra ahrete giderler... Cuma, pazar buraları o arabalarla doluyor... Onların her biri İstanbul’dan buraya yirmi, yirmi beş liraya gelirlermiş...” (NK: 327)

Otomobil kiralayıp gezintiye çıkanların zamanla azalması ise şoförlerin bolluk zamanlarına özlem duymasını gündeme getirir.

‘Tutuşmuş Gönüller’ romanında bu özlem dile getirilir:

“Şimdi de otomobil ile zamparası büsbütün durgun değil ama o eski bolluk, o tatlı alış veriş, o güzel güzel sevişme yok. Para kıt... Herif mangizi tüketince ya kendini öldürüyor ya aftosu...

Bugünlerde arabama böyle bir çift sevdalı bindirip de kırlara açıldığım zaman ense kökümünden ne zaman gümbedek revülür patlayacak diye doğrusu üç buçuk atıyorum...” (T. G. 180–181)

6.2.1.3. Mehtap Seyri, Bülbül Dinletisi

Bahar geceleri, korulara ya da evlerin bahçelerine çıkan İstanbullular, mehtap seyrine ya da bülbül dinletilerine dalarlar.

‘Deli Filozof’ romanında Filozof Hikmetullah Efendi, mehtap seyri ve bülbül dinletisi hakkında bilgi verir:

“Gündüzün büyük bir kısmını bahçede geçiriyorlar, hele bahar mehtaplarında geceleri eve girmek istemiyorlardı. Koruda birbirleriyle yarışan bülbül orkestraları, gecenin derin şiiri üzerine nağmelerini saçarken, Filozof:

Dinleyiniz bu ne ilahi musikidir. Barlardaki kulakları sakatlıyan caz gürültülerine bu namı vermek küfürdür. Oralarda kokteyller, şampanyalarla sarhoş oluyorlar. Burada bu bülbül konserleri ruhlarımıza pek anlıyamadığımız bir lisanla tabiatın esrarını bize anlatırken, teneffüs ettiğimiz her yudum saf hava ile sermest oluyoruz. Dünyada en büyük bahtiyarlık tabiatı anlamaktır...” (DF: 192)

Ay gümüş ışıklarıyla uyuyan dünyayı okşarken bülbüller yaradanı ululamak için naat okurken evde oturulmaz. (DF: 193) Seyir ve dinletiyeye dâhil olunur.

6.2.1.4. Yeme, İçme, İşret ve Eğlenme

Kahveci, macuncu, pideci (BMS: 140) gibi satıcılar mesire alanlarında, yeme, içme konusunda bir seçenek olarak yer alsalar da, yeme içme ihtiyacı daha önce tedarik edilenlerle temin edilir.

Ada gezintilerinde yere serilen beyaz örtü üzerine çıkarılan tavuk söğüşü, yalancı dolma, yemişler, sardalya, ekmek, su (TK: 294) yeme içme ihtiyacını karşılayanlardandır.

Mesirelerde, ‘çanta içinde getirilen nevaleler dizilip birkaç kadehin ardından mahmur bir muhabbetle gülüşüp eğlenenler’ (DF: 113) de işret ederler.

Bir yanda ‘kebaplar tüterken kadeh tokuşturanlar’ (DF: 113) ‘bir yanda kurdukları sofra etrafında, gramofon eşliğinde çarlistonun çeşitli figürlerini sıçrayan Yahudi aileler’ (DF: 114) eğlenirler.

Havuz başları (C: 15–16), korular (NK: 93), Beyoğlu bakkallarından rakı, şampanya, iyi cins konservelerin her türlüyle tedarik edilen kumanyalarla (NK: 94) içki meclislerine dönüşür.

Bazen de işret, fayton içinde yapılır.

‘Bir Muadele-i Sevda’ romanında fayton içerisinde işret âlemi kuran beyler, hanımları rahatsız ederler:

“Tam eğleneceğimiz sırada anzorot bitti. Daha benim kafam rakıyı duymadı ki... Yakınlarda meyhane yok mu? Burada böyle ayık mı dolaşacağız. Günahtır be... Kâtane’nin namusu bozulur. İçkisiz seyir mi olur?’ diyorlar.” (BMS: 128)

Mesirelerde, işret masaları kurarak eğlenenler yanında seyyar olarak dolaşan zurnacı ve dümbelekçi eşliğinde eğlenenlere de rastlarız.

Yine ‘Bir Muadele-i Sevda’ romanında zurnacının ‘geriz edelim mi’ çağrısına uyarak eğlenenlere rastlarız:

“Çifte naranın refakat (dum дума ile) Nihavent’ten gezinen zurnacı:

—Beyler geriz edelim mi?” (BMS: 138)

6.2.1.5. Aşk, Alaka

Rüzgârın kucağında salınan çiçekleri görmek, ilham veren birkaç kadın yüzü seyretmek isteyenlerin (BMS: 120–121) uğrak yeri olan mesireler, yoğun olarak aşk ve alakanın yaşandığı mekânlardır.

Çoğu kez iki sevgilinin muhabbetine (DF: 113), zamparaların sevgiliyle buluşmasına (ŞZ: 121), memnu aşklara (TG: 96), (NK: 91), (TK: 288), delikanlıların kızlarla süzüşmelerine (Şp: 262), aşk arayışlarına (BMS: 120) mekân olan mesireler, gündelik İstanbul hayatında sosyal bir vazife üstlenmiş olur.

Gençler için mesire gezintisinde tek eğlence delikanlıların kızlara hispiş etmesi, kızların da onlara fingirdemesinden ibarettir. (Şp: 262)

‘Şıllıkla Züppe’ hikâyesinde sevgililer, buluşmak için sözleşirken gezinti alanlarını tercih ederler:

—... ‘‘Nerede görüşelim?’’

—Gülhane Parkı’nda... En üst sette... Saat dördte.’’ (ŞZ: 121)

Yine, ‘Adalar, bu mahallelere benzemez, pek serbesttir. Kimsenin ötekinin berikinin ayıbını gözetlemeye vakti olmaz ki..’ (TK: 288) fikriyle Adalar, memnu aşkını yaşamak isteyen gençlerce ziyaret edilebilir.

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde tespit ettiğimiz örnekler doğrultusunda mesirelere muhabbet niyetiyle gelenlerin bir hayli fazla olduğunu söyleyebiliriz.

6.2.1.6. Huzuru Bozanlar

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, aşk ilişkileriyle anılan mesirelerde, hovardaların aşırılıklarından hatta sözlü ya da fiili saldırılarından rahatsız olan hanımlar görülür.

Kimi zaman, laf atıcıların işi ilerlettikleri de olur. Öyle ki fayton içerisinde seyir katarına dâhil olan hanıma, fıstık ikram edilir, kabul görmezse fıstıklar hanımın suratına saçılır. (BMS: 138)

Bir yandan hovardaların saldırıları, bir yandan sarhoşların ‘elmasım bu rakı bitti. Biz de bittik. Şişeyi göndersem doldurur musun?’ (BMS: 128) diye teklifsizlikleri mesirede huzuru bozarken, çoğu kez huzuru bozanlara, hanım tarafından faytonun perdesi indirilerek tepki gösterilir.

Bu sarkıntılıkları kahkahalarla karşılayan hanımların da olduğunu görmekteyiz. (BMS: 128)

Hüseyin Rahmi, eğlenenleri rahatsız edenlerin kimi zaman yaralama, kadın kaçırmaya şeklinde mühim vakalara sebebiyet verdiklerinden de bahseder. (DF: 115) Devrin şartları göz önünde bulundurularak bu şekilde olumsuz vakaların yaşanabileceği fikriyle hatırlatmada bulunmayı uygun görüyoruz.

6.2.1.2. Sandal ve Kayık Sefası

Yaz aylarında, Bostancıdan binilen sandallarla (DF: 226), kibar hanımların karşısına bir cariye olarak Göksu ve Kalender’e yöneldiği üç çifte kayıklarla (M: 81–82), deniz gezintisine çıkılır.

‘Metres’ romanında Firuze Hanım, hazırlattığı üç çifte kayık içerisinde deniz sefası yapar:

“Üç çifte şık kayık hazırlanıp da arkaya serilmiş ipekli al ehramın sırma saçakları denizin mai sath-ı rakidinde izler bırakarak, sırma işlemeli al çuha saltalı, burma bıyıklı üç tûvânâ hamlâcının bol yenli hilali gömleklerden uzanan azalı bazularının himmet-i ceryesiyle kayık bir tûy gibi hıffetiyle kayıp gider.” (M: 81)

Bu seyir vasıtalarının, karıştığı kazalar da olur. Kimi zaman Göksu’da yaşanan sandal kazası evlerde dile getirilir. (C: 171)

6.2.1.3. Deniz Hamamı

Meşrutiyet ve cumhuriyet dönemlerinde, eğlence hayatımıza, yeni yeni girmeye başlayan deniz hamamı, Hüseyin Rahmi eserlerinde daha çok ‘Frenk seyyahlarla’ ya da ‘asrileşmeyi tercih edenlerle’ anılır.

Hüseyin Rahmi tarafından, deniz hamamı bahsinde sadece Kilyos (ÖBK: 52–53), (NK: 136) ve Florya (BMS: 128–129) sahillerine yer verilirken deniz hamamının halkın tepkisini çeken ayrıntılarına değinilir:

Kilyos plajı, mesireler gibi sevgililer tarafından kaçamak buluşma ve eğlenme mekânı olarak kullanılabilir. (NK: 136)

Plajın ziyaretçileri ve eğlenme tarzları deniz hamamı konusunda değerlendirilebilecek hususlardır.

Bu meselelerle ilgili olarak ‘Namuslu Kokotlar’ romanında ayrıntılı bilgiye ulaşmaktayız:

“Banyo için gelenlerin çoğu Rus. Kadın erkek çift geliyorlar. Yanlarında banyo kostümleri, silinecek mantoları var. Yiyecek, içecek, rakı, şarap, bira, şampanya getiriyorlar. Her şey var, yalnız bir şey yok: Ayıp.

....Sözlük kitaplarından, hayatlarından, adetlerinden, ahlaklarından bu kelimeyi silmişler... İri yarı herifler, sarı saçlı, pembe tenli, kanlı canlı karılar... Çekinmeden orta yerde apaçık soyunuyorlar... ‘Sende olan bende de var’ aralarında yasa yapmışlar. Dikkat ettim; pek birbirlerine bakmıyorlar. Vücudun gizli yerlerini açmakla burnunu göstermek arasında hemen hiç fark kalmamış. Belki de birbirlerini göre göre kanıksamışlar... Ayıp yerlerini örtünmek, saçma bir saflık anlayışı olmuş... Utanmak ayıp olmuş... Konunun sunturlu yeri, böyle iki cinsin birbirine karşı sergiledikleri vücutlarında değil... Denizdeki o oynaşmalarını, cilveleşmelerini seyre her Doğulu gözü dayanamaz...

Sudan çıktıktan sonra, en edepli hareketleri, çarımıha gerilmiş gibi kollarını açıp kızgın kumların üzerine upuzun yatmak. Yüz tarafını pembeleşinceye kadar güneşte kızarttıktan sonra, sırt üstü dönmek... Bu, tek hareket. Bir de bunun çifti var. Plaj sporu, deniz kostümüyle cambazlık...” (NK: 143)

İstanbul halkından plaja giden hanımların ve beylerin bilhassa ıssız köşelere çekildiklerini görmekteyiz.

‘Namuslu Kokotlar’ romanında işret, suda eğlenme, deniz hamamı kostümü gibi ayrıntılar İstanbul halkınca da göz ardı edilmez (NK: 147–149) :

... ‘Perran, Hurrem, Necibe, Yusuf Nihat... Plajın ta ileride ıssız bir yerine çekilmişler; iskemle, masa, çadır, şemsiye filan getirmişler; yol sepetlerini açmışlar; yiyecek, içecek, her şey mükemmel... Atıştırıyorlar, eğleniyorlar...’ (NK: 147)

Hüseyin Rahmi, gündelik İstanbul hayatı içerisinde, deniz hamamına dair bilgiler verirken değerlendirmeleri, halkın gözüyle aksettirmeye çalışır. Bu sebeple deniz hamamı yadırganan yönleriyle anılır.

6.2.1.4. Balo

19. yüzyıl Avrupa’sından seçkinlerin eğlence hayatının vazgeçilmez bir parçası olan balo kültürü ile Osmanlı toplumunun tanışması 18. yüzyılda Avrupa’ya gönderilen elçilerimizle gerçekleşir... 1840’larda balo düzenlemek için salonların kiralandığı bir şehir haline gelen İstanbul’da sefaretlerce düzenlenen resmi balolar görülür. Pera sosyetesine adına, yetişkinlere olduğu kadar çocuklar için de balolar tertip edilir. Zat-ı Şahaneler başta olmak üzere devlet adamlarının katılımıyla gerçekleştirilen balolar, yüzyılın sonlarına doğru artık yalnız Pera sosyetesinin takip ettiği etkinlikler olmaktan çıkar.¹⁴⁴

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, daha çok evlerde ve salonlarda düzenlenen balolara rastlamaktayız.

¹⁴⁴ Nazende (Öztürk) Yılmaz, **19. yüzyıl İstanbul Kültür Ortamında Müzik ve Mekân**, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 137–142.

Resmi salonlardan gündelik hayata geçiş yapan balolar ile ‘Beş numara bir gaz lambası ile ışıklanan odalarının kasvetini, sefaletlerini ve sonra balo salonlarının elektriklerini, ihtişamını’ (UA: 75) gören İstanbullular, kibar hayatın içerisinde olduklarını anlamaya başlarlar. (TK: 274)

Balolar, zamanla davetliler adına ‘dışarıda eğlenme’ seçeneği haline gelir.

Bu eğlenceye dâhil olmak için yaptırılan dans kıyafetleri İstanbul halkına yeni bir telaş getirir. (UA: 76) Öyle ki ‘Tokuşan Kafalar’ oyununda Muzaffer, maddi açıdan fedakârlık isteyen balo kıyafetlerinin tedariki için annesinin yüz görümlük broşunu rehine koyar:

—“Muzaffer: Peki... annemin yüz görümlük broşunu rehine koyarak Beyoğlu’nda baloya gittiğimi komşulara kim yaydı?” (TK: 274)

Bahçeler, gazinolar, yollar, abideler, tiyatrolar, kulüpler ile donatılmış olan Beyoğlu¹⁴⁵, balo salonu tercihiinde başta gelir. Bilhassa Tepebaşı Bahçesi, halkın ‘umumi balo’ tarzında eğlenceye dâhil oldukları mekânlardandır.¹⁴⁶

Şık romanında ‘Tepebaşı Bahçesi’ detaylı olarak okura aktarılır:

Havanın güzelliğine mükemmel orkestra takımının da katılmasıyla her zamankine nazaran daha kalabalık görülen Tepebaşı Bahçesi (Şk: 137) eğlenmek isteyenlerin durup dinlenmelerine mahsus, demir çubuklardan yapılmış ızgara biçimindeki iskemlelerle donatılır. Aydınlatmak için de bahçenin uygun yerlerine

¹⁴⁵ Samiha Ayverdi, **İstanbul Geceleri**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, Baha Matbaası, Üçüncü Baskı, 1977, s. 123.

¹⁴⁶ “Şimdi de biraz orkestraların ve varyete topluluklarının yazın konserler ve temsiller verdikleri bu iki halka açık gezinti yerinden söz edelim. Bir zamanlar ‘Küçük Mezarlık’ denilen Türk mezarlığının olduğu yere kurulan ‘Tepebaşı Bahçesi’, Blaque Bey’in eseridir. Bu, Büyük İhtilal’den sonra İzmir’e yerleşmiş, Blaque adındaki bir Fransız sığınmacının oğludur... Blaque Bey, Pera’yı güzelleştirdi, Tepebaşı Bahçesi’ni yarattı ve şehircilik açısından başka değişikliklere girişti...”, Said. Naum Duhani, **Beyoğlu’nun Adı Pera İken, Geri Dönmeyecek Zamanlar**, Çev. Nihal Önal, İstanbul, Çelik Gülensoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, 1990, s. 88–89.

dikilmiş, yarı saydam beyaz karpuzlarla örtülmüş sekizer beşer musluklu ağaç biçimindeki hava gazı boruları uygun görülür. Tasarruf amacıyla yalnız çalgı yerinin aydınlatıldığı ve ikişer musluğun yakıldığı da olur. Hüseyin Rahmi, bu tasarrufun bazı erkeklerle kadınların memnu ilişkilerinde özgür davranmalarına yaradığını belirtir. Garsonların köpüklü bira, mastika taşıdığı davetliler arasında orkestraya ayak uydurarak dans edenler bulunur. Bahçede kimi yerler küçük keskin taşlarla döşenmiş olup havuzun da düşünülmüş olduğunu öğrenmekteyiz. (Şk: 137-140)

Balo tarzında eğlencelerin düzenlendiği Tepebaşı Bahçesi'nde, balo salonlarında, evde tertip edilen balo davetlerinde Türk kültürüne yeni bir oyun girer: Dans etme modası.

Bu moda hakkında 'Billur Kalp' romanında yorumlarda bulunulur:

“Gripten sonra dans humması Türkleri sardı. Beyoğlu'ndan Üsküdar'ı aşarak, Erenköyü'nün bazı köşe bucağını kucakladı.” (BK: 617)

Dans modası, eski kültür unsurlarımızdan olan alaturka oyunları arka plana iter:

“Bizim eski alaturka oyunlar: Selanik, kahpe Selanik havası ya da çiftetelli ile orta yerde tek başına göbek atmak... aman yarabbi... ne maskaralık!” (BK: 616)

Daha çok kibar ailelerce tercih edilen kır balolarına yöneliş, “Beyoğlu'nun 'Peti şan' dedikleri küçük bahçelerinden, büyük cadde namı verdikleri dar sokaklarından, karanlık hava almaz birahanelerinden, Şişlisinden bunalma”(Şp: 412) sebeplerinden kaynaklanabilir.

Mahalle hayatında ise durum çok farklıdır. Bir ev hanımının baloya gidişi mahalle sakinlerince hoş karşılanmaz:

‘Utanmaz Adam’ romanında baloya giden Fazıla hakkında, mahalle sakinlerince dedikodu yapılır:

... “Fazıla için baloya gitmiş diyorlar. Daha ne çirkin lakırdılar söylüyorlar...” (UA: 179)

Bu yadırganişin ardında, balo salonlarından dans, işret, kumar (C: 15) gibi hususiyetlere yer verilmesinin yanı sıra aşk ve alakanın serbestliği bulunmaktadır:

... “Allah’ın belası sen başımdan defolursan, artık benim firarıma lüzum kalmaz.. Balolarda, otomobillerde, seyirlerde, seyranlarda canımın istediğiyle yaşayarak gençliğimin tadını, zevkini çıkarırım.” (UA: 186)

6.2.2. Seyirlik Oyunlar, Eğlenceler

Bahar ve yaz aylarında, açık alanlarda düzenlenen pek çok eğlenceye katılan İstanbul halkı, havaların soğumaya başlamasıyla kapalı mekânlara yönelmeye başlar.

Tiyatro ve sinema salonları, seyirlik eğlenceleriyle, İstanbul halkınca kapalı mekân içinde eğlenme imkânı sunar. Hatta sinema ve tiyatro salonları ile eğlence anlayışı da değişmeye başlar.

Bu değişim, Gönül Bir Yel Değirmenidir, Sevda Öğütür adlı romanda dile getirilir:

—“Cevher Hanım: Evet öyle görüyorum, İstanbul’un Türk mahallelerinden hangisi böyle değil ki? Evvelden bu taraflarda Fenerbahçe gezintileri, mehtaplarda Kayışdağı, Alemdağı âlemleri olurdu.

—Karım: Artık öyle kır eğlenceleri kalmadı. Kadıköyü’nde tiyatrolar, sinemalar var.”
(GBYSÖ: 85 - 86)

Şehzadebaşı, Beyoğlu tiyatroları İstanbul halkının seyirlik eğlence ihtiyacını karşılayan mekânlardır. Tiyatro ve sinema salonlarında seyir boyunca seyyar satıcılar izleyenlere hizmet verir:

Tiyatro salonlarında fındık, fıstık, portakal, limonata, kabak çekirdeğinden kayısı pestiline kadar yaş ve kuru meyvelerin türlü, ‘eğlencelik’ diye malını satmak isteyen işportacılardan temin edilebilir. Tavukgöğsü, ekmek kadayıfı dahi bulmak mümkündür.

Seyir esnasında yiyecek alışverişinden rahatsız olanlar, bu durumu tiyatroların insanı eğlendirmeyip uykusunu getirmekten alıkoyamayan mekânlar olmasına bağlarlar. (TE: 141–142)

Tiyatro seyrine giderken hanımlar giyimlerine özenirler. Bu özene ‘Hakka Sığındık (İşitilmedik Bir Vakıa)’ adlı romanda rastlarız:

“Bu ne tükenmez süs, düzen... En sonunda çıktılar. Hacı’nın kızları Nermin, Narin... Hafız’ın gelini Sadiye, üçü beraber... Hanım, ne kılık, ne kıyafet... Kokona desem, bunların yanında kokona da bir şey mi acaba? Bunlar tiyatro seyrine mi gidiyorlar? Yoksa orada oynamaya mı?”
(HS: 23)

Hüseyin Rahmi tarafından, ‘Darülbedayi’nin gelişme hızı, Türk kadınının ‘milli çehre ve tatlı şivesini’ (Dİ: 270–271) sahnede göstermedikçe ilerlemeyecektir.’ fikriyle ülkemizde genel anlamda sanat faaliyetleri de değerlendirilir:

Dede Efendi’nin nakışlarını, nefeslerini görmeden Bethofen’in, Verdi’nin, Guno’nun falanın senfonilerine, armonilerine hayran olanların Avrupa

konservatuarlarında aldıkları diplomalarla operayı kültürümüze yerleştirmeleri mümkün olmayacaktır. (Dİ: 270)

Dördüncü bölümümüz olan ‘Mübarek Günler ve Aylar’ bahsinde yer alan ‘Ramazan Eğlenceleri’ içerisinde daha önce belirttiğimiz üzere komedi ve dram kumpanyalarının, Karagöz temsillerinin ve çadır içindeki gösterilerin, İstanbulluların eğlence hayatına bu aya özgü bir çeşni kattığını hatırlatmak istiyoruz.

Seyirlik eğlenceler bahsinde son olarak sinemadan bahsetmek istiyoruz.

Sinema, gel zaman git zaman, canlı fotoğraf adıyla İstanbul’a... bütün nevicad nesneler gibi ilk olarak Beyoğlu’na gelir.¹⁴⁷

Şehzadebaşı’nda (ÇY: 32), Beyoğlu’nda (KB: 126) sinema salonları afişleriyle müşterilerini karşılar.

Beyoğlu’nda Lüksemburg, Odeon, Vaynberg ve başka sinema salonlarının¹⁴⁸ olduğunu öğrenmekteyiz. Salonlar önüne yığılan İstanbul halkı, ilanlar eşliğinde seçimlerini yaparlar. (KB: 126 – 127)

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, İstanbul halkının sinemaya karşı, tiyatroya nazaran daha tepkili yaklaştığını tespit etmekteyiz:

‘Utanmaz Adam’ romanında mahalle kahvesinde toplanan mahalle sakinleri, sinema hakkında yorumlarda bulunur. Bu konuşmalar arasında bir kız babasının sinemada mahremiyete dair sahneleri yadırgayışını şu ifadelerle görmekteyiz:

“‘On iki yaşında bir kızım var... Kimin varsa Allah bağışlasın. ‘Baba beni sinemaya götür’ diye her gün vızlar durur... Ne ise geçenlerde götürdüm. Bin defa pişman oldum...’”(UA: 243)

¹⁴⁷ Sermet Muhtar Alus, **A. e.** , s. 56.

¹⁴⁸ “‘Aradan birkaç yıl geçti. Başlı başına sinemalar türedi. Tepebaşı Anfisi’nde, Halep Çarşısındakinde, Odeon’da, ilerisindeki Lüksemburg gazinolüğundan bozma olandır.’”, Sermet Muhtar Alus, **A. e.** , s. 61.

Hüseyin Rahmi, sinemanın mahremiyeti ihlallini, ‘Ölümler Yaşıyor mu?’adlı romanda şu şekilde yorumlar:

“Eskiden açık saçıklıkları için romanlar suçlanırdı. Şimdi acaba niçin sinemaya bu ayrıcalık veriliyor? Roman beyaz kâğıt üzerinde siyah bir resimdir. Sinema akla uygun, ayıp bütün tutkuları yüz çizgilerinde canlandıran yüzyılın mucize aynasıdır.” (ÖY: 249)

İstanbulcuların sinema ile ilgili, mahremiyetin aşılmasına dair gösterdikleri tepkinin, çocukların sinemaya alınma yaşının ilanlarda belirtilmiş olmasına rağmen denetimin mümkün olmayışına da çevrildiğini görmekteyiz. (UA: 244)

Yine Ölümler Yaşıyor mu?’adlı romanda bu tepki dillendirilir:

... “Sakınca için alınmak istenen tedbire de insan gülmeden duramıyor. Böyle filmlere filan yaştan aşağı olan çocukların alınmayacakları ilan ediliyor. Bazı çocuklar yaşlarından küçük ya da büyük görünürler. Sinema gişelerine bu genç seyircilerin nüfus kayıtlarını mı göstermeli?” (ÖY: 249)

Sinemada tehlikeli bir grup da yasak yaştan ‘bir iki yıl daha sivrice olanlardır. Bu tehlike; kimi zaman, genç kızların vaktinden evvel, aşk öğrenmeleri kimi zaman perdede seyircilere baygın gözleriyle aşk dersleri veren erkek yıldızlara âşık olmalarıdır. (ÖY: 249)

Sinemaya en yoğun tepkiyi gösterenler arasında ev hanımları yer alır. Baba oğul birlikte gidilen sinema salonundan, kapıda asılı duran ‘bu gece içeriye çocukları koymayacağız.’ ilanı ile çocuğun eve gönderilmesi üzerine evlerde tatsızlık yaşanır. Çocukların deyimiyle ‘içerde, ayıp şeyler gösteriliyor.’ olması (ÇY: 33) evin hanımı ile sinema seyrine tek başına devam eden evin beyi arasında kavga çıkarır. (ÇY: 38)

Sinemadaki bu yasaklamalardan ve sebeplerinden haberdar olan İstanbullu hanımlar, beylerini evden salmazlar.

‘Çocuklara Yasak’ adlı hikâyede komşu hanım beyini sinemaya salmayanlardandır:

“Pencereden:

—Komşu hanım hu!..

—A canım...

—Efendin evde mi?

—Evde... Şehzadebaşına o maskaralar geleli bizimkini geceleri bir yere salıvermiyorum ki...” (ÇY: 34)

Beyoğlu’na opera kumpanyalarının da geldiğini ve İstanbul’un seyirlik eğlence hayatına çeşni kattığını görmekteyiz. Bu gösteriler devrin gazetelerinde ilanlarla halka duyurulur, isteyenler katılabilir. (GBYSÖ: 299)

Halk arasında, sinemanın ‘dolaba kapanan şeytanın uşaklarına emir vermesiyle çalıştığına inanacak kadar’ (UA: 245) tepkili yaklaşanlar da bulunur.

Son olarak tiyatro ve sinema seyrinin gündelik hayata dâhil olmasından önce, halkın seyirlik eğlence ihtiyacını karşılayan, bilhassa mahalle aralarında karşımıza çıkan ayı ve maymun oynatıcılarından bahsetmek istiyoruz.

Hüseyin Rahmi, çocukluk yıllarına ait hatıralarından bahsederken ayı oynatıcılarını hatırlar. Çingenelerin sokak aralarında halka sunduğu bu gösterinin en dikkatli izleyici grubu çocuklardır.

Yazar tarafından, ‘Çocukluğumda bana ilk temaşa zevkini veren odur. Bazı soğuk komiklerimizden ziyade güldürür. Natürel bir sanatkârdır.’ (DŞ: 80) diye anılan bu seyrin sokakta ayı oynatmanın devlet tarafından yasaklanmasıyla görünmez olduğunu öğrenmekteyiz: (DŞ: 79)

“Elindeki tefin dum dumuna karışan çingenenin bed sesi sokaktan duyuldu mu, haydi yedi mahallenin çocuğu bu ahengin peşine takılır. Çok komik şahsiyetile bu alaya başka bir kıymet ve neşe veren bir mahlûk daha vardır. Sahibinin omzunda oturan şebek...” (DŞ: 80)

Ayı seyrine katılan maymun da kendisine atılan ceviz, fındık, kestane ve şekerlerle uğraşırken, kendisini sopayla rahatsız eden çocuklara da karşılık olarak yaygarayı koparır. (DŞ: 80-81)

Hüseyin Rahmi, ‘Dağların Şenliği’ adlı yazısında çocukluk yıllarına ait bu seyri uygulanış ayrıntılarıyla nakleder:

“Koca karılar hamamda nasıl bayılır?

Yeni gelinler nasıl utanır?

Tiryakiler nasıl çubuk içer?

Köçekler nasıl göbek atar?” (DŞ: 82) talimatlarıyla eğitilen bu hayvanları bir elinde tefiyle yürüten çingenenin, ağır bir ezgi ile tutturduğu:

“Necibem’in iki de kürkü

Var biri samur biri de tilki.

Necibe’ m kız anasının ilki.

Necibe’ m Necibe’ m de aynalı Necibe’ m

Ben sana yandım, cilveli Necibe’ m.” (DŞ: 83) türküsü de Hüseyin Rahmi’nin bu seyirlik eğlenceye dair hatırladıklarındandır.

6.2.3. Eğlence Mekânları

İstanbuluların hoş vakit geçirmek, sohbet etmek gibi amaçlarla evden çıktığını ve çoğu zaman kahve\ çayhane ve gazinolarda bulunduklarını görmekteyiz.

6.2.3.1. Kahveler \ Çayhaneler, Gazinolar

Kimi zaman mahalle arasında, mahalle sakinlerinin uğrak yeri olan kahveler, kimi zaman cami avlularında, mola yerlerinde hatta seyyar olarak mezarlıklarda karşımıza çıkan kahveler, yazar tarafından çayhane olarak da anılır. (Dİ: 5)

Direklerarası caddesinde müşterilerin cıgara tellendirip vakit geçirdikleri çayhaneler, (Dİ: 5) Mahmutpaşa Cami'nin avlusunda sıralı kahveler uğrak yerlerdendir:

“Ağaçların altı sulanmış, taflanların, şimşirlerin önlerine alı yeşilli keçe parçaları serili tahta kanepeler konmuş, oraya buraya iskemleler atılmış, ortada yeşil bir türbe gibi duran şadırvan, iri taş sütunlu cami revakının arkasındaki ufak kareli demir parmaklıklı şark mabet mimarlığı’ (TE: 248)dikkatleri çekerken müşteriler, keyfini kahve, çay yanına nargileyi de katarak katmerler.” (TE: 248 – 249)

Ramazan eğlenceleri ile koca Fevziye Kıraathanesi’ni anan yazar, mezarlıklarda, mesirelerde seyyar olarak çalışan kahvelerden de bahseder.

Yeme içme yanında çalgının da bulunduğu gazinolar, kahvelerle aynı amaçlara hizmet etmesi ve Hüseyin Rahmi eserlerinde İstanbuluların sevdiği mekânlardan olması sebebiyle ‘çalgılı kahveler’ olarak da anılabilir. Ancak gazinoları samimiyetsiz bulanlar da görülür:

‘İffet’ romanında bu samimiyetsizlik şöyle ifade edilir:

“Beyoğlu’nun, Şişli’nin gazinoları, hileli içkileri, temennalar, derme çatma orkestraların iç tırmalayan ahenkleri, şıkların düzme davranışları, bıyık bükmeleleri, düzgünlü madamların kırıtmaları artık eğlenmeye gelenleri rahatsız eder.” (İ: 86 -87)

Beyoğlu, Şişli gibi kibarların uğrağı olan gazinoların, Sirkeci’de de halka hizmet verdiğini görmekteyiz. (Trmn: 112)

6.2.4. Kumar

Eğlenceyi dışarıda arayanların kimi zaman, kendilerini felakete sürükleyecek eğlence mekânlarına alıştıkları da olur.

‘Deli Filozof’ romanında, bir dilenci, kendisini felakete sürükleyen sebepleri şöyle sıralar:

“Daha gencim. Eğlence arıyorum. Tabii gözlerim aile evinden harice döndü. Fakat amcam da öldü. Umumhane ve onun tetümmatından olan işret, kumar.. ve sirkat” (DF: 20)

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, kimi zaman arkadaşlar arasında eğlenmek, vakit geçirmek gibi masumane niyetlerle oynanan kumarın, bazen insanı uçurumun kenarına sürükleyebilecek kötü bir alışkanlığa dönüştüğü de olur.

Evde eğlenmek amacıyla ev ahalisi ve misafirler arasında poker oynanabilir. (DMKP: 209), (C: 18–19), (GBYSÖ: 235), (BD: 230)

Ancak ‘eğlenme niyetinin dışında’ çoğu kez gizli mekânlarda oynatılan kumar, (DF: 100), ‘sirkat, dolandırıcılık, neticede mahkûmiyet, intihar... Bütün bu şeylere kumar yolundan gidilir.’ (DF: 101) diye bir babanın oğlu için endişesi olur.

Gizli kumar oynatılan ve ‘modern ev’ olarak anılan mekânlar, müşterisinin kibar takımından olması ve para kaybını önemsememesi yönleriyle Galata barbuthanelerinden ayrılır. (KC: 12)

Modern evde, ‘eğlencenin sultanı kumar’ (KC: 12) olarak değerlendirirken fuhuş da yapılır.

‘Kaderin Cilvesi (Başımıza Gelenler)’ romanında, Salah Bey’in evi ‘modern ev amacıyla’ kullanılır:

- “Burada gizli ev açılmış. Burası mı?
- Nasıl ev?
- Asri ev...
- Ne demek o?
- Canım randevu evi...” (KC: 21–22)

Bazı geceler konaklarda toplanan beş on bey poker oynarlar. Ancak bu toplanış, vakit geçirmenin dışında para ile oynanan bir eğlence için olabilir. (MT: 192–193)

‘Tutuşmuş Gönüller’ romanında, gizli olarak kumar oynatmak için Zülfükar Bey tarafından Şişli’de açılan sefahat yuvasında kumar masası etrafındaki güzel kızlar, gönül avcılığıyla cüzdanları boşaltmak niyetindedirler. (TG: 495–496)

Yine ‘Şıpsevdi’ romanında, Meftun’la eniştesi Mahir Beylerin, Beyoğlu’nda bu tarz bir eve devam ettiklerini görmekteyiz. Kumar oynanan, içkiler içilen ve güzel kızların dolaştığı toplantıların yapıldığı mekânın, bulunduğu semti dışında, adı belirtilmez. (Şp: 404)

6.2.5. İşret

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde kimi zaman içki yasaklarıyla ve kavgalarıyla, kimi zaman meşrutiyet sonrası yeniliklerinden olarak hanımların meyhaneye girişiyle ve sarhoşlarıyla anılan işret mekânlarını, şu şekilde sıralayabiliriz:

Galata meyhaneleri ve birahaneleri (DMKP: 75–76), (UA: 148), (TG: 208), (NK: 76, 135), (NDO: 31), (KM: 478), (EŞKNK: 15), yazarın da devam ettiği Beyoğlu’ndaki İstirazburđ (Strazburg) Birahanesi (TİÇ: 20), ve Altın Geyik Birahanesi (C: 230), Sirkeci Birahanesi (AH: 30) ve Sirkeci’de yarı meyhane, yarı lokanta olan mekânlar (NK: 74), yine Sirkeci’de Barba Mihali’nin Meyhanesi (NK: 236), Arnavutköy-Akıntıburnu’ndaki meyhane (M. T. 172), Langa’da Havuzlu Meyhane (KB: 8, 22), Yenikapı içki âlemleri (N: 108–111) ve yine Yenikapı’da Horozlu’nun meyhanesi (T. G. 101) ve Maksut’un meyhanesi (Trmn. 39), Beyoğlu birahaneleri (TG: 188–199), Sandıkburnu meyhaneleri (EB: 3), yazarın arkadaşlarıyla devam ettiği Kireçburnu yakınlarındaki ‘Nymf doğrusu, Nenf birahanesi olacak’ (Krç: 92), Balıkpazarı’ndaki meyhaneler (NK: 132), (TE: 316), (DMKP: 75)

‘Bazı gençlere müstevli şimdiki hastalıklar: İçki, kokain, sevda, intihar...’ (DF: 63) olarak nitelendirilse de meyhaneler müşterisiz kalmaz

‘Deli Filozof’ romanı vasıtasıyla, kimi zaman karamsar âşıkların yöneldiği işret âlemlerinde, Mihalakopulo’nun devrin önemli içki markalarından olduğunu öğrenmekteyiz:

“Mihalakopulo’ya vergi veren Türk yalnız benim oğlum olsaydı kederlenirdim. Hemen bütün Türkler o fabrikanın haraçgüzarıdır.” (DF: 62)

Devrin meyhaneleri belediye nizamnamesine göre çalışırlar ancak bazı meyhanelerde bu nizamnameye göre hareket edilmeyip kapanış saatinde kepenkler indirilerek içerde gizlice işretin devam ettirildiği görülür. (İDY: 298)

İçkili yerlerde gazinocuyla müşteri arasında sonradan anlaşmazlık çıkmaması için içki ve meze fiyatlarını gösteren levhalar asılıdır. (ÖBK: 8)

Istakoz mezeleri, ekstra duziko, rakı, ciğer tavası, fasulye piyazı (EŞKNK: 10), şam fıstığı, çiroz karides (KC: 27), havyar, balık yumurtası, tuzlu balıklar, salatalar, çerezler, kuru ve yaş meyveler (TE: 52) meyhanelerde müşterilere sunulanlar arasındadır.

Bazı meyhanelerde, garsonların tahsil görmeden müşteri hizmetine çıkarılmış olmaları ise müşteriler tarafından eleştirilir.

Arnavutköy-Akıntıburnu'ndaki meyhanenin mezeleri ve düzü övülürken, (MT: 172) bilhassa Galata'nın kuytu köşelerine kurulmuş olan meyhanelerde müşteriler sineklerden şikâyetçi olurlar. Müşterilerin şikâyetçi oldukları meselelerden birisi de rakıların artık bozulmuş olmasıdır.

Bu şikâyet 'Kesik Baş' romanında içki müdavimlerinden olan Nafiz Efendi tarafından dile getirilir:

“Şimdiki mundar rakıların sarhoşluğu da berbat oluyor. İçenleri kudurtuyor’ diye rakıdan edilen şikâyet, ‘eski zamanda meyhanelerden olgun çıkanlar kol kola girerler, birkaç adımda bir yol ortasında oturarak mestane telaffuzlarla birbirlerine şiddetli muhabbet ve samimiyet beyan ederler, her köşe başında sarmaşırlar, öpüşürlerdi. Zamane içkilerinin bağırıp çağıran sarhoşları ise sille tokatla görüşüyorlar, kama, rüvelver çekiyorlar, birbirlerinin ceplerini tarıyorlar, cüzdanlarını aşırıyolar.” diye devam ettirilir.” (KB: 8)

Rakının toplum hayatına girişi, eskilerin kışın içlerini kızdırması, yazın serinlik vermesi’ için, içki niyetiyle içtikleri turşu suyu ve rakı karıştırılmasını getirir:

‘Tutuşmuş Gönüller’ romanında, Necati’nin annesi Emine Hanım’a komşusu Hacer Hanım şu açıklamalarda bulunur:

—“Oğlun içmiş...

—Ne içmiş? Turşu suyu mu?

—Aman alık komşu sen de!... Gazinolardan mahalle kahvelerine varınca birasından votkasına işret satılan bu zamanda turşu suyu içen kaldı mı? Turşu suyu bizim rahmetlilerin içkisiydi. İlaç için, keyif için hep onu içerlerdi... Kışın içlerini kızdırır, yazın serinlik verirdi.”(TG: 101)

Meşrutiyet sonrası, işretin yaygınlaşması, ‘elli yıl evvel annem değil, dedem bile ağzına ispiro koymazmış. İçmek günahmış, ayıpmış...’ (EŞKNK: 78) fikrini de değiştirir. Artık sarhoşlukta erkek kadar kadın da yer alır ve ‘sarhoş’ kelimesi hakaretin dışına çıkmış olur.

Kadının işret âlemlerinde yer almasını sık sık dile getiren Hüseyin Rahmi’nin (BK: 200) eserlerinde, kadınları erkeklerle beraber, meyhane ya da birahane masalarında yan yana otururken görmek (MH: 289) mümkün olduğu gibi kadınlar evlerde de işret meclisine katılırlar:

‘Evlere Şenlik, Kaynanam Nasıl Kudurdu?’ romanında, meyhanede, işret müdavimi tarafından yapılan açıklama dikkat çekicidir:

“Geçen günü bir meyhanede idim... Elinde yüz dirhemlik bir şişeyle hizmetçi kız geldi. Meyhaneciye, ‘Dün akşamki rakıyı hanım beğenmedi, fenasını içtiği geceler huysuz oluyor. Eline rastgelen şeyleri kafamıza fırlatıyor; sofrayı deviriyor, kusuyor, bağırıyor, çağırıyor, erkek gibi bize sövüp sayıyor. Allah aşkına şu pisin bu akşam iyisini ver.’” (EŞKNK: 78)

Meyhanede hanımların sarhoşluklarına yenik düştükleri de olur. ‘Meyhanede Hanımlar’ hikâyesinde Şehri Bey’in karısı Bahriye ile Nebil Bey’in karısı Meliha Hanımlar, sarhoşluğa kıskançlığında katılmasıyla Apostol’un meyhanesini birbirine katarlar. (MH: 53)

Rakı, konyak, şarap yanında çerçe adıyla anılan yeni bir Rus içkisinin de meyhanelerde müşteriye sunulduğunu öğrenmekteyiz. (BD: 234)

Rumlar tarafından işletilen meyhanelerin yanında Müslüman meyhanelerinin de açılmaya başladığını görmekteyiz. (NK: 238)

Tarihimizde ‘Yıldırım Bayezit’ zamanında saraya giren içkiye ‘yasaklamalar getirilip, fermanlarla’ meyhaneler külliye kalkacak ve şaraplarına tuz atılıp sirke yapılacaktır.’ diye buyurulsa da bu yasaklar çoğu kez delinir. Yasaklar kar etmeyince içenlerin sağlığını korumak amacıyla ‘İnhisarlar İdaresi’ kurularak rakı tekeli inhisarlar vekâleti üzerine alır.¹⁴⁹

İçkinin toplum hayatına girişi ve karşılaştığı yasaklar Hüseyin Rahmi eserlerinde ise, tarihimizdeki gelişime paralel olarak yansıtılır.

Hüseyin Rahmi eserlerinde, içki yasakları konulur ancak bu yasaklar işret müdavimlerince delinir. Bu sebeple yasaklamada, sınırlandırma getirilir. Bu sınır, içkinin ‘dam altında içilebilir olup dışarıda içilemez’ şeklinde uygulanır. (MH: 12, 21)

İçki yasaklamalarının, insanları daha fazla içki kullanımına teşvik ettiği görülür. Çünkü yasaklara rağmen sokaklarda sarhoş naraları işitilir. (MH: 12–13)

Yasak uygulamasının tedirginliği ‘Korkma be... Midelerdeki ispiertonun miktarını tayin için henüz böyle bir (sondaj) aleti icat edilmedi.’ diye atılır. (MH: 23)

Hüseyin Rahmi tarafından, ‘düşünülen ispierto miktarını ölçen sondajın’ günümüzde var olması yazarın muhayyilesinin gücünü gösteren güzel bir örnektir.

Meyhane müşterisinin sarhoşluk halleri Hüseyin Rahmi tarafından şu şekilde tasvir edilir:

İçtikten sonra, nara atarak kol kola gezinen, bazen de tokat, yumruk dövüşerek yapmadıklarını bırakmayan takım, bir yanında saldırma bir yanında tabanca taşır. (TG: 101)

¹⁴⁹ Kemal Sülker, **Osmanlı’dan Günümüze İçki ve Toplum**, İstanbul, Süreç Yayınları, Aralık 1985, s. 41–46.

İstanbul sokaklarında kol kola gezdiklerini öğrendiğimiz sarhoş takımında, içki arkadaşlığı önemlidir. Masa başında sarhoş olanın eve taşınması arkadaşlığın göstergesi olarak addedilir:

‘Tutuşmuş Gönüller’ romanında eve tek başına gelemeyecek kadar sarhoş olan Necati’yi arkadaşları getirir:

“Bizden üç kadeh fazla içti, bulutunu verdi. Omuzladık, getirdik. Arkadaşlık böyle günde belli olur. O fazlayı ben çekeydim o, beni omuzlayacaktı.”(TG: 104)

Sarhoşların, başından aşağı dökülen su ile ayıltıldıklarını öğrenmekteyiz. (TG: 104–105)

Hüseyin Rahmi tarafından bilhassa Galata meyhaneleri ve birahaneleri üzerinde durulur:

—‘Nerede içtin?

Tahir biraz şaşalayıp:

—Meyhanede.

—Hangi meyhanede?

—Galata’da...

—Galata’da meyhane çok. Hangisinde?’’ (UA: 307)

Mahzene benzeyen kirli meyhaneleriyle tanınan Galata’nın (UA: 128) gediklileri devrin seçkin olmayan insanlarıdır

Galata'nın tonoz altı (DMKP: 14–15) meyhanelerinde ve birahanelerinde işlerini tezgâhlayan dolandırıcılara (NDO: 30–31), kanlı katillere (DMKP: 87), şoför gibi esnaflara (NK: 135) rastlamak mümkündür.

Galata'nın işret âlemlerine örnek olması için, 'Kokotlar Mektebi' romanında yer alan Galata'daki Tekkulak Yorgi'nin meyhanesini (KM: 446) şu şekilde okura aktarmak istiyoruz:

“Nihayet bir tonozdan içeri girerler. Dâhili, harici gibi ürküntü getirecek bir manzarada değil. Sağır, kuytu fakat ıstampalı duvarlarda dizili tablolar gözleri alıyor. Elektrikler yanıyor. Kanaryalar ötüyor. Büyük saksılardaki yeşillikler buraya nim bir ser halini veriyor. İki tarafına türlü renk ve biçimde şişelerden kuleler yapılmış geniş büfenin ortasında Tekkulak Yorgi...” (KM: 446)

Hüseyin Rahmi'nin de Beyoğlu'nda Strazburg birahanesine¹⁵⁰ ve Kireçburnu yakınlarındaki Nenf birahanesine, arkadaşlarıyla birlikte devam ediyor olması, işret âlemlerine pek de yabancı olmadığını gösterir. Bu aşinalık kimi zaman meyhane tasvirlerinde kendisini gösterir:

Hüseyin Rahmi tarafından tasvir edilen meyhanelerden birisi de 'Dünyanın Mihveri Kadın mı, Para mı?' adlı romanda yer alan Barba Mihali'nin meyhanesidir:

“Sigara dumanlarından tavana yükselen mavi bulut, ampullerin ışığını kör kandil derecesinde hüsufa uğratmış, manga manga oturmuş akşamcıların içinde lakırdısı nazik kimse yok. Her kafadan bir ses çıkıyor. Zaten tahta masaların, çatalların, tabakların, birçok hizmette kullanılan konserve kutularının pisliği, mezelerin adiliği, oraya buraya dökülmüş, bulaşmış şeyler, müşterilerin içinde temizlik merakı olan, midesine acıyan kimselerin bulunmadığını gösteriyor.” (DMKP: 76)

¹⁵⁰ “‘İkinci Yani’ (Strasbourg birahanesi), en çok III’üncü Cumhuriyet yurttaşlarının ve sayıları pek kabarık olan dostlarının gittiği bir yerdi... Fransız muhabirler, gazeteciler ve profesörler orada boy gösterirlerdi... Bu arada Peralı ve yabancı okurları için burada zamanını hiç de boşa harcamayan Vikont de La Jonquières’e rastlanırdı.”, Said Naum Duhani, **A. e.**, s. 84.

Barba'nın meyhanesinde, fasulye piyazı, ciğer tavaşı meze olarak sunulurken arada sineklerin yiyeceklere düşmüş olması yaşanan vaklardandır. (NK: 236)

Bir yanda üstleri başları kokan garsonlar müşterilerin isteklerine koşuştururken bir yanda da müşteriler arasında patırtı çıkabilir:

“Duvar dibi peykesine dizilmiş beş hamal fazla kızışmış kafalarının hararetiyle yarenleşiyorlar. Muhabbete şiddet vermek için masaya indirilen yumruklar şişeleri, tabakları şangır şungur zelzeleye uğrattıyor.” (DMKP: 76)

Akşamcılarının içinden bir sıra makamı tutturup diğerlerini kızdıranlar çıkınca meyhane birbirine karışır. Polisin kapanış saatini hatırlatmak üzere uğramasıyla sarhoşlar ayrılıp dağılır.

Hüseyin Rahmi'nin sık sık dile getirdiği Sirkeci'deki Barba Mihali¹⁵¹ meyhanesine dair tasvirlerin, meyhane ortamının nasıl olduğuna dair bir fikir edinmemizi sağlayacağını düşünüyoruz.

Son olarak şık birahaneler ile Barba'nın meyhanesi gibi düşük meyhanelerin karşılaştırılmasına yer vererek işret yerleri arasındaki farkı, bir içki müdavimi gözüyle göstermek istiyoruz.

‘Ben Deli miyim?’ romanında, Kalender, işret yerleri arasındaki farktan bahseder:

¹⁵¹ ... “Türk akşamcılarının ağzında ustasından çırağına meyhanecilerin unvanları Rumca, Rumca'dan bozma olarak kullanılırdı: Patrona ‘barba’ denilirdi, tezgâh başında durana da ‘mastori’ zamanımızda kullanılan barmen karşılığı. Bazen mastoriliği de barba yapardı, o zaman ona da mastori denilirdi.”, Reşad Ekrem Koçu, , **Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri**, İstanbul, Doğan Kitap Yayıncılık, Mayıs 2002, s. 37.

“O senin gittiğin sık birahaneler dışı kalaylı, içi kirli fahişelere benzerler. Yüksek fiyatlarla müşterilere yutturmadıkları pislik kalmaz. Süslü fantazyâ ile çok mundarlık örterler. Bu kapkacağın teneke, porselen olmasına gelince; bunda da bir hikmet vardır. İşte görüyorsun, buraya düşenler hep şehrin zadegan takımındandır. Rakıya bedava para vermezler. İsterler ki ispiro beyinlerini sarsın, damarlarını tutuştursun; tozu dumana katsınlar. Burası istimini alınca tenekeler havada şehab-ı takibler gibi uçurlar. Onun için buraya şişe takım yaramaz.” (BD: 509)

6.2.6. Gayrı Meşru İlişkiler

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, kimi zaman masumane şekilde ilerleyen aşk-alaka ilişkilerinin kimi zamansa İstanbul’da yasaklanan ve toplumca hoş karşılanmayan fuhuşa döndüğünü görmekteyiz.

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, tespit ettiğimiz memnu ilişkilerin yaşandığı mekânları şu şekilde sıralayabiliriz:

Beyoğlu’nda apartıman daireleri (KC: 30), (KB: 58), (İDY: 325), Baruhyan Apartmanı (CP: 173), Beyoğlu’nun sevişme âlemlerinden (TİÇ: 16), (GBYSÖ: 22), Mariça’nın evi (TİÇ: 28), Madam Zorluyan’ın evi (BK: 3), Madam Savaro’nun özel buluşmak için gelenleri de ağırlayan lokantası (BK: 145), Marıyam’ın umumhanesi (KB: 76), fuhuşa ilmi bir boyut getirmek isteyen Madam Fedrona’nın evi (BD: 78), Taksim’de Feridiye Randevuevleri (KM: 131–138), (KC: 131), Mahmutpaşa’da Macuncu Sokağı’nda Bela Evi (T: 245, Şişli’nin Osmanbey semti civarındaki ‘Kimsesiz Kızları Koruma Yurdu’ namıyla bir apartımanda gizlice çalışan Kokotlar Mektebi (KM: 131), Şişli’nin sevişme âlemlerinden Avusturyalı Madam Groser’in birahane, misafirhane olarak kullanılan evi (KB: 118), Pangaltı (Şk: 20), Erenköyü’nde Despina’nın evi (Şp. 213), Aksaray’da Uncu Ahmet’in Kerhane’si (TE: 102), Kadıköy-Üsküdar tarafında genelevlerin kurulduğu Paris Sokağı¹⁵² (BD: 18)

¹⁵² “...Haydarpaşa demiryolu boyunda yarma üstünde de Kadıköy-Üsküdar tarafının genelevleri kurulmuş, halk o evlerin bulunduğu mahalleye de ‘Paris Mahallesi’ adını vermiştir; o evler cumhuriyet devrinin ilk yıkarında kaldırılmışdır ki 1934 Belediye Şehir Rehberi’nde 29 numaralı paftada (Yeldeğirmeni) Ayrılık Çesmesi Sokağı’nın iki yanındır.”, Reşad Ekrem Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi**, Fuhuş maddesi, C. 286, s. 5857.

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, koltuk adı¹⁵³ verilen, beylerin yanında hanım bulunarak geldikleri buluşma evleri ile erkeklerin yalnız başına geldikleri ve ‘evdeki sermaye’ denilen hanımlarla aşk âlemi yaptıkları gizli evlerin¹⁵⁴ bir arada bulunduklarını görmekteyiz.

‘Sevda Peşinde’ romanında masum aşka örnek teşkil edecek şekilde bakışma temaslarına rastlamaktayız:

“İlk telakki-i enzarda bu çocuğa karşı büyük bir meclûbiyyet hissettim. Adımlarımı şaşırdım, kızardım. Zan ettim ki ona da aynı hal vaki oldu; onun da rengi değişti; hatvanı karıştı fakat sıırtmadı, harf-i endazlık etmedi. Arkamızdan gelmedi. Birkaç adım yürüdükten sonra, bellisizce başımı çevirip, göz kuyruğuyla baktım.

Hala nazarını bana matuf gördüm. Derin, müteessirane, sessiz, sakit bir nazarla arkamdan bakıyordu. Hafif bir heyecanla eve geldim. Nereye gitsem, nerede otursam, bu bir çift güzel gözü hep bana matuf zannediyordum... Ertesi akşam mektepten çıktık. Yine aynı mahalde ona tesadüf edecek miydim? Cami kapısına hîn-i takribimde yüreğimi çarpıntı aldı. Başımı kaldırıp bakmaya, onu aramaya korkuyor, hem tesadüf etmek hem de etmemek istiyordum. Birkaç adım yürüdüm. O, yine orada, dünkü aynı mevkide idi... Akşamları mektepten avdetimde, cami kapısında onu görmek... İşte bütün hayatım, bu birkaç saniyelik an rûyetine münhasır kaldı.” (SP: 211–213)

Aşkın en masum halini bakışmalarla yaşayan İstanbullular, zamanla, fuhuş âlemlerinde artık masumiyetten çıkmış aşklarla tanışırlar.

Evin beylerini, ailelerinin nafakalarını, maaşlarını kırdırıp Beyoğlu’nda kiralanen apartıman dairelerinde kurulan aşk yuvasına sürükleyen memnu ilişkiler, ocaklar söndüren aşk ve alakalardandır. (İDY: 325)

¹⁵³ “Bu tip yerler, erkeklerin kadın dostlarıyla ya da fahişelikle geçinen bir kadınla gece âlemi yapmak için gidilen yerlerdi. Bir anlamda buluşma evleriydi.”, Sennur Sezer, Adnan Özyalçınır, **A. e.**, s. 310.

¹⁵⁴ “Bunları gizlilikleri ve işlevleri bakımından koltuk evlerine çok benzerlerdi. Bu evlere erkekler yalnız başına giderlerdi. Buluşulacak, alem yapılacak kadın, gidilen evin sermayesiydi. Bunlar bugünkü randevu evleri gibiydi. Şehrin kenar semtleri başta olmak üzere İstanbul’un çeşitli yerlerine yayılmışlardı.”, Sennur Sezen, Adnan Özyalçınır, **A. e.**, s. 310.

‘İki Damla Yaş’ adlı oyunda, masumiyetten çıkmış aşkı görürüz:

“Maaşımın altı aylığını kırdırdım. İnci dişli bir metrese yediriyorum. O, Şefika karıya söyleyiniz, damadı Salih de dalyan gibi bir Rum dilberıyla yaşıyor. Hüdaverdi apartımanında benim dairem 17 ve onunki 21 numara.” (İDY: 331)

Hüseyin Rahmi eserlerinde metreslere kiralanan, metres ve amanın aşk yuvasına dönüşen apartıman daireleri ile anılan Beyoğlu-Taksim güzergâhı (CP: 173), (KB: 58) bilhassa gençlerin devam ettikleri sevişme âlemlerinin de mekânıdır. (TİÇ: 16)

Bu sevişme âlemlerine giriş için de çeşitli araçlar kullanılır. ‘Tünelden İlk Çıkış’ adlı yazısında, oğlu Safi’yi Beyoğlu’ndaki aşk âlemlerinden birinde arayan babaya adres tarif eden Hüseyin Rahmi, müşterileri karşılayan, eli bastonlu araçlardan şu şekilde bahseder:

—“Galata’dan tünele binersiniz.

...—Sonra Beyoğlu’nun doğru yolunu tutturuyorsunuz. Oralarda köşe başlarında tuhaf kıyafette eli bastonlu herifler gezinir. Yoldan gelip geçenlerin gözlerinin içine bakarlar.

—Yankesiciler mi?

—Hayır, doğru kesiciler.

—Acayip! Acayip!

—Hah o acayıplardan birine tesadüf ederseniz, ‘Beni Mariça’nın hanesine götürünüz’ dersiniz.” (TİÇ: 25)

Beyoğlu’nun aşk âlemlerinden olan Mariça’nın evinde sermaye namıyla ‘süslü, kadife elbiseli, sarı saçlı, samur kaşlı bir alay kadın’ vardır. (TİÇ: 30)

Mezelerle donatılmış içki sehpa başında, sermayelerden birtakımı kırıtarak Arapça, Türkçe, Rumca şarkılar söyleyerek oynarlar. Bu eğlence, sabaha kadar ‘Ah yalelli, yalelli’ diye sürüp gider. (TİÇ: 30–32)

Beyoğlu’nda randevuevi işleten bir diğer isim Madam Zorluyan, ‘umumhanede iki gün yatılmaz’ kuralını müşterilerine hatırlatır. (BK: 10)

Umumhanelerde işretin yapılması sebebiyle sarhoşların kavga, gürültü, çıngar çıkarma ihtimalleri düşünülerek bir kabadayının arkadaşlığına ihtiyaç duyulur. (T: 119)

Devlet tarafından vesika verilen genelev sermayeleri (TT: 90–91) arasında sefalet düşen Müslüman ailelerine mensup ev hanımları (NAM: 12) ve zorla kaçırılıp fuhuşa sevk edilen Müslüman kadınlar da (DF: 154–155) bulunur. Randevuevlerinde, erkek müşterilere hizmet eden kadınların yanında, kadın müşteriler için düşünülmüş erkekler de yer alır.

—“Burası neresi?

—Madam Savaro...

—Lokanta... Otel... Biraz da hususi eğlence yeri” (BK: 145) diye hatırlatılan özel eğlence yerleri, randevuevleri, birbirlerinden farklı programlar uygularlar.

Şişli’nin Osmanbey yakınındaki apartımanlarından birinde faaliyet gösteren, ‘Kimsesiz Kızları Koruma Yurdu’ adıyla gizli çalıştırılan ‘Kokotlar Mektebi’ (KM: 131–132) kokot yetiştirir.

Programında ‘Güzel Davranışlar ve Şuhluk Dersleri’ (KM: 55) bulunan Kokotlar Mektebi, zinaya bulaşan çirkinlikleri temizleyip zinayı modern, estetik bir hale getirmeyi hedefler. (KM: 55–56)

Ancak toplumun bu aşk âlemine bakışı değişmez ve bu olumsuz bakış aynı isimle anılan ‘Kokotlar Mektebi’ romanında tekrar edilir:

—“İcab-ı tabiat deyip de bu fenalığın karşısında hiç çare düşünmeksizin böyle sükut etmek olur mu? Kokothane midir? Batakhane midir? Oğlan işte öyle bir yere devam ediyor.

—Batakhane! Eh, belki... Fakat Tayyarzade zamanındakiler gibi değil. Bu da başka türlü.

—Bu belki daha fenası.” (KM:116)

Kokotlar Mektebi’ndeki, ‘Kokot randevuevi sermayesi değildir. Ondan yüksektir.’ fikriyle randevuevi programında değişiklik yapan ‘Kokotlar Mektebi’, bir kokota tiyatrosu, resim, müzik hakkında temel bilgiler ve klasikleri öğretir. (KM: 193–220)

Yine ‘kokotun’ pek olağanüstü hallerden başka bir geceliğine dışarı çıkarılmaması, metres verilmesi, hatta daha safları bulunursa nikâhla verilmesi bu mektebi, diğer randevuevlerinden ayıran hedeflerdir.

Geçim kurbanı, masum günahlılar diye savunması da yapılan kokotlar, Feridiye randevuevlerine düşmekle tehdit edilirler.

Arzu ettikleri vakit istedikleri yere gitmekle tehdit edilen kokotlar, Feridiye randevuevlerinden başka onları kabul edecek mekânın olmayışıyla seçimlerinin dışında müşteriye gitmekle yükümlü tutulurlar. (KM: 136–137)

Taksim’deki Feridiye randevuevlerinin aşk âlemi piyasasında iyi tanınmadığını hatta kötü örnek olarak hatırlatıldığını görmekteyiz. (KC: 131)

Hüseyin Rahmi, mahremiyete dair İstanbul hayatında hemcinslerin sevicilik (kadın eşcinselliği) (UA: 286), (KC: 187) ve kulamparalık (erkek eşcinselliği) (UA: 338, 384) gibi çarpık ve memnu ilişkilerin varlığını haber verir.

Bu memnu ilişkilere paralel olarak, fuhuşta ilmi yolların kullanılması taraftarı olan ‘kırk beşlik Rus karısı Madam Fedrona’nın’ Beyoğlu’nda işlettiği umumhanede, kulamparalık, sevicilik ve başka alanlarda müdavimlere hizmet verilir. (BD: 83) Artık bu uygulamalar ile zamparalıkta da Paris Sokağı’ndan farklı olarak ‘asrileşme’ geldiği (BD: 85) düşünülür.

Genelevlerden bahsedilirken kısık sesle konuşulması ve bu mekânlardan nefret edilmesine karşılık, ihtiyaçlar sırasında fırınlardan sonra geldiğini belirtip her medeni memleketin nüfusunun miktarı oranında böyle evlerin açılmasına müsaade edildiğini (KC: 74) hatırlatanlar da randevuevlerinin savunmasını yapmış olurlar.

Genelevin açılabilmesi için, hükümetin belli bir nizamnamesinin olduğunu görmekteyiz. Hükümetten alınacak vesika ve ruhsatname (KC: 167–168) ile genelev açılabilir. Bazı ailelerin de Beyoğlu’ndaki apartımanlarını genelevcilere kiraladıklarını ve hükümetin de resmi olarak bu ticaretten vergi aldığını öğrenmekteyiz. (KC: 30)

Aşk âlemlerinde sermaye olarak görülen kadınların, dostları tarafından ‘kapatma’ namıyla ayrı eve çıkarıldıkları da olur.

‘Tesadüf’ romanında, kapatma olarak çalıştığı randevuevinden çıkan Şöhret için, işletmeci kadın şunları söyler:

—“Muamması falan yok. Bir dostu vardı, belalı, çapkın bir delikanlı aldı, götürdü, kapadı. Tövbesi de bu, hepsi bu... Bilmez misin canım öylelerinin mumları yatsıya kadar yanar. Çok sürmez yine buralara dökülür.” (T: 321)

Kapatmanın, dostundan bir başkasına geçtiği (T: 436), aile içinde huzursuzluk yaratıp kimi zaman aldatılan eşin eski çalıştığı randevuevini basmasına kadar işin büyüdüğü olur. (KM: 248–251)

Koltuk evi işleten kadınların tepki çekmemek için görünüşte başka işlerle uğraştıkları belirtilir. Erenköyü’ndeki evini gizli buluşmalara açan Despina Kadın, görünüşte kasnak işleyerek geçimini sağlar.(Şp: 213)

Hüseyin Rahmi eserleri içerisinde, tanınmış sermayeler için şu isimler kullanılır: Yenibahçeli Binlik Mestinaz (UA: 386), Cihanyandı, Benli Faika, Huriye, Topsalata (TE: 153)...

Lehli genelevci bazı kadınların gürültücü müşterilerine, ‘Burada patırtı yok... Burası lamuslu kerhane.’ demeleri, Hüseyin Rahmi tarafından ilginç bulunur ve okura nakledilir. (KC: 52)

Genelevlerin basılmaları da İstanbul’un gündelik hayatında yaşanan vakalardandır. ‘Ev basmanın’ bir usulü, nizamı olduğunu daha önceki bölümlerimizden olan ‘Toplum Hayatı’ içerisindeki ‘Mahallede Hayat’ başlığı altında detaylı olarak aktardığımız için şimdi, hatırlatmayı uygun görüyoruz.

Genelev baskını ile ilgili olarak ‘bir bela evi’ olarak nitelendirilen (T: 245) Mahmutpaşa taraflarındaki Macuncu Sokağı’ndaki ev baskınına hatırlatan Hüseyin Rahmi, polis tarafından bu rezalet evinin damı indirilmiş olsa da gönüller de açtığı yaralarla ve keselerde bıraktığı deliklerle halk tarafından hala anımsandığını belirtir. (T: 245)

Genelevlerin mahalle arasında çalıştırılmak istenmesine sinirlenen mahalle sakinleri: ‘Lüzumu varsa Beyoğlu’ndaki patentli, doktorlu, imtiyazlı ticaret evlerine gidilmesini uygun görürler.’ (TE: 18)

Randevuevlerinin yanında alakanın memnu boyutlarından birisi olarak İstanbul eğlence hayatına dâhil olan metresler (TE: 124), (HS: 150) âşıkları ile aralarında paraya dayanan sevgi bağı kurdukları için, bu sevgi uğrunda kimi zaman hırsızlığa bulaşan âşıkları görmek mümkündür. (Şk: 21–22)

Beyoğlu apartımanlarının yanında Pangaltı’nda da yaşayan metresler, genelevlerden kötü hallerinden ve taşkınlıklarından dolayı atılınca tek başına evlerinde piyasa ederler. (Şk: 20) Namuslu iş tutma gücünden yoksun olan bu hanımlar, müşterilerinden boş kaldığı gecelerde aç yatmak zorunda dahi kalırlar. (Şk: 20–21)

Metresi uğruna servetini hatta canlarını kaybeden veya katil olan âşıklara rastlamak da mümkündür. (M: 603–604)

Metresle aman arasında kurulan ilişki mahalle arasında devam ettirileceği zaman, ‘öksürük’ işaretleşme için kullanılabilir. (T: 430–435)

Sevgilisiyle memnu ilişki yaşayıp gözden uzak olmak isteyenlerin balo, çalgılı kahve, tiyatro yerine ‘Şişli, Kâğıthane ya da Zincirlikuyu’ya çekilerek kırlarda kol kola dolaşarak eğlendikleri görülür. (Şk: 98–102)

Parası olmayan, ancak sevgilisiyle memnu olarak buluşmak isteyen hovardalar için, eski kale yıkıntıları, oyukları hatta cami minareleri mekân olur.

‘Şıllıkla Züppe’ adlı hikâyede, buluşmak isteyen âşıklar oldukça ilginç mekânları hatırlarlar:

—... “Bir şey aklıma geldi...

Arabacı Reyhan’ın anası, evine gündüzlük misafir kabul ediyor ama biraz tuzluca...

—Kaça?

—Saati bir liraya...” (ŞZ: 130)

‘Şıllık’la Züppe’ hikâyesinde memnu ilişkilerine mekân olacak ‘koltuk eve’ verecek parası olmayan âşıklar farklı çözümler ararlar:

—“Parasız gidilecek, emince bir yer biliyor musun? İki gönül bir olduktan sonra samanlık seyran olur!

—Ay, durunuz. İyi aklıma geldi, kalelerin içinde bir kovuk biliyorum ki...

—Karanlıkta yılandan, çiyandan korkarım.

—Nasip Paşa yıkıntısının mahzeni...

—Bilmiyorum, görmedim hiç o yeri.

—Yanık Balcıoğlu camisinin minaresi pek havadardır, oralardan şimdi in cin geçmiyor.”
(ŞZ: 131)

Memnu aşk, alaka sadece metres ya da randevuevi sermayeleri ile yaşanmaz. Bazı evli hanımlar da eşlerinden gizli olarak eve aldıkları (MT: 150–151) ya da birlikte güvenilir mekânlara gittikleri(SP: 401–403), (NK: 70–71), (BMS: 189) âşıklarıyla memnu ilişki yaşarlar.

6.2.7. Tiryakilik

İstanbul halkı için kahve içmek ve yanında cıgara tellendirmek ‘hususî bir tiryakiliktir.’ Öyle ki sabah kalkınca mangala cezvesini sürüp fincanını koyu koyu dolduran bir yandan da cıgarasını tellendiren hanımların, yangın sonrası yaşadıkları sefalet günlerinde dahi bu tiryakiliklerinden vazgeçemediklerine şahit oluruz.

Kahve ve cıgaranın bulunmadığı günlerde çeşitli yollara başvurulur. Kimi zaman sabah karanlığında kabristandan toplanan kozalaklarla, kimi zaman ufak ufak yırtılıp sekize bölünen gazetenin her bölümüyle bir fincan kahve çıkartmayı denedikleri de olur. (MM: 58–59) Yine bakla kabuğu, zeytin çekirdeği de dövülüp çekilerek kahve niyetine pişirilenler arasındadır. (MM: 59)

Cıgara tiryakiliği ise sefalet zamanlarında alınan tütünlerin inceltile inceltile sarılmasıyla geçiştirilmeye çalışılır. (MM: 59)

Sabahları cıgara ve kahve keyfini bozacak olan mahalle arası gürültülere karşı tiryaki beylerin tepkisi sinirle karşılık verme şeklinde olur. (Şİ: 3–4)

“Muammer Efendi misli nadir tiryakilerdendir. Sabahları kalkar kalkmaz gözlerinin çapaklarını kahve buharı, sigara dumanlar ile siler.. Okkalı fincanlar birkaç defa dolar boşalır. Yapılmış sigaralarının ikisi kulaklarının arkasında, beşi önünde sekizi sarılmak üzeredir. Başı, beyni hiç yerinde değildir. Nerededir? Kendi de bilmez. Bu keyif çatış ile benliğini bulmaya uğraşır. ” (Şİ: 3)

‘Şeytan İşi’ romanında Muammer Efendi’nin bu tiryakiliği sekteye uğrayınca ‘vay anasını’ küfrüyle (Şİ: 4) cama çıktığını görmekteyiz. Buna sebep ise mahallenin kedileridir:

“Bir kış sabahı Muammer Efendi kahve fincanının birincisinde, sigaranın henüz ikincisinde iken bahçede birdenbire çıkan bora şiddet ile bir kedi konseridir kopar. Kulak tırmalayan inceli kalınlı sesler zavallı adamın boş kafasına dolunca beynine yıldırım vurmuş gibi olur. Başının içi açılır, kapanır.” (Şİ: 3- 4)

Kahve ve sigara tiryakiliği, tiryakiliğin en masum şeklidir. Beyaz toz olarak nitelendirilen kokain (ÖBK: 83), esrar (BD: 503), (EŞKNK: 24) ve eter (KC: 186) ‘zamane eğlenceleri olarak’ tanınan (KC: 186) en kötü alışkanlıklardandır.

Kokain kullanıcılarının ailede huzursuzluk yarattıkları, kendisine ve çevresine zarar verir hale geldikleri gözlenir:

—“Şimdi hangi şahsiyettesiniz?

—İnsanım...

—Ne zaman şeytan olursunuz?

Bu suale beyden evvel zevcesi hanım cevap vererek:

—O beyaz tozu çektiği vakit.” (ÖBK: 83)

Hüseyin Rahmi, İkdam matbaasından tanıdığı ‘Kokainman Saadettin’i gözlemleyerek de (YNÖ: 278) bu tiryakilik hakkında fikir edinir.

Kokainmanın yaşadıkları bir hekimin gözüyle, Hüseyin Rahmi tarafından şu şekilde aktarılır:

‘Ruhi tahriş artmış.. İdrar azalmış. Kalb fena işliyormuş. Bazen renkleri birbirinden fark edemez. Bazen teki çift görür. Lakırdı ederken bazen dili dolaşır, kekeler. Ne söyleyeceğini unuttur,

lakırdının alt tarafını getiremez... Bazen en yakın şeyleri hatırlayamaz.. gülünmiyecek lakırdıya sıtır. Kahkaha koparır. Doğru söze hiddetlenir. Mosmor burnu üfürür, şişer. Çıbanlar çıkarır. (ÖBK: 88)

Kokainin, hayatın bizi ezen kasvetinden ağırlıklarından kurtardığına inanan kokainman (ÖY: 210) sağlığını önemsemez:

‘Ölüler Yaşıyor mu?’ romanında, kokain şöyle tarif edilir:

—‘‘Çeker misin bir tutamcık bundan?

—Nedir o?

—Tanrının dünyayı yaratmak için kullandığı enfiye.’’(ÖY: 210)

Kokainin, Rus araçlardan temin edildiğini öğrenmekteyiz. (ÖY: 210)

Kibar konaklarda yaşayan şık beyler de kokain illetinden nasibini alırlar. (NK: 250), (BD: 503) Kokain aldıktan sonra kibar beylerin kendilerini ‘sekiz güneşli, yirmi aylı bir dünyanın ufuklarında hissettiklerini’ görürüz. (BD: 220)

Galata’da ise esrarhaneler olduğunu haber veren Hüseyin Rahmi, bu mekânlara gizlice yapılan girişleri ‘Ben Deli miyim?’ adlı romanında şöyle tasvir eder:

—‘‘Ne tarafa gideceğiz?

—Galata’ya.

—Orada yeraltında esrar haneler var. Demir kapak kaldırılıyor. Maden kuyularına girer gibi yerin dibine, gizli mahzenlere iniliyor. Böyle mahallere gidemem.’’ (BD: 503)

Esrarkeşler de aileleri ve çevreleri açısından tehlike arz ederken ‘Evlere Şenlik, Kaynanam Nasıl Kudurdu?’ romanında Osman Zihni Bey tarafından, modern çürüme olarak nitelendirilirler:

“İşte bakınız, iştret arasında cıgarasına esrar da karıştırmış. Anasını öldüreceğinden önemsiz bir vakıa gibi bi-perva bahs ediyor ki... İşte asri tefessüh... İşte ahlak çürüklüğünü gösterir son örnek.” (EŞKNK: 24–25)

6.2.8. Spor ve Oyunlar

Çayırıklarda yapılan koç ve horoz dövüşleri, tek mi çift mi oyunu mahalle arasında ayı oynatma ve birinci bölümümüz olan ‘Hayatın Evreleri’ içerisinde yer alan ‘Çocuk Oyunları ve Eğlenceleri’ bahsinde belirttiğimiz gibi uçurtma, paçapişti, top oyunları, kaydırak, birdirbir, uzuneşek, ceviz, hamam kızdı¹⁵⁵ oyunları zamanla yerini bilhassa Meşrutiyet sonrasında, gençlerin revaç gösterdiği bilardo, futbol, tenis, basketbol oyunlarına bırakmaya başlar.

Kibar ailelerin çocukları, konaklarının bahçesinde, kız erkek karışık olarak spor kıyafetleriyle top oynarken (C: 149) mahalle kültürüyle yetişen çocukların kış ve bahar aylarında, hava güneşli olunca yeşillenmiş büyük viranelerde, Yenibahçe Çayırı’nda güreş, koç ve horoz döğüşü seyrine katılarak vakit geçirdiklerini görmekteyiz. (Şp: 159)

Hanımların da evde kendi aralarında fincanlar içinde saklı yüzük oyunu oynayarak vakit geçirdiklerini öğrenmekteyiz.

Meşrutiyet sonrasında basketbol (KC: 141), futbol, tenis (ÖY: 174) gibi oyunların hem çocuklar hem de gençler arasında yaygınlaşmaya başladığını görmekteyiz.

¹⁵⁵ Geniş bilgi için Bkz.: Tezimizin ilk bölümü ‘Hayatın Evreleri- Çocuk Oyunları ve Eğlenceleri’, s. 32–35.

Meşrutiyet ve sonrası yenilikleri ile İstanbul halkının yeni yeni tanıştığı ve hatta tepkili olduğu gözlenen bir oyun olarak bilardodan da bahsetmek istiyoruz. (İM: 301)

Devrin ‘eğlence mekanları’ndan olan ve daha önce bahsi geçen gazino içinde karşımıza çıkan bilardoya, ‘İnsan Çekiştiren Eski Vaizler’ adlı hikâyede, ‘bir lordun icadı’ diye anan ve ‘insanları günaha sokan gâvur oyunu’ olarak telakki eden vaizin (İÇEV: 53–54) konuşmalarında rastlamaktayız:

“Ortalık yerde uzunlamasına konmuş koskoca bir masa, üzerine bir yeşil çuha kaplı, birtakım beyaz yuvarlaklar, etrafını bir alay herif almış, ellerinde birer sopa, bu yuvarlakları ha karıştırıyorlar ha karıştırıyorlar.” (İÇEV: 53–54)

SONUÇ

1864–1944 yılları arasında yaşamış olan Hüseyin Rahmi Gürpınar, eserleriyle gündelik İstanbul hayatına dair geniş bir kaynak teşkil eder. Bu hususiyet pek çok araştırmacının dikkatini çekmiş ve Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın ışığı eşliğinde tematik ya da belli bir dönemle sınırlandırılmış çalışmalar yapılmıştır.¹⁵⁶

Bu çalışmada, kendisine özgü mizahi üslubuyla beslediği eserlerinde, sokağı edebiyatımıza yerleştiren ve Türk romanında hakiki konuşmayı başlatan¹⁵⁷ Hüseyin Rahmi, bütün eserleri ile değerlendirilmiştir.

Hüseyin Rahmi bütün eserleriyle değerlendirilirken belirlemiş olduğumuz altı başlıklar ve ulaştığımız sonuçları şu şekilde izah edebiliriz:

Hayatın Evreleri: ‘Doğum, Çocukluk ve Eğitim, Gençlik ve Evlilik, Ölüm’ cepheleriyle ele aldığımız insan hayatına dair Hüseyin Rahmi’nin bilhassa eğitim ve evlilik meseleleri ile uğraştığını görmekteyiz. Doğum ve ölüm hakkında İstanbulluların takip ettikleri gelenek ve göreneklere aktarmakla yetinen Hüseyin Rahmi, evlilik ve eğitim konularında halk bilgilerini aktarmanın yanında fikir cehdinde bulunmuştur. Aile kavramını, sahipsiz bırakılan hatta bazen doğmadan öldürülen bebekleri sıkça ele alması, eğitim konusunda kız çocuklarının eğitiminde uygulanan yöntemlere yorumlar getirmesi, İstanbul hayatına dair bilgi veren vesikalarda aktarılmamış olan İstanbul hayatını keşfetmemizi sağlayacak niteliktedir.

Ev Hayatı: Bu başlık altında, ev içerisinde bilhassa hanımların meşguliyetleri, ev halkı, kimi zaman kullanış ifadeleriyle kimi zamansa sadece varlıklarıyla ev

¹⁵⁶ Hüseyin Rahmi Gürpınar ile ilgili en geniş araştırmalardan birisi Semra Şen tarafından, doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Ancak bu çalışmada da Hüseyin Rahmi’nin bütün eserleri yerine, sadece romanları üzerinde durulmuştur. Semra Şen, **Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Romanlarında Folklor Unsurları**, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1995

¹⁵⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Hüseyin Rahmi Gürpınar hakkındaki görüşleri, ilk olarak 1 Nisan 1944 tarihinde Ulus Gazetesi’nde ‘Roman ve Romancıya Dair Notlar’ adıyla yayınlanmıştır. Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın doğumun yüzüncü yıl dönümünde ise ‘Ahmet Hamdi Tanpınar’a Göre’ başlığı ile tekrar sadeleştirilerek derlenmiştir. Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Sanat ve Edebiyat**, Der. Abdullah Tanrıncı, Sad. H. Adnan Önelçin, Ankara, Oğul Yayınları, Emel Matbaacılık, t.y., s. 18.

eşyaları, evlerin iç ve dış mimarisi, ev içinde aile fertlerinin birbirleriyle olan münasebetleri hakkında Hüseyin Rahmi'nin aktardığı bilgiler derlenmiştir. Ev hayatı konusunda okuyuculara kaynaklarla örtüşecek bilgiler sunulmuşken Hüseyin Rahmi'nin aileye karşı olumsuz bakış açısını yansıtacak şekilde münasebet açısından olumsuz ailelerin tespit edilmiş olması devrin vesikalarından farklı örneklerin de idrak edilmesini gündeme getirir.

Toplum Hayatı: 'Toplum Hayatı', Hüseyin Rahmi'nin yoğun olarak üzerinde durduğu başlıklardan birisidir. Bilhassa, 'Halk İnançları' ile ilgili geniş bir kaynakça sunan Hüseyin Rahmi, bir yandan dönemin vesikalarında yer alan bilgileri tasdiklerken bir yandan da vesikalarda bulunmayan bilgiler aktarır. Mihr-i Süleyman, Muhabbet Tılsımı, iyi saatte olsunlar adına yapılan davetler, baş aldırma seansları devrin kaynaklarından farklı olarak uygulamalarına dair geniş bilgilerle aktarılmıştır. Halk İnançları konusunda, yaşadığı çevrenin ve teyzesi, anneannesi münasebetiyle şahit olduğu toplantıların etkisi göz ardı edilemez. Bu hususiyet halk inançları konusunda güvenilir bir kaynak olmasını sağlamıştır. Sağlık konusu da halk inançlarına paralel olarak halk hekimliği ile birleşmiştir. Ulaşım, konusu devrin diğer yazarlarının ve araştırmacılarının gözlemlerine paraleldir. Haberleşme konusunda ise Hüseyin Rahmi'nin radyo, telsiz gibi iletişim vasıtalarını tanıtmış olması bir ayrıcalıktır.

Mübarek Günler ve Aylar: Mübarek günler ve aylar konusuna birkaç eserinde yer veren Hüseyin Rahmi, bilhassa Ramazan ayına dair ilginç bilgiler sunmuştur. Ramazanlık öteberi niyetine satılan fotoğraflar, karışımlar, dram ve komedi kumpanyalarının kapılarında asılı duran afişler Hüseyin Rahmi'nin realite anlayışının okura sunduğu farklı örneklerdir.

Giyim, Kuşam, Süslenme ve Moda: Hüseyin Rahmi, giyim, kuşam konusunda hep modanın takipçisi olan tavrıyla dikkat çekmektedir. Hanımların eteklerinin kısalması, ökçelerinin uzaması, süs adına makyajın koyulaşmaya başlaması; beylerin sakalı, bıyığı kazıtmaya başlaması, saç bakımına itina göstermesi yine devrin vesikalarında sunulmayıp Hüseyin Rahmi'nin üzerinde yoğunlaştığı

meselelerdir. Ancak, bu meseleler üzerinde duruşu, modanın ve modanın insanları düşürdüğü komik durumların eleştirisini yapabilmek içindir.

Eğlence Hayatı: Eğlence Hayatı Hüseyin Rahmi'nin genişçe üzerinde durduğu konulardan birisidir. Eğlenceyi her yönüyle aktarmayı hedefleyen yazar, meyhaneden, umumhanelere, mesirelerden, deniz hamamına kadar İstanbulluların eğlenme adına girip çıktığı bütün mekânları konu edinir. Mesireler, konusunda verilen bilgiler, dönemin diğer vesikalarında ulaşabileceğimiz bilgilerken, umumhanelerde fenni yeniliklerin getirilmeye başlanması, iştret konusunda hanımların serbestliğinin beylerle başa baş gitmesi, basketbol, tenis, bilardo gibi oyunların oynanır olması meşrutiyet sonrası yenilikleri, gündelik İstanbul hayatında en iyi şekilde yansıtan yazar olmasını sağlamaktadır.

Hayatın evreleri, ev hayatı, toplum hayatı, mübarek günler ve aylar, giyim, kuşam, süslenme ve moda, eğlence hayatı başlıkları altında yaptığımız incelemeler, Hüseyin Rahmi'nin İstanbul kültürü hakkında bir kaynak olarak telakki edilmesini sağlayıcı niteliktedir.

Çalışmamızda, bu kaynak, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk yarısına ait devrin birbirini tamamlayan diğer İstanbul araştırmacılarının gözlemleriyle karşılaştırılarak en doğru bilgiye ulaşmak hedeflenmiştir.

Ayrıca, Hüseyin Rahmi Gürpınar'a ait eserler, mümkün oldukça ilk tablaları üzerinden incelenmeye tabi tutulmuştur.

Hüseyin Rahmi'nin sanat ve edebiyatta benimsediği realizm anlayışı ve toplumsal olguları iyisiyle kötüsüyle, en gerçek haliyle sunma isteği ise çalışmamıza güvenilirlik açısından ayrı bir değer katmıştır.

Bu çalışma, Hüseyin Rahmi hakkında daha önce yapılmış çalışmalar da göz önünde bulundurularak, İstanbul araştırmalarına yeni bir boyut getirmek amacıyla okuyucuların istifadesine sunulmuştur.

KAYNAKÇA

1. Hüseyin Rahmi Gürpınar'a Ait Eserler

- Ben Deli miyim?:** İstanbul, Kitaphane-i Hilmi, Marifet Matbaası, 1341
- Billur Kalb:** İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, Marifet Matbaası, 1926
- Bir Muadele-i Sevda:** İstanbul, (Marifet Nezaret-i Celilesi'nin ruhsatıyla İkdam Matbaası'nda tab olunmuştur.), (İkdam Gazetesi'nde tefrika edildikten sonra ayrıca kitab suretinde dahi temsil edilmiştir.), 1310
- Cadı:** Tabı ve Naşiri: İbrahim Hilmi, İkinci Tabı, İstanbul, Kitabhane-i Asker – Tüccarzade İbrahim Hilmi, Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası, 1330
- Can Pazarı:** İstanbul, Atlas Kitabevi, Başaran Matbaası, 1968
- Cehennemlik:** Tabı: İbrahim Hilmi, 1340/1924
- Deli Filozof:** İstanbul, Pınar Yayınları, İsmet Matbaası, 1964

Dirilen İskelet: İstanbul, Basan ve Yayan: Hilmi Kitabevi,
Kenan Matbaası, 1946

Dünyanın Mihveri Kadın mı Para mı?: Naşiri: İbrahim Hilmi Çığıracan, İstanbul,
Hilmi Kitabhanesi, Şirket – i Mürettebiyye
Basımevi, 1948

Efsuncu Baba: Tabı ve Naşiri: İbrahim Hilmi, İstanbul,
Kitabhane-i Hilmi, Orhaniye Matbaası, 1340

Eşkıya İninde: İstanbul, Basan Hilmi Kitaphanesi, Marifet
Basımevi, 1935

Eti Senin Kemiği Benim: İstanbul, Gürpınar Yayınları, Burhaneddin
Erenler Matbaası, t.y.

*** Eti Senin Kemiği Benim¹⁵⁸:** Altıncı bs., İstanbul, Özgür Yayınları, Ağustos,
1995

¹⁵⁸ Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 'Eti Senin Kemiği Benim' adlı hikâye ve yazılar kitabının iki farklı yayından incelenmiş olmasının sebebi, daha eski olan basımında yer almayan bazı hikâye ve yazıların daha sonraki basımlarına dâhil edilmiş olmasıdır. Tarihi belirtilmeyen ancak daha eski olduğunu bildiğimiz basımında; “ Eti Senin Kemiği Benim, İlk Orucum, Hayat ve Ölüm, Çocuklara Yasak, Üfürükçülüğüm, İnsan Çekiştiren Eski Vaizler, Mirnav Mirnav, Türkan Hanım'dan Mektup, Erkeğe Galebe Reçetesi, Bir Genç Kızın Avaze-i Şikâyeti” yer almaktadır. Diğer hikâye ve yazılar Özgür Yayınları'na ait basım üzerinden incelenmiştir.

Evlere Şenlik, Kaynanam Nasıl Kudurdu?: Tabı ve Naşiri: Tüccarzade İbrahim Hilmi, İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, Orhaniye Matbaası, 1927

Gönül Bir Yel Değirmenidir, Sevda Öğütür: Naşiri İbrahim Hilmi, İstanbul, Hilmi Kitabhanesi, 1943

Gönül Ticareti, Kedim Nasıl Öldü?: Basan ve Yayan: Hilmi Kitabhanesi, İstanbul, Marifet Matbaası, 1939 * (Kedim Nasıl Öldü?, Yazılış Tarihi 1912/ 1328, Gazetede Neşri 1334/1918, Kitap Halinde Neşri 1939)

Gulyabani: Tabı ve Naşiri: İbrahim Hilmi, İstanbul, Kitabhane-i Asker – İbrahim Hilmi, 1330

Hakka Sığındık (İşitilmedik bir Vakıa): İstanbul, Kitabhane-i Askeri Tüccarzade İbrahim Hilmi, Matbaa-i Orhaniyye, 1335

Hayatdan Sahifeler: Tabı ve Naşiri: Tüccarzade İbrahim Hilmi, İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, Orhaniye Matbaası, 1335

Hazan Bülbülü: İstanbul, Naşiri: Kitabhane-i Askeri, Sahibi: İbrahim Hilmi, 1332, (İkdam Gazetesi'nde tefrika edildikten sonra İkdam Matbaası'nda tab edilmiştir.)

İffet: İkinci Tabı, İstanbul, Marifet Matbaası, 1927 (Yeni taba aid müellifin aynen bir mukaddimesini havidir.)

İki Damla Yaş: Altıncı bs., İstanbul, Özgür Yayınları, Temmuz, 2000

İki Hödüğün Seyahati: Basan ve Yayan: İbrahim Hilmi, İstanbul, Hilmi Kitabhanesi, Marifet Matbaası, 1933

***İki Hödüğün Seyahati:**¹⁵⁹ Yedinci bs., İstanbul, Özgür Yayınları, Ağustos, 1995

İnsanlar Maymun muydu?: ikinci Baskı, İstanbul, Atlas Kitabevi, t. y.

Kaderin Cilvesi (Başımıza Gelenler): İstanbul, Pınar Yayınevi, Sinan Matbaası,

1964

¹⁵⁹ Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın "İki Hödüğün Seyahati" adlı hikâye ve yazılar kitabının iki farklı yayından incelenmiş olmasının sebebi, daha eski olan basımında yer almayan bazı hikâye ve yazıların daha sonraki basımlarına dâhil edilmiş olmasıdır. İlk basımında; "İki Hödüğün seyahati, Nasıl Öldürdüler?, Müslüman Mahallesinde Bu İş Olur mu?, Arzın Yuvarlaklığına İnanmıyor, Büyük Ana, Tövbeler Tövbesi" yer almaktadır. Diğer hikâye ve yazılar Özgür Yayınları'na ait basım üzerinden incelenmiştir.

- Kadın Erkekleşince:** İstanbul, Basan: Hilmi Kitaphanesi, Marifet Matbaası, 1933
- Kadınlar Vaizi:** Tabı ve Naşiri: Tüccarzade İbrahim Hilmi, Dersaadet, Kitabhane-i Hilmi, Matbaa-i Orhaniyye, 1336
- Katil Puse:** Basan ve Yayan: İbrahim Hilmi, İstanbul, Hilmi Kitabhanesi, Marifet Matbaası, 1933
- Kesik Baş:** İstanbul, Basan ve Yayan: Pınar Yayınevi, 1963
- Kokotlar Mektebi:** Tabı ve Naşiri: İbrahim Hilmi, İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, Marifet Matbaası, 1329
- Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç:** İstanbul, Mihran Matbaası, 1328, (Sabah Gazetesi'nde tefrika edildikten sonra kitab suretinde temsil olunmuştur.)
- Melek Sanmıştım Şeytanı:** Naşiri: İbrahim Hilmi, İstanbul, Hilmi Kitabhanesi, 1943

Metres:	İstanbul, İkdam Matbaası, 1316, (İkdam Gazetesi'nde tefrika edildikten sonra ayrıca kitap suretinde dahi temsil edilmiştir.)
Meyhanede Hanımlar:	Tabı ve Naşiri: İbrahim Hilmi, İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, Orhaniye Matbaası, 1340
Mezarından Kalkan Şehit:	Altıncı bs., İstanbul, Özgür Yayınları, Ağustos, 1995
Muhabbet Tılsımı:	Tabı ve Naşiri: İbrahim Hilmi, İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, Marifet Matbaası, 1928
Mutallaka:	Tabı ve Naşiri: İbrahim Hilmi, İkinci Tabı, İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, Marifet Matbaası, 1927
Mürebbiye:	Tabı ve Naşiri: İbrahim Hilmi, İkinci Tabı, İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, Marifet Matbaası, 1927
Namusla Açlık Meselesi:	Basan ve Yayan: İbrahim Hilmi, İstanbul, Hilmi Kitabhanesi, Marifet Matbaası, 1933

Namuslu Kokotlar:	Üçüncü bs, İstanbul, Özgür Yayınları, Ekim, 2006
Nimetşinas:	Tabı ve Naşiri: İbrahim Hilmi, İkinci Tabı, İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, Marifet Matbaası, 1927
Ölüler Yaşıyor mu?:	İstanbul, Atlas Kitabevi, Oya Matbaası, 1973
Ölüm Bir Kurtuluş mudur?:	Basan ve Yayan: İbrahim Hilmi Çığıracan, Hilmi Kitabevi, 1945
Sevda Peşinde:	Tabı ve Naşiri: İbrahim Hilmi, İstanbul, Kitabhane-i Askeri-Tüccarzade İbrahim Hilmi, Selanik Matbaası, 1328
Son Arzu:	Tabı ve Naşiri: Tüccarzade İbrahim Hilmi, İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, Orhaniye Matbaası, 1338
Şeytan İşi:	Basan: İbrahim Hilmi, İstanbul, Hilmi Kitabhanesi, Marifet Matbaası, 1933

Şık:	Naşiri: İbrahim Hilmi, İkinci Tabı, Dersaadet, Kitabhane-i İslam ü Askeri- İbrahim Hilmi, Matbaa-i Orhaniyye, 1336
Şıpsavdi:	Basan ve Yayan: Hilmi Kitabevi, Sadeleştirilmiş Yeni Tabı, İstanbul, Kenan Matbaası, 1946, (Şıpsavdi'nin ilk tabı eski harflerle) 1327/1912)
Tebessüm-i Elem:	Üçüncü bs., İstanbul, Atlas Kitabevi, , Hilâl Matbaacılık Koll. Şti., 1973
Tesadüf:	Dersaadet, İkdâm Matbaası, 1316, (İkdâm Gazetesi'nde tefrika edildikten sonra ayrıca kitab suretinde dahi temsil edilmiştir.)
Tokuşan Kafalar:	Altıncı bs., İstanbul, Özgür Yayınları, Mart, 2005
Toraman:	Tabı ve Naşiri: Tüccarzade İbrahim Hilmi, İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, Orhaniye Matbaası, 1335
Tutuşmuş Gönüller:	Tabı ve Naşiri: Tüccarzade İbrahim Hilmi, İstanbul, Marifet Matbaası, 1926

Tünelden İlk Çıkış:

Basan ve Yayan: İbrahim Hilmi, İstanbul, Hilmi Kitabhanesi, Marifet Matbaası, 1934

Utanmaz Adam:

Basan ve Yayan: İbrahim Hilmi, Hilmi Kitabhanesi, Marifet Matbaası, 1934

2. Kitaplar

Abdülaziz Bey:

“**Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, yay. haz.: Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, 3. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002

Akyavaş, A. Ragıp:

Âsitâne: Evvel Zaman İçinde İstanbul, C. I - II. , Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000

Alus, Sermet Muhtar:

Eski Günlerde, yay. haz., Faruk Ilıkan, İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul Dizisi, Sermet Muhtar Alus Kitapları, 2001

Amicis, Edmondo de:

İstanbul (1874), Çev.: Prof. Dr. Beynün Akyavaş, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993

Ataman, Sadi Yaver:

Türk İstanbul, yay. haz.: Süleyman Şenel, 2. bs., İstanbul, İBB – Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2006

- Ayverdi, Samiha:** **İstanbul Geceleri**, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, Baha Matbaası, Üçüncü Bsk, 1977
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey:** **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, yay. haz.: Ali Şükrü Çoruk, 2.bs., İstanbul, Kitabevi, 2001
- Banarlı, Nihad Sami:** ‘‘İstanbul ve Mimârî-Beton Yığınları’’, **İstanbul’a Dair**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, Özal Matbaası, Kasım 1986
- Bayrı, Mehmet Halit:** **İstanbul Folkloru**, İstanbul, Cactus İstanbul Kitaplığı, 2007
- Çoruk, Ali Şükrü:** **Cumhuriyet Devri Türk Romanlarında Beyoğlu**, İstanbul, Kitabevi, Şubat 1995
- Duhani, Said Naum:** 19. Yüzyıl sonunda Beyoğlu’nun Sosyal Topoğrafyası: **Eski İnsanlar, Eski Evler**, Çev. Cemal Süreyya, y.y. ,Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1982
- Duhani, Said Naum:** Geri Dönmeyecek Zamanlar: **Beyoğlu’nun Adı Pera İken**, Çev. Nihal Önal, İstanbul, Çelik Gülensoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, 1990
- Gerçek, Selim Nüzhet:** **İstanbul’dan Ben de Geçtim**, yay. haz. Ali Birinci-İsmail Kara, İstanbul, Kitabevi Yayınları, Haziran 1997

- Gürpınar, Hüseyin Rahmi:** **Sanat ve Edebiyat**, Der. Abdullah Tanrıninkulu, Sad. H. Adnan Önelçin, Ankara, Oğul Yayınları, Emel Matbaacılık, t.y.
- Koçu, Reşad Ekrem:** **Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri**, İstanbul, Doğan Kitap Yayıncılık, Mayıs 2002
- Kuşdemir, Orhan Fatih:** **Türk Dünyası Halk İnançlarında Karşılaştırmalı Doğum Motifi ve Dr. Yaşar Kalafat'ın Halk Bilimi Çalışmaları**, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2004
- Ortaylı, İlber:** “Anadolu’da XVI. yy’da Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler’”, **Osmanlı Araştırmaları I: The Journal of Ottoman Studies I**, 1980
- Sezen, Sennur, Özyalçın, Adnan:** Bir Zamanların İstanbul’u: **Eski İstanbul Yaşayış ve Folkloru**, Genişletilmiş Yeni Baskı, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2005
- Sülker, Kemal:** **Osmanlı’dan Günümüze İçki ve Toplum**, İstanbul, Süreç Yayınları, Aralık, 1985

3.Makaleler, Ansiklopediler, Sözlükler, İnternet Kaynakları

- **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu, (Çevrimiçi), <http://www.tdk.gov.tr/>
- Devellioğlu, Ferit:** **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, haz. Aydın Sami Güneyçal, 17. bs., Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2000
- Ergin, Selma:** **Bulgaristan İslimye İli Kazan İlçesi Türk Halk Kültüründe ‘Kırklama’ Geleneği**, (Çevrimiçi) <http://turkoloji.cu.edu>
- Kitiş, Yeter, Karaçam, Zekiye:** “Emzirmeyi Olumsuz Etkileyen Bir Faktör Olarak Pamukçuk; Önleme, Tanı ve Tedavide Hemşire/ Ebenin Rolü”, **Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi**, Cumhuriyet Üniversitesi, 2004, 8(1), s. 46 – 52.
- Koçu, Reşad Ekrem:** **İstanbul Ansiklopedisi**, yay. haz. : Reşad Ekrem Koçu, Mehmet Ali Akbay, İstanbul, İstanbul Ansiklopedi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, 1960
- Öymen, Hıfzırrahman Raşit:** **İslamiyet’te Öğretim ve Eğitim Hareketleri**, (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr>
- Sami, Şemseddin:** **Kamus-i Türkî**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2004

- Şahsuvaroğlu, Haluk:** **Asırlar Boyunca İstanbul,** Cumhuriyet’in Parasız Tarih İlavesi, y.y. , t.y.
- Tekeli, İlhan:** “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 650 – 673.
- Türk Medeni Kanunu:** “III. Cumhuriyet Dönemi Hukuk İnkılabı ve Yeni Hukuk Düzeni”, **Türk Medeni Kanunu**, (Çevrimiçi), <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/.ait203204/113.pdf>
- Yelkenci, Ömer Faruk:** **Türk Modernleşmesinin Osmanlı Kökenleri: Sultan II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Konuları**, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008
- Yıldırım, Prof. Dr. Nuran:** “İstanbul Sayfıyeleri ve Tebdili Hava”, **Hastane Dergisi**, Sayı 36, Yıl 7, Eylül-Ekim 2005, s. 34–36.
- Yılmaz, Nazende (Öztürk):** **19. yüzyıl İstanbul Kültür Ortamında Müzik ve Mekân**, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007
- Yurdakök, Murat:** Hacettepe Üniversitesi, Tıp Fakültesi Pediatri Profesörü, “Tuhfe-i Mübârizi’de Çocuk Hekimliği Bilgileri”, **Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi**, 2004; 47: s. 233 – 236.

RESİMLER

Resim 1. Falcı Kadın

Resim 2. İstanbul'da Ulaşım: At Arabaları

Resim 3. Görücüler

Resim 4. Lohusa Döşegi: Ziyaretleri ve İkramları

Resim 5. Ev Hayatı: Bohçacı Kadınlar

Şekil 6. İstanbullu Hanımlar

Resim 7. İstanbul' da Aşk – Alaka 1

Şekil 8. ' Ecir ve Sabır'

Şekil 9. ' Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç'

Şekil 10. Şipsevdi: ' Meftun'un Beyoğlu Seyri'

Şekil 11. ' Şık'

Şekil 12.İstanbul'da Aşk-Alaka 2